ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE.

EERSTE DEEL.

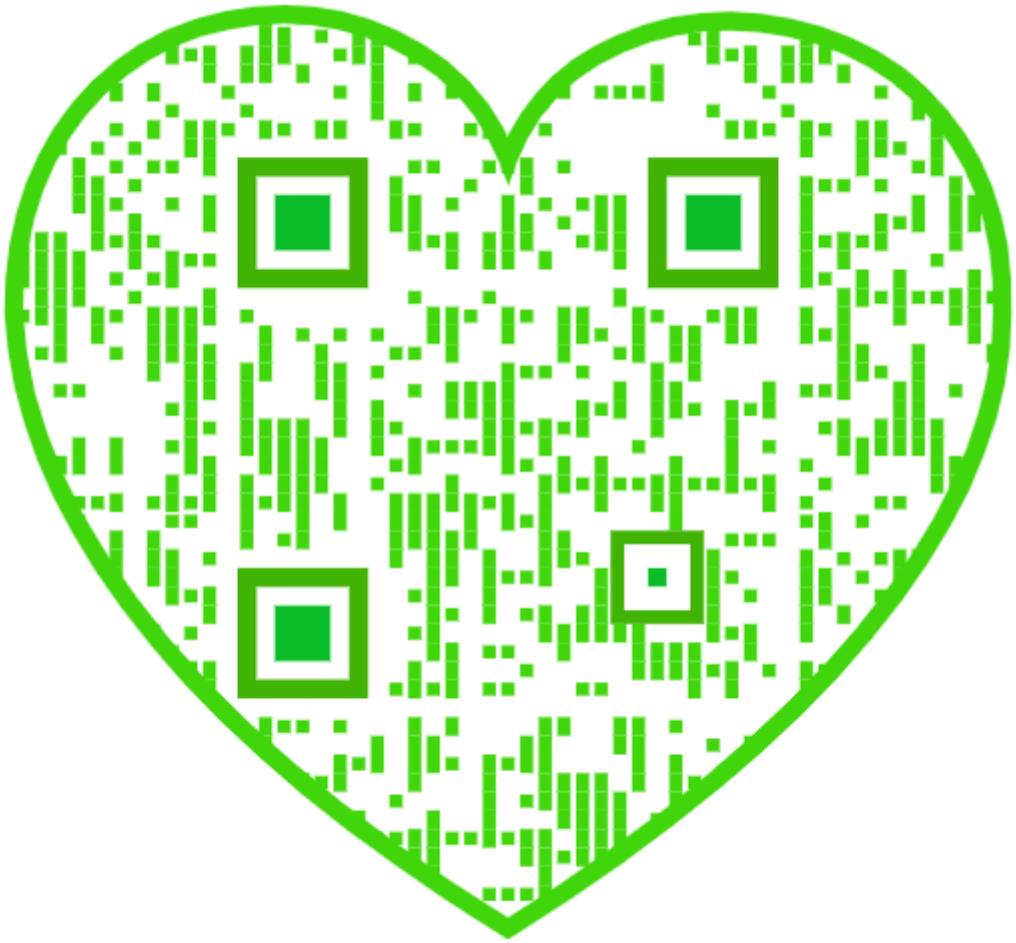

ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE,

VERZAMELD

DOOR

A. de Jager,

Correspondent van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, en Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Eerste Deel.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE.
1847—48.

INHOUD.

Blz.

Voorlezing over de verrijking onzer Nederlandsche Taal met uitdrukkingen uit den Bijbel ontleend; door wijlen Prof. J. HERINGA Ez. . . . . 1.

Spreekwoorden-Literatuur, door P. J. HARREBOMÉE. . . . 19.

Stukken van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, over de titels in brieven. . . . . . 30.

Iets over het onderscheid tusschen bijvoegelijke Naam- en Bijwoorden; door A. D. J. . . . . 38.

Over de beteekenis van het oude woord gemanc; *door* A. D. J. 45.

Bijdragen tot de Middelnederlandsche Taalkennis, door Dr. M. DE VRIES. . . . . 55.

Gemengde Opmerkingen, Berigten, Mededeelingen, enz. (Nederlandsche Spreekwoorden. — Bastaardwoorden. — Taalverrijking. — Opmerkelijke overeenkomst. — Stijloefening.) *door* A. D. J. . . . . 81.

Over de woorden met den uitgang ing *en derzelver geslacht; door* L. A. TE WINKEL. . . . . 89.

Bijdragen tot de Klankleer der Nederlandsche Taal, door Dr. W. G. BRILL. . . . . 123.

Nalezing op het Uitlegkundig Woordenboek des Instituuts op de Werken van P. C. HOOFT, *door* Mr. H. J. KOENEN *en* A. DE JAGER. . . . . 145.

Toelichting van het woord bril, *in* HOOFTS Warenar *voorkomende; door* A. C. OUDEMANS. . . . . 165.

Brief van wijlen Mr. W. BILDERDIJK, *aangaande 't gebruik van het woord* Zon, *in 't mannelijk geslacht.* . . . . . 170.

Blz.

Gemengde Opmerkingen, Berigten, Mededeelingen, enz. (Bastaardwoorden. — Overijsselsche Tongval. — Logische Ontleding. — Geestelijke Spraakkunst. — Duitsch Taalgebied.), *door* A. D. J. . . . . 173.

Over de verschillende benamingen van het heimelijk Schoolverzuim der Leerlingen, door A. DE JAGER. . . . . 185.

Nalezing op het Uitlegkundig Woordenboek des Instituuts op de Werken van P. C. HOOFT, *door* Mr. H. J. KOENEN *en* A. DE JAGER, II. . . . . 205.

Drenthsche Woorden en Spreekwijzen, verzameld en toegelicht door Mr. J. PAN. *Eerste Verzameling.* . . . . . 231.

Greyden *en* Greyen, *door* A. C. OUDEMANS. . . . . 273.

Taalzuivering van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut, met aanteekeningen van A. D. J. . . . . 279.

Gemengde Opmerkingen, Berigten, Mededeelingen, enz. (Duitsche Taal op den Monte Rosa. — Literatuur der Spreekwoorden. — Opschudding door een Spreekwoord) *door* A. D. J. . . . . 294.

Over het woord doem *en de zamengestelde woorden, die op* dom *uitgaan; door* L. A. TE WINKEL. . . . . 297.

Drenthsche Woorden en Spreekwijzen, verzameld en toegelicht door Mr. J. PAN, *Eerste Verzameling. Vervolg.* . . . 323.

Twaalftal Nederlandsche Spreekwoorden, door P. J. HARREBOMÉE. 373.

Toelichting van eenige min duidelijke plaatsen uit den roman van Limborch, *door* A. DE JAGER. . . . . 393.

Zondvloed, *door* A. D. J. . . . . 407.

Zeetermen. . . . . . 411.

Bladwijzer. . . . . . 413.

Voorberigt.

Het Archief voor Nederlandsche Taalkunde, *welks* eerste Stuk *thans het publiek wordt aangeboden, is bestemd ter vervanging van of, zoo men wil, ten vervolge op het* Taalkundig Magazijn, *vroeger door mij verzameld, en in den jare* 1833—42, *in* 16 *Stukken of* 4 *Deelen, verschenen.*

Het plan der tegenwoordige verzameling komt in de hoofdzaak met dat der vorige overeen. Alleen zal thans het woord taalkunde *in minder ruimen zin worden opgevat, en mitsdien daaronder niet begrepen zijn zoodanige stukken, die meer tot* letterkunde in 't algemeen *moeten gebragt worden. Overigens zal hier eene plaats worden ingeruimd aan elke bijdrage, die gezegd kan worden tot het uitgestrekte gebied van de wetenschap der nederlandsche taal te behooren; het zij in de ontwikkeling van eenig punt onzer spraakkunst, in de toelichting van oudere of nieuwere woorden of spreekwijzen, of in de behandeling van de geschiedenis der taal en harer literatuur bestaande.*

Beter intusschen dan door omschrijving, zal het plan des Archiefs kenbaar zijn door den inhoud van het thans uitgegevene Stuk. Naar ik meen, zal daaruit de toeleg blijken, om, minder voor den eigenlijken taalgeleerde, dan wel voor den beschaafden Nederlander, die aangaande de kennis en de beoefening zijner moederspraak niet onverschillig is, nuttig te zijn. Dat het in den aard der zaak ligt, dat niet ieder onder-

werp, zelfs niet iedere wijze van behandeling, aan allen evenzeer kan voldoen, zal bij eene billijke beoordeeling wel niet uit het oog worden verloren.

Bij de ervaring, dat niet altijd eene onderneming van eenigzins wetenschappelijken aard bij ons publiek de ondersteuning vindt, die zij vereischt, heeft de Uitgever van het Archief gemeend, dit eerste Stuk slechts als eene proefneming te mogen beschouwen, van welker uitslag de voortzetting des werks afhankelijk zal zijn. Bij genoegzame deelneming zal de uitgave in het vervolg op onbepaalde tijden *geschieden, en zullen er, naar gelang van den voorraad der stoffe,* twee *of* drie Stukken, *ongeveer van gelijken omvang als het eerste, 's jaars geleverd worden.*

Ik eindig met den wensch, dat zoowel zij, die in staat zijn, het Archief met hunne bijdragen te verrijken, als zij, wier voorgang en invloed deszelfs debiet kunnen bevorderen, ook deze mijne poging, ter uitbreiding van de kennis onzer taal, wel zullen willen schragen.

A. de Jager.

ROTTERDAM,
Januarij, 1847.

☞ *De stukken die men ter plaatsing in het Archief mogt willen inzenden, gelieve men onmiddellijk te doen toekomen, aan het adres van* A. DE JAGER, *te* Rotterdam.

VOORLEZING

OVER DE VERRIJKING ONZER NEDERLANDSCHE TAAL

MET UITDRUKKINGEN,

UIT DEN BIJBEL ONTLEEND;

DOOR WIJLEN

Prof. *J. Heringa*, *Ez.*

Onlangs las ik, met veel genoegen, wat één onzer schrandere en geleerde kenners en beoefenaars der Nederlandsche spraak heeft aangemerkt, over den rijkdom onzer taal. Hij maakte mij opmerkzaam op een groot aantal van woorden en spreekmanieren, welke zeer eigenaardig uitdrukken, wat men wil te kennen geven, en die, in andere talen, vruchteloos worden gezocht. Ook wees hij mij ééne en andere bron aan, uit welke den Nederlander die overvloed meer toestroomt, dan aan sommige andere volken. Ik vond mij bevestigd in het gevoelen, dat wij den rijkdom onzer taal vooral te danken hebben, *deels* aan onze ligging en luchtstreek, *deels* aan onzen landbouw, zeevaart, visscherij en koophandel, *deels* aan onzen omgang met andere volken, *deels* aan de beoefening van letteren en wetenschappen. Doch, in dit oordeel over den rijkdom onzer taal, moeten wij, dunkt mij, ook niet voorbijzien den Godsdienst, welken wij Christenen belijden, en de heilige Schriften, uit welke wij de kennis ontleenen van al wat met de Godsdienst, op Goddelijk gezag ingesteld, vóór en na de verschijning van onzen Zaligmaker, in verband staat.

Die heilige Schriften bevatten eene groote verscheiden-

heid van verhalen, betreffende de geschiedenis van oude volken en van hoogst merkwaardige personen; alsmede eenen ruimen voorraad van spreuken en levenslessen. Zij vallen grootendeels onder het bereik van het volk, dat die gewijde oorkonden, in het Nederduitsch vertaald, lezen kan. Geen boek is, door onze landgenooten, zóó hoog geschat, of, sedert de 16e eeuw, zóó sterk gelezen, als de Bijbel. Ook de Christenen, aan welke deze lezing niet ruimschoots veroorloofd is, werden, vóór en na door het onderwijs hunner leeraren, door het gebruik van andere schriften, en door den omgang met Bijbellezers, bekend met vele bijzonderheden, welker benaming, aanduiding en toepassing de taal des gemeenen levens konde verrijken. Gelijk oudtijds de Israëliten, de Arabieren, de Grieken, de Romeinen, en de onchristelijke Noordsche volken, in *hunne* talen zeer veel hebben opgenomen, waarvan de stoffe was ontleend uit *hunne* Godsdienstige begrippen, overleveringen en gedenkstukken, zóó mag men, uit den aard der zaak, het voor hoogst waarschijnlijk houden, dat ook de, door het licht des Euangeliums bestraalde, natien, *hare* talen hebben verrijkt met woorden en spreekwijzen, tot welke het Christendom en zijne heilige oorkonden ruimen voorraad opleverden.

Doch, wij behoeven ons met geene waarschijnlijkheden te vergenoegen. De zaak is boven allen twijfel gesteld, door eene menigte van meer of min bekende woorden en spreekmanieren, welke de Nederlandsche taal, niet minder dan andere Europesche talen, oplevert. Meestal gebruiken wij ze gepast en eigenaardig, en dit strekt dan onzen landgenooten ter eere. Doch het ontbreekt ook niet aan voorbeelden van een *min* gepast gebruik, dat blijken draagt van *misverstand* of zelfs van *ontheiliging* der gewijde Schriften.

Voor leden der Christelijke Maatschappij, die, volgens hare spreuk, werkzaam is *tot Nut van 't Algemeen* 1), zal het, naar ik meen, niet onvoegzaam zijn, hierover te spreken. Voor velen Uwer, zal ik niets nieuws zeggen; maar ik hoop toch, dat zij geduld zullen hebben, om mij te hooren, en dat zij door nadenken op dit onderwerp nog veel meer zullen vinden, dan mij is voorgekomen.

Om in mijne voordragt eenige orde te houden, noodig ik U te bedenken, hoe wij Bijbelsche woorden en zegswijzen door Nederduitsch sprekenden hooren gebruiken, om uit te drukken, *deels* personen en karakters, *deels* plaatsen, *deels* betrekkingen tusschen menschen en menschen, *deels* andere zaken, *deels* menschelijke handelingen en bedrijven, *deels* de eigenschappen en werken van God zelven en zijnen Geest.

Zoodra ik van *personen* en *karakters* spreek, die met Bijbelsche benamingen worden uitgedrukt, denkt Gij wel met mij aan den Stamvader van het menschelijke geslacht, dien eenen mensch, door wien zonde en dood op deze aardsche wereld gekomen zijn. Wanneer wij, in iemand, die reeds begonnen is, het kwade na te laten en het goede te doen, ontdekken, dat hij nog aan de vorige zonden zich schuldig maakt, dan wijten wij het aan den *ouden Adam*, (Paulus zegt: *den ouden mensch*) die nog niet geheel is afgelegd. Wij vergeten ook *Moeder Eva* niet, wanneer wij spreken van eene beminde echtgenoot, die wel geene snoode bedoeling heeft, om haren Man te verleiden, maar evenwel bezig is, om, door zoete woorden, minzamen raad en verlokkend voorbeeld, hem te bewegen tot iets, waartoe hij niet genegen is. — Eenen onschuldige, het slagtoffer wordende van nijd en haat, noemen wij eenen *Abel*, terwijl wij den naam van *Kaïn* toepassen, op den *nijdi-*

1) Deze Voorlezing werd den 30 Januarij 1839 gehouden in de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, afd. Utrecht.

gen, *wreveligen booswicht*, of ook op den *snoodaard*, die, na het gepleegde misdrijf, door *angst* gejaagd wordt. Ook zijne vraag: «ben *ik* mijns broeders hoeder?» leggen wij in den mond van den laaghartige, die slechts op eigen veiligheid en gemak bedacht is, en zich om den nood in het gevaar van zijnen naaste niet bekommert.

Wie den hoogstmogelijken trap van ouderdom bereikt, wordt gezegd *Methusalems jaren* nog niet te beleven, en eenen *Nimrod* noemt men een bijzonder bekwamen en hartstogtelijken jager, al is het juist geen woest en verscheurend roofgedierte, dat hij bekampt.

Wanneer men *de tranen des geveinsden* Ezau's tranen noemt, dan spreekt men onjuist. De gewijde schrijver van den brief aan de Hebreën zal ons leeren, dat het *vruchtelooze* tranen zijn van een *te laat berouw*.

Wordt uw geduld, door menschen van uwen omgang, op de zwaarste proef gesteld, dan wordt gij geacht *Jobs geduld* noodig te hebben; en *Jobs boden* brengen u niet dan bedroevende tijdingen aan.

De *kuische* jongeling, wederstand biedende aan de verzoeking der ontucht, is een *Joseph*. De man, die meer dan reuzenkrachten heeft, een *Simson*. De sluwe *verleidster* en *verraderes* eene *Delila*.

Noemt men, in eenen overdragtigen zin, *Mozes en Aäron*, men doet denken aan twee onderscheidene magten, de burgerlijke en kerkelijke, welke elkander de hand bieden.

Noemt men, in éénen adem, *David en Goliath*, door den *laatste* verstaat men eenen *forschen*, *trotschen*, *snoevenden*, *reusachtigen krijger*, door den *eerste* eenen wel kleineren, maar *behendigen*, *zedigen* en *dapperen held*. Maar voegt men de namen van *David en Jonathan* te zamen, dan roemt men de onverbrekelijke trouw van vrienden, in den nood beproefd.

Het jongste kind, het bijzondere voorwerp van de ouderlijke liefdezorg, heet *Benjamin*, en, is het nog klein, het *Benjaminnetje*.

Is iemand gemengd in het gezelschap van mannen, die zich bezig houden met een lofwaardig werk, waarvoor *hij* niet is opgeleid, hij is een *Saul onder de Profeten.* Heeft iemand meermalen tegenspoedige reizen, zijne meer gelukkige reisgenooten zeggen al ligt, al erkent hij het *zelf* niet, dat er een *Jonas* aan boord is.

De *klaagliederen van Jeremias* noemt men, onbetamenderwijze, *overbodige*, *telkens herhaalde* en *vervelende* klagten.

Doch genoeg voorbeelden van deze soort uit de schriften des O. Verbonds. [Gij ontslaat mij ook gaarne van de vermelding der afschuwelijkheid, welke naar *Onan* pleegt genoemd te worden.]

Liever verzamelen wij, uit de schriften des N. Verbonds, nog eenige voorbeelden van personen, wier namen, ook in *onze* taal, plegen gebruikt te worden, om lofwaardige, of wel meer, om *berispelijke* menschen er mede te bestempelen. — Een man, wiens hart gloeit van *menschenliefde*, heet een *Johannes;* een *eenvoudig*, *opregt*, *waarheidlievend*, ofschoon nog *bevóóroordeeld* man, heet een *Nathanaël;* een *twijfelzuchtige*, die zich *niet* laat overtuigen, door afdoende bewijzen en geloofwaardige getuigenissen, draagt den naam van *Thomas;* een *voorbarige*, die zich haast, om de eerste te zijn, in het spreken en in het ondernemen van hetgeen hij voor goed acht, wordt niet *Petrus*, maar *Pietje de voorste* genaamd. — *Judas*, een naam, welke door vele *voortreffelijke* mannen, *vóór* en *in* den tijd des Verlossers, gedragen werd, is, bij de *Christenen*, als de naam eens *snooden veinsaards* en *verraders*, zoodanig gebrandmerkt, dat geen Vader dien aan zijnen zoon geeft. Een *Judas-kus* ontwijkt elk, die het

kan. En, wie met bijgeloof bezet is, zal ongaarne de *dertiende man aan tafel zijn*, en *het eerst opstaan.*

In een verzierd verhaal, geeft de Heiland aan eenen armen man, die *vol zweren* was, den naam van *Eleazar*, door den Grieksch schrijvenden Lucas verbogen in *Lazarus*. Van daar dat *melaatschen* en andere, met *kwaadaardige* en *besmettende zweren* behebde, lieden, *Lazarussen* en *lazarigen*, de kwaal zelve *lazerij*, en de huizen, in welke zij verpleging vinden, *lazaretten* genoemd worden.

Maar waarom noemt men een huis, waarin *gevallene maagden* worden verzorgd, in Engeland een *Magdalenen* gasthuis? en waarôm mag eene ligtekooi bij ons den naam eener *Magdalene*, of, bij verkorting, eener *Leentje* dragen? Omdat men de eerbiedwaardige *Maria van Magdala*, zonder grond, heeft begonnen te houden voor die boetvaardige zondares, welke de voeten des Heilands zalfde, aan het huis van Simon den Farizeër.

Eenen *Gallio* noemt men iemand, die aangelegenheden, welke hij *behoorde* te behartigen, met *laauwheid* en *onverschilligheid* behandelt. Ik laat het ondertusschen gaarne aan Staatkundigen en Regtsgeleerden over, te beslissen, of *hij*, de zachtzinnige broeder van Seneca, als pas gekomen Proconsul te Korinthe bemoeijelijkt met eene aanklagt van boosaardige Joden tegen Paulus, en zich die zaak, zóó min als de opschudding, die er het gevolg van was, aantrekkende, met eene zóó zwarte kool verdiene geteekend te worden. Hij gedroeg zich althans mannelijker dan Pilatus, toen hij het Joodsche gepeupel van zijnen zetel liet verjagen.

Het zijn niet alleen de namen van *bepaalde personen* in de heilige Schriften vermeld, welke wij in onze taal overnemen, om zekere karakters te teekenen; maar wij bedienen ons hiertoe ook van *andere* bijbelsche benamingen

en beschrijvingen, ontleend *en* aan menschen *en* aan andere schepselen.

Het woord *Apostel*, uit het Grieksch ontleend, en eenen *afgezant* of *bode* aanduidende, wordt meer bijzonder, in onze Nederlandsche, gelijk in andere vertalingen toegeëigend aan de eerwaardige mannen, die, op goddelijken last, het Euangelie in de wereld hebben verkondigd. Hoe spreekt men dan, van eenen *Apostel des ongeloofs*, der *zedeloosheid?* Hoe, van eenen *vreemden*, *zonderlingen*, *ruwen*, *ruigen*, *slechten Apostel?* — Het is, omdat er ook, in de vroegste tijden van het Christendom, slechte menschen waren, zich voor gezanten van Christus uitgevende, maar veeleer verdienende, *valsche Apostelen* en *bedriegelijke arbeiders* genoemd te worden. — Van *Apostel* hebben wij ook de woorden *Apostelambt*, *Apostelдom* en *Apostelschap* afgeleid.

Ofschoon het woord Profeet, insgelijks uit het Grieksch ontleend, eigenlijk eenen *verkondiger*, een' *uitlegger* van zoogenaamde *Godspraken*, aanduidt, en Paulus zelfs eenen *Dichter* met den naam van *Profeet* vereert, zoo is toch, in den Christelijken zin, die benaming bijzonder geëigend aan mannen, die, van Gods wege, de geheimenissen der toekomst aankondigden. Ook waanzinnigen, geestdrijvers en bedriegers gaven zich, van oudsher, voor *Profeten* uit, en werden *valsche* en *leugen-Profeten;* en dien naam geven wij aan lieden, die meenen, genoeg schranderheid en vóóruitzigt te hebben, om zekere uitkomsten te voorspellen. De *ware* wijze erkent liever, ook al *durft* hij zijne verwachtingen als *waarschijnlijk* uitspreken: «ik ben geen *Profeet*, *of Profetenzoon*,» dat is geen *leerling* der Profeten. Met minachting spreekt men ook van een *broodetenden* Profeet, terwijl een *Moses* en de door Moses beloofde groote *Profeet*, Jezus Christus, *veertig dagen* zonder *brood* of ander voedsel

leefden. Doch, in eenen *anderen* zin, zegt men van iemand, wien men, voor eenen *wel geoefende* in nuttige wetenschappen, erkent: «hij heeft mede van de *gerstenbrooden* gegeten,» oorspronkelijk eene toespeling op die twintig *gerstenbrooden*, door welke onder Gods *bijzonderen* zegen, de Profeet Eliza, met een honderdtal van zijne leerlingen, werd verzadigd. (2 Kon. 4: 42—44) Voor 't overige hebben wij, van 't woord *Profeet*, in onze taal afgeleid: *Profetesse*, *profetinne*, *profetie*, *profetisch*, *profeteren* en *profetering*.

Onder den Joodschen aanhang *der Farizeërs*, waren er, ja! vrome, naauwgezette betrachters der Goddelijke wet. Doch, waar de Farizeërs ons in de Euangelische geschiedverhalen voorkomen, worden zij meestal kenbaar als *schijnvromen*, *geveinsden*, *huichelaars*, of, gelijk wij met een Grieksch woord zeggen, *hypokriten*.

Zoodanige verfoeijelijke menschen worden dan ook, in onze taal, bestempeld met den naam van *Farizeën*, *Farizeërs*, *Farizeeuwen*, en hun *voorkomen* en *doen* wordt *farizeesch* of *farizeeuwsch* genoemd. Op zoodanige menschen past veelal de naam van *muggenzifter* en *splinterkijker*, beide ontleend uit de redenen van onzen Goddelijken Meester. Gij herinnert u, hoe hij van de Farizeërs naar waarheid zeide, dat zij *de mug uitzegen* en *den kemel doorzwolgen* (Matth. 23: 34) dat is: *streng* waren in 't verbieden van *geringe* overtredingen, en *toegevend* in 't veroorloven van de *grootste* misdaden. Aan niemand Uwer is ook onbekend dat hoogernstige verwijt des Heilands: «Gij geveinsde! wat *ziet* gij den *splinter* in het oog uws *broeders*, en den *balk*, die in *uw* oog is, merkt gij *niet?*» Genees *u zelven* eerst van uw *groot* en in 't oog loopend gebrek, en zie dan, of gij uwen broeder van een *gering* gebrek kunt genezen! — Ondertusschen wordt ook *muggenzifterij* genoemd het *kleingeestig beoordee-*

len, *bevitten*, *bestrijden* van beuzelingen en van verschillende meeningen over weinig beteekenende zaken.

Karakters van *goede* en *slechte* menschen worden ook in onze taal uitgedrukt, door benamingen, van *dieren* ontleend, en in de H. SS. gebruikelijk. *De leeuw uit Juda's stam* is die *dappere*, *heldhaftige*, *sterke*, [*forsche*] *Heerscher*, de schrik zijner vijanden. *Vechten met leeuwenmoed*, een *leeuwenhart*, een' *leeuwenaard hebben*, *er uitzien* en *brullen als een leeuw*, zijn uitdrukkingen, die verstaan worden van onze landslieden, al zagen zij nimmer den koning van het woud. — De *zwakke*, *weerlooze*, maar ook de *onnoozele*, is een *schaap*, ja een *lam*. — De *stugge*, *domme*, *onbeleefde* een *bok*. — De *zedelijk onreine* een *zwijn*. — De *verachtelijke* en *onverdragelijke* een *hond*. — Onze Heiland noemde *Herodes Antipas* eenen *vos;* zóó noemen *wij* ook eenen *listigen*, *doortrapten* mensch. Daarentegen, gelijk onze *Heer* wilde, dat zijne leerlingen *opregt* zouden zijn, *als de duiven*, zóó noemen *wij* eene *vrouw*, een *kind*, zonder erg of list, *opregt* en *onnoozel*, eene *duive*, ook wel een *duifje*, en wel *zonder gal;* want ook in de gewijde Schriften is *galle*, *bittere galle*, het zinnebeeld van eene *kwaadaardige inborst*. — *Boosaardige list*, *bedrog* en *leugentaal* zijn eigen aan menschen, hoedanig onze Heer en zijn voorlooper Johannes noemen *slangen*, *adderengebroed*, of liever *adderenkroost*, en van wie in de Psalmen gezegd wordt, dat zij *hunne tong als eene slang scherpen*, dat *slangenvenijn onder hunne lippen is*, dat ze *bijten als eene slang en steken als een adder*. — Ik behoef U niet te zeggen, hoedanig eene wij bedoelen, die wij *eene slange*, *een serpent* noemen, en wat wij aanduiden met de zegswijzen: er schuilt *een adder onder het gras*, *eene slang in zijnen boezem koesteren*, *zich kronkelen* en *in allerlei bogten wringen*. —

Nog verschrikkelijker stellen wij ons den mensch voor, wien wij, met bijbeltaal, een' *draak* noemen, met toespeling op den *booswicht*, uit eenen anderen kring van redelijke wezens, den *booze*, die, in beeldspraak, als *de Slang*, *de oude Slang*, *de Draak*, wordt voorgesteld, en, met een *Hebreeuwsch* woord, *Satan*, met een *Grieksch Diabel*, *Duivel* genoemd wordt, omdat hij een *boosaardig lasteraar* is. Van hier, dat ook in de H. SS. een *verleider*, een *booswicht* van de ergste soort, een *Satan*, een *duivel*, *een kind des duivels* heet. Uit *die* Schriften is het dan ook oorspronkelijk, wat er in onze taal, dikwijls ligtzinnig en afgrijselijk, ook met verwensching en vervloeking, gezegd wordt van *duivelsch* bedrijf, van *duivelerij*, van *duivelskonst*, van *duivelbannen* en dergelijke, wezenlijke of gewaande, dingen. Bidden wij liever: «verlos ons *van den booze!*» en erkennen wij, dat elk bedriegelijk *werk uit den booze* is! Ofschoon wij dan ook thans de ongelukkigen, die, door geestes- of ligchaamskrankheid, tot zinneloosheid en razernij vervallen, niet voor *bezetenen van den duivel* houden, zoo hebben wij toch het *woord* niet afgeschaft, hetwelk wij van dolzinnige menschen gebruiken, die *razen*, *tieren*, *schelden*, *vloeken*, alsof ze bezeten waren.

Doch wenden wij ons af van de akelige voorstellingen van booze wezens, die boozer zijn dan *wij*, aardbewoners, en slaan wij onze aandacht liever op die *heiligen*, die ons, in hoogere kringen, het voorbeeld geven van gehoorzaamheid aan Gods wet. Met eenen naam, uit de Grieksche taal des N. T. ontleend, noemen wij hen Gods *Engelen*, d. i. zijne *gezanten*, *boden*, *dienaars*. Wordt ook, in diezelfde schriften, het *hoogstvoortreffelijke* en *bovenmenschelijke* wel eens vergeleken, met hetgene aan *Engelen* eigen is, *wij* ook noemen eenen hoogstbeminnenswaardigen man, eenen *Engel;* wie ons eene zeer ver-

blijdende *tijding* bragt, of eenen hoogstgewigtigen *raad* geeft, is ons een *Engel;* de gelukkige *Echtgenoot* noemt zijne getrouwe wederhelft eene *Engelin;* en de teederhartige *ouders* bestempelen het *zoete, bevallige kind* met den naam van *Engeltje. Een Engel spreekt uit den mond* van hem, wiens redenen ons bij uitstek behagen. Een *minzaam, innemend* gelaat is *engelachtig.* Een veel vermogend *handhaver* onzer *goede zaak* is ons een *Beschermengel,* een *Schutsengel.* Ja, wie zeer lieflijk zingt, zingt als *een Engel;* wie een *overschoon,* en tevens *zedig gelaat* heeft, *ziet er uit als een Engel.* Opmerkelijk is ook, dat wij wel zeggen *duivelsch* en *satansch,* om het *duivelachtige,* maar niet *Engelsch* 1) om het *engelachtige* uit te drukken.

Zoo is er dan eene menigte van woorden en spreekmanieren, uit de gewijde Schriften, in onze taal overgegaan, om *personen* en *karakters* aan te duiden. Veel kleiner is het getal van die, door welke *plaatsen* worden beteekend. Zij zijn evenwel te veel en te merkwaardig, om ze over het hoofd te zien. Waar *misverstand* en *verwarring* heerscht, daar is het een *Babel:* daar erkent men het gevolg van *groote,* doch *onberadene* en *mislukte* ondernemingen, welke men noemt eenen *toren van Babel bouwen.* — Eene *bewaarplaats* of *bergplaats van allerlei* menschen, dieren of goederen, van rein en onrein, heet *eene arke Noachs.* — Eene stad of een dorp, waar

1) [Oudtijds was dit woord in deze beteekenis in gebruik, zie het *Kort begrijp der leeringe van de waerachtige ende eenighe Ghemeynte Gods ende Christi,* enz. fr. a. 1565, fol. 8*v*. — Vinke.

Dit gebruik ware door veel voorbeelden te bevestigen, als De Brune, Bancketwerk, II. 86: *kostelicke en* Engelsche *gedaghten, en die geheel van geestelick licht zijn*; blz. 90: *de wonderen des Paradijs zijn boven het bereick van alle sterffelicke, jae* Engelsche *tonghen.* Zelfs Smits heeft nog: *de Aertsengelsche bazuin,* Nag. Gedichten, III. 212. Men zie ook de Woordenboeken van Plantijn en Kiliaan. — A. d. J.]

de *onbeschaamdste zedeloosheid* heerscht, die *niet ongestraft* kan blijven, wordt genaamd een *Sodom*, [dat daarenboven aan eene onnatuurlijke zonde den verbloemden naam gegeven heeft.] — Een *onaanzienlijk, armoedig, vervallen stadje* wordt al ligt, door de bewoners van groote en bloeijende steden, een *Nazareth* genoemd. Waar men *alles volop* genieten kan, daar is het een *Kanaän, het land der belofte.* — Waar men *veilig, genoeglijk, onbekommerd* zich bevindt, daar zit men als in *Abrahams schoot.* — Waar Gods *natuurgaven, in ruimen overvloed*, den mensch worden aangeboden, waar bosch en beemd en akker en vloed en berg en dal den rustigen bewoner toelagchen, daar is het een waar *paradijs.* Wie aan den *paradijsappel* en aan den *paradijsvogel* het eerst die namen gegeven hebben, moeten er ook wel zeer mede ingenomen zijn geweest. — Doch wat maakte toch wel het verblijf der eerste menschen tot een *gelukkig Eden*, of, gelijk men, in lateren tijd, met een Persisch woord het genoemd heeft, tot een *Paradijs?* Het was de nog *onbevlekte onschuld* van zijne bewoners en het *onbelemmerde genot* van *Gods gunst* en *goedkeuring. Daarop* doelde onze *Verlosser*, toen hij aan zijnen medekruiseling beloofde: «heden zult gij met mij in het Paradijs zijn!» Zóó worden onze gedachten geleid naar de verblijfplaats der heilige en zalige menschen, welke wij, met bijbeltaal, zeer bijzonder den *hemel* noemen. Van hier, dat wij van hem, die, in dit leven reeds, zóó gelukkig zich bevindt, als het voor den sterveling mogelijk is, zeggen, ofschoon niet zonder grootspraak, dat hij *eenen hemel op aarde heeft.* Die grootspraak is stuitend en beleedigend, wanneer men een bekoorlijk oord aan de stille Vecht den *Mennisten hemel* noemt, en eene lustplaats nabij Amersfoort *den hemelschen berg.* — Doch wat heet niet al *hemelsch?* Een *hemelsch* gezang, een *hemelsch* gelaat,

eene *hemelsche* schoonheid, eene *hemelsche* vreugde, een *hemelsch* genot! Is het een *heilig* genot, dan moge het zóó genoemd worden. Maar is het *louter* zinnelijk, dierlijk, dan moge het voor den Mohamedaanschen, of, gelijk men doorgaans zegt, den *Turkschen hemel* voegen, het is uitgesloten uit den hemel, op welken *Christenen*, door Gods genade, het uitzigt hebben. — Zeer bijzonder gebruiken wij ook het woord *Hemel*, als wij van den alomtegenwoordigen en alvermogenden Geest spreken, wien de H. Schriften, overeenkomstig onze bekrompene zinnelijke verbeeldingen, voorstellen, als in den hoogsten *hemel* op zijnen throon gezeten, en wien wij, naar het voorschrift onzes Heilands, aanbidden als den *Vader, die in de hemelen is* of den *hemelschen Vader*. Jezus zelf legt, in het overschoone verzierde verhaal, dat U allen bekend moet zijn, den verlorenen zoon, die tot zijnen vader wederkeert, de belijdenis in den mond: «Vader! ik heb gezondigd tegen den *Hemel* en tegen U.» Zóó ook gebruiken *wij* het woord, als wij zeggen: «De *Hemel* weet het,» of «dat geve de *Hemel!*» Bedacht men altijd, dat men zóó van den *Allerhoogste*, van *God* spreekt, menigéén zoude niet zóó gereed zijn, om bij elke hartstogtelijke aandoening van *verbaasdheid*, *bevreemding*, *bewondering*, uit te roepen: *mijn hemel!* — Op den verſten afstand van den *hemel* der *heiligen* en *gelukzaligen*, stelt zich onze verbeelding voor de *hel*, het verblijf der onbekeerlijke godloozen uit het geslacht van gevallen Engelen en menschen. Jammer is het, dat de Nederlandsche Vertalers van het N. T. dit Nederduitsche woord hebben gebezigd, niet slechts ter *regter* plaatse, waar het *Grieksche* woord die *verschrikkelijke woningen* van hardnekkige boosdoeners aanduidt; maar ook ter *onregter* plaatse, waar een geheel *ander* Grieksch woord voorkomt, dat de *algemeene verblijfplaats der afgestorvenen* aan-

duidt, en dat door den jongsten Nederlandschen Bijbelvertaler bijna overal te regt is overgezet door *afgrond*, *doodenrijk*, *schimmenrijk*, ofschoon éénmaal min gelukkig door *graf*. In onze gemeenzame taal gebruiken wij het woord *hel*, *helle*, in den eerstgenoemden zin. Zóó zegt men van den stervenden booswicht: « hij is *ter helle* gevaren. » Zóó spreekt men van *duivelen in de hel*; van snoode aanslagen, in *de hel* bedacht; van verraad, in *de hel* gesmeed; van eenen vreeselijken vijand *uit de hel opgekomen*: van eene *hel in huis* te hebben, *de hel te bouwen*, *de hel te doen juichen*, van eene *helleveeg*, eenen *hellebrand*, en een *hellenwicht*. Ik zou er bijvoegen *helhond*, zoo *deze* niet de Cerberus uit de Grieksche fabelleer ware. Voorts, gelijk wij, in de gewone vertaling, te regt gewag vinden van het *helsche* vuur, zóó wordt dit woord ook gebruikt van *helsche boosheid*, *helsch verraad*, *helsche list* en dergelijke, waarvoor ons de goede God beware!

Met een *aangenamer* onderwerp wil ik mijne voorlezing besluiten. Ik bedoel de *onderlinge betrekking* van menschen, welke bij ons wordt uitgedrukt met benamingen, die haren oorsprong hebben in de leer des Bijbels. « Gij zult uwen *naaste* liefhebben als u zelven. » Dit was reeds het voorschrift van Moses wet; maar de Israëliet dacht hierbij aan zijnen *Volkgenoot*, zijn' *broeder;* deze toch was hem nader dan de *vreemdeling*, de *buitenlander*. Een der Joodsche Wetgeleerden vraagde den Heiland, die hem dit gebod voorhield: « maar wie is mijn naaste? » — Hoe beantwoordde de heilige Menschenvriend die vraag? zeide Hij: alle menschen zijn uwe naasten? » Zóó zouden *wij* mogelijk antwoorden, met eene goede *meening*, maar toch *niet* naauwkeurig. Jezus stelt hem de U bekende gelijkenis voor van den Jood, die op eenen eenzamen weg uitgeplunderd en zwaar gewond daar lag, en *vruchteloos* hoopte op de hulp, eerst

van eenen voorbijgaanden Priester, daarna van eenen voorbijgaanden Leviet, beide van zijn *eigen* volk, maar die *ongedacht* geholpen, verbonden, vervoerd, verpleegd werd door eenen *Samaritaan*, behoorende tot een volk, dat, door ingekankerden wederzijdschen haat, verre van de Joodsche natie verwijderd was. Dit schoone bedrijf van den barmhartigen Samaritaan verhaald hebbende, vraagt de Heiland den Wetgeleerde: « wie van deze drie dunkt u de naaste geweest te zijn van hem, die onder de moordenaars gevallen was? » Het antwoord was: « die barmhartigheid aan hem gedaan heeft. » Nu hervat Jezus: « Ga henen en doe gij desgelijks! » d. i. vraag niet, als gij helpen kunt, wie is mijn naaste? maar help ieder, die uwe hulp behoeft, al is hij u de naaste niet! » Van hier dan, dat, in ons taalgebruik, elke natuurgenoot met den naam van *naaste* bestempeld is geworden.

Eene *naauwere* betrekking heeft er plaats tusschen christenen, die elkander *broeders* noemen, uit hoofde van hunne gemeenschappelijke betrekking op den *hemelschen Vader*, die hen tot zijne *kinderen* heeft *aangenomen*, en wien zij *kinderlijk gehoorzamen*. Hieruit ontstaat die *broederlijke* liefde, welke nog van de christelijke *algemeene menschen*liefde onderscheiden wordt. De tweedragt, onder de belijders van Christus, heeft wel verschillende kerkelijke genootschappen gesticht, wier leden aan elkander wel eens, bij uitsluiting, den *broeder*naam geven; doch dit wil zijn Euangelie *niet*. Daarentegen wordt diezelfde *broeder*naam, door velen, in den allerruimsten zin genomen, en toegepast op *alle medemenschen*, als zijnde wij allen *redelijke* en *zedelijke schepselen*, door éénen God en Vader, uit één paar ouderen voortgebragt: « Alle menschen, zegt men, zijn broeders onderling. » Een weinig *bepaalder* is de *broederschap* tusschen *volksgenooten* of *verbroederde* volkeren. Onwillekeurig denkt gij aan

de Fransche Republikeinen en aan de Belgen. Nog enger is de band van vereeniging tusschen leden van één *Gezelschap*, ééne *Vereeniging*, één *Gild*, welker leden elkander broeders noemen. Wij misprijzen dit niet. Maar, dat *drinkbroeders*, omdat ze in ééne herberg of kroeg zich verbroederen, dien naam ontheiligen, *dat* is schandelijk. Elkander broederlijk helpen, in al wat schoon en goed en nuttig is, dit behoort allen leden van eene burgerlijke en christelijke Maatschappij ernst te zijn. Dit zij ook ons streven! Dan, en dan ook alleen, mogen wij de vrijmoedigheid nemen, om elkander, als echte leden der Maatschappij: T. N. v. 't A., als broeders te begroeten, en den zegen des hemelschen Vaders te verwachten, welken ik U allen van harte toewensch.

SPREEKWOORDEN-LITERATUUR.

Aangenaam is de ondervinding, wanneer wij belangstelling zien in eene ondernomen zaak; wanneer anderen deelen in de gevoelens, welke wij over die zaak koesteren, en zij ons zoo veel mogelijk ondersteunen en alzoo de opgenomen taak aanvankelijk verligten; en deze ondervinding wordt nog te aangenamer, als wij ons overtuigd mogen houden, onzen arbeid te besteden aan eene zaak, die, naar het oordeel van bevoegden, geacht mag worden, eene bestaande behoefte te vervullen.

Zoodanige ervaring is de mijne in de pogingen, aangewend, om eene zoo veel mogelijk volledige verzameling van Nederlandsche spreekwoorden tot stand te brengen.

Tweemalen heb ik de aandacht onzer Letterkundigen op mijne onderneming trachten te vestigen: eerst in een *Letterkundig Berigt*, geplaatst in den Alg. Konst- en Letterbode, n°. 42, van 13 October 1843; en daarna in eene uitnoodiging *aan alle Letterkundigen in Nederland en België*, om mijne pogingen te ondersteunen, in hetzelfde tijdschrift, n°. 10, 12 en 13, van 6, 20 en 27 Maart 1846. Op mijn laatste schrijven vooral mogt ik veel belangstelling ondervinden. Het is echter mogelijk, dat sommigen nog aarzelen, hunne welwillendheid aan den dag te leggen, uit hoofde van mindere bekendheid met den

aard der pogingen, door mij in het werk gesteld, om in de bij ons bestaande behoefte van een eenigzins volledig spreekwoordenboek te voorzien. Ik acht het daarom niet ongepast, te dezer plaatse de zaâk wat nader te ontwikkelen, en tot dat einde van de inrigting of wijze van behandeling, door mij ten dezen gevolgd, eenig denkbeeld te geven.

Al onze spreekwoorden zijn door mij op Naamwoorden gebragt, dat wil zeggen: de in eenig spreekwoord voorkomende Naamwoorden zijn, in alphabetische orde, tot grondslag gelegd, en de van dat Naamwoord bestaande spreekwoorden onder dat hoofd bijeengevoegd. Zoo vindt men, om iets tot voorbeeld op te noemen, van het naamwoord *hond* 374 spreekwoorden achtervolgelijk opgenoemd, van *honderd* 9, van *honderd en twintig* 1, van *hondsvod* 2, van *hongarije* 1, van *honger* 56, van *hongerige* 3, van *hongersnood* 5, van *honig* 38 spreekwoorden, enz. Tot eene proeve schrijf ik de 30 eerste spreekwoorden van het Naamwoord *gek* af.

1. Aan veel lagchen erkent men den gek.
2. Al evenwel gek.
3. Allemans vriend is veelmans gek (*of* iedermans nar.) (Zie Man, Nar en Vriend.)
   Als de gekken geen brood aten, het koren zou goedkoop zijn. (Zie Brood.)
4. Als de heeren eten, dan zingen de gekken. (Zie Heer.)
   Al te goed is buurmans (*ook wel:* allemans) gek. (Zie Buurman.)
   Dat vuurtje heb ik gestookt, zei de gek, en hij had zijn moeders huis in brand gestoken. (Zie Brand.)
   De gek is bij den blaasbalg gekomen. (Zie Blaasbalg.)
   De gekken grijzen niet, maar de ezels worden grijs geboren. (Zie Ezel.)
5. De gekken krijgen de kaart. (Zie Kaart.)
6. De gekken prijzen zich zelven.

7. De gekken vragen naar de klok, maar de wijzen weten hunnen tijd. (Zie Klok, Tijd en Wijze.)
8. De gekken zijn altijd vooraan: Het spel zou anders kwalijk gaan. (Zie Spel.)
9. De gekskap en de keuvel kwellen hem. (Zie Kap en Keuvel.)
   De gek zei: visch, daar ge vermoedt en niet vermoedt, en hij zette eene fuik op een kerkhof, en ving er een' paap in. (Zie Fuik.)
10. Den gek behaagt zijne kolf. (Zie Kolf.)
11. Deze paarden kunnen trekken: Wijzen en gekken. (Zie Paard en Wijze.)
12. Die aan den weg bouwt, moet gekken verdragen. (Zie Weg.)
13. Die al te wijs is, is een gek. (Zie Wijze.)
    Die boven zijn bereik roemt, is een gek. (Zie Bereik.)
    Die eenen gek uitzendt, krijgt eenen dwaas weder. (Zie Dwaas).
14. Die gek is, is vrij van pompen.
    Die gek is zijn buurman. (Zie Buurman.)
15. Die ooren zouden beter aan een' gek passen. (Zie Oor.)
16. Dikwijls ziet men, dat de zotten, Met de wijze lieden spotten; Maar wie zich naar wijsheid stelt, Laat de gekken ongekweld. (Zie Lieden, Wijsheid en Zot.)
    Een bloote gek, Stout met den bek. (Zie Bek.)
17. Één gek kan meer vragen dan zeven (*of* tien) wijzen kunnen beantwoorden. (Zie Wijze.)
18. Één gek maakt tien (*of* veel) andere gekken.
    Een gek twist wel om duivendrek. (Zie Drek.)
19. Een gek zegt wel eens een wijs woord. (Zie Woord.)

Wat de nommers betreft, die hier voorkomen: deze worden gevolgd door even zoo vele aanteekeningen, die aanwijzen, in welk werk over die spreekwoorden gehandeld wordt, of van dezelve mededeeling wordt gedaan. De ongenommerde spreekwoorden zijn op dezelfde wijze vroeger aangewezen, gelijk de achtergevoegde woorden doen zien, welke woorden in het algemeen opgeven, waar

men hetzelfde spreekwoord elders tevens vinden kan.

Zie hier de aanwijzingen van de bovenstaande spreekwoorden:

1. de Brune bl. 196 (21). Mergh bl. 3 (22). Winterverm. bl. 45 (79). N. Blijg. 4. (99).
2. Witsen 339 (33).
3. Prov. seriosa bl. 4 (1). Zegerus bl. 1 (7). 21 Junij (13). Cats bl. 435 (19). de Brune bl. 493 (21). Mergh bl. 47 (22). Tuinman I. bl. 255, 274 (37). Wassenbergh bl. 86 (47). Wijsheid bl. 141 (61). Hoeufft V en bl. 31 (65).
4.
5. Campen bl. 78 (5). Tuinman I. bl. 34, 263 (37). Sept. 7 (40). Boeren I. 1. (43). v. d. Hulst bl. 15 (72). v. Eijk I. Nal. 14, III. bl. 85 (93).
6.
7. Lublink Verh. bl. 120 (50). v. Eijk II Nal. 60 (93). Groninger II. bl. 359 (112).
8. de Brune bl. 197 (21).
9. Tuinman I. bl. 333 (37).
10. de Brune I. bl. 294 (24).
11. Mergh bl. 7 (22).
12.
13. de Brune. bl. 496 (21).
14.
15.
16. Cats bl. 460, 469 (19).
17. Campen bl. 30 (5). de Brune bl. 199 (1). Mergh bl. 18 (22). Tuinman I. bl. 30, Nal. bl. 19 (37). Wijsheid bl. 142 (61). v. Zutphen I. bl. 55 (68). v. d. Hulst bl. 18 (72) Winterverm. bl. 47 (79).
18. Prov. seriosa bl. 20 (1). Campen bl. 113 (5). Zegerus bl. 24 (7). 4 Julij (13). Cats bl. 410 (19). v. d. Venne bl. 204 (20). de Brune bl. 197, 474 (21). Mergh bl. 18 (22). Sartorius tert. V. 73 (23). de Brune II. bl. 102 (24). Witsen 270, 412 (33). Tuinman I. bl. 274.

(37). Hoeufft bl. 62 (65). Winterverm. bl. 41-44 (79).
19. Campen bl. 97 (5). Zegerus bl. 22 (7). 16 Mei (13). de Brune bl. 197 (21). Mergh bl. 18 (22). Sartorius pr. VI. 64 (23). Witsen 40 (33), Tuinman I. bl. 255, Nal. bl. 14. II. bl. 11. (37).

Achter iedere aanwijzing heb ik het nommer gevoegd der Lijst van Spreekwoorden, vroeger medegedeeld in nº. 10, 12 en 13 van den Alg. Konst- en Letterbode van 1846, in welke men de titels breedvoeriger vermeld vindt. Na eene eenmaal te leveren opgave der bekortingen, kunnen de tusschen haakjes geplaatste cijfers vervallen. Is het nommer, dat de aanwijzingen voorafgaat, opengebleven, dan geeft dit te kennen, dat het spreekwoord genomen is uit het groote boek der zamenleving.

Men zal zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de moeite en den tijd der op bovenstaanden voet ingerigte verzameling, tot welker laatste rangschikking ik nu hoop gevorderd te zijn, als ik berigt, dat zij gaat over een getal van plus minus *vijfentwintig duizend* Nederlandsche Spreekwoorden met de aanwijzingen.

Sedert het bekendmaken van bovengenoemde Lijst van Werken over Nederlandsche Spreekwoorden, in den Alg. Konst- en Letterbode van Maart dezes jaars, mogt ik, behalve als vroeger van den heer A. de Jager van Rotterdam, de belangstelling ondervinden van de heeren J. J. Nieuwenhuijzen van Amsterdam, Mr. J. Dirks van Leeuwarden, J. J. F. Noordziek van 's Gravenhage, Prof. A. van Goudoever van Utrecht, Dr. G. D. J. Schotel van Chaam, W. A. van Diest van Buren, en J. E. Mensinga van Utrecht, die mij in een of ander opzigt hunne diensten voor de Spreekwoorden-literatuur bewezen, en daarvoor hier mijnen dank ontvangen.

Daardoor ben ik in de gelegenheid gesteld, eenige veranderingen en bijvoegsels op de genoemde Lijst te maken, als:

29. Later verscheen hiervan eene Nederlandsche vertaling, *Amst. v. Esveldt*, 1775, 4°.

50. Deze uitgave was alleen voor vrienden. Later verscheen zij in 2 deelen, onder den titel van *Verhandelingen van Joannes Lublink den jongen*, *Rott. Immerzeel*, 1823. De Verhandeling over de Spreekwoorden is de achtste des eersten Deels.

72. In het *Naschrift* van het werkje van denzelfden schrijver, *Belangrijk woord aan het letterlievend publiek, ten bewijze: dat men geen onbepaald vertrouwen in Recensien stellen kan. Rott. Cornel*, 1823, 8°., wordt nog bepaaldelijk over genoemde Spreekwoorden gehandeld.

90 moet n°. 100* zijn. Volgens den Schrijver is dit werkje van 1838, ofschoon dit jaartal niet staat uitgedrukt.
De noot van 93 moet n°. 109* zijn.
Bij n°. 98 komt 4e Deel, 3e Stuk, 1846. En
bij n°. 111: Tweede Vijftigtal, 1843.

55 was bij den drukker uitgevallen. Dit moet zijn: *Magazijn van Spreekwoorden en Zedenspreuken, opgehelderd door voorbeelden en vertellingen, tot een leesboek voor de jeugd, met platen*, 3 *Stukken, Amst. Willems* (1800). kl. 8°. Hetzelfde bij *v. d. Vliet.*

Wijders moet aan de genoemde Lijst worden toegevoegd:

84*. *Forklearing fen twae Friesche Spreckwirden* in het *Friesch Jierboeckjen foar it jier* 1830, bl. 23—26. *Lieauwerd. Suringar.* In dat van 1831, bl. 22—24, wordt er ook één verklaard. Beide stukjes zijn van Mr. J. Scheltema, en later vertaald in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, onder het opschrift: *Frisiaca*, opgenomen, D. VI. bl. 214—218, en bl. 228—230, *Utrecht, v. Terveen*, 1836, 8°.

89*. *J. H. Halbertsma, Friesche Spreekwoorden*, overgenomen uit *Der oude vrye Friesen Spreeckwoorden, in den jare* 1614 *op Burmania-State te Stiens opgesteld door C. Georg van Burmania*, voorkomende in de *Voorafspraak*, bl. 30—32, van *De Lapekoer fen Gabe Scroar, tredde jefte, Dinter, de Lange*, 1834, 8°.

93*. *A. Wassenbergh, Friesche Spreekwoorden*, in den *Frieschen Volks-Almanak*, 1836 en 1837. *Leeuw. Schierbeek*, 12°. Hiertoe behoort ook n°. 100.

108*. *J. F. Willems, Spreekwoorden, die van Jan en Hans komen*, in de Verhandeling: *Hans, Hansa, Hanse*, voorkomende in zijn *Belgisch Museum voor de Nederduitsche Taal- en Letterkunde*, enz., D. IV. *Gent, Gyselynck*, 1840, 8°.

112*. *Opmerkingen betreffende eenige Spreekwoorden* (van *de hand*) voorkomende in *Ernst en Luim, of Uren aan de beschouwing van verschillende onderwerpen gewijd, door V. D. M., 's Grav. Kloots*, 1843, 8°.

117. *Over de Spreekwoorden* in de *Nieuwe Nederlandsche Spraakleer*, bl. 406—437, *Nymegen, Haspels*, 1846, 8°.

Ten slotte laat ik hier de opgave volgen, van de werken over Spreekwoorden, die het mij nog heeft mogen gelukken te verkrijgen of in te zien. De Letterkundigen, die mij hiertoe behulpzaam zouden willen zijn, zouden mij daardoor verpligten, en in het belang eener volledige verzameling van den rijken schat onzer vaderlandsche spreekwoorden medewerken.

Ista sunt proverbia communia. Delf in Hollandia. 1500. 4°. In 1803 bevond dit werk zich in de boekverzameling van J. Koning.

Ander Theyl der Sprichwörter, darinnen Niederlendische, Hollendische, Brabendische und Westphälische Sprichw. begriffen. Zum theil von Eberh. Tappio und Antonio Tunicio zusammengebracht. Inn gute Germanismos gewendt, mit hochteutschen Sprichw. verglichen und ausgelegt, durch Seb. Francken. Frankf. a/M. 1541.

S. Andriessoon, Duytsche Adagia ofte Spreeckwoorden. Thantwerpen. 1550. 8°.

Enchiridion scholasticum, in quo Flandrorum vernaculo idiomati celebres paroemiae et orationes quam plurimae ex Cicerone, Terentio aliisque — in communem puerorum usum — redduntur. (Winnoxbergen) 1553. 4°. In de Univ. Bibliotheek te Leuven.

Les Proverbes Anciens, Flamengs et François, correspondants de sentence les uns aux autres, colligés et ordonnés par M. François Goedthals. Anvers. Plantin. MDLXVIII. 12°.

Flammische und Französische Sprichwörter. Antwerp. 1568. 8°.

Paroemiologia Polyglottos: hoc est: Proverbia et sententiae complurium linguarum. Ex sacris videlicet Hebraeorum fontibus, atque ex optimis ac probatissimis quibusque Graecae et Latinae linguae scriptoribus, desumtae, et in Locos Communes digestae: et cum Italorum, Hispanorum, Gallorum, Germanorum, Belgarum, Sclavonum, Arabum, Turcarum denique aliarumque Nationum sententiosis Proverbiis collatae. Auctore Hieronymo Megisero. Lipsiae. Sumtibus Henningis Grossi, Bibliopolae Lipsiensis. Lipsiae, Michael Lantzenberger. 1605. 8°.

Paroemiologia Polyglottos: hoc est: Proverbia etc. (als boven). *Auctore Hieronymo Megisero. Lips.* 1606. fol.

Lot van Wijsheid en goed Geluk, op 300 *spreekwoorden, deur Donaes Idinau, Liefhebber der Dichten die Stichten, met pl. Antw.* 1606. langw. 12°.

Morale Spreeckwoorden, gestelt in Muzyck bij Jan Ryspoort. Antw. 1617. 4°.

Nederduytsche Spreekwoorden, met 96 *fig.* langwerp. 12°.

De Gazette van Nieuw-maren van de geheele wereldt. Hierby is oock ghevoegt eene wederlegginge van eenighe onbequame Nederlandsche Spreeckwoorden, door Richard Verstegen. Antw. 1618. 12°.

Scielta de Proverbi, e sentenze Italiani tolti da varie lingue particolarmente dall' Hebrea, Araba, Caldea, Greca, Latina, Todisca, Francesca, Spagnuola, Fiaminga et Italiana. Opera tessata da Giulio Varini. Nuovamente ristampata, e corretta, con una nuova aggiunta di diversi autori. In Venetia. 1672. *Appresso Michiel Angelo Barboni.* 12°.

Adagia quaedam ac carmina magis obvia et ex optimis quibusdam auctoribus collecta nec non alphabetice digesta in gratiam studiosae juventutis. Brugis. 1727. 8°.

Duytsche en Fransche Spreekwoorden, uit de beste schrijvers. 1738. 8°. HS. van 210 bl. in de Univ. Bibl. te Leuven.

Adagiorum maxime vulgarium thesaurus ex probatissimis scriptoribus partim selectus, carminibus partim redditus, in gratiam studiosae juventutis. Aldenardae s. a. (1747).

Eene considerable Verzaameling van Nederduytsche Spreekwoorden, zoo als dezelve van over 1000 *jaren zijn in gebruik geweest, alle op 't Alphabet gebragt ende met zeer veele moeyte bijeenverzameld, te zaamen in* 3 *banden gebonden.* fol.

Annotationes ad Ant. Matthaei Par. Belg. Ictis usit. auct. Joh. Jac. van Hasselt. Neom. 1780. 8°.

Reedevoering, geschikt geweest om te doen in het genootschap der Malcontenten, binnen Amsterdam, tusschen den 15 *Maart en den* 13 *Juny* 1789. *Veelal in Bataafsche Spreekwoorden. Amst.* 1789. 8°.

[*Mr. G. J. Gales.*] *Twee Reedevoeringen of zoogenaamde Voorleezingen, veelal in Hollandsche Spreekwoorden, gedaan in het letterl. Genootschap Doctr. et Amic. in den jaare* 1790 *en* 1793, *binnen Amsterdam. Amst.* 1795. 8°.

Recueil de proverbes françois, latins, espagnols, italiens, allemands, hollandois, juifs, americains, russes, turcs, etc. à l'usage des écoles publiques et des maisons d'éducation, par le cit. d'Humières. Paris. 1800. 12°.

Joh. Fried. Schütze, Apologische Sprichwörter der Niederländischen Volkssprache, in Wielands neuen deutschen Merkur. October 1800.

Holländische Sprichwörter aus dem Seeleben, in C. A. Fischers Reiseabentheuern, B. I. Dresd. 1801. 8°.

Gedachten- raadsel- spel in Vaderl. Spreekw., of geheim om door middel van kaarten iemands gedachten te zoeken. Amst. v. Arum en Kraaijenbrink. 1821. 2e *druk.* 1827.

J. F. Willems, Keur van Nederlandsche Spreekwoorden en dichterlijke Zedelessen. Antw. 1824.

Ik vestig daarbij de aandacht op n°. 1, 4, 21 in de

noot, 41 en 64 van de meermalen genoemde Lijst van werken over Spreekwoorden.

Ik ben nog opmerkzaam gemaakt op eene Verhandeling over Spreekwoorden van Prof. Te Water. Bij het zoeken naar deze Verhandeling is mij in een *Levensberigt van Jona Willem te Water, door hem zelven vervaardigd* (zonder drukker of jaar) het volgende voorgekomen, te vinden bl. 310 en 311:

« Met mindere moeite konde ik, hiertoe verzocht zijnde, een schriftelijk oordeel geven over een ingekomen Antwoord 1), betreffende de *Nationale Hollandsche Spreekwoorden*, waarover de Maatschappij eene vraag gedaan had. Duidelijk bleek, dat de schrijver een Man is van groote geleerdheid en een schrander vernuft. Doch het is mij voorgekomen, dat de schrijver niet gelukkig geweest was in de keuze der voorbeelden, omdat hij, naar mijn inzien, geen behoorlijk onderscheid gemaakt had tusschen Spreekwoorden (Adagia), Spreuken (Sententiae) en Spreekwijzen (Genera dicendi): een onderscheid, dat in acht dient genomen te worden, om niet noodeloos dikke boeken over de Spreekwoorden in 't licht te brengen, en om in 't beantwoorden der vragen zich liever te bedienen van eigenlijk gezegde Spreekwoorden. De Maatschappij scheen het gewigt dezer aanmerkinge te bevroeden, en besloot, in de Algemeene Vergadering, van 1818, de vraag andermaal uit te schrijven. Het was mij gemaklijker, dit Antwoord eenigzins te beoordeelen, vermits ik in drie voorlezingen, bij de Leijdsche Maatschappije van Letterkunde, over den oorsprong van echte Nederlandsche Spreek-

1) In de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Vroeger was het belangrijke stuk over de Drukkunst, van JACOBUS KONING, te *Amsterdam*, door Prof. TE WATER beoordeeld, en der bekrooninge waardig gekeurd. Zie hetzelfde *Levens-berigt van Jona Willem Te Water*, het hier overgenomene onmiddellijk voorgaande.

woorden gehouden, ook op dat gemelde onderscheid met nadruk had aangedrongen. Indien mijne voorlezingen, geheel of gedeeltelijk, in het licht komen, gelijk men meer dan eens verzocht heeft, zal dit nader blijken.»

Daar mij niets naders omtrent genoemde Verhandeling bekend is, vestig ik wederkeerig de aandacht der Letterkundigen op eenen arbeid, die voor de Spreekwoordenliteratuur vast zeer belangrijk is.

P. J. HARREBOMÉE.

Utrecht, 20 October 1846.

STUKKEN

VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT,

OVER

DE TITELS IN BRIEVEN.

Voor eenigen tijd zijn, door een, in sommige tijdschriften geplaatst Berigt, de bemoeijingen bekend geworden van de Tweede Klasse des Koninklijk Nederlandschen Instituuts, ter afschaffing van het gebruik, om in het ligchaam der brieven telkens de titels der personen, aan welke zij zijn gerigt, te herhalen. Ter bevordering van het doel des Instituuts, zal het niet ongepast geoordeeld worden, hier het genoemde Berigt met de overige stukken, te dezer zake van meergemelde Klasse uitgegaan, op te nemen, te minder, daar de laatsten niet algemeen zijn verspreid.

In het Verslag van de werkzaamheden der Tweede Klasse, in hare Openbare Vergadering, den 9 April 1844, uitgebragt, leest men het volgende:

« Van hare zijde heeft de Klasse, aan welke de zorg voor de Vaderlandsche taal bij hoog gezag is aanbevolen, gemeend zich tot het Rijksbestuur te moeten wenden ter

wering, zoo mogelijk, en afschaffing van eene bij ons bestaande gewoonte, die inzonderheid den briefstijl belemmert, en daaruit alle losheid en gemakkelijkheid verbant. Zij vond zich daartoe opgewekt door een voorstel van haar Medelid, den Heer Jeronimo de Vries, die de Klasse opmerkzaam maakte op het heerschend misbruik van titulaturen, dat bijzondere en openbare brieven, verslagen en staatsstukken hier te lande ontsiert. De Franschen gaan hieromtrent oordeelkundiger te werk. Na eenmaal *Monsieur le Préfet*, of: *Monsieur le Maire* geschreven te hebben, vergenoegen zij zich met het eenvoudige *Vous*. Ook de Engelschen gebruiken in hunne brieven geene andere titels dan die, van welke zij zich in hunne gesprekken bedienen. Bij ons daarentegen, wordt met *Edel Groot Achtbaarheden*, *Hoog- en Wel-Edel Gestrengheden*, *Hoog Welgeborenheden*, en vele dergelijke, in het ligchaam der brieven, de stijl overladen en verduisterd. En daar de voormelde woorden vrouwelijk, en de personen, aan welke de brieven gerigt worden, meestal mannelijk zijn, ziet men zich telkens in den moeijelijken tweestrijd gebragt, om òf, bij eene naauwgezette opvolging der taalregelen, door het gebruik van vrouwelijke voornaamwoorden en den derden persoon van het werkwoord stuitend, zoo niet eenigzins belagchelijk te worden, òf, ondanks beter weten, tegen de taal zelve te zondigen.

De Tweede Klasse heeft geoordeeld aan hare roeping te voldoen door het indienen van een adres aan den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij zij de aandacht der Hooge Regering op dit punt bescheidenlijk vestigt, en eerbiedig in overweging geeft, om, door voorbeeld en aandrang bij anderen, eene meer eenvoudige titulatuur in het ligchaam der brieven in te voeren, waardoor eenvoudigheid en gemakkelijkheid, juistheid en

klaarheid in den briefstijl zullen bevorderd, en tevens een niet onbelangrijke wenk zal gegeven worden, dat ook het Rijksbewind het belang onzer schoone Moedertaal allezins ter harte neemt.

De Klasse werd met een uitvoerig antwoord des Ministers op deze hare voordragt vereerd. Daar dit antwoord, korteling ontvangen, nog het onderwerp uitmaakt der beraadslagingen van eene daartoe benoemde Commissie, stel ik mij voor in een volgend verslag, op deze zaak terug te komen.»

Onder dagteekening van 12 September 1844, werd later door den Secretaris der Tweede Klasse, aan de Leden en Correspondenten, nopens dit onderwerp eene mededeeling gerigt, in welke onder anderen het volgende gelezen wordt:

«In haar bovengemeld Verslag gaf de Klasse te kennen, dat een uitvoerig antwoord des Ministers op hare voordragt was ingekomen. Bij dat antwoord betuigt de Minister evenzeer als de Klasse prijs te stellen op al wat eenvoudigheid en duidelijkheid kan bevorderen, en alzoo het doel van het gedane voorstel te beamen; dat echter naar zijn oordeel, het misbruik van titulaturen minder wordt aangetroffen in officiële brieven en rapporten, door ambtenaren in hunne betrekking geschreven, die in dit opzigt hem vrij eenvoudig voorkomen, dan wel in briefwisseling tusschen bijzondere personen, waar men de titulaturen doorgaans, niet slechts in het ligchaam der brieven, maar ook aan het begin en slot, op eene inderdaad veelal bespottelijke wijze aantreft, doch waarin geene verandering door voorschriften van hooger hand kan worden te weeg gebragt. De Minister verklaart zich bereid om door voorbeeld en aandrang bij anderen, waar zulks gepast kan zijn, persoonlijk tot vereenvoudiging

mede te werken, hoezeer, naar zijn oordeel, zoodanige afzonderlijke pogingen weinig zullen vermogen tegen eene gewoonte, die, reeds zoo lang hier te lande als het ware het burgerregt verkregen hebbende, niet wel anders dan langzaam gewijzigd zal kunnen worden, naarmate men bij den voortgang van ware beschaving het verkeerde van die omslagtigheid al meer en meer zal inzien; waarom Hij dan ook ten slotte de Klasse aanspoort, om ter bevordering van het laatste, gepaste middelen aan te wenden, en de aandacht van het algemeen op het ongerijmde en nadeelige van het bedoelde misbruik te vestigen.

Deze brief des Ministers werd gesteld in handen van drie Leden, om daarop van voorlichting en raad te dienen. De benoemde Commissie heeft zich van den opgedragen last gekweten, en een nader schrijven aan den Heer Minister van Binnenlandsche zaken voorgedragen, hetwelk goedgekeurd en verzonden is. Doch zij heeft tevens begrepen, dat de Klasse hiermede de zaak niet als afgedaan mogt beschouwen, maar in de eerste plaats hare Leden en Correspondenten behoorde op te wekken, om, zóó door eigen voorbeeld als door aandrang bij anderen, ter bereiking van het voorgestelde doel mede te werken.

De Klasse heeft zich met dien raadslag vereenigd; en het is dien ten gevolge, dat zij U in het belang der taal, voor welke de zorg haar bij hoog gezag is aanbevolen, bij dezen dringend uitnoodigt, om uwe beste pogingen aan te wenden, ten einde in het ligchaam der brieven de omslagtige, belemmerende, en niet zelden met het taaleigen strijdende titulaturen zoo algemeen mogelijk worden afgeschaft. »

Als een tweede maatregel, ter bereiking van het voorgestelde doel, is het *Berigt* te beschouwen, dat de Tweede

Klasse in het Tijdschrift des Instituuts, n° 2 over 1845, bekend maakte, en hetwelk daarna in de Staatscourant en andere dag- en tijdschriften werd opgenomen. Het is van den volgenden inhoud:

« De Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten heeft zich onlangs gewend tot het Rijksbestuur, ter wering, zoo mogelijk, en afschaffing van eene hier te lande heerschende gewoonte, die inzonderheid den briefstijl belemmert en daaruit alle losheid en gemakkelijkheid verbant. Terwijl de Franschen en Engelschen in hunne brieven geene andere titels gebruiken dan die, van welke zij zich in hunne gesprekken bedienen, wordt bij ons met *Edel Groot-Achtbaarheden*, *Hoog en Wel-Edel-Gestrengheden*, *Hoog-Wel-Geborenheden* en vele dergelijke, *in het ligchaam der brieven*, de stijl overladen en verduisterd. En daar de voormelde woorden vrouwelijk en de personen, aan welke de brieven gerigt worden, meestal mannelijk zijn, ziet men zich telkens in den moeijelijken tweestrijd gebragt, om òf, bij eene naauwgezette opvolging der taalregelen, door het gebruik van vrouwelijke voornaamwoorden en den derden persoon van het werkwoord stuitend, zoo niet eenigzins belagchelijk te worden, òf, ondanks beter weten, tegen de taal zelve te zondigen.

De Klasse, aan welke bepaaldelijk de bewaring en zuivering der Nederlandsche taal bij openbaar gezag is aanbevolen, heeft geoordeeld aan hare roeping te voldoen door het indienen van een adres aan den Minister van Binnenlandsche zaken, waarbij zij de aandacht der Regering op dit punt bescheidenlijk heeft gevestigd, en eerbiedig in overweging gegeven, om door voorbeeld en aandrang bij anderen, eene meer eenvoudige titulatuur *in het ligchaam der brieven* in te voeren; waardoor

gemakkelijkheid en duidelijkheid in den briefstijl zouden bevorderd, en tevens een niet onbelangrijke wenk zou gegeven worden, dat ook het Rijksbewind het belang onzer schoone moedertaal allezins ter harte neemt. Zij zag zich met een uitvoerig antwoord des Ministers op hare voordragt vereerd, waarin hij betuigt de strekking daarvan volkomen goed te keuren, en zich bereid verklaart om mede te werken ter bereiking van het voorgestelde doel; hoezeer naar zijn oordeel zoodanige afzonderlijke pogingen weinig zullen vermogen tegen eene gewoonte, die, reeds zoo lang hier te lande als het ware burgerregt verkregen hebbende, niet wel anders dan langzaam gewijzigd zal kunnen worden, naarmate men bij den voortgang van ware beschaving het verkeerde van die omslagtigheid al meer en meer zal inzien; waarom hij dan ook ten slotte de Klasse aanspoort, om ter bevordering van het laatste gepaste middelen aan te wenden, en de aandacht van het algemeen op het ongerijmde en nadeelige van het bedoelde misbruik te vestigen.

De Klasse heeft dienvolgens begrepen, in de eerste plaats hare leden en correspondenten dringend te moeten uitnoodigen, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde *in het ligchaam der brieven* de omslagtige, belemmerende en niet zelden met het taaleigen strijdende titulaturen zoo algemeen mogelijk worden afgeschaft. Maar zij heeft het tevens van haren pligt gerekend, om, buiten haren eigenlijken kring en in het algemeen, een iegelijk, die de zuiverheid zijner taal op prijs stelt, op te wekken om van een nutteloos en stuitend misbruik tot het echt Nederduitsch en alleen in de verbeelding onbeleefd gebruik van ons *gij*, *u* en *uw* terug te keeren.

Men beproeve het slechts, om in zijne briefwisseling zoo al niet op eens, dan toch voor het minst allengs al die onnutte en lastige omschrijving van het persoonlijk

of bezittelijk voornaamwoord na te laten; en het zal van zelve eerlang blijken, dat in onze taal, niet minder dan in de Fransche of Engelsche, beleefde en beschaafde vormen met minder omslag van woorden, met minder overdaad voor het minst van titulaturen gepaard kunnen gaan.

De Klasse vindt zich intusschen genoopt, uitdrukkelijk te verklaren, dat zij met de voorgestelde vereenvoudiging in den vorm van onzen zoowel officiëlen als dagelijkschen brief-stijl geenszins beoogt de weglating der titels zelve, aan een iegelijk naar stand en betrekking in de maatschappij verschuldigd. Op het adres, aan het hoofd, aan het slot, ja zelfs — waar het voegzaam gerekend wordt en zonder eenigen hinder voor de zuiverheid der taal geschieden kan — in het ligchaam der brieven blijve de titel *Uwe Majesteit*, *Uwe Hoogheid*, *Uwe Excellentie*, enz. steeds naar eisch uitgedrukt. Alleen de doellooze, belemmerende en ontsierende herhaling, bovenal het overladen van een vlugtig voornaamwoord, met heel den last dier titulaturen, wenscht de Klasse door het voorgedragen denkbeeld met kracht te bestrijden, in het belang van de schoonheid onzer taal en van den waarlijk beschaafden stijl.

De Klasse hoopt, dat de hoogere standen zich met de geleerden en geletterden des lands in dezen tot bevordering van hetzelfde belang volgaarne zullen verstaan, ja dat juist van daar en van de Regering het voorbeeld der verlangde vereenvoudiging moge uitgaan, waarvan de *initiative* niet zoo gemakkelijk van den mindere in het schrijven aan zijnen meerdere kan worden verwacht. Door eene goede keus van woorden en eene gelukkige wending van den volzin zal het welligt ten slotte voor geen van beiden zoo zeer bezwaarlijk zijn, om zonder eenige krenking van eerbied of voegzaamheid in den vorm jegens wien het ook zij, de onsierlijke overtolligheden, waaronder onze briefstijl gedrukt gaat, allengs meer en meer

te vermijden. De voorgestelde vereenvoudiging wordt, mag men veilig aannemen, door ieder, die over de zaak heeft nagedacht, als iets in meer dan een belang wenschelijks beschouwd. Zij is een wezenlijke eisch voor de zuiverheid en sierlijkheid onzer taal; zij zoude het, alleen daarom reeds, zijn voor geheel onze nationaliteit.

Aldus opgemaakt en vastgesteld in de zitting der Klasse van den 5den Junij 1845.

(*get.*) ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN,
Lid en vaste Secretaris der Klasse.»

Dus verre het Berigt des Instituuts. In het Verslag van de Openbare Vergadering der Klasse, gehouden den 16 April 1846, wordt op dit Berigt teruggekomen, en er bijgevoegd: «Het is der Klasse van verschillende zijden, zoo uit mondelinge als schriftelijke mededeelingen, zelfs van onbekenden, gebleken, dat hare aangewende pogingen te dezen veler bijzondere goedkeuring hebben weggedragen.» — Moge de voorgedragene zaak nu verder alom behartiging en navolging vinden! Voor wien door tegenbedenkingen nog daarvan mogt worden teruggehouden, zij ter lezing aanbevolen het stukje des Heeren Van Lennep: *Titels in Brieven*, *Amst.* 1845.

IETS

OVER HET ONDERSCHEID

TUSSCHEN

BIJVOEGELIJKE NAAM- EN BIJWOORDEN.

Het is mij meermalen voorgekomen, dat het onderscheid tusschen bijvoegelijke naam- en bijwoorden in onze taal niet algemeen op dezelfde wijze wordt begrepen; of liever, dat woorden, die zonder twijfel tot de eerste woordklasse behooren, nog altijd door sommigen onder de laatste worden gerangschikt.

De grond dier misvatting ligt waarschijnlijk in de onjuiste, of althans dubbelzinnige wijze, waarop deze zaak in enkele paragrafen van Weilands Spraakkunst wordt voorgesteld.

Op bladz. 91 dier Spraakkunst luidt § 191 aldus: « De bijvoegelijke naamwoorden, achter hunne zelfstandige naamwoorden geplaatst, of, door het werkwoord *zijn*, of *worden*, van dezelve afgescheiden zijnde, lijden geene verbuiging, en worden als bijwoorden gebezigd; zoo zegt men, bij voorbeeld: *die man, die vrouw is schoon — die mannen, die vrouwen zijn schoon*, niet *schoone;*

Pieter wordt groot, niet *groote*. Zoo ook, wanneer het werkwoord *zijn* verzwegen wordt: *menschen, afgerigt op schelmstukken*, niet *afgerigte*, naardien *afgerigt* voor een bijwoord komt en *zijnde* daaronder verstaan wordt. Het is intusschen kennelijk genoeg, wanneer de bijvoegelijke naamwoorden als ware bijwoorden voorkomen, indien zij namelijk tot het werkwoord, en niet zoo zeer tot den persoon, of de zaak, of tot het zelfstandige naamwoord, in betrekking staan, bij voorbeeld: *deze paarden zijn sterk;* hier behoort *sterk* eigenlijk tot *paarden*, en is dus een onverbogen, of als bijwoord gebezigd, bijvoegelijk naamwoord; maar: *deze paarden loopen sterk;* hier behoort *sterk* tot *loopen*, en beteekent zoo veel als *op eene sterke wijs;* waarom het hier ook een waar bijwoord is.»

Zoo ook op bladz. 220, § 40: «De bijvoegelijke naamwoorden en deelwoorden worden bij ons zonder verbuiging, of als bijwoorden gebezigd, wanneer zij zonder lidwoord achter een zelfstandig naamwoord komen. Zoo zegt men: *wij bewonderen in Washington eenen dapperen en menschlievenden held;* en hier zijn *dapper* en *menschlievend* bijvoegelijke naamwoorden; maar zij nemen de gedaante van bijwoorden aan, wanneer wij dezelve dus plaatsen: *Wij bewonderen in Washington eenen held, even menschlievend als dapper. Een kind gezond en vrolijk. Ik ken eene vrouw, jong, schoon, kuisch en deugdzaam.* Ook achter de woorden *zijn, worden, blijven.*» Enz.

De uitdrukkingen, hier ten opzigte van sommige bijvoegelijke naamwoorden gebruikt, dat zij namelijk «als bijwoorden worden gebezigd» — «voor een bijwoord komen» — «de gedaante van een bijwoord aannemen,» maken het zeer twijfelachtig, of de Spraakkunstschrijver de genoemde bijvoegelijke naamwoorden al dan niet als

bijwoorden wil beschouwd hebben. Tot het eerste wordt men geneigd bij vergelijking van § 49 (bl. 224) met § 358 (bl. 190). In § 49 toch wordt de uitdrukking « een bijvoegelijk naamwoord, als een bijwoord voorkomende » toegepast op *helder*, *donker*, in *helder schoone glazen*, *donker bruine oogen*, en dus op woorden, die in § 358 « bijwoorden » worden genoemd.

Ten Kate, naar wien Weiland een- en andermaal verwijst, beweert insgelijks, maar minder dubbelzinnig, dat bijvoegelijke naamwoorden, achter de zelfstandige geplaatst, bijwoorden worden 1). Hij is namelijk van gevoelen, dat in zoodanig geval het bijvoegelijk naamwoord behoort bij het werkwoord *zijn*, het zij dit uitgedrukt wordt, als in *de man is sterk*, het zij ondersteld, als in *redenen, goed voor kinderen*, dat is dan eigenlijk *goed zijnde*.

De woorden *sterk* en *goed* zijn dan (altijd naar zijne beschouwing) in den waren zin des woords *adverbien* (d. i. bij-werkwoorden) en worden om die reden, zoo min als alle *adverbien*, verbogen.

Deze voorstelling van Ten Kate, gevoegd bij een eigen beter, doch niet regt helder begrip der zaak, heeft, dunkt mij, te weeg gebragt, dat onze met hoog gezag geijkte-spraakkunstschrijver zich hier niet met de vereischte duidelijkheid heeft uitgedrukt, en bezwaarlijk van verwarring is vrij te pleiten.

De redenen, waarom men *sterk* en *goed* in de meergemelde voorbeelden, het zij dan meer of minder stellig, bijwoorden heeft genoemd, schijnen mij toe twee in getal te zijn: zij behooren bij een werkwoord, en zijn onbuigbaar. Bij een werkwoord te behooren, zal hier wel niets anders kunnen beteekenen, dan in den volzin bij het werkwoord geplaatst te zijn; want dat in *de man is sterk*, de door het woord *sterk* uitgedrukte hoedanigheid

1) Aenleiding, I. 548 en 579.

ter omschrijving zou dienen van het werkwoord, zoo als in *de man loopt hard*, zal toch wel door niemand beweerd worden. De overeenkomst der uitdrukkingen *de man is sterk* en *de man loopt hard*, strekt zich, ten aanzien van de woorden *sterk* en *hard*, derhalve niet verder uit, dan tot de woordschikking; in beide gevallen vindt het woord in onze taal zijne plaats achter het werkwoord. Deze omstandigheid zal nu wel niet voldoende zijn, om te bepalen, tot welk rededeel het woord behoort.

Even weinig zal daartoe genoegzaam zijn, dat hetzelfde woord onbuigbaar is. Dit is, ja, mede eene overeenkomst met het bijwoord, maar het maakt het bijwoord niet uit. Indien dit zoo ware, dan zou men de stoffelijke bijvoegelijke naamwoorden, die met de uitgangen *lei* en *hande*, in één woord al de zoodanige, welke nimmer verbogen worden, met gelijk regt op de lijst der bijwoorden kunnen plaatsen; en dit is, voor zoo ver mij bekend is, nog niet in eenige spraakkunst aangenomen.

Wat zijn bijwoorden? En waarin zijn zij van de bijvoeglijke naamwoorden onderscheiden? Het antwoord op deze vragen zal alleen de zaak moeten beslissen.

De bepaling, die Weilands Spraakkunst van de bijwoorden geeft, is gebrekkig: «*Bijwoorden* zijn zulke woorden, welke bij de werkwoorden gevoegd worden, om eene hoedanigheid, of omstandigheid der werking, lijding, of des bestaans, uit te drukken, als: *vroeg komen*, *schielijk loopen*, *lang wachten*, *wel lezen* enz.» Naauwkeuriger is die van Prof. Siegenbeek, in de Grammatica, door de Maatschappij *Tot nut van 't Algemeen* uitgegeven, waar bladz. 97 de bijwoorden omschreven worden als «woorden, welke dienen, om eenige omstandigheid, of eene hoedanigheid van de werking, van het lijden of den toestand, of ook de nadere wijziging van

eene eigenschap uit te drukken.» Korter en volledig tevens zegt Bilderdijks Spraakleer (bladz. 221) van deze woorden: «Zij drukken *hoedanigheden* (of *wijzigingen*) van *hoedanigheden* of van *werkingen* uit.»

De bijwoorden hebben derhalve tweederlei bestemming: zij omschrijven eene werking, als in *hij komt vroeg*, *hij loopt schielijk*, *zij vertrokken gisteren*, enz.; of zij wijzigen de beteekenis van een bijvoeglijk naamwoord, als *een donker bruin kleed*, *helder schoone glazen*. Zoo men wil, kan men hier nog eene derde verrigting bijvoegen: een bijwoord kan namelijk dienen tot versterking der beteekenis van een ander bijwoord, bij voorb. *hij komt zeer vroeg*, *hij loopt te schielijk*, *vrij helder schoone glazen* enz. 1)

Bij eene diepere beschouwing der zaak intusschen, laat zich deze twee- of driederlei bestemming der bijwoorden tot ééne hoofdbestemming terugbrengen. Naar Bilderdijks schoone opmerking, wijzigen de bijwoorden ook dan *hoedanigheden*, wanneer zij bij een werkwoord voorkomen. 2) In ieder werkwoord ligt, als bekend is, be-

1) Niet te onregt geeft derhalve Dr. Changuion in zijn allerverdienstelijkst werk: *De Nederduitsche Taal in Zuid-Afrika hersteld, zijnde eene Handleiding tot de kennis dier taal*, enz. (Kaapstad, 1844) bl. 126, de volgende bepaling: «een bijwoord dient, om een werkwoord, bijvoegelijk naamwoord, of ander bijwoord te wijzigen.» Liefst las ik hier: om *de beteekenis* van een werkwoord enz.» Overigens is deze Handleiding, zoowel wegens rijkdom van zaken als populariteit in de voorstelling, hooglijk aan te bevelen.

2) Men zie Bilderdijks vertoog over dit onderwerp, in het eerste Deel zijner Taal- en Dichtk. Verscheidenheden, bl. 115 en volgg. Dit stuk is zijnen oorsprong verschuldigd aan eene prijsuitschrijving, naar ik meen van het letterkundig genootschap: *tot Nut en Beschaving*, te Amsterdam. Bilderdijk, tot beoordeelaar der ingezonden stukken benoemd zijnde, gaf te dier gelegenheid zijne opheldering aangaande het behandelde onderwerp en maakte van dit zijn opstel later gebruik voor het vertoog, boven genoemd. Zijne beoordeeling had eene bekrooning ten gevolge; doch het stuk, in de werken des Genootschaps opgenomen, kwam mij nimmer onder het oog.

halve de uitdrukking des bestaans, tevens een hoedanigheidswoord opgesloten. Zoo kan *hij loopt* verklaard worden door *hij is loopende.* Op gelijke wijze beteekent *hij loopt hard* eigenlijk *hij is hard loopende;* het bijwoord *hard* dient hier kennelijk ter wijziging van *loopende*, en dus van de hoedanigheid, die het werkwoord *loopen* insluit.

Het valt derhalve in het oog, dat er overeenkomst is aan te wijzen tusschen het bijwoord en het bijvoegelijk naamwoord: beide dienen om te wijzigen, om hoedanigheden aan te duiden. Doch het bijvoegelijk naamwoord duidt hoedanigheden aan van de voorwerpen, en behoort alzoo bij de namen der voorwerpen, dat is de zelfstandige naamwoorden; het bijwoord daarentegen geeft hoedanigheden van hoedanigheden, en heeft dus betrekking tot de woorden, die de hoedanigheden uitdrukken of insluiten, dat is tot bijvoegelijke naamwoorden en werkwoorden, en ook tot de bijwoorden zelve.

Is er alzoo overeenkomst tusschen bijvoeglijk naamwoord en bijwoord: daar is ook verschil; en dit verschil is zoo wezenlijk, zoo in het oog loopend, dat er niets gemakkelijker kan zijn dan te beslissen, of eenig woord tot het eene of het andere rededeel behoort. Dat verschil ligt niet in de plaats, die het woord in den volzin beslaat; even min in zijne buigbaarheid: het ligt in zijne beteekenis en bestemming.

Zegt men nu *de man is sterk*, dan kan het hier de vraag niet zijn, of het woord *sterk* achter het werkwoord *is* komt; ook niet, of het, wat zijnen vorm betreft, met het bijwoord *sterk* overeenkomt, en, gelijk dit, onbuigbaar is: de vraag moet alleen zijn, wát er door het woord gewijzigd wordt, wáár de hoedanigheid van *sterk* aan toegekend wordt. Behoort die hoedanigheid nu, gelijk wel door niemand zal betwijfeld worden, tot *de man*, dan is

sterk buiten eenige bedenking een bijvoeglijk naamwoord. Zegt men integendeel *de man loopt hard*, dan wijzigt *hard* de beteekenis van het werkwoord *loopen*, en is om die reden een bijwoord.

Men kan vragen, om welke reden in onze taal het bijvoeglijke naamwoord niet verbogen wordt, indien het achter het zelfstandige voorkomt, het zij met tusschenvoeging van een werkwoord, als in *het kind is leerzaam*, *wij worden oud*, *de vrouw blijft zwak*, *de mannen schijnen vermetel* enz.; het zij zonder eenig werkwoord: *een man*, *rijk in deugd*; *vrouwen*, *kuisch van aard*; *een kind*, *jong en teeder*, enz. Aannemelijk komt het mij voor, dit verschijnsel met Bilderdijk daardoor te verklaren, dat in deze gevallen de hoedanigheid als op zich zelve staande gedacht wordt, en afgescheiden van de voorwerpen, waarop men ze toepast 1). Zeg ik *het leerzame kind*, *de zwakke vrouw*, dan maken daarentegen de hoedanigheid en het voorwerp één begrip uit; ik denk de hoedanigheid niet buiten het voorwerp, en dit niet afgescheiden van gene; beide zijn in mijne voorstelling één, en die eenheid wordt door overeenkomst in de buiging aangeduid.

Hetzij intusschen deze opvatting de ware zij, het zij de reden van dit verschijnsel in iets anders gezocht moet worden: dit vraagstuk staat op zich zelf, en afgescheiden van de zaak, welke door dit eenvoudig opstel beoogd werd in het licht te stellen.

A. D. J.

1) Zie het boven aangeh. vertoog, bl. 124 en 128.

OVER

DE BETEEKENIS

VAN

HET OUDE WOORD *GEMANC.*

Het woord *gemanc*, bij onze oude schrijvers nu en dan voorkomende, is doorgaans door een deelwoord of bijvoeglijk naamwoord *gemengd* verklaard, en de geleerde Halbertsma omschrijft het in 't algemeen door «*onderéengemengd*, constipatus, congregatus.» 1) Etymologisch moge deze de eigenlijke zin des woords zijn — waarover nader: — naar het gebruik, dat men er van gemaakt vindt, is de voorname beteekenis hiervan verschillend. *Gemanc* komt namelijk meestal voor als een bijwoord, in den zin van *te zamen*, *te gader*, *tevens*. Allerduidelijkst zal dit blijken uit de volgende plaatsen. Maerl. Spieg. Hist. I. 205:

Ende .ccc. scepe ghesondert
Die daer voerden spise ende dranc
Allame ende aernasch gemanc.

1) Letterkundige Naoogst, bl. 25.

d. i. schepen die spijs en drank, en *tevens* huisraad en wapentuig voerden. Ald. bl. 248:

Ende so wie dat der doot ontginc
Wart so magher ende so cranc,
So ongevaruwet ghelu gemanc.

d. i. mager, krank en geel *te gader*. Ald. bl. 458:

Maer hi balch hem so met gewelt,
Dattem die zege so swaer ontstoet,
Dat hi ghemanc *lijf ende bloet*
Ute warp van moede groot
Ende bleef uptie stede doot.

d. i. leven en bloed *te gader*. D. II. bl. 465:

Die rike leuet alse of met smerten
Ende met rouwen ware gemanc.

d. i. de rijke leeft, als of 't ware, met smart en rouw *te zamen*. D. III. bl. 41:

Ende worpense onder hare bedwanc,
Ende alle die lande mede ghemanc
Die waren onder der Goten gewelt.

d. i. al die landen mede *te zamen*. Even zoo aldaar bl. 94:

Tien tiden was gemanc *in Gallen*
Heidine ende kerstine met allen,
So dat daer indie steden
Vele heidijnsdoems was mede.

Van Wijn, Huiszitt. Leeven, II. 321:

Hine liet hem niet versaghen
Ons te loessene uter plaghen,
Die vloyet uter hellen fonteine,
Ghemanc *met torment ende weine.*

Van Wijn teekent hierop aan «gemengd.» Zoo niet beter, dan toch even goed kan men verstaan: kwelling en geween *te gader*. Dez. Avondstonden, II. 85:

Lampriden t'etene, eer si sijn
Ghesoden lange, in goeden wijn,

Met specie ende met pipre wel:
Want hare humeure die sijn fel
Ende met den venine ghemanc,
Dies moet haer sieden wesen lanc.

d. i. fel en met venijn *tevens*. Maerl. Leven van Franciscus, HS. Cap. V. vs. 334:

Want dat leven entie doot
Es vele ande tonghe belanc 1)
In woorden ende in smaken gemanc.

en Cap. XIII. vs. 122:

Frans. diere up siet ende up mect
Wonderde zere in dit scouwen
Ende gemanc *bliscap met rouwe*
So cam hem in sinen sin.

d. i. in beide plaatsen *te zamen*, *te gader*. Op gelijke wijze M. Stoke, III. 237:

De galeiders versaghen dat,
Ende setter ieghen staphans ter stat,
Ende onderroyden hem den ganc,
Ende deedse keren al ghemanc
After rugghe.

Blommaert, Oudvl. Ged. II. bl. 83:

Het (serpent) verscuddem naer sine maniere
Ende waerp venijn gemanc *met viere.*

Ons liefs heren Passie, HS.:

Tierst dat hine ghesmaecte
Edec met galle ghemanc
Doe liet hi bliuen sinen dranc.

Hier zou men gevoeglijk aan een deelwoord *gemengd* kunnen denken; niets belet echter, het woord als bijwoord, *te zamen*, op te vatten. Kausler, Denkmäler, II. 667:

---

1) *Belang zijn* is hier *afhangen*, zie Dr. Jonckbloets Dietsche Doctrinale, bl. 331.

Siere ieghenwordicheit es beneuen
Dat was ende wert, dus eist bescreuen,
Ende nu es ghemanc
In dese weerelt cranc.

De Hoogl. Meijer omschrijft deze twee laatste regels aldus: «en nu is zij ook tusschen (in het midden van) deze kranke wereld.» 1) Ook de Hoogl. Siegenbeek noemt de plaats duister 2). Naar Kauslers uitgave is zij zeer duidelijk. Maerlant zegt: «Zijner tegenwoordigheid is nabij hetgeen in deze vergankelijke wereld was, wordt en nu is *te zamen*, dus is het beschreven.» DBoec van den Houte, vs. 46:

Doe Adam .ix^c. jaer
Ende daertoe .xxx. wel naer
Hadde gheleeft, soe was hi cranc
Met ouden van arbeiden ghemanc.

vs. 84:

Ghi selter vinden ene claerheit
Comen uter soeter stede
Ghemanc *met roke der soethede.*

Op beide plaatsen wordt hier de beteekenis van *gemengd* toegepast. Verkieslijker, en met betrekking tot de eerste plaats noodzakelijk, acht ik die van *te zamen, te gader.* «Adam werd krank van ouderdom en arbeid *te gader.*» —«Uit de zoete stede komt klaarheid of licht en reuk van zoetheid *te gader.*» Der Leken Spieghel, B. II. Cap. 7, vs. 49:

Dies so zouden maechden pleghen;
Altoos zoude hem zijn jeghen
Mans ghemanc *ende mans aenscouwen.*

d. i. «maagden hadden zich te wachten voor mans en

1) Nalezingen op het Leven van Jezus, enz bl. 147.

2) Verslag omtrent eenige uitgegevene Werken in den Konst- en Letterbode, 1839.

mans aanschouwen *te gader.*» Der Minnen Loep, B. I. vs. 64:

Poeten ende historien zanck
Sijn mijn sinnen wael gemanck.

d. i. «poeten (of gelijk men volgens Dr. Jonckbloet 1) behoort te lezen *poeterien*) en historie-gezang zijn voor mijnen zin *te zamen* of *gelijkelijk* wel.» — Van Velthem, Spieg. Hist. fol. 393:

Ende oec en waes 't niet belanc
Allene an 't coren, maer al gemanc
Dat men drinken mocht of eten
Was so diere, als wij 't weten,
Dat vercrigen conde geen man
Hine waer herde rike dan.

Le Long vertolkt *gemanc* hier door een substantief: *mengsel, voedsel.* Duidelijk zegt de dichter; «maar *tevens* al wat men drinken moest of eten.» Niet minder duidelijk, eindelijk, is dezelfde beteekenis in Die Historie van Seghelijn, bl. 86:

In die cappelle hadde hi doen maken
Een tomme 2) *van feelre saken*
Die was wit silverijn
Ende binnen root guldijn

---

1) Die Dietsche Doctrinale, bl. LIX.

2) *Tomme,* hier tweemaal voorkomende, is *grafstede,* fr. *tombe,* hier voor *kist.* Zoo Kausler, Denkmäler, I. 137:

Ende dor al dat hi sonder zaghe
Hadde gheleghen vijftich daghe
In eene tomme *besloten, nochtan*
Waren sine wonden te siene an, enz.

Der Minnen Loep, B. III. vs. 1031:

Dat hijt ghebeente gaderen woude
Ende doense in ene tomme *te samen,*
Daer si die ewighe ruste namen.

dus naar de variant; het teksthandschrift heeft verkeerdelijk *tonne.*

Met preciosen sconen (?) gemanc;
Achtien voet so was hi lanc;
Ende als men dese tomme ondede,
Om te sien die scoenhede
So was dat decsel herde swaer.

in het Leven van Sinte Amand, I. 51:

Ic bem die gheerne salicheit sochte,
Ende behoudenesse van den ghonen,
Die mi te helpene waren ghewone,
Ende te voedene in mine jonchede,
Ende voort met grooten aerbeide
Met pinen ende met sorghen ghemanc
Upbrochten mine juecht cranc.

en in *der Ystorien Bloeme*, HS. fol. 15:

Oec heefti den baert lanc
Ende somech grau haer daer in ghemanc.

Ziedaar eene reeks van ruim twintig voorbeelden van *gemanc*, in welke dit woord blijkbaar als bijwoord, in den zin van *te zamen*, *te gader*, *tevens*, of moet, of zonder gedwongenheid kan verklaard worden. Die beteekenis zal derhalve wel als genoegzaam door het gebruik gestaafd kunnen beschouwd worden; en wat de etymologie betreft, ook deze zal ter nadere bevestiging dier beteekenis kunnen dienen. *Gemanc* toch is volkomen het angelsaksiche *gemang*, waarvan ook het engelsche *among*, van *mangen*, *mengen* 1). Dit *among* (oudtijds *emonge*, *amonge*, *amonges*, *amongest*) is als voorzetsel of bijwoord gebruikelijk voor *onder* of *tusschen*, als 't ware *gemengd onder* of *tusschen* andere voorwerpen in. Zoo is *mank*, *manken* en *mankt* in verschillende hoogduitsche dialecten mede voor *onder* of *tusschen* in zwang;

1) Zie Horne Tooke, Diversions of Purley, I. 389—92; Wagner, Zum europäischen Sprachenbau, I. 155; Grimm, Grammatik, III. 155, 268; en andere schrijvers.

en werd dat woord vroeger ook bij ons wel in dien zin aangetroffen, b. v. Halbertsma, Hulde aan G. Japiks, II. 132:

Der Lamm'ren jammeren manck *der lodse koeijen loeijen.*

en in het nederduitsch is *manks* en *manges* in den gelderschen en overijsselschen tongval nog gangbaar als bijwoord van tijd, in den zin van *ondertusschen*, *middelerwijl* 1).

Met eenige wijziging in de beteekenis, maar altijd in overeenstemming met de afleiding des woords, bezigden dus onze ouden *gemanc*, als bijwoord voor *te zamen*, *te gader;* of, naar de oorspronkelijke beteekenis, *gemengd* of *vereenigd met.* Er zijn mij echter nog enkele voorbeelden van het gebruik dezes woords bij onze oude schrijvers bekend, die de hier aangewezen beteekenis niet schijnen toe te laten. Zoo lees ik bij Van Velthem, fo. 373:

Ende daer souden si af geuen dan
Den Hertoge sinen cost vord an;
Om dit werd een groet gewranc,
Die Heren entie steden gemanc.

Naar het verband moet dit beteekenen, wat Le Long opgeeft: «hierom ontstond een groot geschil *tusschen* de heeren en de steden.» Hetzelfde drukte de kronijkschrijver vroeger uit door:

Hierom was lange een twest
Tusscen *die heren ende hem gevest.*

1) Zie het Taalkundig Magazijn, II. 418, III. 51 en de daar aangehaalde schrijvers. Een voorbeeld van *manc;* voor *ondertusschen*, *middelerwijl*, is mij bij onze ouden voorgekomen, in Blommaerts Theophilus, enz. bl. 88:

Manc *welken tijt als si sien,*
den joncfrouwen toghen goet ghelaet,
werden si vorvoets in dien
ontsteken, sine weten haer selfs geen raet

Naar deze opvatting zou *gemanc* te dezer plaatse volkomen in beteekenis met het engelsche *among* overeenkomen. Zoo lang evenwel geene nadere voorbeelden dit gebruik bevestigen, behoeft, ook uit aanmerking van de plaatsing des voorzetsels achter de beheerschte naamwoorden, het woord niet noodwendig zoodanig te worden verklaard. Zoo men de vrijheid neemt, de uitdrukking *die heren entie steden* in den dativus op te vatten, heeft men de uitdrukking *gemanc* in zijne gewone beteekenis: «hierom werd dien heeren en die steden (ontstond bij hen) *te zamen*, *onderling*, een groote twist 1).»

Niet zoo gemakkelijk te beslissen is de beteekenis van *gemanc*, in deze plaats uit Reinaert de Vos, naar Willems' uitgave bl. 93:

Die pude wilen waren vri;
Ende ooc so beclaechden hem si,
Dat si waren sonder bedwanc:
Ende si maecten een gemanc,
Ende so groot gecrai op Gode,
Dat hi hem gave, bi sinen gebode,
Enen coninc, enz.

Willems denkt hier aan een zelfstandig naamwoord, dat hij dan verklaart door «*bezigheid*, *handel*, *negociatie*, ook *koopwaer*, (verwant met het ijslandsch *manga*, handel, mengeling) doch soms (?) ook als *gemeng* voorkomende.» Aannemelijker schijnt de uitlegging van den Hoogl. Siegenbeek, die het woord hier opvat als «een adjectivum, zoo veel beteekenende als *gemengd*, *verward*, en moetende vereenigd worden met het volgende *gecrai* 2).» Zoo men de gewone bijwoordelijke betee-

1) Dat *gewranc* werkelijk *twist* beteekent, komt mij voor te blijken uit het engelsche frequentative *to wrangle*, twisten.

2) Taalkundig Magazijn, I. 365.

kenis van het woord hier wilde handhaven, zou *een gemanc* overeenkomen met *on gemang*, gelijk de uitdrukking oorspronkelijk luidde 1). Men zou dan *een gemanc*, zoowel als *so groot*, kunnen beschouwen als behoorende bij de werking *maakten*, zoodat de dichter zou zeggen: «de kikvorschen maakten *te zamen* en zoo *groot* of *hard* geschreeuw tot Gode, enz.» Verkiest men nogtans hier aan een deelwoord of bijvoeglijk naamwoord *gemengd* te blijven denken, er zijn mij nog twee plaatsen bekend, welke, naar 't schijnt, die opvatting begunstigen. De eerste is ontleend uit Maerlants meergemelden Spieg. Hist. I. 314:

Porrus die hadde eene zale
Daer in waren weetmen wale
xxx. colummen groot ende lanc,
Machijs fijn goudijn, niet gemanc.

waarop de Hoogl. Siegenbeek aanteekent: «Hier schijnt *gemanc* zoo veel te beteekenen als *gemengd* 2).» En de andere komt voor in een oud prozastuk, medegedeeld in het Belgisch Museum, II. 167: «Item sal die persoen thienden die lammeren van uutdijcschen scapen ende van *gemanc goede*, in die yerste weke van meye, ende van Kempenschen scapen ten lancsten binnen meye.» — Waarop door Willems is aangemerkt: «*gemanc goede*, gemengd goed, namelijk van lammeren, welke uit vermenging van uitdijksche en kempensche schapen voortgeteeld zijn.» Ik moet erkennen, dat noch bij de eene, noch bij de andere plaats, en allerminst bij de tweede, de verklaring mij voldoet, zonder daarom eene

1) Zie Grimm, ter boven aangeh. pl. Dit partikel *on* is dan niet het lidwoord *een*, maar hetzelfde *en*, dat wij nog in *daarentegen* en andere uitdrukkingen bezigen.

2) Taalkundig Magazijn, I. 566.

betere te kunnen aan de hand geven. Naar mijn oordeel worden er meer en vooral duidelijker voorbeelden gevorderd, ten bewijze dat *gemanc* bij onze oude schrijvers als deelwoord of bijvoeglijk naamwoord voor *gemengd* gebezigd zij geworden.

Welligt geven mijne bedenkingen aan meer bevoegde taalbeoefenaars aanleiding, om dit punt uit te maken.

A. D. J.

BIJDRAGEN

TOT DE

MIDDELNEDERLANDSCHE

TAALKENNIS,

DOOR

Dr. *M. de Vries.*

I.

Hoe meer de zucht ter beoefening onzer moedertaal ontwaakt, en die studie den haar toekomenden rang in de rij der wetenschappen inneemt, des te meer vestigt zich de overtuiging, dat eene grondige kennis van den vroegeren toestand onzer taal een volstrekt onmisbaar vereischte is. Historische taalstudie alleen is in staat een hechten grondslag te leggen, waarop men veilig kan voortbouwen, terwijl links en regts de luchtkasteelen van het spelend vernuft tot puin ineenstorten. Of hoe zou men over de hedendaagsche taalvormen een juist oordeel kunnen vellen, of in het wezen en de wetten der taal een helder inzigt verkrijgen, zonder de geschiedenis der spraak in alle hare trappen van ontwikkeling te kennen, en te begrijpen, hoe het tegenwoordige zich uit het verledene langzaam maar noodwendig gevormd heeft? En bij dit historisch onderzoek doet zich geen ontwikkelingstijdvak zoo gewigtig voor, als dat van den vroegsten bloei onzer letterkunde, van haren eersten aanvang in de twaalfde tot aan haren naderenden ondergang in de vijftiende eeuw. Dat tijdvak, dat geheel afgesloten achter

ons ligt, en ons eene eigenaardige literatuur in alle wisselingen van opkomst, bloei en verval voor oogen stelt, vertoont ons ook den gang van de ontwikkeling der taal zoo eigenaardig, zoo aanschouwelijk en volkomen, dat het de aandacht van den taalvorscher onwederstaanbaar tot zich trekt en zijn vlijtig onderzoek met de rijkste vruchten beloont.

Onbillijk zou het zijn te miskennen, dat werkelijk de studie van de Nederlandsche taal der Middeleeuwen (die wij met den aangenomen kunstterm de *Middelnederlandsche* heeten) in de laatste jaren groote vorderingen gemaakt heeft. Doch die vorderingen zijn op verre na nog niet voldoende, om de regtmatige eischen der wetenschap te bevredigen. Vele uitgevers van Mnl. geschriften, hoe verdienstelijk ook in andere opzigten, zijn over het taalkundige gedeelte van hunnen arbeid met schromelijke achteloosheid heengeloopen: België inzonderheid lijdt aan die kwaal, en wij betreuren het, dat zelfs hij, wien wij als den handhaver onzer oude letterkunde onze dankbare hulde toebrengen, de onvergetelijke Willems, hier niet mag vrijgesproken worden. In de verklaring van den woordenschat onzer oude taal heerscht nog altijd eene oppervlakkigheid en onvastheid, die verderfelijk is; aan de opheldering der spraakkunst is nog luttel of niets gearbeid: en zoo het meerendeel daarvan al in het hoofd van enkele taalgeleerden tot helderheid is gekomen, het is nog maar een privaateigendom, voor niemand anders bereikbaar. Vandaar het ongunstige oordeel, door het groote publiek over de Mnl. letterkunde geveld: want hoe zou men gunstig kunnen oordeelen over werken, die men niet verstaat en die ons de uitgever niet of gebrekkig verklaart?

Eene dubbele reden dan roept ons om in de wetenschappelijke beoefening der Mnl. taal ijverig voort te streven:

aan den eenen kant de overtuiging, dat zij de grondslag wezen moet van alle grondige kennis der taal, ook in haren tegenwoordigen toestand; aan de andere zijde de zucht om onze oude vaderlandsche letteren tegen een heerschend vooroordeel te handhaven, niet door ijdele magtspreuken, maar alleen door die geschriften juist en volledig te doen verstaan.

Tot de bereiking van dit doel kan gewis geen hulpmiddel krachtiger werken, dan de zamenstelling van een Mnl. Woordenboek en Spraakkunst. Doch deze tweeledige arbeid vordert veel tijd en vlijt, en kan niet dan langzaam tot stand gebragt worden. Mogt mij eenmaal die ruimte van tijd ten deel vallen, die er onmisbaar voor is, de volbrenging van dien arbeid zou mijne eerste taak zijn, en ondertusschen zijn mijne vrije uren gewijd aan het verzamelen der noodige bouwstoffen. Doch in afwachting van de voltooijing van dat plan maak ik gretig gebruik van de gelegenheid, mij door den geachten Verzamelaar van dit *Archief* aangeboden, om van tijd tot tijd eenige verspreide bijdragen tot de Mnl. taalkennis aan den toets van deskundigen te onderwerpen. Deze bijdragen zullen elkander zonder geregelde orde opvolgen, en nu eens over spraakkunstige vormen, dan eens over woordverklaring loopen, deels om nog niet verklaarde woorden en vormen op te helderen, deels om dwalingen, die het pad der wetenschap versperren, uit den weg te ruimen, en, zoo mogelijk, door waarheid te vervangen.

Eene aanmerking voorzie ik op mijnen arbeid, en ik wil die met een enkel woord te gemoet komen. Men zal misschien van oordeel zijn, dat ik te breedvoerig ben in het verklaren van enkele woorden. Doch aan de zucht naar beknoptheid mogt ik de grondigheid van het onderzoek niet opofferen. Op den weg der wetenschap mag geene schrede voorwaarts gezet worden, tenzij al

het voorgaande van stap tot stap met klem van bewijzen gestaafd is; en daar maakt men zich zoo maar niet in weinige regels van af, vooral niet in eene studie als deze, die een aanhoudend bijbrengen van plaatsen uit de schrijvers zelven vordert. Het lag daarenboven in mijn plan om, zoo dikwijls de gelegenheid zich daartoe opdeed, aan de verklaring van oude woorden en vormen de behandeling van vraagpunten uit de nieuwere taal aan te vlechten, en op die wijze de belangrijkheid van de eersten ter opheldering der laatste des te sterker te doen uitkomen. Eene meerdere uitvoerigheid was, gelijk van zelf spreekt, ook om die reden onvermijdelijk.

FINEN, GHEFINEN.

Een woord, dat in geene der verklarende woordenlijsten op Mnl. gedichten voorkomt, en door niemand opzettelijk behandeld is. Alleen heeft Dr. Brill in zijne *Hollandsche Spraakleer*, bl. 594, op het imperf. *feen* in het voorbijgaan de aandacht gevestigd. Hij haalt daarbij eene plaats aan uit de *Rijmkronijk*, die op den naam van Velthem gaat. Aldaar wordt van een ziek kind gezegd (bl. 115):

Dit kint lach aldus, nu hord,
Viertien nacht al tenden een
In dese siecheit, dat niene feen
Ende lach altenen even cranc.

De zin is daar duidelijk, dat het veertien dagen achtereen ziek lag, zoodat het (de ziekte) niet *ophield*, niet *eindigde*, niet *uitscheidde*. Daarmede staat tevens de beteekenis van *finen* vast, en blijkt het, dat dit werkwoord niets anders is dan het Lat. *finire*.

Ter nadere bevestiging voegen wij er de volgende voorbeelden bij, ook van het gelijkbeteekenende imperf. *ghefeen*. Velthem, bl. 122:

Die grave Robbrecht niene feen,
Doen hi wiste die werheit das
Dattie coninc greet was,
Hine voer met ooc sekerleke
Ende wilde Gods ande helpen wreken.

« Hij *hield* niet *op*, hij *rustte* niet, voor dat hij mede trok. » In het Leidsche HS. van *der Ystorien Bloeme*, fol. 10 v°. kol. 2, wordt gesproken van drie ridders, die zich te slapen gelegd hebben. Na een korten tijd, zegt de dichter,

ontsprank er een
Ende seven werf eer hi ghefeen
Riep hi: «here God, wats mi gesciet?»

Dezelfde uitdrukking komt tweemaal in den Walewein voor. Vs. 8678:

Doe ghinc hem mijn her Walewein ane
Ende wondene al achter een
Te seven steden eer hi ghefeen.

Vs. 8871:

Hi viel sevenwarf achter een
In ommacht eer hi ghefeen. 1)

Het zeggen *sevenwerf eer hi ghefeen* blijkt dus spreekwoordelijk te zijn geweest, en het zal wel geen betoog behoeven, dat het getal *zeven* als heilig getal in die zegswijze boven anderen verkozen is 2).

Maar waarom bij dit *zevenwerf* de woorden *eer hi ghefeen* bijgevoegd? Is het niet een overtollige nasleep, te zeggen: *zevenmaal, eer hij ophield?* Het is zoo, voor onze ooren klinkt de uitdrukking vreemd. Doch al ware het niet, dat zij een fijn logisch onderscheid aanduidde, door te kennen te geven, dat de zevenmaal herhaalde handeling niet op zeven verschillende tijden, maar achtereenvolgens zonder oponthoud plaats vindt: dan nog zou zij verschooning bij ons vinden, als een getuige van

---

1) Het *zevenwerf in onmagt vallen* komt ook voor in den Roman van Limborch, IV. 1725.

2) Dit neemt echter niet weg, dat elders andere getallen gebezigd werden, waar de zaak het medebragt. Zoo leest men in den Walewein, vs. 454: « Wel twintich waerven eer het *ghefeen.* »

die naïviteit in het spreken, die aan den vroegsten toestand van elke letterkunde eigen is.

Te regt merkt Dr. Brill t. a. pl. aan, dat het werkwoord *finen* of *ghefinen* «als denominatief en van vreemden oorsprong (van het Fransche *fin*, Lat. *finis*) eigenlijk gelijkvloeijend zou moeten wezen.» Doch het aantal voorbeelden bewijst overtuigend, dat het gebruik er anders over beslist heeft, gelijk dan ook de woorden *prijzen*, *pijpen* en *fluiten*, die tot dezelfde klasse behooren, óf steeds óf doorgaans sterk verbogen worden.

De infinitief *ghefinen* is mij tot nog toe niet voorgekomen, evenmin als het part. *ghefenen*.

GHEHERMEN.

De Hoogl. Clarisse heeft in zijne breede Aantt. op de oud-Nederl. Psalmvertaling (Taalk. Mag. IV. 430.) ook het werkwoord *gehirmon* opgehelderd, en het te regt door *rusten* verklaard. De getuigenissen van de *Gloss. Lips.* en van Scherzius, die het woord door *quiescere* en door *silere*, *sedari* vertalen, kan men t. a. pl. nazien, en nog nader bevestigd vinden in Graffs Alth. Sprachschatz, IV. 1034, waar over den wortel *hirmjan*, de werkw. *gahirmjan*, *gehirmen* enz. gehandeld wordt. Doch het schijnt aan de aandacht onzer taalkundigen ont-

snapt te zijn, dat het woord in dien zelfden zin ook in het Mnl. voorkomt, en wel onder den vorm *ghehermen* of *gheharmen*. In de 18 *Clauselen* van J. van Maerlant (bij Willems, Mengelingen, bl. 54) leest men C. XII (na vermelding hoe de armen de hardvochtige rijken om hulp aanroepen):

Dus roepen si, met ydelen darmen,
Met sieken leden, met naecte armen:
Ghi sit in welden bi der gloet;
Ghi en laetse niet bi u geharmen,
Ghi jaechse, die ghi soudt bescarmen.

Maerl. Spieg. Hist. D. II. bl. 337, van de duivelen sprekende:

Sine laten mi niet gehermen
Sine tormenten ende doden mi.

Lancelot, vs. 43880 vlgg. (Walewein spreekt tot den ridder, dien hij bezig had gevonden met eene jonkvrouw te mishandelen):

Noch radic u, oft gi sijt vroet,
Dat gi die joncfrouwe verdraget;
Gine vint mi heden so versaget,
En si dat gise laet gehermen,
In salse al nu bescermen.

« Zoo versaagd ben ik niet, dat ik haar niet zou beschermen, indien gij haar niet *met rust laat.* » Bij de eerst aangehaalde plaats van Maerlant teekende Willems aan: « *Geharmen*, bewegen. De zin is: Gy laet ze niet by u de verstyfde leden ontdooien: 't zelfde als *ver-kwikken.* » Deze verklaring, die wel geene wederlegging meer noodig heeft, is geput uit Kiliaen, bij wien *gehermen=behermen* en *ghermen* als *movere* staat opgeteekend. Op welken grond, weet ik niet; maar zooveel is klaar, dat de beteekenis van *defendere, tueri*, die hij bij *behermen* opgeeft, niets anders is dan het active *in rust doen zijn*. Als hij daar echter bijvoegt *conservare a damno et malo*, dan schijnt hij aan

het Duitsche en Engelsche *harm* gedacht en naar deze verkeerde etymologie 1) zijne verklaring ingerigt te hebben. Dat *harm* (*dolor*) is een andere stam (zie Graff, 1032) en *gehermen* als *movere* kan daartoe welligt in zooverre gebragt worden, als *movere* mag opgevat worden in den zin van het *in beweging brengen der gemoedsdriften.*

GHERINEN.

Dat dit woord oudtijds gebruikt werd in de beteekenis van *aanraken*, werd het eerst opgemerkt door Prof. Meijer, in zijne Aant. op het *Leven van Jezus*, bl. 307, en sedert heeft Dr. Jonckbloet er over gesproken in zijn *Spec. de Velth. libr. III.* p. 84. Daar evenwel in de verklaring van den laatste het een en ander te verbeteren is, en zelfs Willems zich, nog na de uitgave van het werk van Prof. Meijer, in de beteekenis des woords vergist heeft, zoo kan het geene overtollige moeite zijn, dit punt eens opzettelijk vast te stellen en nader te ver-

1) Verkeerd is zij: want als *behermen* van *harm* kwam, zou het juist het tegendeel van *conservare a malo*, namelijk *kwaad aandoen*, moeten beteekenen.

Na het schrijven dezes vind ik een nieuw voorbeeld van *ghehermen* (dat mij vroeger ontgaan was) in het fragment van den *Willem van Oranje* (Belg. Mus. VII. 191) vs. 158:

Dat si sijns souden ontfarmen,
Ende sinen knape lieten geharmen;

en zie ik, dat Willems het daar juist verklaart, en zijne vroegere dwaling herroept.

klaren. Een twaalftal voorbeelden zal omtrent de beteekenis van *gherinen* (*ghereen*, *gherenen*) geen twijfel overlaten.

Leven van Jezus, Cap. 103: «Ende baden hem, dat si doch de vesen (zoomen) van sinen cledren mochten *gherinen*, ende alle diene *gherenen* worden gheganst;» waar het opschrift des Cap. *tasten* heeft.

— Cap. 62, bij het verhaal der opwekking van den zoon der weduwe te Naim: «Doe ghinc hi toter baren ende *ghereen* die met sire hant.»

— Cap. 186: «Ware dese een prophete, hi soude wale weten, wie ende hoeghedaen dit wijf es diene *gherijnt;* want si ene sundersse es.»

— Cap. 237, bij de ontmoeting van Maria Magdalena met den verrezenen Christus: «Doe sprac Jhesus ende seide: Maria. Doe verkendene Maria ende seide: Rabboni, dat bedidt also vele alse Meester. Ende Jhesus sprac noch voert ende seide aldus: en *gherine* mi nit, want ine ben noch te minen vader nit ghevaren.»

Ziedaar het werkwoord nagenoeg in zijne geheele verbuiging. Men vindt het ook in Cap. 58, 75, 126 en 224.

Zien wij nu nog eenige voorbeelden uit andere schrijvers. Belg. Museum, IX. 176: «Op dien dach en mochten si Gode neghene offerande doen, —— noch oec des volcs offerande *gherinen*, om dat si onsuver waren.» In het gedicht: *Onser vrouwen droefheiden* (Verh. der 2e Klasse van het Kon. Ned. Inst. VI. 2) C. 16, bl. 53:

Doe hi was van den cruce daer,
Doe moest echt u minne schinen;
Doe ghi hem comen mocht so naer,
Dat ghine te cussen cost gherinen.

«dat gij hem tot kussen kondet *aanraken.*» Aldaar, C. 5, bl. 50:

Si woudene gaen worpen saen
Ende brachten meneghen swaren steen;
Ende woudene steinen, sonder waen.
Ay! hoe u herte dat ghereen!

«Ach! hoe u dat het harte *roerde!*» In het Leidsche HS. van *der Ystorien Bloeme*, fol. 2. v°. kol. 1:

Doen ghinc Symon staen bider bare
Ende ghereense *so heimelike,*
Dat scheen in dier ghelike
Of hi levende hadde gewesen.

Der Leken Spieghel, II. XXII. 77:

Ende hief so hoghe tkint,
Dat hem die aerde en ghereen *twint.*

Velthem, bl. 315:

Onversaget alst wel sceen,
Want hem gene dinc en gereen
Die men hem daer seide van stride,
Hi getroesten al te dier tide.

waar Le Long het verkeerd door *berouwden* verklaart. De zin is: «geen ding *raakte* hem, hij trok zich niets aan.» In een dichtstuk over de *Heimelijkheid van Man en Vrouw* (aang. door Prof. Clarisse, Aant. op Br. Gheraerts *Natuurkunde* enz. bl. 452), vs. 162:

hi es so sonderlinghe
Van levene in gerechtichede,
Dat hijt al gedoogt mede
Dat hi hort ende siet,
Want hen gereint *sire herten niet.*

«het *raakt* zijn hart niet aan.» Doch men leze *geriint* of *gerijnt*. En nu de plaats van Heelu, waar Willems het woord verkeerdelijk verklaarde. Vs. 5244:

alsoe sterc gebattaelgiert
Bleven si altoes in een,
Wat mense dranc ochte ghereen,
Dat nieman tote hen en voer.

welke woorden overgenomen zijn door den auteur der Rijmkronijk, vroeger aan Velthem toegeschreven (III. VI. 65). Willems dacht bij *ghereen* aan eene zamentrekking van *gereden*, en verklaarde het door *aenreed*, doch te regt heeft Dr. Jonckbloet t. a. pl. de beteekenis van *aggredi*, *vi oppugnare* verdedigd. Minder juist komt het mij voor, als hij een nieuw voorbeeld van het woord wil vinden in de plaats uit Velthem, bl. 262:

Doe die strijt verwonnen was,
Die casteel, daer ic hier voren af las,
Die hem niet en wilden geven,
Waer nu daer toe verdreven,
Dat si ontboden nu den genen,
Oft sise up wilden 1), *sonder* gerenen
Eniger dinc, si onster hem wale
Sonder enige wedertale.

Ook Prof. Meijer had t. a. pl. in deze woorden het ww. *gherinen* gezocht; doch daar achter *sonder* noodwendig een infinitief volgen moet, vervalt dit van zelf, en blijkt het dat het ww. daar *gerenen* luidt. Denkelijk is dit van *reen* afgeleid, en beteekent het: «zonder dat zij eenig ding zouden behoeven te *zuiveren* of te *beteren*.»

Zoo staat dan de beteekenis van *gherinen* vast. En die beteekenis had zijnen grond reeds in de oud-Duitsche taal, waar *hrînan* (*rinen*, *rijnen*) in gelijken zin bekend was. Bij Graff; Alth. Sprachschatz, IV. 1156, lees ik: «*Hrînan* (*hrein*, *hrin*), alts. u. angels. *hrînan*, tangere, nord. *hrina*, adhaerere.» Vergelijk ook Ten Kate, II. 687, die te regt het oude *reen*, als *grens*, en de daarmede zamengestelden *reengenoot*, *reenboom*, *reen-*

1) Dr. Jonckbloet meent, dat hier het werkwoord *nemen* uitgevallen is. Doch de zin is geheel in den haak. De opzettelijke weglating van zulk een werkw. strookt volkomen met den aard onzer taal, volgens den regel, dien ik verklaard heb in mijn *Brief aan Dr. J.* bl. 21 vlg.

steen, allen bij Kiliaen voorkomende, tot *gerinen* brengt. Maar een werkw. *rijnen* (vloeijen), welks bestaan door Dr. Jonckbloet uit den naam des *Rijns* wordt vermoed, is al te onzeker, en dan nog te verschillend van beteekenis, om hier in aanmerking te komen. En *reinen*, voor *regenen*, komt hier nog minder te pas, want het is uit *regenen* zamengetrokken, als *seinen* uit *segenen* enz.

ONDER.

In mijn *Brief aan Dr. Jonckbloet*, bl. 37, heb ik opmerkzaam gemaakt op het merkwaardige gebruik van dit woord als *adverbium* in de volgende plaats uit *Karel de Groote en zijne XII Pairs* (*Roman der Lorreinen*) II. 2898:

Otte heeft noch vort ontboden
Onder *met brieve* ende *boden*
In Vrieselant om Berengiere.

d. i. *zoowel met brief als met boden.* Sedert heeft Dr. Jonckbloet in de *Verslagen en Berigten* onzer *Vereeniging*, 1846, bl. 78, nog drie voorbeelden van dat gebruik aangehaald, waarin wij achtereenvolgens lezen: *onder tors ende te voet*, *onder jonc ende oude*, en *onder doet ende gevaen*, zoodat telkens de woorden *onder—ende* in beteekenis gelijkstaan met *zoowel—als* of *beide—en.*

De zaak is van genoegzaam belang, om ze nog met

een paar nieuwe voorbeelden te bevestigen en kortelijk op te helderen. De Roman van Walewein biedt ons nog de twee volgende plaatsen aan. Vs. 2233:

Men mochte daer sien uptie heide
Onder *rudders* ende *cnapen beide*
Wel twe hondert bi ghetalle,
Die Waleweyn adde versleghen alle.

Vs. 6572:

Hi hadde allene drie hondert man
Verwonnen ende van hem verdreven
Onder *dode* ende *diere leven.*

Desgelijks in den Lancelot, vs. 8667:

Mochtic vinden man
Die mi bescermen woude dan,
Ic soude vinden c. man ende mere
Onder *ridders* ende *vavasore*, *here.*

De beteekenis is dus aan geen twijfel meer onderhevig. Maar hoe laat zich nu die beteekenis taalkundig verklaren? Het voorzetsel *onder* heeft (en ook het oud-Duitsche *untar* had reeds) twee beteekenissen, die van *beneden*, en die van *te midden van*, *tusschen.* Zonder thans over den zamenhang tusschen die beiden uit te weiden, merken wij aan, dat hier de laatste geldt, in welke het woord met het Lat. *inter* en dus ook met het Fr. *entre* volkomen identisch is. De beteekenis van *inter* nu stelt eene tusschenruimte tusschen twee of meer van elkander verwijderde punten, zoodanig dat die punten juist door middel van het tusschengelegene in wederkeerige betrekking staan. Zoo zegt men, dat *iemand zich onder zijne vrienden bevindt*, of dat twee personen *iets onder elkander deelen*, en in het eerste geval is die *iemand*, in het tweede dat *iets* het middelpunt tusschen de uitersten, die met elkander in betrekking worden gebragt, welke betrekking door *onder* wordt uitgedrukt. Zoo verklaart zich het adv. *onderling*, en de woorden

ondertusschen en *onderwijl* duiden de tusschenruimte of tusschenwijl aan, die tusschen twee of meer gegevens, in verhouding tot elkander, bestaat. Vandaar dan ook het oudtijds zoo veelvuldig gebruik van *onder* in zamenstelling met allerlei werkwoorden, om eene wederkeerige handeling tusschen twee of meer personen uit te drukken, als in *onderkussen*, *onderminnen*, *onderslaan*, enz. 1).

Uit het gezegde volgt, dat *onder*, als bijwoord gesteld, insgelijks de betrekking moet uitdrukken, waarin twee of meer gegevens tot een gemeenschappelijk middelpunt staan. En hiermede strookt de bovenvermelde beteekenis des woords volkomen. Want als men zegt: *ik zie daar ridders en knapen beide*, dan stelt men zich als het middelpunt, waartoe zoowel ridders als knapen in gelijke betrekking (in die van gezien te worden) staan. Of als Otto *zoowel per brief als door boden* Berengier ontbiedt, dan staan beiden, de *brief* en de *boden*, tot hem in dezelfde betrekking, want beiden zijn zij middelen, waardoor hij zijn doel tracht te bereiken. *De ridders en de knapen*, *de brief en de boden* hebben dus *onderling* dit gemeen, dat zij in het eerste geval het voorwerp, in het tweede het middel derzelfde handeling zijn. En op gelijke wijze kan men al de aangehaalde voorbeelden zuiver logisch verklaren.

Ten einde nog sterker te doen gevoelen, welke naauwe zamenhang er tusschen het *onderlinge* of *wederkeerige*, en de genoemde beteekenis van *onder* bestaat, volge hier nog eene plaats uit Maerlants Spieg. Hist. D. III. bl. 134:

Som wille dede deen den anderen lede
Ende onder *platten hem* ende *speelden*,
Alse noch kindere doen in weelden.

1) Zie daarover Huydec. op Stoke, D. II. bl. 310 vlgg. Clignett, Voorrede voor den Teuthonista, bl. LXXIII vlgg.; en De Jager, in het Taalk. Mag. III. 450 vlgg. Opmerkelijk is ook de uitdrukking *onder mi ende u*, voor *onder ons beiden*, *onder elkander*, in den Lancelot, vs. 25251.

Op beide wijzen zou men deze woorden kunnen verklaren: 1°. «zij klopten elkander en speelden te zamen (bij afwisseling)», zoodat *onderplatten* als een zamengesteld werkwoord worde opgevat 1); 2°. dat zij «*zoowel* elkander klopten *als* te zamen speelden» of: «*beide* klopten *en* speelden.» De laatste opvatting komt mij de ware voor. Doch in allen gevalle blijkt hier, hoe de beide beteekenissen nagenoeg ineensmelten.

Ook de spreekwijze *onder een*, in den zin van *achter een*, *na elkander*, waarvan Huydec. op Stoke, D. I. bl. 582 vlg. spreekt, behoort, meen ik, tot dezelfde beteekenis van *onder*. Immers in de woorden «*hij moet tien jaren onder een in de stad wonen*» worden die jaren zoodanig in betrekking tot elkander geplaatst, dat zij ééne zelfde zaak, namelijk de verpligte woonplaats van den persoon, *onderling* gemeen hebben.

Men vergelijke met het hier gezegde de *Hollandsche Spraakleer* van Dr. Brill, bl. 721 vlg.

QUINSIQUANS, QUISQUANS, QUANSIJS.

Drie verschillende vormen van een en hetzelfde woord. Dit blijkt reeds genoegzaam uit de drie plaatsen, aangehaald door den heer De Jager in zijn uitstekend opstel

1) Deze verklaring is inderdaad gegeven door Clignett, Bijdragen, bl. 189, en De Jager, Taalk. Mag. III. 452.

over de *Verwisseling van den I- en A- klank* (Verscheidenheden, enz. bl. 153 vlg.). Doch omtrent de beteekenis laat de heer **D. J.** ons in het duister, want de korte aanmerking, dat deze woorden « in beteekenis met het Lat. *quasi* overeenkomen » is onvoldoende, om den waren zin der aangehaalde plaatsen te doen vatten; te meer daar eene dier plaatsen door eene verkeerde lezing onverstaanbaar is, en eene andere te kort is afgebroken, om er den zin uit te kunnen opmaken. Het zal derhalve niet ondienstig zijn, het woord *quinsiquans* breeder te verklaren, en de drie plaatsen, door den heer **D. J.** aangehaald, hier te herhalen, met eene vierde vermeerderd en van een kort woord tot opheldering voorzien.

Het gebruik van *quinsiquans*, *quisquans* of *quansijs* in onze oude taal is iets zeer bijzonders en opmerkelijks. Men bezigde die uitdrukking namelijk in die gevallen, als men te kennen wilde geven, *wat de persoon, van wien men spreekt, bij het verrigten zijner handeling, bij zich zelven dacht.* De woorden, die men hem dan in den mond (of liever in het hart) legt, volgen dan terstond, en *quinsiquans* kan dus omschreven worden door: « *als dacht hij bij zich zelven*, » of « *als wilde hij zeggen.* » De voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Velthem (om dien naam nu maar te houden), bl. 294, waar hij verhaalt, hoe die van Mechelen vol overmoed zich te scheep uitrusten tot een strooptogt aan den kant van Antwerpen:

Ute trecken si daer naer,
In dier maniere, oft si souden
Dwingen alle die si wouden;
Oec mochten sijt daer al scofieren
Tote Antwerpen optie rivieren,
Quinsiquans: « *Nu bringe wijt al*
Dat wi vinden, groet ende smal!"

Zij trokken uit op zulk eene wijze, alsof zij elk, wien het hun lustte, zouden bedwingen, en wanende alles tot aan Antwerpen toe te kunnen afstroopen, *alsof zij bij zich zelven zeiden:* «Nu slepen wij alles mede wat wij vinden!» De heer D. J., wien de beteekenis des woords niet helder voor den geest stond, brak de aanhaling bij *quinsiquans* af; maar juist daardoor verdween de zin, want achter dat woord moet steeds terstond eene veronderstelde gedachte volgen.

In den Leken Spieghel (III. III. 1070 vlgg.) leest men een tweede voorbeeld. Drie gezellen hebben niets te eten dan éénen koek. Zij willen dien niet deelen, maar spreken af, dat hij, die den vreemdsten droom zag, hem geheel zou hebben. Zij leggen zich te rusten: twee houden zich of zij slapen, maar de derde snapt onderwijl behendig den koek op. Dan volgt er:

Hier na hieven op thoot
Dander twee (ende en wisten niet
Hoet mitten coeke was gheschiet),
Alse quisquans: «*Wi sijn ontwaect!*»
Ende hebben hem gheranbraect
Ende haer oghen ghebroemt beide.

Zij hieven het hoofd op, *als wilden zij zeggen:* «Wij zijn ontwaakt!» En zij rekten zich uit en wreven hunne oogen. De eerste persoon *wi* staat in alle drie HSS. en wordt ook stellig gevorderd. Desniettemin wordt de plaats in het *Instituut*, D. I. bl. 154, aldus aangehaald: «*Alsoe q. si sijn o.*», en daarmede onverstaanbaar. De heer D. J. ontleende zijn citaat denkelijk uit die bron (het derde Boek van den L. Sp. was destijds nog niet uitgegeven), en werd dus afgeleid van het spoor der waarheid, dat hij anders buiten twijfel gevonden zou hebben.

Ook in het tweede Boek van den L. Sp. (Cap. XXVIII,

vs. 29 vlgg.) treffen wij het woord aan. Bij het verhaal van Jezus' verblijf onder de leeuwen, heet het:

Jhesus ghinc daer sitten neder.
Doe liepen daer, voort ende weder,
Die jonghen met goeder moeten,
Ende custen Jhesus Cristus voeten,
Ende speelden mit hem herde zere,
Alse quijs quans: «*dit is onse here!*»

Als wilden zij zeggen: «*dit is onze heer!*» Eindelijk nog de vierde plaats, die uit den Reinaert de Vos, vs. 2569:

Die coninc ontfinc dat stro,
Ende dancte Reinaerde so,
Alse quansijs: «*dese maect mi here.*»

hetgeen Willems zeer juist verklaart: «*Als of hy kwansuis zeggen wilde:* Ziet, deze maekt my heer en meester van zyn goed!»

Quansijs beteekent dus volkomen hetzelfde als *quisquans*, en dit laatste is vermoedelijk uit den volleren vorm *quinsiquans* zamengetrokken. *Quansijs* houd ik voor eene verbastering, niet van *quasi*, maar van *quam si*, en dan zal *quinsiquans* wel oorspronkelijk *quinsiquansi* geweest zijn, en dus niet anders dan *quim si quam si*, volgens de gewone klankbijeenvoeging, die in het dagelijksch leven zoo menig schertsend woord heeft doen ontstaan. Getuigen de talrijke voorbeelden in de bovengenoemde treffelijke verhandeling van de heer De Jager.

Uit het oude *quansijs* is dan natuurlijk ons *kwansuis* bij verloop van uitspraak ontsproten, en de spelling *kwanswijs* een geleerd, maar nietig verzinsel. Althans eenvoudiger verklaring van *kwansuis*, waarover al zoo vele gissingen geuit zijn, zal men, dunkt mij, wel niet verlangen.

Ik voeg hier nog bij, dat in de plaats uit de *Horae Belg.*, door den heer De Jager t. a. pl. bijgebragt,

quantsijs wel ons *kwansuis* is, maar niet het oude *quinsiquans* of *quansijs* in den zin, waarin wij het boven verklaarden. In zooverre ligt die plaats thans buiten onze beschouwing.

TENDEN, TENDEN EEN.

Ook deze beide woorden zijn door onze taalkundige schrijvers tot nog toe geheel voorbijgezien en verdienen wel verklaard te worden, om bij voorkomende gelegenheid eene misvatting van den zin te voorkomen. Te gereeder haast ik mij om hieraan te voldoen, daar mij zelven voor drie jaren, toen ik het eerste Boek van den *Leken Spieghel* uitgaf, de vorm en kracht dier woorden nog niet duidelijk was, waardoor ik verleid ben om eene onhandige gissing te uiten, die ik nu tevens wil herroepen.

Tenden is een voorzetsel en beteekent *achter*, *tenden een* een bijwoord, en dus zooveel als *achtereen*. Hoe het woord aan die kracht komt, loopt in het oog: *tenden* is niet anders dan *te enden* d. i. *aan het einde van*, dus *achter*, *na* 1). Eenige voorbeelden zullen het gestelde genoegzaam bewijzen. Lancelot, vs. 46314:

1) In den eigenlijken zin *ten einde van* lees ik in den Floris ende Blancefloer, vs. 2529: *tenden van den jare*. Doch ook in den afgeleiden zin van *na*, *achter* komt het aldaar voor, vs. 733, 1552 en 1553. Ik achtte het onnoodig, deze plaatsen in den tekst af te schrijven.

Binnen desen sach hi enen graet
Harde hoge opward gaen,
Ende ene dore daer tenden *staen.*

« Hij zag een trap en *aan het eind* daarvan, *achter* dien, eene deur. » Limborch, IV. 1561 :

Ende wilt oec iemen verweren,
Dat moet siin tenden *siin spere:*
Dies en dart niemen wederstaen.

« Wil iemand er zich tegen verzetten, dan moet dat *achter* de lans wezen, d. i. met de lans voor zich uit, en daarom durft niemand het. » In de *Natuurkunde van het geheel-al* (vs. 923 vlgg.) wordt van den kring om de Maan gezegd :

Hi schinet groot ende wijt:
Maer over waer des seker sijt
Dat hi tenden *der mane es.*

« De maankring is niet rondom de maan, maar daar*achter* d. i. lager dan zij. » Even zoo goed had hij daar*voor* kunnen zeggen : het komt op hetzelfde uit, want *achter* en *voor* zijn betrekkelijk. Het is dus niet noodig, met Prof. Clarisse de voorkeur te geven aan de variant *beneden;* integendeel ziet men ligt in, dat dit woord eene zoogenaamde verbetering is van een afschrijver, die het oude *tenden* niet meer verstond. Men mag er tevens uit opmaken, dat dit voorzetsel reeds in de latere Middeleeuwen begon te verouderen.

In de *Korte Rijmkronijk van Braband* (Blommaerts Oudvl. Ged. I. bl. 88) vs. 271 leest men :

Derre graven waren zesse
Deen na *den andren, seget die lesse.*

Eene oude en betere variant heeft daar « *Deen* tenden *anderen.* » Verlangt men krachtiger bewijs voor de beteekenis van *tenden?*

En nu de plaats van den Leken Spieghel, in welker opvatting ik vroeger dwaalde. Zij luidt aldus (I. XXXIX. 137) :

Van desen Abrahame
Achter waert tote Adame.....
Waren deen tenden den andren twintich man.

En ook daar heeft de variant I. «*deen* na *den anderen.*» Mijne gissing *deen ten andren* vervalt dus, nu het blijkt, dat *tenden* hetzelfde als *na* beteekent. Het woordje *den* achter *tenden* blijve echter liever weg, want het smelt in den uitgang daarvan te zamen. Zoo zagen wij ook in de laatst aangehaalde plaats *tenden anderen*, zonder *den*; en zoo heeft ook hier het HS. H., dat ik voor drie jaren nog niet kon vergelijken.

Het bijwoord *tenden een* voor *achtereen, na elkander*, trof ik in de volgende voorbeelden aan. In de straks aangehaalde *Rijmkronijk van Braband* staat weinige verzen vroeger (vs. 264):

Twee heere kindren droeghen cronen
Te Jherusalem tenden een,
Godevaert van Bulgioen was deen,
Dandre Bouden, die goede man.

Velthem (in de boven bij *Finen* aangeh. plaats), bl. 115:

Viertien nacht al tenden een.

Walewein, vs. 452:

Het gaf hem herde menighen slach
Metten staerte al tenden een,
Wel twintich waerven eer het ghefeen.

Die Rose (bij Kausler, Denkmäler, D. II.) vs. 1750:

In onmacht so viel ic daer
Meer dan drie waerven tenden een,
Van vernoye, als mi wel sceen.

Der Leken Spieghel, II. XLVII. 77:

Judas ghinc daer graven te hant
Omtrent twintich scherden, ende vant
Drie crucen tenden een.

De beteekenis van *tenden* en *tenden een* is derhalve ontwijfelbaar. Doch het zal niet ongepast zijn, bij deze

gelegenheid met een enkel woord te wijzen op het merkwaardig gebruik van *een*, dat zoowel achter dit als achter alle andere voorzetsels de plaats van *elkander* bekleedt. *Dooreen*, *ineen*, *uiteen*, enz. wat zijn zij anders dan *door*, *in* of *uit elkander?* De reden is klaar: men stelt zich de deelen eener zaak in de eenheid des geheels voor, of vereenigt verscheidene voorwerpen, die tot elkander in gelijke betrekking staan, tot één geheel. Zoo zegt men, dat twee deelen *aaneens*luiten, omdat zij te zamen eene eenheid vormen; of dat er te Rome zeven koningen *achtereen* geregeerd hebben, omdat zij met hun zevenen eene onafgebrokene eenheid, eene rij van vorsten uitmaken.

Één voor *elkander*, na voorzetsels, is dus volkomen juist gezegd. Maar kan men ook omgekeerd het laatste voor het eerste bezigen? Kan men b. v. zeggen, «dat de ark uit *elkander* genomen werd,» de ark, die als één geheel, als eene eenheid gedacht wordt? Ik opper deze vraag, omdat de heer A. C. Oudemans, in zijne *Gemengde Taalk. Bijdragen en Bedenkingen*, bl. 57—59, gemeend heeft ze ontkennend te moeten beantwoorden, en ik mij met dat gevoelen niet kan vereenigen. Het is zoo, de ark is één geheel, en in zooverre zou men volgens strenge spraakkunstige regels *uiteen* moeten schrijven. Maar eilieve, waar denkt men bij de genoemde woorden het meest aan, aan de eenheid der ark die verbroken, of aan de deelen die een voor een uit die eenheid weggenomen worden? Ongetwijfeld aan de laatsten; want het is niet de ark zelve, die uit de eenheid der ark wordt weggenomen (dan zou er niets overblijven), neen! het zijn de deelen, die er aan worden ontrukt. Bij het noemen der ark als eenheid denkt men zich derhalve de deelen in hunnen onderlingen zamenhang, en overeenkomstig daarmede zegt men, dat « de ark uit *elkan-*

der genomen wordt!" Het is hier eene hoogere taalwet, die alle andere schijnbare regels beheerscht, de wet van het gezond verstand. Dat verstand laat zich niet afmeten met de bekrompene schaal van strenge spraakkunstige formulieren, maar staat hooger dan die allen, en dwingt ze tot gehoorzaamheid, al zou er ook eene schijnbare onregelmatigheid ontstaan, die veeleer eene hoogere, de hoogste regelmatigheid is. En raadpleeg het eenparig gebruik van hen, bij wie de taal nog onbewust en onvervalscht in het harte leeft: in strijd eener al te streng toegepaste spraakkunst, zullen zij u toeroepen: «*de ark is uit mekaâr genomen!*» En dat is immers Hollandsch, wat uit het Hollandsch harte ontspruit. De taalkenner moet de taal vinden, niet maken. Zij staat boven hem, en hij eerbiedigt haar als het kostbaarst erfdeel zijner voorouders. En zoo hem iets in haar duister voorkomt, of bevreemding bij hem wekt, dan verwerpe hij dat niet, om er zijne eigene wetten, hoe scherp ook berekend, voor in de plaats te stellen; maar hij ontlede het gevondene tot op den grond der gedachte, en erkenne slechts ééne taalwet, de logica: dan zal zijne bevreemding wijken, de duisternis opgehelderd worden, en de taal zal hem schooner voor oogen staan dan ooit te voren. En in welke taal kan men die hoogste wet veiliger volgen, in welke taal zal zij ons ruimer bevredigen, dan in onze onuitsprekelijk fijn doordachte moedertaal?

GEMENGDE OPMERKINGEN,

BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

NEDERLANDSCHE SPREEKWOORDEN. — Allen, die belang stellen in den bloei en de uitbreiding onzer vaderlandsche letterkunde, zullen met genoegen uit het hiervoor (bl. 19 en volgg.) geplaatste berigt des Heeren Harrebomée hebben vernomen, dat zijne bearbeiding van eene zoo veel mogelijk volledige verzameling onzer spreekwoorden haren eindpaal nadert, en dat men alzoo de hoop mag voeden, eerlang eene behoefte te zullen vervuld zien, die in onze taal-literatuur nog altijd bleef bestaan. Naar het korte verslag te oordeelen, dat de schrijver van den aanleg en het plan zijns werks heeft medegedeeld, zal dit in volledigheid verre achter zich laten alles, wat over dit onderwerp niet alleen bij ons, maar ook bij onze naburen, is geleverd; en met verbazing verneemt men, dat het getal der opgenomene spreekwoorden een cijfer beloopt van vijf-en-twintigduizend. Moge de bekwame schrijver, die gedurende een aanmerkelijk deel zijns levens al zijne vrije uren aan dezen arbeid besteedde, in de nasporing der hulpmiddelen, welke hem nog ontbreken, de belangstellende hulpvaardigheid van anderen ondervinden; en vooral bij

de aanstaande uitgave zijns werks in grootere deelneming van ons publiek zich verblijden, dan doorgaans aan ondernemingen van wetenschappelijken aard ten deel valt. Van een gelijksoortig werk, voor eenige jaren in den Referent, onder den titel van *Verzameling van Spreekwoorden, logisch-alfabetisch gerangschikt, zoowel in het Nederduitsch, als in andere talen*, aangekondigd, en (naar ik meen) door een' letterkundig' Predikant vervaardigd, heeft men sedert niet vernomen, en ook de uitgave der *Handleidingen* van den Heer Sprenger van Eijk schijnt gestaakt te zijn.

Bastaardwoorden. — De *Handelingen* der Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, van den jare 1846, geven (bl. 44 en 45) het uitzigt, dat de ijverige Hoogleeraar Siegenbeek zijne verdiensten omtrent onze vaderlandsche taalkunde weder door de uitgave van een werk over de *bastaardwoorden* zal vermeerderen. Men leest daar, dat genoemde taalkenner, in eene bij de Maatschappij gehoudene vergadering, heeft geleverd eene «*Alphabetische lijst van taalkundige opmerkingen over de Bastaardwoorden*, thans, na vroegeren arbeid in dezen in den jare 1841 besteed, nu deels door hem zelven, deels door den Hoogleeraar Van Assen, veel vermeerderd, en tot de letter *G* afgewerkt.» De commissie, aan welke het stuk van wege de Maatschappij werd toevertrouwd, heeft «den Hoogl. zeer aangespoord, deze lijst te voltooijen, ten einde eene afzonderlijke uitgave daarvan, van wege de Maatschappij, haren afkeer zou doen blijken van zoo vele barbaarsche en uitheemsche woorden en uitdrukkingen, waarvan maar al te veel schriften onzer dagen zoo rijkelijk overvloeijen.»

OVERIJSSELSCHE TONGVAL. — In den eersten jaargang (1836) van *de Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren* gaf de Heer Halbertsma eene proeve van een «Woordenboekje van het Overijselsch,» belangrijk niet alleen voor dit dialect, maar — gelijk men zulks van den schrijver moest verwachten — tevens voor de nederlandsche taal in het algemeen. Aan de uitnoodiging van den steller, om aanvullingen op zijne proeve te ontvangen, is derwijze voldaan, dat door hem in den volgenden jaargang dit berigt werd geplaatst:

«De Heeren, die bijdragen leverden tot het glossarium van het Overijsselsch, worden mits dezen verwittigd, dat hunne voorraad, vereenigd met mijne eigene verzameling, te groot voor de perken van het jaarboekje 1837 is gevonden; weshalven het één en ander, versmolten met de proeve van 1836, afzonderlijk door den drukker dezes zal uitgegeven worden.»

Waaraan mag het zijn toe te schrijven, dat die afzonderlijke uitgave tot heden nog niet is verschenen? In het belang onzer taalkunde is het zeer te wenschen, dat zij niet moge achterblijven, zoo als zulks, helaas! het geval schijnt te zijn met des schrijvers, voor twintig jaar toegezegde, *taalkundige aanmerkingen* op het tweede Stuk der Hulde aan Gijsbert Japiks; zie het «Bericht aan den Lezer» achter dat Stuk geplaatst.

TAALVERRIJKING. — Eene stoute proeve van taalverrijking komt sedert eenigen tijd nu en dan voor in stukken, van regtbanken uitgegaan of daartoe behoorende. Men leest namelijk daarin, dat «de *gedaagdesse* is gecompareerd of niet gecompareerd.» Bij den eersten opslag is men geneigd, die uitdrukking vreemd en gewaagd te vinden;

doch denkt men aan het bekende en door ieder goedgekeurde *voogdesse*, dan wordt de overeenkomst duidelijk. Eene vrouw, die *voogd* is = *voogdes:* zoo ook eene vrouw, die *gedaagd* is = *gedaagdes*. Of voor eene vrouw, die *gevraagd*, *gejaagd*, *geplaagd* is, nu ook *eene gevraagdes*, *eene gejaagdes*, *eene geplaagdes*, gezegd mag worden, schijnt nog niet uitgemaakt, althans door het gebruik voor alsnog niet gewettigd; doch er is grond, op zulke toenemende taalbeschaving zijne hoop te vestigen, als men den opgang ziet, dien andere nieuw uitgevonden fraaije spraakwendingen maken. Men denke bij voorbeeld aan de sierlijke uitdrukking *van af*, in *van af de brug*, *van af het jaar* 40, enz. Eenige naauwlettende taalzifters mogen die spreekwijze hebben afgekeurd: zij geraakt meer en meer in zwang, en komt nu niet meer alleen voor in dagbladen, of andere weinig gezag hebbende geschriften, maar wordt hier en daar van den gewijden kansel gehoord, en zelfs gelezen in de Voorrede eener onlangs verschenen Spraakkunst, welker schrijver, volgens zijne eigene verklaring in diezelfde Voorrede, «vermeent niet te vroeg begonnen te zijn met het schrijven van eene Nederlandsche Spraakkunst,» aangezien hij «zeven en twintig jaren aan bijna alle natien van Europa onderwijs in de Nederlandsche taal gegeven heeft, Turken en Grieken uitgezonderd.» (Zie de *Nederlandsche Spraakkunst*, *door J. C. Weijermans*, enz. *aan den Koning opgedragen; 's Gravenhage*, 1846).

Opmerkelijke overeenkomst. — Een mijner vrienden maakte mij onlangs opmerkzaam op de overeenkomst tusschen eenige zinsneden uit de *opdragt* en de *voorrede* van eene, voor eenigen tijd in het licht verschenen, *Ne-*

derlandsche Spraakkunst, en de *opdragt* en de *voorrede* van de bekende *Grammaire des Grammaires*, *par Girault-Duvivier*. Na vergelijking der stukken, heb ik in der daad die overeenkomst aangetroffen, en het komt mij niet onbelangrijk voor, haar te dezer plaatse, ten dienste der liefhebbers van letterkundige curiositeiten, te doen blijken. Zie hier de *opdragten:*

Sire,

Met verschuldigden eerbied en diepe hoogachting, leg ik aan de voeten van Uwe Majesteit het werk neder, waarvan Hoogstdezelve de opdragt heeft gelieven aan te nemen.

Door mij deze hoogstvereerende gunst toe te staan, Sire! hebt Gij mijn werk doen gelukken en den wensch van eenen huisvader vervuld, die, zoo hij zijnen zeven kinderen geene erfenis kan vermaken, hun dan toch de herinnering van Uwe welwillendheid zal nalaten. Zij zullen er trotsch op zijn, dat hun vader, na zeven en twintig jaren lang de Nederlandsche taal aan bijna gansch Europa onderwezen te hebben, eenen goedkeurenden blik van eenen Vorst ontvangen heeft, wiens minste titel, tot vereering Zijner onderdanen en tot bewondering der nakomelingschap is: de grootste beschermer en voorstander van kunsten en wetenschappen, waarop Nederland met regt mag bogen; en onder wiens gelukkige rege-

Sire,

J'ai l'honneur de déposer aux pieds de Votre Majesté l'Ouvrage qu'elle a daigné me permettre de lui offrir.

En m'accordant cette faveur honorable, Sire, vous avez assuré le succès de mon Ouvrage, et comblé les voeux d'un père de famille qui léguera à ses enfants le souvenir de votre bienveillance. Ils seront fiers de penser que l'auteur de leurs jours, après avoir consacré une partie de sa vie à un travail utile, a obtenu un regard d'approbation d'un Grand Prince, dont le moindre titre à la vénération de ses sujets et à l'admiration de la postérité, est d'être le plus éclairé des rois que la France cite avec orgueil.

ring het voorbehouden is, om het schoone Nederlandsche taalgebouw, dat veertig jaren geleden op nieuw is opgetrokken, ter liefde van Zijn volk, dat er dringend om verzoekt, verder te doen volmaken, waarvoor het allezins vatbaar is.

Ontvang dan, Sire! de betuiging der ootmoedigste dankbaarheid, voor de vergunning, welke Uwe Majesteit mij wel heeft willen schenken. God wake steeds over Uwer Majesteits dierbaar leven en de keure Zijner zegeningen dale, tot in lengte van dagen, op U en Uw Huis neder.

Met de gevoelens van liefde en eerbied, waarvan ik doordrongen en gelukkig ben, bij deze gelegenheid, de verzekering aan Uwe Majesteit te kunnen geven, blijf ik met den meesten eerbied, *enz.*

Soyez assuré, Sire, que la reconnoissance profonde que m'inspire cette marque de bonté, ne peut rien ajouter aux sentiments d'amour et de respect dont je suis pénétré, non plus qu'au dévouement sans bornes dont je me trouve heureux de pouvoir donner ici l'assurance à votre Majesté.

Je suis avec le plus profond respect, *etc.*

De overeenkomst tusschen de *voorrede* des nederduitschen en die des franschen spraakkunstschrijvers bepaalt zich hoofdzakelijk tot het begin en het slot. Het laatste luidt aldus:

— Ik heb mijne beste pogingen aangewend, om de op mij genomene taak te vervullen; maar denkelijk heb ik nog den graad van volmaaktheid in verre na niet bereikt. Het is juist op het oogenblik, dat ik voor verlichte regters zal verschijnen, dat het gevoel van mijne zwakheid mij hun vonnis doet duchten. Indien het voor mij on-

— J'ai fait, au surplus, tous mes efforts pour remplir la tâche que je m'étois imposée; mais peut-être n'ai-je pas encore atteint le degré de perfection auquel j'aspirois. C'est surtout au moment où je vais paroître devant des juges éclairés, que le sentiment de ma foiblesse me fait redouter leur arrêt.

gunstig is, wel verre van mij te ontmoedigen, wel verre van de aan- en opmerkingen van de hand te wijzen, zal ik dezelve altijd, waar dan ook, met een groot genoegen ontvangen, en trachten dat dezelve tot mijn voordeel zullen uitloopen. Is de uitslag voor mij gunstig, dan zal het mij pleizier doen te ontwaren, dat ik mij niet bedrogen heb, noch in het nut van mijnen arbeid, noch in de middelen, welke ik tot deszelfs voltooijing gebezigd heb; en ik zal mij gelukkig rekenen, eens een plaatsje onder die werkzame schrijvers te verkrijgen, wier geduld en ijver in de plaats van de talenten komen, *welke zij voortbrengen*, en wier nuttige werken hun de achting van verstandige menschen en de dankbaarheid hunner medeburgers verworven hebben.

S'il m'est contraire, loin de me décourager, loin de repousser avec dépit les critiques et les observations, je les recevrai toujours avec une satisfaction d'autant plus grande que je tâcherai de les faire tourner à mon avantage.

S'il m'est favorable, je me féliciterai de ne m'être trompé, ni sur l'utilité de mon travail, ni sur les moyens que j'ai employés pour le terminer; et je me trouverai heureux d'obtenir une place à la suite de ces écrivains laborieux, chez lesquels la patience et le zèle ont tenu lieu des talents *qui créent*, et dont les utiles ouvrages leur ont acquis l'estime des hommes instruits et la reconnoissance de leurs concitoyens.

De cursief gedrukte woorden: *welke zij voortbrengen* — *qui créent*, bewijzen, dat zij, die zouden meenen hier in den nederduitschen tekst eene slaafsche navolging van den franschen schrijver te vinden, zich vergissen. Beide lezingen van deze woorden verschillen daartoe te aanmerkelijk, dunkt mij.

Stijloefening. — Het is bekend, dat onze synonymenschrijver Bruining juist door geen' vloeijenden stijl uitmuntte. Als proeve van zijn zonderlingen schrijftrant moge de volgende periode dienen, eene der grootste, die mij voorkwamen. Zij maakt den aanvang uit eener bro-

chure, betreffende het geschil, door den schrijver, bij de uitgave van zijn *Geographisch Woordenboek*, gevoerd met de uitgevers van een ander dergelijk gelijktijdig verschenen Woordenboek. Het kan welligt tot *oefening* dienen, wat hier zoo gebrekkig uitgedrukt is, in duidelijker stijl over te brengen.

« Er heerscht in de korte *Voorrede* voor het *Eerste Stuk* van ons werk, dienaangaande, wel geen vooruitzigt van hetgene twee woordenboeken van den Weimarschen Dr. Hassel onder de handen van een Berlijnschen Kölner wedervoer, die ze, straks na hunne verschijning, hier en daar verschikte, aanvulde, ja verbeterde, maar toch meestal even letterlijk afschreef, als onze mededingers het Geographische van zijn zamenstel wederom veelal overnemen; een afschrijven, enz. dat ons te meer stuitte, daar de groote ijsbreker in dit vak, bij een tweeden druk van zijne gezegde werken, al, wat de Kölner daaraan ten goede heeft verrigt, zelf, en denkelijk veel beter, had kunnen doen; uithoofde van welk een en ander wij het geschrijf van den laatsten, ofschoon bij het onze ook gebruikt, in den grond te zeer verachtten, om ons overkropt geheugen met een naam te beladen, welke in Duitschland (waar letterdieverij van den gezegden aard, ja een volslagen nadrukken zeer gewone dingen zijn) anders geenen onaanzienlijken rang bekleedt — een Nederl. boek scheen ons wel niet zoo letterlijk nageschreven te kunnen worden, als die Weimarsche; maar wij voorspelden ons toch weinig goeds van de loosheid in het kleine blaadje, dat de Dordrechtsche Heeren De Vos en Comp. ijlings in de wereld stieten, nadat het berigt der uitgevers van ons werk, en het daarbij gevoegde van ons zelven, reeds een geruimen tijd ter algemeene verzending gereed gelegen had, ja voorloopig hier en daar vertoond geworden was, en wij reeds lang aan dit werk gearbeid hadden. »

A. D. J.

OVER DE

WOORDEN

MET DEN

UITGANG *ING*

EN

DERZELVER GESLACHT,

DOOR

L. A. te Winkel.

De uitgang *ing* behoort tot de vruchtbaarste suffixen of achtervoegsels der nederlandsche taal; en daar de woorden, met dit achtervoegsel gevormd, twee scherp onderscheidene vormen van begrippen uitdrukken, van welke de eene soort steeds door mannelijke, de andere altijd door vrouwelijke woorden aangeduid wordt, zoo kan het geslacht der substantiva op *ing* met eenen hoogen graad van zekerheid bepaald worden.

Alvorens echter over de woorden, die dezen uitgang hebben, te handelen, zal het noodig zijn, eerst het achtervoegsel zelf wat van naderbij te beschouwen. Ik zal *eerst* doen opmerken, dat het vocalische deel dezes uitgangs, in het tegenwoordige nederlandsch altijd *i*, oudtijds en in de verwante dialecten *a*, *e*, *i*, *o* of *u*, een hulpmiddel kan zijn om het geslacht van eenig woord te bepalen; *daarna* zal ik aantoonen, op welk eene wijze dit suffix vermoedelijk ontstaan is; en *ten derde* bewijzen, dat de uitgangen *ing* en *ling*, zoo zij al niet voor een en hetzelfde suffix moeten gehouden worden, ten minste dezelfde kracht en beteekenis hebben.

In de eerste plaats is de waarneming van gewigt, dat, ofschoon in het oudnederlandsch en in de overige ger-

maansche talen in dit suffix al de klinkers *a*, *e*, *i*, *o* en *u* voorkomen, men echter nooit eenen tweeklank of geaccentueerden klinker in hetzelve aantreft, zoodat men veilig besluiten mag, dat deszelfs vocalische deel van natuur *kort* is 1). Uit deze kortheid volgt toch, dat er bij al het verschil in vocaal inderdaad niet meer dan drie wezentlijk verschillende achtervoegsels, *ang*, *ing* en *ung*, kunnen bestaan. Immers het is bij de nieuwere taalkundigen eene uitgemaakte waarheid, dat er oorspronkelijk niet meer dan *drie* korte klinkers: *a*, *i* en *u* (met den korten *oe*-klank) geweest zijn, en dat de *e* en *o* niet anders dan als modificatien of wijzigingen der drie eerstgenoemde moeten beschouwd worden.

Van deze waarheid strekt onder andere het sanskrit ten bewijze, hetwelk geene andere korte klinkers dan *a*, *i* en *u* kent; daar de *e* en *o* in die taal steeds lang zijn en uit *a* + *i*, en *a* + *u* bestaan.

Dat in het grieksch het ontstaan van *e* en *o* in een later en reeds meer beschaafd tijdperk moet hebben plaats gehad, blijkt daaruit, dat men in deze taal voor den korten en langen klank der *e* en *o* afzonderlijke letterteekeden ε en η, ο en ω heeft, terwijl men daarentegen genoodzaakt is, zoowel den langen als den korten klank der oudere vocalen α, ι en υ door een en hetzelfde letterteeken uit te drukken.

In de germaansche talen kan het historisch bewezen worden, dat de *e* en *o* uit andere klinkers ontstaan zijn, daar het oudste duitsch, het mesogothisch namelijk, slechts

---

1) Ofschoon in het oudnoordsch de uitgangen *ângˌ*, *îngˌ*, *ûng* eene lange vocaal hebben, zoo bewijst zulks nogtans niets tegen de oorspronkelijke kortheid der klinkers in de andere tongvallen, vermits in deze taal alle klinkers, *e* uitgezonderd, voor *ng* en *nk*, even als voor *ht* of *tt*, verlengd worden; gelijk zulks ook met *a* en *o* voor *lm*, *lp*, *lf*, *ls*, *lk*, *lg*, en met *a* en *u* voor eene uit *ns* ontstane *s* plaats heeft.

drie korte klinkers, *a*, *i* en *u*, heeft; de *e* en *o* zijn ook hier, even als in het sanskrit, lang, en stemmen geenszins overeen met de hedendaagsche *e* en *o*, maar met de lange *a* in *jaar*, goth. *jer*, *slaap*, goth. *sleps;* en met den tweeklank *oe* in *stoel*, goth. *stols; schoen*, *skohs.*

De korte *e* der latere dialecten beantwoordt of aan de *a* of aan de *i* der Gothen. Zij is uit de *a* ontstaan in de woorden: *leggen*, goth. *lagjan; scheppen*, *skapjan; rekken*, *rakjan; mensch*, *mannisks* (adject.); *eng*, *aggwus; erf*, *arbi* enz.; uit de *i* daarentegen in: *helm*, goth. *hilms; stem*, *stibna; helpen*, *hilpan; geld*, *gilda; schelling*, *skilliggs; brengen*, *bringan; met*, *mith; zelf*, *silba; vel*, *fill* (faurafilli, voorhuid).

En wie heeft niet zelf de opmerking gemaakt, dat eene *a* in *e* veranderd is in de woorden: *behendig*, *bestendig*, *in-* en *uitwendig*, *temmen*, *hengsel*, *engel*, *kelk*, als komende van *hand*, *stand*, *wand*, *tam*, *hangen*, ἄγγελος, *calix;* alsmede dat de *e* aan *i* haren oorsprong verschuldigd is in *gebed*, van *bidden*, en in *smeden*, *schepen*, *speten*, *leden*, het meervoud van *smid*, *schip*, *spit*, *lid?*

De korte *o* is op gelijke wijze uit de *u* ontstaan, zoo als blijkt uit *vol*, goth. *fulls; wolf*, *wulfs; dom*, *dumbs;* *locht* of *lucht*, *luftus; zon*, *sunna; tong*, *tuggo.* 1)

---

1) Niet de *korte* *e* alleen is uit *a* of *i* ontstaan, ook de *zachtlange* *e* is haar bestaan aan deze beide klanken verschuldigd, bijv. *ezel* is het goth. *asilus*, *hemel* — *himins*. Beide, de scherpkorte en de zachtlange *e*, zijn dus in oorsprong één, en het hing slechts van de omstandigheden af, of de korte *a* of *i* in eene *korte* of in eene *lange* *e* overging. De *e* werd kort, wanneer zij op eenen medeklinker stuitte; zij moest lang worden, wanneer zij zich op het einde eener lettergreep bevond.

Dezelfde wet heerschte bij de verandering der *u* in *o;* de *o* werd *kort* in *vol*, goth. *fulls*, omdat de volgende *l* haar verhinderde lang te worden; zij werd *lang* in *vogel*, *fugls*, omdat de stuitende medeklinker hier ontbreekt. Hierop berust de regel, dat de zachtlange *e* en *o* plaats

Wij kunnen het derhalve uit de kortheid des klinkers als bewezen beschouwen, dat er niet meer dan drie wezentlijk verschillende uitgangen, *ang*, *ing* en *ung*, kunnen bestaan. Nemen wij hierbij nog in aanmerking, dat men slechts één woord met den uitgang *ang* aangetroffen heeft, namelijk het oudhoogduitsche *honang*, in het oudnoordsch *honàng* 1), hetwelk ook wel *honac*, *honec*, *honig* en *honing* geschreven wordt, zoodat het suffix *ang* bijna niet in gebruik blijkt geweest te zijn; dan mag men besluiten, dat de overige vormen van dit achtervoegsel onder de beide laatste, en wel *eng* onder *ing* en *ong* onder *ung*, moeten gerangschikt worden, en dat er eigentlijk slechts *twee* verschillende suffixen, *ing* en *ung*, bestaan.

Aan het onderscheid in uitgang beantwoordt een niet

---

hebben in woorden, waarin die letters verkorting of verscherping dulden, een regel, dien men veeleer had moeten omkeeren, door te zeggen: de *e* en *o* zijn zachtlang, wanneer zij uit eenen korten klank ontstaan zijn. De scherplange *e* en *o* zijn uit de tweeklanken *ai* en *au* voortgekomen, *been* uit het goth. *bain*, *dood* uit *dauths*.

De verschillende oorsprong der *e* en *o* is derhalve de oorzaak van de verschillende uitspraak dezer letters, van derzelver zachten en scherpen klank; en de zoogenoemde *enkele en dubbele vocaalspelling* heeft dus eenen dieper liggenden en vasteren grond dan de altoos onzekere en weifelende uitspraak. Indien iemand van dit standpunt uitgaande en, de vroegere gedaante der taal, niet de uitspraak, ten grondslag leggende, dit moeijelijke hoofdstuk der spelling omwerkte, zou het ongetwijfeld een' veel wetenschappelijker' vorm aannemen, en eene etymologische belangrijkheid verkrijgen, die het nu geheel mist, en welke ons eenigermate met hetzelve zoude verzoenen.

1) De overige oudhoogd. woorden op *ang*: *Wisindanga*, *Affeldranga*, *Perahanga* zijn eigennamen, en behooren niet tot de afgeleide met het achtervoegsel *ang*, maar zijn zamenstellingen met *wang*, veld, oudnoordsch *vângr*, zoo als daaruit blijkt, dat dezelfde woorden ook *Wisuntwanga*, *Affeltrawanga* geschreven worden; terwijl men nog eene geheele menigte met *wanga* zamengestelde woorden bij Graff opgenoemd kan vinden. De oudnoordsche woorden op *ângr* zijn insgelijks zamenstellingen, of met *ângr*, nood, kommer, of met *ângr*, zeeëngte.

geringer verschil in beteekenis. De groote meerderheid der woorden, met *ing* gevormd, zijn namen van *personen* of van *dieren;* eenige weinige duiden levenlooze voorwerpen aan, welke volkomen op zich zelve bestaande, geheel bepaalde *individuen* zijn, bijv. *munten*, *appels*, enz. De op *ung* uitgaande woorden drukken eene zelfstandig gedachte *handeling* of *werking*, of eenen hierdoor veroorzaakten *toestand* uit, en hebben dus eene *abstracte* beteekenis. Sommige van dezelve evenwel worden overdragtelijk op werkelijk zelfstandige dingen toegepast; dan, deze overdragt blijft steeds voelbaar, en de zaken, door woorden van deze soort aangeduid, hebben minder scherp bepaalde grenzen, dan de eerstgenoemde, bijv. *helling*, *schoeijing*.

Met het onderscheid in uitgang en beteekenis gaat dat in geslacht gepaard: de substantiva op *ing* zijn *mannelijk*, die op *ung* zijn van het *vrouwelijke* geslacht.

Deze drieledige onderscheiding is in het hoogduitsch genoegzaam aan geene uitzonderingen onderhevig. Immers komen in het oudhoogd. onder de vele woorden op *ing* slechts drie vrouwelijke voor, namelijk *lutinga*, harmonia; *goringi*, miseria, afflictio, en *heimingi*, patria; de beide eerste, *lutinga* en *goringi*, behooren, wegens derzelver abstracte beteekenis, blijkbaar tot de woorden op *ung; heimingi* is anders gewoonlijk onzijdig.

Omgekeerd treft men onder de overgroote menigte woorden op *ung* in het oudhoogd. slechts zeer weinige masculina aan, te weten: eenige weinige eigennamen, *Hormunc*, *Snellunc*, *Amalunc*, *Nibelunc*. In het nieuwhoogd. bestaan slechts twee uitzonderingen: één onzijdig woord op *ing*, *Messing*, en één op *ung*, de naam der maand Februarij, *Hornung*, welke mannelijk is.

Had deze onderscheiding, welke blijkt oorspronkelijk allen duitschen taaltakken eigen geweest te zijn, blijven stand

houden, dan zou het geslacht der woorden met de uitgangen *ing* en *ung* nooit aan twijfel of misvatting onderhevig zijn geweest. Dan de overige tongvallen, ook het nederlandsch, hebben die onderscheiding óf geheel verloren, en vormen met een en hetzelfde suffix woorden van beide geslachten, óf zij bezitten zoowel mannelijke als vrouwelijke met de beide uitgangen. Zoo treft men in de oudnederl. *psalmen uit den Karolingischen tijd* naast de woorden: *biuonga*, *losunga*, *samnunga*, *uuonunga*, *scauuuonga*, *predigunga*, reeds de met *ing* gevormde feminina *thurofreming*, *hulinga*, *offringa*, *fastinga*, *garuuinga* aan. In de schriften der dertiende eeuw heeft *ung* of *ong* zijne plaats reeds geheel en al aan *ing* moeten inruimen; en het is bekend, dat in het nieuwnederl. even min als in het engelsch een spoor van *ung* overgebleven is. Daar echter in al de oude germaansche dialecten de beide achtervoegsels aangetroffen worden, en de verwarring zigtbaar met den loop der tijden toeneemt, zoo lijdt het geenen twijfel, of de onderscheiding der geslachten door den verschillenden uitgang is oorspronkelijk.

Dit zij genoeg gezegd van de vocalen dezer suffixen, thans moeten wij volgens ons plan iets aangaande den vermoedelijken oorsprong derzelve in het midden brengen.

Het sanskrit kent zoo min als het grieksch of latijn eenen uitgang *ing* of *ung*; en in de overblijfselen der gothische bijbelvertaling door Ulfila heeft men alleenlijk het woord *gadiliggs* 1), hetwelk het grieksche ἀνεψιός vertaalt, aangetroffen; Coloss. 4, 10:

---

1) Men gelieve zich te herinneren, dat de Gothen, in navolging van de Grieken, de *nasale n* voor *g* en *k*, niet door *n* maar door *g* uitdrukken.

« Goleith izwis areistarkus sa mithfrahunthana mis. jah « markus gadiliggs barnabins. »

« Groet u Aristarchus de medegevangene (met) mij, en « Markus neef (van) Barnabas. »

In twee gothische overblijfselen van lateren tijd, bekend onder den naam van *documenta Neapolitanum* en *Aretinum*, komt in accusativo plur. het woord *skilliggans*, schellingen, voor 1). Andere woorden met den uitgang *ing* levert het gothisch niet op, daar de in onze bijbelvertaling voorkomende woorden op *ing* door Ulfila met woorden van geheel anderen vorm teruggegeven worden. Zoo heet *koning* bij hem THIUDANS; *ouderling*, πρεσβύτερος, ALTHIZA, SINEIGS, SINISTA; *jongeling*, JUGGALAUTHS; *zilverling*, SILUBREINS, *vreemdeling*, GASTS. Uit de zeldzaamheid van dit achtervoegsel in het gothisch, en deszelfs geheele afwezigheid in het sanskrit, grieksch en latijn moet men besluiten, dat het niet oorspronkelijk, maar van latere vorming is; en daar deze talen wel woorden aanbieden met de uitgangen *g*, *c* of *k* en *n*, zoo moet *ng* óf uit een suffix *g* door inschuiving eener *n*, óf uit den uitgang *n* door achtervoeging eener *g* ontstaan zijn.

Het eerste is wel het waarschijnlijkst. Immers de inschuiving (epenthesis) eener *n* is in de indo-germaansche talen een zeer gemeenzaam verschijnsel; men denke slechts aan het *praesens* van vele latijnsche werkwoorden, bij welke uit het *perfectum* of *supinum* of wel uit afgeleide nomina blijkt, dat de *n* ingeschoven is. Tot voorbeelden

1) Het woord *balsaggan* (blijkbaar eene schrijffout voor *halsaggan*) dat τράχηλος vertaalt, en Marc. 9 vers 42 gevonden wordt, moet niet voor eene afleiding met het achtervoegsel *ang*, maar voor eene zamenstelling gehouden worden. Het eerste lid dezer compositie is *hals*, τράχηλος, dat Luc. 15 vers 20 voorkomt. Het andere deel wordt in het oudhoogd. aangetroffen, luidt daar *ancha*, en beteekent volgens Grimm, Gr. III. 399, het achterdeel van het hoofd.

mogen strekken: *jungo*, *jugum*; *frango*, *fregi*; *scindo*, *scidi*; *fundo*, *fudi*; *tundo*, *tutudi*; *lingo*, *ligurio*; *linquo*, *liqui*; *vinco*, *vici*, *victor*; *pango*, *pepigi*; *pingo*, *pictum*; *ringor*, *rictus*; *nanciscor*, *nactus*; *sancio*, *sacer*, enz.

Het grieksch voegt dikwijls twee *n*s in, ééne vóór de sluitletter van den stam, en eene andere vóór den uitgang, zoo als in μανθάνω, hetwelk blijkt uit den aoristus secundus, ἔμαθον, die, gelijk bekend is, steeds den stam onveranderd aanbiedt; alsmede in: ἀνδάνω, aorist. ἔαδον; θιγγάνω, ἔθιγον; λανθάνω, ἔλαθον; λαμβάνω, ἔλαβον; τυγχάνω, ἔτυχον; χανδάνω, ἔχαδον, enz.

Op gelijke wijze wordt in het sanskrit eene gutturale, palatinale, dentale of linguale *n* ingeschoven in het woord: *ank*, hetzelfde als *ak* (notare), in *bund*, *band*, *dans*, *lang*, welke dezelfde beteekenis hebben als *bud* (judicare), *bad* (ligare), *das* (mordere), *lag* (lucere).

Doch vooral in de germaansche talen komt de epenthesis eener *n* menigvuldig voor. Zoo blijkt het uit den onvolmaakt verleden' tijd *bragt*, *dacht*, dat de *n* ingevoegd moet zijn in den tegenwoordigen tijd der werkwoorden *brengen*, *denken* en *dunken*. Bij andere woorden blijkt zulks uit de afleiding of uit de verwante dialecten: *wankelen*, *waggelen*; *wenken*, *winkel* (hoek), *wikken*; *zwenken*, *zwikken*; *glinsteren*, bij Kiliaan *glisteren*, engelsch *to glister*; *kinkhoest*, bij Kiliaan *kikhoest*, *kichhoest*, hoogd. *Keuchhusten*; *blinken*, *blank*, *blikken*, *blikkeren*; *zinken*, *zijgen*; *sprenkelen*, *sprikkelen*; *sprank* (ramentum), oudhoogd. *sprahhula*, angels. *sprec*; *mengen*, μίγνυμι, *mixtura*; *stang*, *steng* van *to sting*, *steken*, (even als *stok* van *steken*); duitsch *schlingen*, *verschlingen*, holl. *slikken*; *slang*, hoogd. *schleichen*, *slak*; *schenden*, *scheiden*; *jong*, *jeugd*; *krank*, *krenken*, *kreuken*; *mond*, eng. *mouth*, *IJselmuiden*; *tand*, eng. *tooth*;

gans, eng. *goose;* hoogd. *Gewand*, *gewaad; honger*, goth. *huhrus; ging*, *gang* van *gaan*, hoogd. *geh-en;* goth. *hunsl*, offer, angels. *husel;* oudhoogd. *sundan*, *zuiden; wenschen*, angels. *wiscian; winter*, oudn. *vetr*, *weder; vangen* en *hangen*, oudh. *fahan* en *hahan.*

Is derhalve het inschuiven eener *n* geen ongewoon verschijnsel, en heeft dus de onderstelling, dat *ing* uit *ig* zou ontstaan zijn, op zich zelve niets bevreemdends in, ik meen een bewijs hiervoor te zien in de opmerking, dat men naast de woorden op *ing* andere aantreft, op *ig* uitgaande, die dezelfde beteekenis hebben. Zoo vindt men in het oudhoogd. *chunig* en *kunig*, nevens *chuning* en *kuning; honic* naast *honing;* in het oudnederl. *cunig*, *cunigis*, Ps. 59, 10, en 71, 1, en *kuning*, *kuningis*, *kuninga*, Ps. 60, 7; 67, 15; 71, 10, 11; alsmede *iungelic* Ps. 67, 28 voor het latere *jongeling;* Kilaan geeft beide *ullick* en *ullinck* (ictis) op. In het oudfriesch vindt men *hornech* en *horning* (spurius, nothus); *husig*, *huseg* en *husing*, *huseng* (huisman); *kenig*, *kinig* en *kening*, *kining*, *keneng; knileg* en *kniling* (iemand, die in denzelfden graad van bloedverwantschap staat); *pennig*, *pannig* en *panning*, *penning*. Ook is het bekend, dat de naam der stad *Harlingen* ontleend is van dien eener *stins* of kasteel, *Harliga*, hetwelk in vroegere eeuwen daar ter plaatse stond.

Nog pleit voor het gevoelen, dat de keelklank, niet de *n*, de oorspronkelijke letter dezes uitgangs is, het sanskrit, waarin de suffixen *aki* en *ki* dienen om patronymica te vormen, bijv. *vaiyâsaki*, zoon van *Vyâsa*, hetwelk later blijken zal ook de oorspronkelijke functie van den uitgang *ing* geweest te zijn.

De aangevoerde argumenten betreffen intusschen alleen den uitgang *ing*. Van *ung*, dat in het gothisch nog volstrekt niet voorkomt, en dus van nog latere vorming

blijkt te wezen, kan de oorsprong met minder zekerheid aangetoond worden. Nergens treft men van een woord op *ung* een synoniem op *ug* aan; de *n* wordt nooit gemist, maar blijft onverzettelijk op hare plaats. De woorden op *ung* (bij ons *ing*) komen, wat den *accent* betreft, overeen met de onbepaalde wijs der werkwoorden, van welke zij gevormd zijn. Dit blijkt vooral, wanneer het werkwoord met een onscheidbaar voorzetsel zamengesteld is, daar de verbalia op *ing* dan even als het werkwoord den klemtoon op den stam hebben, terwijl andere verbalia, die niet op *ing* uitgaan, den nadruk op het voorzetsel werpen, bijv. *onderschéiden*, *onderschéiding*, — daarentegen, *ónderscheid; overláden*, *overláding*, — *óverlast; onderzóeken*, *onderzóeking*, — *ónderzoek; onderhóuden*, *onderhóuding*, — *ónderhoud.* Voegt men hier nog bij, dat Ulfila de begrippen van abstracte handelingen, die wij met woorden op *ing* uitdrukken, door substantiva op *ains*, *eins*, *ons*, aanduidt, dan komt men ligtelijk op de gedachte, dat dit tweede *ing* (ung) uit een suffix *n*, en misschien wel uit den infinitivus is ontstaan, dat niet de *n* ingeschoven, maar de *g* achtergevoegd is. De bijgebragte redenen verliezen echter veel van hare kracht, wanneer men bedenkt, dat ook andere verbalia, die afgeleid zijn van werkwoorden met onscheidbare voorzetsels zamengesteld, bijv. *overlég*, den klemtoon op het zakelijke deel behouden, en dat, indien men den infinitivus, of de uitgangen *ains*, *eins*, *ons*, als den oorspronkelijken vorm wil beschouwen, het moeijelijk te verklaren is, waarom juist de klinker *u* in dezen uitgang aangetroffen wordt. Immers gaat de infinitivus in het gothisch uit op *an*, *jan* of *on*, in het oudhoogd. op *an*, *on* of *en*, in het angels. op *an* of *jan*, nergens op *un;* de suffixen *ains*, *eins*, *ons*, zouden dus veeleer eene lange *i*, bij ons *ij*, in

het hoogd. *ei*, doen verwachten, vermits de woorden op *eins* de groote meerderheid uitmaken, en er slechts zeer weinige op *ains* en *ons* gevonden worden. Neemt men hierbij in aanmerking, dat het achtervoegen eener *g*, gelijk hier plaats zou hebben gehad, in geene andere woorden met zekerheid bewezen kan worden; dat daarentegen de epenthesis eener *n*, zoo als boven getoond is, zeer menigvuldig voorkomt: dan blijft het steeds het waarschijnlijkst, dat ook *ung* uit een achtervoegsel ontsproten is, waarvan *g* of *k* de sluitletter uitmaakte.

Thans blijft mij nog overig in de derde plaats te bewijzen, dat het achtervoegsel *ling* ten minste dezelfde kracht en beteekenis heeft als *ing*, bijaldien het niet voor eene onorganische verscheidenheid van *ing* moet gehouden worden.

De inschuiving van eene consonant, inzonderheid eene liquida, voor eenigen uitgang, is in onze taal iets zeer gewoons; men denke slechts aan de ingelaschte *d* voor den uitgang *er* in *beenderen*, *hoenderen*, *diender*, *bewaarder*, *bestuurder*, *hoorder*, *zwaarder*, *duurder*; aan de *n* en *r* ingevoegd voor het suffix *ij* 1), in *razernij*, *spotternij*, *dieverij*, (in *zotternij* zijn *r* en *n* tevens ingevoegd); aan de *n* voor *is* in *wildernis*, *beeldtenis*, *ontsteltenis*; zelfs voor den uitgang *ing* treft men, hoewel zeldzamer, eene ingevoegde *n* aan, zoo als in het oudh. *scerninc*, hetzelfde als *scerilinc* (cicuta), in het oudfriesch *horning* (spurius), in het nederl. woord *varninck* (bij Kiliaan), oudfr. *fering* (stier).

Indien de *l*, in de woorden op *ling*, niet een onorganisch invoegsel was, maar oorspronkelijk tot den uitgang behoorde, zoo zouden deze woorden geene *afleidingen* (derivata) maar *zamenstellingen* met een substantivum *ling* moeten wezen, vermits het blijkt, dat alle uitgan-

1) Dat deze uitgang *ij*, niet *nij* of *rij*, is, blijkt uit *abdij*, *voogdij*, *maatschappij*.

gen, die met eenen medeklinker beginnen en eindigen, óf, gelijk bijv. *sel*, uit eene vereeniging van twee suffixen bestaan, óf ware woorden zijn, die in een vroeger tijdperk eene eigene beteekenis gehad hebben, gelijk zulks met *heid*, *dom*, *schap*, *lijk*, *loos*, *zaam* het geval is. Zoodanig een substantivum, *ling*, laat zich, voor zoo verre mij bekend is, zoo min in de verwantschapte dialecten als in het nederlandsch aanwijzen. Ten Kate voert wel, in het II Deel bl. 84, het angelsaksische *lyng*, imago, als tweede lid dezer zamenstelling aan, hetwelk hij van het werkwoord *lingen*, *lang*, *gelongen*, afleidt; doch de beteekenis van *ling*, beeldtenis, strookt zoo weinig met die van de woorden op *ling*, in welke het begrip van *persoon* het heerschende is, dat alle deze woorden niet dan hoogst gedwongen door hetzelve kunnen verklaard worden. Ten Kate zelf schijnt dit gevoeld te hebben, blijkens de moeite, die hij zich geeft om de door hem aangevoerde woorden met zijne verklaring in overeenstemming te brengen; zie II Deel bl. 84 en 662. Daarbij komt nog, dat de afleidingen met *ing* in den loop der tijden zeldzamer zijn geworden, zoodat men thans geene nieuwe woorden met *ing* meer vormt, en dit als het ware is uitgestorven, terwijl *ling* nog vol kracht en leven is, zoodat men nog dagelijks, zonder aanstoot te geven, nieuwe woorden met dezen uitgang maakt. Onderstelt men nu, dat *ling* geheel verschillend is van *ing*, dan moet men aannemen, dat een oudtijds zoo vruchtbare uitgang door eenen anderen geheel verdrongen is, eene onderstelling, niet zoo waarschijnlijk als die, dat een suffix door invoeging eener liquida — een verschijnsel, dat zich elders dikwijls openbaart — een weinig misvormd is. Ja men zal zich genoodzaakt zien, nog eenen *derden* en *vierden* uitgang *ring* en *ning* aan te nemen, om de woorden *scerninc*, *horning*, *varninck* van *var*, *burinc* (colo-

nus) = *buwelinc*, *nägelring* = *nägling* te verklaren. Doch meer afdoende dan dit alles is de opmerking, dat *ing* en *ling* beide begrippen van volkomen dezelfde soort uitdrukken, bijv. PERSONEN: oudh. *arminc* (pauper) en *wiselinc* (philosophus); angels. *horing* (adulter) en *fihtling* (proeliator); oudn. *mildingr* (largitor) en *ynglingr* (adolescens); oudfr. *swiaring* (schoonzoon) en *efterswisterling* (broeders of zusters kleinkind); nederl. *koning* en *hoveling*; — DIEREN: nederl. *bunzing* en *hokkeling*; *teling* en *gieteling*; *haring* en *grondeling*; — APPELS: oudhoogd. *gormaring* en nederl. *kruiling*; — PLANTEN: *zuring* en *scheerling*; — MUNTEN: *penning* en *zilverling*.

Dikwijls heeft dezelfde taal de beide vormen; zoodanig echter, dat *ling* tot de latere tijden behoort. Zoo luiden bijv. de oudhoogd. woorden *scerninc*, *friscinc* en *engerinc* in het tegenwoordige hoogduitsch *Schierling*, *Frischling* en *Engerling*; het middelhoogd. *berting* thans *Bärtling*. Het oudfriesch heeft beide *haveding* en *havedling* (hoofdman), *sondering* en *sunderling*; en bij Kiliaan leest men *emmerinck* en *emmerlinck*, *spierinck* en *spierlinck*, *snippering* en *snipperling*.

De bijgebragte redenen maken het mijns bedunkens hoogst waarschijnlijk, dat de beide uitgangen voor éénen en denzelfden moeten gehouden worden, en dat het veelvuldige voegen van *ing* achter woorden, welke reeds met het achtervoegsel *l* aangedaan waren, de beide suffixen *el-ing* als éénen uitgang *ling* heeft doen aanmerken. Op deze wijze zijn ontstaan: *chisalinc* (calculus) van *chisal*, *uuehsilinc* (Wechselkind) van *uuehsel*, *nägling* van *nägel*, *litling* van *litel*, *edeling* van *edel*, *grondeling* van het synonieme *grondel*, bij Kiliaan *brijzeling* van *brijzelen*, *kezeling* van *kiezel*, *kruimelingen* van *kruimel*, *stekeling* (piscis aculeatus) van *stekel*, *vaendeling* van *vaendel*, *querdeling* = *querdel* (segmen corii, ligamen-

tum), *stertelinck* = *stertel* (ligamen), *terlinck* van *terle* (cornouille, cornum).

Doch al mogt het aangevoerde voor geen afdoend bewijs gehouden worden, niemand zal kunnen loochenen, dat beide achtervoegsels dezelfde beteekenis hebben. De heer Siegenbeek schijnt dit ook te erkennen, wanneer zijn Hooggel. in het Taalkundig Mag. II, bl. 180, voorslaat om het woord *individu* door *enkel-ing* of door *een-ling* te vertolken. Het is uit hoofde van deze volkomene overeenstemming, dat ik niet geaarzeld heb, de beide uitgangen *ing* en *ling* in eene beschouwing zamen te vatten.

Bestaat er nu werkelijk identiteit tusschen *ing* en *ling*, dan is de spelling van *hemel-ing*, op het zachtst uitgedrukt, even goed als die van *hemel-ling*, wel niet omdat men met Bilderdijk behoeft te vreezen, dat men *hemel-ling* voor *hemelstokvisch* zou kunnen opvatten (Verhand. o. d. Gesl. bl. 270), of omdat dit woord een *participium* van een ondersteld werkwoord *hemelen* zou zijn; maar omdat het oor, de oorzaak van de inlassching der *l* in andere woorden, hier reeds voldaan is.

Na dit aangaande de uitgangen te hebben aangemerkt, zal ik tot de beschouwing der met dezelve gevormde woorden overgaan, en eerst die met het suffix *ing* (duitsch *ing*), daarna die met het andere *ing*, dat oorspronkelijk *ung* luidde, behandelen.

Oorspronkelijk schijnt *ing* afstamming uitgedrukt te hebben, en daarom diende het hoofdzakelijk tot vorming van *patronymica* 1). Het duidelijkst blijkt dit in het angelsaksisch, in welke taal bijv. de zoon van *Elisa Elis*ING,

1) De lezer gelieve zich te herinneren, dat de grieksche spraakkunstenaars door een *patronymicum* verstaan den naam eens persoons, gevormd van den naam zijns vaders of althans van eenen zijner voorvaderen; wanneer bij voorb. *Hippias* en *Hipparchus*, zonen van *Pisistratus*, PISISTRATIDEN genoemd worden, dan is dit laatste een *patronymicum*.

die van *Godvulf* *Godvulf*ING heet. Zoo wordt in de Angl. Sax. Chron. de afkomst van Hengist en Horsa, de bekende hoofden der Angel-Saxen bij de verovering van Brittannie, op de volgende wijze van *Wodan* afgeleid:

« Heore heretogan woeren twegen gebrothra, Hengest «and Horsa, the woeren Wihtgilses suna. Wihtgils was « Witt*ing*, Witta Wect*ing*, Wecta Wodn*ing*.»

« Hunne hertogen waren twee gebroeders, Hengest en «Horsa, die waren Wihtgilses zonen, Wihtgils was de zoon « van Witta, Witta de zoon van Wecta, Wecta de zoon « van Wodan.»

De friesche geslachtsnamen op *inga*, wanneer zij aan *oude* familiën behooren, zijn niets anders dan patronymica, gevormd van doopnamen, waarschijnlijk van dengenen, dien men als stamvader van het geslacht beschouwde. Zoo zijn de familienamen: *Eysinga*, *Heringa*, *Idsinga*, *Nanninga*, *Okkinga*, *Pybinga*, *Scheltinga*, *Hiddinga*, *Wobbinga*, *Wybinga*, *Luwinga*, *Ludinga*, *Gratinga*, *Goslinga*, *Aebinga*, *Foppinga*, gevormd van de meest nog heden ten dage in Friesland in gebruik zijnde doopnamen: *Eyse*, *Here*, *Idse*, *Nanne*, *Okko*, *Pybo*, *Schelto*, *Hidde*, *Wobbe*, *Wybe*, *Luwe*, *Lude*, *Gosse*, *Aebe*, *Fop* 1).

---

1) Het friesch vormt insgelijks patronymica of familienamen door achtervoeging van *ma* achter eenen doopnaam, bijv. *Lijklama*, *Sijtzama*, *Folkertsma*, *Jarigsma* van *Lijkle*, *Sijtze*, *Folkert*, *Jarig*. De namen *Scheltema*, *Gratama*, *Wytema*, *Idsma* en *Idema* zijn gevormd van dezelfde doopnamen, waarvan ook de boven vermelde namen op *inga* afstammen. Een derde friesche uitgang van familienamen is *stra*. Deze komt overeen met den hollandschen uitgang *er* achter de namen van plaatsen, bijv. in Amsterdamm*er*, Haarlemm*er*, gelijk blijkt uit de woorden *Koot*STER-*Tille*, de brug van *Kolen*; *Surhuis*TER-*Veen*, Veen van *Surhuisum*; *Lems*TER*land*, grietenij, waarvan de Lemmer de hoofdplaats is. *Tietjerks*TRA*deel*, grietenij genoemd naar het dorp *Tietjerk*, *Warrega*AS*ter schaatsen*, schaatsen te *Warrega* vervaardigd. De uitgang *stra* wordt

Graff noemt in zijnen Alth. Sprachschatz eene overgroote menigte oudhoogduitsche op *ing* uitgaande eigennamen op, b. v. *Anninc*, *Bazmundinc*, *Hamminc*, *Lantinc*, *Lentinc*, *Husinc*, *Wibichinc*, *Puzinc*, die blijkbaar gevormd zijn van de insgelijks door hem opgegevene eigennamen *Anno*, *Bazmund*, *Hammi*, *Lanto*, *Lento*, *Huso*, *Wibicho*, *Puzo*.

Nog tegenwoordig dragen vele nederlandsche familiën namen, die op *ing* uitgaan en van eenen voornaam gevormd zijn, als: *Wesseling*, *Woltering*, *Woldring*, *Alberding*, van de bekende doopnamen *Wessel*, *Wolter* of *Wouter*, *Alberd*; andere, als: *Buning*, *Bruining*, *Oving*, *Popping*, *Teding*, *Tamming*, *Ensing*, *Mensing*, *Haring*, *Egeling*, *Uding*, *Obbing*, *Wijting*, *Lenting*, van *Buno*, *Bruno*, *Ovo*, *Poppe*, *Tedè*, *Temo*, *Ense*, *Menso*, *Haro*, *Egel*, *Udo*, *Obbe*, *Wijte*, *Lente*, namen, die deels in de provinciën *Groningen* en *Friesland* nog in gebruik zijn, deels bij Graff en in de lijst van nederlandsche namen, in het vierde Deel van het *Taalkundig Magazijn*, kunnen aangewezen worden. Bekend zijn de patronymica *Meroving*, *Karoling* of *Karloving*, en *Capeting*.

Van het vormen van familienamen op *ing*, ging men ligtelijk over tot het bezigen van dezen uitgang in *Volksnamen*. Zoo noemt het oudnoordsch de bewoners der Orkadische eilanden en van IJsland: *Orkneyingr* en *Islendingr*; in Duitschland spreekt men van *Thüringer*, en wij van *Vlamingen* en *Westfalingen*.

Eindelijk bezigde men *ing* tot het vormen van allerlei persoonsnamen; b. v. in het oudhoogd. *edeling* (nobilis),

---

dan ook slechts gevoegd achter namen van woonplaatsen: *Heemstra*, *Hiemstra*, *Dijkstra*, *Zijlstra*, *Feenstra*, *Terpstra*, *Hoekstra*, *Steenstra*, *Stinstra*, afgeleid van *heem* of *hiem*, *dijk*, *zijl* (sluis of sas), *veen*, *terp* (opgeworpen hoogte), *hoek*, *stins*, *steen* of *stein* (kasteel).

arming (pauper), *weing* (miser), *mahtinc* (numen), *hertinc* (heros), *hintrinc* (impostor); in het oudfriesch, *haveding* (hoofdman, opperhoofd), *husinc* (huisman), *opstalling* (hoveling), *wising* (zeeroover); in het nederlandsch *arming* (pelgrim, bedevaartganger) bij Melis Stoke, Boek 2, vers 700:

Florans van Holländ dat cruus ontfinc,
Om te wordene aerminc.

edeling bij Kiliaan en Vondel, *koning* 1).

Het geslacht der tot dusverre opgenoemde woorden levert geene zwarigheid op; wel heeft zulks plaats bij de menigvuldige met *ling* gevormde persoonsnamen, die daarom eene opzettelijke behandeling vorderen.

De meeste der op *ling* uitgaande woorden zijn óf van *werkwoorden* óf van *zelfstandige naamwoorden* afgeleid; eenige weinige van *bijvoegelijke naamwoorden* en *telwoorden.*

De van *verba* gevormde moeten in twee klassen onderscheiden worden; die der *eerste* drukken personen uit, welke eene *werking plegen* te verrigten, of eenmaal *verrigt hebben;* door die van de *tweede soort* worden menschen aangeduid, die *eene werking hebben ondergaan.*

---

1) Wanneer ik het woord *koning*, strijdig met het gevoelen van Ten Kate, Bilderdijk en anderen, rangschik onder de woorden, die met den mannelijken uitgang *ing*, van welken stam dan ook, gevormd worden, zoo geschiedt zulks niet zonder grond. De meening, dat dit woord van het werkwoord *kunnen* door achtervoeging van het vrouwelijke *ing* (ung) afgeleid zou wezen, en dat het dus eigentlijk *vrouwelijk* en slechts door toepassing *mannelijk* is, komt mij geenszins waarschijnlijk voor. Immers bij Otfridus, Willeramus en andere oudduitsche schrijvers, en in de oudnederlandsche Psalmen leest men niet *konung*, maar *koning*. In het nieuw hoogd. luidt dit woord *König*; en in de genoemde Psalmen, alsmede in het oudfriesch, wordt het behalve *cuning*, *kening* en *keneng*, ook *cunig* *kenig* en *keneg* met uitlating der *n* geschreven, eene uitlating, die bij woorden met den tweeden uitgang *ing* (ung) nooit plaats heeft.

De woorden, die handelende personen aanduiden, hebben denzelfden *klinker*, als het werkwoord *in den tegenwoordigen tijd;* zij zijn: *aankomeling*, *afkomeling*, *afstammeling*, *bezetteling*, *biechteling*, *boeteling*, *inkomeling*, *leerling*, *loteling*, *muiteling*, *nakomeling*, *smeekeling*, *vlugteling*, *zuigeling*, *drenkeling* van *drenken*, in den zin van *verdrinken*, (zie Weiland en Van Hasselt op Kiliaan, die uit de Vlaerdingsche Rederijkers aanhaalt:

Dan eerst als 't kalf gedrenkt *is*, *den put toegegroefd.*)

en *wederspanneling* van *wederspannen*, welk woord men bij Kiliaan vindt, die het vertaalt door *obtendere*, *repugnare.*

Sterveling is eenigermate van de genoemde woorden onderscheiden, als beteekenende niet iemand, die de werking van *sterven* verrigt of verrigt heeft, maar dezelve doen kan; het hoogduitsch zegt daarom *ein Sterblicher*, niet *Sterbling.*

De woorden, welke personen beteekenen, die eene werking *ondergaan* of *geleden hebben*, zijn: *aankweekeling*, *balling* voor *banneling*, *doopeling*, *huurling*, *inboorling*, *keurling*, *kweekeling*, *onderworpeling*, *overwonneling*, *verdreveling*, *verschoppeling*, *verschoveling*, *verstooteling*, *vertrouweling*, *verwonneling*, *verworpeling*, *vondeling*, *zendeling*, *zogeling*, *tuchteling* van het verouderde *tuchten*, hetwelk bij Cats en Huijgens voorkomt, en waarvan het hedendaagsche *tuchtigen* het frequentativum is.

Alle deze woorden hebben, voor zoo verre zij van ongelijkvloeijende werkwoorden afgeleid zijn, niet den *wortelklank* van den *tegenwoordigen tijd*, maar den *wisselklank* (Ablaut) van het *verledene deelwoord. Zendeling* alleen behoudt de *e* van het praesens, waarvan

de reden waarschijnlijk moet gezocht worden in de dubbelzinnigheid, die in dit woord gelegen zou zijn, indien het *zondeling* luidde.

Het meerderdeel der van *zelfstandige naamwoorden* afgeleide namen op *ling* beteekent eenen persoon, die zich op eene plaats ophoudt, of aldaar zijn werk verrigt; deze zijn: *dorpeling*, *hoveling*, *hemelling*, *kamerling*, *kloosterling*, *oosterling*, *veldeling*, *stedeling*, *schepeling*, *vloteling*.

Echteling, *gunsteling* en *schipbreukeling* drukken personen uit, die zich in zekeren *toestand* of *betrekking* bevinden; de overige van substantiva gevormde, namelijk: *voedsterling*, *vorsteling* bij Hooft, *zusterling* en *wellusteling*, hebben uiteenloopende beteekenissen.

Van *telwoorden* zijn gevormd: *tweeling*, *drieling* en *vierling*.

De van *bijvoegelijke naamwoorden* afgeleide: *jongeling*, *vreemdeling*, *weekeling*, *nieuweling*, *eersteling*, *woesteling*, *ouderling* geven personen te kennen, die zekere hoedanigheid bezitten. Zij zijn alle gevormd van den positivus der adjectiva, behalve *ouderling*, dat eene waardigheid in de Christelijke kerk aanduidt, en afgeleid is van den vergrootenden trap, als zijnde de vertaling van πρεσβύτερος, hetwelk de comparativus is van πρέσβυς, *oud*.

Wat het woord *aterling* betreft, durf ik niet beslissen, of het substantief *adder*, gelijk Bilderdijk beweert, dan wel het bijwoord *achter*, zoo als Weiland opgeeft, voor deszelfs stam te houden zij.

De woorden op *ling* zijn, even als de hoogduitsche met denzelfden uitgang, eigentlijk *mannelijk;* doch ons nederlandsch past de meeste derzelve ook op vrouwen toe, waardoor zij dan *gemeenslachtig* (communis generis) worden, zie Kluits Voorrede voor den zesden druk van Hoogstratens Geslachtlijst, §§ 37 en 38, en zijne aanmer-

kingen op de woorden *aanbieding* en *zuigeling*, Weilands Beknopt Taalk. Woordenb. op het woord *aankomeling* en het Handwoordenboek van den Hoogleeraar Siegenbeek op den uitgang *ling*. De eigenschap van gemeenslachtig te zijn wordt derhalve *eenstemmig* toegekend aan alle woorden op *ling*, *welke ook van vrouwen kunnen gezegd worden*. Eenige derhalve, te weten *bezetteling*, *keurling*, *loteling*, *vloteling* en *ouderling*, betrekkingen aanduidende, die slechts door mannen plegen vervuld te worden, zijn *uit hoofde hunner beteekenis alleen mannelijk*. Van andere heeft het *gebruik* gewild, dat zij slechts van mannen zouden gebezigd worden, als daar zijn: *hoveling*, *kamerling* en *jongeling*. Immers is voor het vrouwelijke van *hoveling hofdame* algemeen in gebruik; en *kamerling* kan men als verouderd beschouwen, daar de personen, die men vroeger met dien naam bestempelde, thans *kamerheeren* en *kamerdienaren* geheeten worden. Over het geslacht dezer woorden behoeft dus niet getwist te worden, evenmin als over *jongeling*, dat thans nooit van *meisjes* gebruikt wordt, alhoewel het vroeger *gemeenslachtig* was. Zoo wordt onder andere in den roman *Ferguut*, van Ferguut en eene koningsdochter gezegd, vs. 797:

> *Van ere fonteine hiet men bringen*
> *Water dien II* jongelingen.

Doch ten opzigte van sommige woorden schijnen onze spraakkunstenaars het niet eens te wezen, of zij al dan niet op eene vrouw kunnen toegepast worden. Zoo houdt de heer Siegenbeek *veldeling* voor *gemeenslachtig*, Weiland voor alleen *mannelijk;* terwijl omgekeerd *wellusteling* door den laatste *gemeenslachtig* en door den heer S. *mannelijk* genoemd wordt. Bij *dorpeling* en *huurling* is in het Taalkundig Woordenboek het geslacht

niet opgegeven, terwijl zij in het Handw. voor de Spelling als *mannelijk* voorkomen. Daar nu de genoemde woorden niet zoo menigvuldig bij schrijvers aangetroffen worden, dat het gebruik beslissen kan, zoo zoude het wel het verkieslijkst wezen, dezelve ook voor gemeenslachtig te houden. Ik heb althans geene reden kunnen bedenken, waarom *veldeling* en *dorpeling*, in vorming en beteekenis met *stedeling* overeenkomende, niet even goed als dit laatste van vrouwen zouden kunnen gezegd worden. Evenmin geloof ik, dat iemands oor zal worden beleedigd, wanneer hij eene *dienstmaagd* eene *huurling* hoort noemen. Bedenkelijker is het, aangaande *wellusteling* uitspraak te doen tusschen den heer Siegenbeek, die dit woord als *mannelijk* en Weiland, die het als *gemeenslachtig* opgeeft.

Daar *tweeling* (gemellus, jumeau) door alle grammatici, S., W., Bilderdijk en Kluit, eenstemmig voor gemeenslachtig verklaard wordt, zal er wel geene zwarigheid bestaan, om ook *drieling* en *vierling* op dezelfde wijze te gebruiken, ofschoon het eerste bij S. en W. niet gevonden wordt en bij Kluit alleen *mannelijk* is; terwijl *vierling*, waarbij W. op *tweeling* verwijst, en dat hij dus voor *gemeenslachtig* verklaart, door S. en Kl. voor alleen *mannelijk* gehouden wordt.

In individualiteit en persoonlijkheid komen de dieren den menschen nabij: geen wonder derhalve, dat de uitgang *ing*, die, gelijk gebleken is, voornamelijk diende om persoonsnamen te vormen, ook in namen van dieren gebezigd is. Zoo treft men in het oudhoogd. aan: *friscing* (victima, offerdier, soms voor *lam*, meestal voor *jong varken*), *amerinc* (Aemmerling), *harinc*, engerinc (Engerling); in het nieuwhoogd. *Frischling*, *Sperling*, *Hänfling*, *Schmetterling* enz. Daar nu deze woorden allen met den uitgang *ing*, niet met *ung*, gevormd en

dus mannelijk zijn, laat het zich vooraf vermoeden, dat ook de nederlandsche diernamen op *ing* tot het mannelijke geslacht behooren. En inderdaad de Woordenboeken vermelden als *mannelijk* de zoogdieren: *bunsing*, *vroegeling* en *spadeling*, benevens de vogels: *gieteling*, *teling* of *taling* en *nesteling*. Van *groenling*, dat bij Weil. voorkomt, is het geslacht niet opgegeven; intusschen schijnen er geene redenen te bestaan, om het voor anders dan *mannelijk* te houden.

Onder de visschen worden algemeen als *mannelijk* erkend: *bokking*, *grondeling*, *haring*, *paling* en *spiering* (bij Kiliaan ook *stinterling* en *stinkerling* geheeten). Het moet dus bevreemden, wanneer de heeren Siegenbeek en Weiland *wijting* voor *vrouwelijk* verklaren. Vermits dit woord van het adjectivum *wit* 1), niet van een werkwoord, is afgeleid, kan *ing* hier niet de vrouwelijke uitgang *ung* wezen, die slechts achter werkwoorden gevoegd wordt. In den vorm des woords bestaat dus geen grond om het voor *vrouwelijk*, integendeel wel om het voor *mannelijk* te houden. Daar Bilderdijk en Kluit het als zoodanig beschouwen, en ook de meeste overige namen van visschen mannelijk zijn (*aal*, *baars*, *snoek*, *steur*, *zalm*, *tonijn*, *kabeljaauw*, *brasem*) zoude ik geenszins aarzelen om te verklaren, dat het geslacht van dit woord abusivelijk is opgeteekend.

Nog moet aangemerkt worden, dat *hokkeling*, jarig kalf, gemeenslachtig is.

---

1) Indien men bij deze afleiding de tegenwerping wilde maken, dat dit woord alsdan *witting* en niet *wijting* zou moeten luiden, zoo gelieve men in aanmerking te nemen, dat van het woord *wit* (albus) reeds van ouds in de verwante tongvallen tweederlei uitspraak bestaan heeft. Het gothisch *hweits* en het duitsche *weisz* hebben den langen klinker, het oudfr. *hwit*, oudsaks. *huit*, even als het nederl, den korten klank. Kiliaan noemt dezen visch ook *wittingh*.

In het oudere en nieuwere hoogduitsch treft men vele namen van *appels* met den uitgang *ing* aan, als: oudh. *gormaring, gerolding*, nhd. *Pipping, Märzling, Grünling, Gulderling* enz. De hoogd. uitgang *ing* doet natuurlijk in het nederl. het *mannelijke* geslacht verwachten bij de appelnamen op *ing: kruiling* is dan bij S. en W. ook werkelijk *mannelijk; wildeling* komt slechts bij W. voor, ook als *mannel.*; doch S. en W. houden *pippeling* voor *vrouwelijk*. Welke gronden deze heeren voor het *vrouw.* geslacht hebben, is mij onbekend. Het gebruik zwijgt hier; en een werkwoord *pippelen* of *pippen*, waarvan *pippeling*, dat bij Kiliaan ook *pipping* en *pupping* luidt, afgeleid zou kunnen wezen, heb ik nog niet kunnen opsporen. Ik zie derhalve geene reden, om in dit woord eene uitzondering te maken; te minder daar Bilderdijk, die anders zoo geneigd is, om de woorden op *ing* vrouwelijk te noemen, dit evenwel voor *mannelijk* erkent.

Wij bezitten in onze taal ook eenige weinige namen van *planten*, die op *ing* uitgaan. Neemt men nu in aanmerking, dat ook het hoogduitsch plantennamen op *ing* kent, als *grensing, gensing, sceriling, schierling, scerning, herting, phafaling*, zoo is het geenszins te verwonderen, dat ons *scheerling, zaailing, enteling* en *spadeling* mannelijk zijn. Op *zuring*, door W. als *vrouwelijk* opgegeven, kom ik naderhand terug.

Het spreekt van zelf, dat van het woord *syring*, waarschijnlijk van het latijnsche *syrinx* of grieksche σύριγξ, hier geene spraak kan zijn, als hebbende den duitschen uitgang *ing* niet.

Vervolgens treft men in het oudduitsch woorden aan met den mannelijken uitgang *ing*, welke soorten van *gebak* aanduiden, als: *preiling* (placenta), *stechiling* (panis tortus), *preziling* (Bretzel, krakeling), *ringiling*. Het

gevoelen van Pieterson en van Bilderdijk, die bij *ing* steeds tot het vrouwelijke overhelt, kan dus geene inbreuk maken op dat van Kl., W., en S., die *karsteling* zoowel als *krakeling* voor *mannelijk* houden. Kiliaan kent ook nog *brijzelingen* en *krantselingen*.

Algemeen worden *penning*, *schelling* en *zilverling*, gelijk alle overige eigentlijke (niet ontleende) namen van *munten*, als *mannelijk* beschouwd, in overeenstemming met het oudd. *helbelinc*, *scillinc*, *pendinc*, *silbarlinc*.

Behalve de opgenoemde woorden hebben wij eindelijk in het nederlandsch nog eenige *mannelijke* woorden op *ing*, die, vermits hunne beteekenissen zeer uiteenloopen, niet tot eene rubriek gebragt of met andere vergeleken kunnen worden. Intusschen bestaat er ten opzigte van hun geslacht geen twijfel of verschil; alle grammatici noemen dezelve eenparig *mannelijk*. Zij zijn: *beuling*, *ketting*, *goteling* (eigentlijk eene *gegotene* pan), *duimeling*, *drieling* (zekere maat in de Staten-overzetting des bijbels) en *teerling*.

Rotting, verbasterd uit *rotang*, *rottang*, alhoewel van uitheemschen oorsprong, en dus hier niet te huis behoorende, is evenwel ook *mannelijk*.

Thans zijn wij tot de tweede groote afdeeling der met *ing* gevormde woorden genaderd; zij is nog rijker dan de vorige, en omvat al diegene, welke in het hoogduitsch op *ung* eindigen, en in een vroeger tijdperk ook in het nederlandsch, friesch en andere tongvallen dienzelfden uitgang, en later *ong* hadden. Wij hebben echter reeds boven doen opmerken, dat in het tegenwoordige nederlandsch de *u* en *o* voor de toonlooze *i* plaats hebben moeten maken, en dat de beide suffixen *ing* en *ung* dus bij ons dezelfde gedaante hebben bekomen.

Niettegenstaande de woorden dezer afdeeling in spelling met die der vorige overeenkomen, zijn zij echter ligtelijk

van dezelve te onderkennen, vermits zij allen van werkwoorden gevormd zijn, en meestal eene *handeling* of *werking* in abstracto uitdrukken. Indien sommige ook al in eene grootere of geringere mate eene concrete beteekenis aangenomen hebben, zoo onderscheiden deze zich toch van de verbalia der vorige afdeeling door hunne mindere bepaaldheid en individualiteit.

Verre weg het grootste aantal der woorden van deze afdeeling beteekenen eenen *toestand* of eene *werking*, als iets op zich zelf bestaande en van het subject afgezonderd gedacht; de eigentlijke kracht van dit tweede suffix *ing* bestaat dus ongetwijfeld hierin, dat het eene *werking als iets zelfstandigs* doet voorstellen.

1. Deze werking is *transitief*, gaat op een voorwerp over, wanneer het stamwoord een *bedrijvend* of *transitief* werkwoord is. Zoodanige beteekenis hebben: *vergeving*, *veroordeeling*, *bevrediging*, *aankondiging*, *betooving*, *benoeming*, *tentoonstelling*, *vernieling* enz.

Alle deze en dergelijke woorden hebben dikwijls het lijdende voorwerp der werking in den tweeden naamval bij zich, bijv. *de vergeving der zonden*, *de benoeming der leden*, *de krooning des Konings*. Daar nu deze tweede naamvallen zoogenoemde *genitivi objectivi* zijn, is het onloochenbaar, dat ook zoodanige genitiven in onze taal in gebruik zijn.

2. Wanneer het stamwoord een *intransitief* (onzijdig), of een wederkeerend werkwoord is, zoo drukt het verbale op *ing* eene intransitieve werking of toestand uit, bijv. *afwisseling*, *vermindering*, *verachtering*, *beweging* (van *zich bewegen*), *verwondering* (van *zich verwonderen*).

Tot deze rubriek behoort ook, behalve de woorden *zinking*, *deining* (van het water) en *verheveling*, *gading*, van *gaden*, hetwelk Kiliaan verklaart door *placere*, *convenire*, terwijl V. d. Schueren in zijnen Teuthonista

het voor synoniem rekent met *behagen*, *bevallen*, even als *misgaden* bij hem *misvallen* is.

Doch, gelijk reeds is aangemerkt, niet alle woorden op *ing* hebben eene zuiver abstracte beteekenis, vele nemen eene meer stoffelijke natuur aan.

3. Dikwijls wordt de *kennis* en de *beschrijving* van de wijze, op welke eene handeling of kunstbewerking geschiedt, of de *verzameling der voorschriften*, volgens welke zij behoort te geschieden, door hetzelfde woord aangeduid, waardoor de werking zelve uitgedrukt wordt. Dit heeft plaats met *spelling*, *woordgronding*, *woordvoeging*, *verbuiging*, *afleiding*, *vermenigvuldiging*, *deeling*, *worteltrekking*, *driehoeksmeting*.

Het woord *tijding* (verhaal eener gebeurtenis) behoort ook tot deze soort. Het komt af van een werkwoord, dat in het angelsaksisch *tidan* luidt, in het engelsche compositum *to betide* nog overgebleven is, en *to happen*, *contingere*, *gebeuren*, beteekent, Off. Episc. 3: *Weald hwaet heom* tide, d. i. indien hun iets *overkomt*.

Eene *werking* of *handeling* komt op driederlei wijze met eene *zelfstandigheid* in aanraking: aan de eene zijde staat zij met dengenen, die de werking *verrigt*, aan den anderen kant met het *voorwerp* der werking in een naauw verband, alsmede ten derde met de *plaats*, waar de werking verrigt wordt. Uit deze betrekking laat het zich verklaren, dat overdragtelijk (per metonymiam) dezelfde benaming, die eigentlijk de *handeling* uitdrukt, soms gebezigd wordt om het *subject*, of het *object*, of de *plaats* der werking aan te duiden; men denke slechts aan de dubbele beteekenis van *wip*, *slag* (eener zweep, duiven*slag*,) *greep* (gevest, mest*greep*), *gebouw*, *gezang*, *knip* (voor den neus, vogel*knip*) *ingang*, *uitgang*, *gang*, *loop* (kippe*loop*), *spel* (op de kermis).

4. Het kan derhalve niet bevreemden, dat er woorden

op *ing* bestaan, die behalve eene werking tevens het handelende subject uitdrukken, als *regering*, *bezetting*, *vergadering*, *bedekking*, of datgene, waaraan een *toestand* of *hoedanigheid* waargenomen wordt, wanneer het bezitten van deze hoedanigheid door een werkwoord uitgedrukt wordt, als *helling* (op eene scheepstimmerwerf,) *hieling* (het achterdeel van een schip, hetwelk gezegd wordt *te hielen*, *achterover te hellen*), *vliering*, zamengetrokken uit *vliegering*, van *vliegeren*, frequentativum van *vliegen*, bij Kiliaan *vleggeren*, *fliggeren*, volitare 1).

5. De taal onderscheidt niet altijd het *werktuig* of *middel* van den *werker*, maar drukt beiden dikwijls door hetzelfde woord uit. Zoo beteekenen *snuiter*, *veger*, *stoffer*, *stamper*, *drager*, niet alleen het werktuig, waarmede, maar ook den persoon, door wien eene werking verrigt wordt.

Eene dergelijke overdragt van begrippen is oorzaak,

---

1) Indien Bilderdijks verklaring van het woord *vliering*, als zijnde *vliegering*, (Verklarende Geslachtlijst in voce) gegrond is, waaraan ik geenszins twijfel (de weglating eener *g* in het midden eens woords is toch een bekend verschijnsel), zoo beteekent *vliering* eigentlijk niet den *hoogsten zolder* in een huis, maar het hoogste gedeelte van een naar twee zijden afdalend dak, onder hetwelk de zolder zich bevindt, dien men thans *vliering* pleegt te noemen. Men zou derhalve moeten zeggen: *breng dit* ONDER *de vliering* in plaats van OP *de vliering*.

Eene dergelijke verwisseling van voorzetsels, veroorzaakt door onbekendheid met de oorspronkelijke beteekenis van een woord, heeft plaats in de uitdrukking AAN *de kaak zetten*. *Kaak* is eigentlijk eene *ton* (Kiliaan) in het eng. *cag*, fransch *caque*, waarop men in eenvoudiger dagen de misdadigers ten toon stelde. Men zeide toen OP *de kaak zetten*, welke uitdrukking bij Kiliaan aangetroffen wordt, en die ook Hooft nog bezigde. Zoo zegt men ook IN *den provoost zitten*, IN *den lombard brengen*, in plaats van BIJ *den provoost zitten*, BIJ *of* NAAR *den lombard brengen*; zijnde provoost, het latijnsche *praepositus*, eigentlijk de opziener der gevangenis, ook *kapitein geweldiger* geheeten; terwijl Lombarden voorheen italiaansche kooplieden waren, meestal uit Lombardije herwaarts gekomen, die tegen hooge renten op panden geld schoten.

dat sommige woorden op *ing* het *middel* aanduiden, waardoor iets geschiedt; als daar zijn: *bezolding*, *inleiding*, *kleeding*, *leuning*, *montering*, *ondersteuning*, *wapenrusting*, *mondspoeling*, *schutting*, *heining*, *schoeijing*, *uitspanning*, *verschansing*, *waterlozing*, *borstwering*, *broodwinning*, *nering* (van *neren*, dat bij Kiliaan voorkomt en *alere*, *pascere* beteekent), *beuzeling* (iets, waarmede men *beuzelt*), *stelling* (voor vaten), *wetering* (ook wel *watering*). — *Bedding* (eener rivier) moet misschien ook tot deze soort gebragt worden.

Sommige dezer woorden, bijv. *kleeding*, *inleiding*, *schutting*, zoude men ook als subjecten kunnen aanmerken.

Wij hebben zoo even opgemerkt, welk eene naauwe betrekking er bestaat tusschen eene *werking* en haar lijdend *voorwerp*, en dat beide begrippen soms door hetzelfde woord uitgedrukt worden. Van hier komt het, dat vele woorden op *ing* uitdrukken:

6. Het *effect* of *voortgebragte* door eene werking, zoo als: *teekening*, *aanteekening*, *opmerking*, *uitvinding*, *tegenwerping*, *verzameling*, *versteening*, *verdieping*, *schepping* (al het geschapene), *beschrijving*, *stelling* (thesis), *zoldering*, *lambrizering* (van *lambrizeren*, gebruikelijk in *gelambrizeerde kamer*).

Het woord *vesting*, iets aanduidende dat door *vesten*, dat is *vast maken*, *versterken*, ontstaan is, behoort hier ook te huis.

7. Eene bijzondere soort van *effecten*, die verdient afzonderlijk opgenoemd te worden, zijn de *toestanden*, door eenige werking in een ander voorwerp veroorzaakt. Hiertoe behooren: *spanning*, *rigting*, *verwarring*, *verlamming*, *verbinding*, *verblinding*, *wijziging*.

8. Eenige weinige drukken het eigentlijke *lijdende voorwerp* uit, als *zending*, *bezending*, *lading*, *bezitting*.

9. Eindelijk bestaan er ook eenige op *ing* uitgaande en van werkwoorden gevormde woorden, die *plaatsen* aanduiden, waar eene *werking voorvalt*, als: *woning*, *huizing*, *stalling*, *uitspanning*, *branding* (in de zee), *wandeling*, *wieling* (ook *wiel* genoemd), *vermaning*, (in Friesland godsdienstige vergaderplaats van *doopsgezinden*).

Indien iemand twijfelen mogt, of wel al de in N°. 4, 5, 6, 7 en 9 opgenoemde woorden werkelijk tot deze rubriek behooren, en van meening zijn, dat ten minste sommige van dezelve met het vroeger behandelde *ing* gevormd zijn, dan zal een blik op het hoogduitsch de zaak geheel buiten kijf stellen. In die taal toch heeft men ook van verba gevormde woorden met concrete beteekenis, die, even als de abstracta, op *ung* uitgaan, en dus ontegenzeggelijk aan eene overdragt van begrippen hunne beteekenis verschuldigd zijn. Men treft aldaar dezelfde soorten als bij ons aan, te weten: *subjecten* eener handeling, *Regierung*, *Umgebung*; werktuigen of middelen, *Kleidung*, *Rüstung*, *Nahrung*; effecten, *Erfindung*, *Uebersetzung*; door eene werking veroorzaakte toestanden, *Erniedrigung*, *Verwirrung*, *Ordnung*.

Ook aan andere talen is eene dergelijke overdragt niet vreemd; in het latijn bijv. heeft zulks plaats bij de woorden: *pictura*, *potus*, *tactus*, *visus* enz.

Al de behandelde woorden, niet slechts die, welke eene werking aanduiden, maar ook die met afgeleide beteekenissen, zijn van het *vrouwelijke* geslacht, ofschoon onze spraakkunstenaars in hunne geslachtsregelen alleenlijk spreken van »woorden op *ing*, die van het zakelijke deel eens werkwoords gevormd zijn, en eene *dadelijke werking* uitdrukken." Raadpleegt men echter de Woordenboeken, zoo bevindt men, dat de zoodanig gevormde woorden, ook wanneer zij overdragtelijk gebezigd worden, zonder uitzondering vrouwelijk zijn.

Wanneer men de beteekenis der woorden, welke met het mannelijke *ing* gevormd zijn, vergelijkt met die van de zoo even beschouwde, dan bevindt men, dat er tusschen de beide soorten een groot en zeer in het oog loopend verschil bestaat. De eerste soort behelst bijna uitsluitend namen van *personen* en *dieren*, wezens, die den hoogsten graad van zelfstandigheid en individualiteit bezitten; daarentegen drukt de groote meerderheid der woorden van de tweede soort *werkingen*, *handelingen* en *toestanden* uit, dingen, door deze woorden wel als zelfstandig, als op zich zelve bestaande voorgesteld, doch werkelijk in de hoogste mate onzelfstandig en onbepaald. Onder de woorden der eerste soort treft men, wel is waar, ook eenige namen van *planten*, van *münten*, *appels* en andere levenlooze voorwerpen aan, terwijl de tweede integendeel namen van stoffelijke, werkelijk op zich zelve bestaande dingen, als: *kleeding*, *schutting*, ja zelfs van personen, als: *regering*, *vergadering* aanbiedt; doch wie ziet niet terstond, dat de eerstgenoemde voorwerpen geheel en in alle deelen bepaalde, scherpbegrensde *individuen* zijn, terwijl de laatstgenoemde woorden algemeene begrippen met onzekere grenzen uitdrukken, en soms eene collectieve beteekenis hebben.

Na dit onderscheid in de beteekenis der woorden van het mannelijke en vrouwelijke geslacht opgemerkt te hebben, zal het niet meer noodig wezen, aangaande twee woorden van onzekere afleiding angstvallig te onderzoeken, met welk *ing* zij afgeleid zijn. Ik bedoel de woorden *kammeling* en *kibbeling*.

Kammeling (korte gekamde wol) en *kibbeling* (afval van gezouten visch) kunnen even goed met den uitgang *ling* van de werkwoorden *kammen* en *kibben* of *kippen*, als van de herhalende werkwoorden *kammelen* en *kibbelen* afgeleid worden. Geeft men echter op de betee-

kenis dezer woorden acht, dan bevindt men, dat zij het scherp begrensde, het individuële van de woorden der eerste klasse missen, dat zij iets collectiefs, iets minder bepaalds aanduiden, hetwelk met de beteekenis van de woorden der tweede klasse overeenstemt. Men kan derhalve volkomen berusten in het vrouwelijke geslacht, dat Weiland dezen woorden toekent; *kammeling* is ook volgens den heer Siegenbeek vrouwelijk, welke aangaande *kibbeling* het stilzwijgen bewaart.

Zuring is de naam eener *plant*, en zou dus volgens de analogie, even als *scheerling*, *zetteling* en de duitsche plantennamen op *ing*, voor mannelijk kunnen gehouden worden. Daar de zuring echter meestal als een *middel ter zuurmaking* van andere spijzen op onze tafels verschijnt, en ons zeldzamer als eene individuële plant voor oogen komt, is het waarschijnlijker, dat, gelijk Bilderdijk opgeeft, haar naam van het werkwoord *zuren* is afgeleid, waarvan *gezuurd* het deelwoord is, en dat het derhalve onder de rubriek N°. 5, waartoe *kleeding*, *inleiding* enz. behooren, moet gerangschikt worden. Is deze onderstelling gegrond, dan komt aan dit woord het vrouwelijke geslacht toe, hetwelk Weiland en Bilderdijk aan hetzelve toekennen; bij den heer Siegenbeek komt het niet voor.

En hier acht ik de taak, die ik mij voorgesteld had, volbragt. Bedrieg ik mij niet, dan is uit het verhandelde gebleken, *dat alle woorden op* ING *mannelijk zijn, die niet van den stam eens werkwoords zijn afgeleid, en, of eene werking in het afgetrokkene beteekenen, of als benaming op iets stoffelijks zijn overgedragen.* Ik vermeen althans te hebben aangetoond, van welke woorden het geslacht met zekerheid bekend en dien overeenkomstig door de grammatici opgegeven is, en welke daarentegen nog nader onderzoek of overweging vereischen. De laatste zijn dan negen in getal, waaronder *wijting*, *pippeling* en

groenling, mijns inziens, ontegenzeggelijk mannelijk zijn; terwijl ik niet zoude schromen om *veldeling*, *dorpeling*, *huurling*, *drieling* en *vierling* gemeenslachtig te gebruiken. Het woord *wellusteling* meen ik inzonderheid aan de aandacht der taalkundigen te moeten aanbevelen.

BIJDRAGEN

TOT DE

KLANKLEER

DER

NEDERLANDSCHE TAAL,

DOOR

Dr. *W. G. Brill.*

Ter volvoering van het door mij aangekondigd voornemen, de uitgave eener Spraakkunst onzer taal ten gebruike van Gymnasiën en Instituten, bewerk ik op nieuw de stof, in mijne *Hollandsche Spraakleer* vervat. Het kan niet anders, of alzoo bieden zich mij vele opmerkingen aan, die in eene Schoolgrammatika geene plaats vinden kunnen, deels omdat zij meer bepaaldelijk op het Midden-Nederlandsch betrekking hebben, deels omdat zij de maat overschrijden of het karakter missen van datgene, wat op eene school, al is het dan ook op eene hoogere, te huis behoort. Om al zulke resultaten van mijne voortgezette studie aan hen, die daarin belang stellen, mede te deelen, zie ik mij in dit Archief de gelegenheid aangeboden. Ik maak daarvan gebruik, en lever ditmaal het een en ander betreffende de klankleer onzer taal.

De A.

1. Behoudens regelmatige uitzonderingen gaat het door, dat de vokaal *a*, waar zij, in den oorspronkelijken Gothischen vorm eens woords, door slechts ééne konzonant

gevolgd werd, in onze tegenwoordige taal eene opene *a* heeft opgeleverd. Eene toevallige afwijking van dezen regel bieden de woorden *hangen* en *vangen* aan. Zij luiden in het Gothisch hahan en fahan; doch de Goth. *h* werd door de *ng* vervangen, en zoo moest de *a* wel gesloten worden, daar deze klank (*ng*) geene opene vokaal vóór zich duldt.

Tot de vaste uitzonderingen van den zoo even gestelden regel (dat de *a*, oorspronkelijk door slechts ééne konzonant gevolgd, de open *a* heeft opgeleverd) behoorde bij de Ouden ook deze, dat de open *a* der werkwoorden zich in den imperatief gesloten voordeed; van daar de vormen *dwach*, *slach*, *mac*, *graf*, *jach*, *clach*, *vrach*, van *dwagen*, *slagen* (*slaan*), *maken* enz.

Opmerkelijk is het, dat, waar tot werkwoorden, wier stamvokaal slechts door ééne konzonant gevolgd wordt, vormen behooren, van eene gesloten *a* voorzien (als *brak*, imperf. van *breken*), deze gesloten *a* bij de Ouden open werd, wanneer er een persoonsuitgang (die van den 2den pers. enkelv.) of een enclitisch voornaamwoord aan werd toegevoegd; bij voorb.: *du vernaems*, *claechs* voor *clach des* (*klaag daarover*), *hi vernaemt* (d. i. *hij vernam het*). Dezen regel volgt ook *sal*, van waar *saelt* voor *sal dat*. Ook is *zal* eigenlijk een imperf. van een sterk werkwoord van de 2de klasse.

De grondvorm van verscheidene adjektieven, hoezeer oorspronkelijk door slechts ééne konzonant gevolgd, vertoont eene gesloten *a* (als *tam*, *smal*), en behoudt die voor den verbuigingsuitgang (*tamme*, *smalle*). Bij de Ouden ging dit laatste niet door: *smal* heeft bij hen in het vrouwel. *smale*, en van *tam* komt de dat. plur. *tamen* voor. Bewaart een werkwoord den stamvorm van zulk een adjektief, dan vertoont het nog heden ten dage de open *a*, als *smalen* (eigenl. *smal maken*) en (*be-*) *tamen*.

Zoo kan ook *maten* (*Kar. d. Gr.* II. 4362, en *Rom. v. Limb.* VIII. 344) tot *mat* behooren.

2. Werd in den oorspronkelijken vorm eens woords de vokaal *a* door meer dan ééne konzonant gevolgd, zoo leverde zij, wederom behoudens doorgaande uitzonderingen, eene gesloten *a* op. Deze regel gaat zoo zeer door, dat zelfs de Goth. woorden nadrs en akrs, niettegenstaande vóór de *r*, zoo als altijd vóór de vloeibare letters achter eene stomme geschiedt, eene toonlooze *e* werd ingelascht, hunne gesloten *a* behielden: *adder*, *akker*. Zoo zeggen wij ook *gaffel* van een Goth. gabls, doch in het Hoogd. *Gabel* en Geldersch *gavel* 1). *Jammer* heeft (ten onrechte) eene gesloten *a*, als kwam het van jamr; intusschen luidt dit woord in het Oudd. jâmar, hetwelk tot een Goth. jêmr doet besluiten.

Is van twee konzonanten, die op eene *a* volgen, de eerste eene *r*, zoo bewerkte deze in vele woorden bij de *a* eene klankbreking, die thans door de open *a* wordt uitgedrukt, doch bij de Ouden door *ae* werd afgebeeld, welk schrijfteeken wij in *aerm* en *waerm* enz. aangewend vinden, hoewel in deze woorden (*arm* en *warm*) thans de gesloten *a* voorkomt.

3. Een enkel maal vindt men in zuiver Midden-Nederlandsche geschriften de open *a* in plaats van de zachte open *o* aangewend; *haves* voor *hoves* (genit. van *hof*), *vramen* voor *vromen*. Veelvuldig treft men zulks aan in het Midden-Nederd., en alzoo ook in den *Teuthonista*, welks auteur uit Santen afkomstig was.

4. Het is bekend, dat de *a* in vele woorden ontstaan is uit de harde open *ee* of *ei* (Goth. *ái*), die te huis

---

1) In de open vokaal van *heelt* en *heemt* (in *der M. L.* voor *held* en *hemd*) zie ik een spoor der vroeger tusschen de vloeibare en de stomme letter ingelaschte *e*: dus ware *heelt* = *heled*, Oudd. halid, *heemd* = *hemed*.

behoort in het imperf. sing. van de sterke werkwoorden der 5de klasse (als *rijden*): aldus *ladder* van *leiden*, en dit van *lijden*, *rad* van *rijden*, *rat* van *rijten*, *klaveren*, van *cleven* of *clîven* (*klimmen*), enz. Een enkele maal nu is de *a* ook ontstaan uit *î* (*ij*), Goth. *ei*: aldus in *blaexeme* (Walew.) voor *bliksem* van *blijken*, en *lachame* (door J. Grimm, I³. 269 uit assimilatie verklaard) voor *lichame* van leiks (*lijk*). De Fransche *ai* leverde *a* op in *razijn* (*raisin*); ja de Fransche *oi* wordt door *a* wedergegeven in *yvare* (Walew. 874), d. i. *ivoor* (*ivoire*). Voor *geheeten* vindt men *ghehaeten* in *d. M. L.* IV. 1198.

De E.

1. Deze vokaal, is in de meeste gevallen in plaats der Goth. *i* getreden. De *i* hield, behalve in het voornw. *ik*, het werkw. *is* en het voorz. *in*, alsmede in de onverbogen naamwoorden *lid* (bij de Ouden evenwel soms *let* geschreven), *schip*, *smid*, *split* en *rif* (scheepswoord), nergens anders stand, dan waar zij door eene dubbele konzonant gevolgd werd. Vóór twee konzonanten derhalve, mits de eerste derzelve geene *r* (soms *l*) of *ch* was, vóór welke letters (*r* en *h* = *ch*) de *i* reeds in het Goth. in *ai* overging, bleef de *i* bewaard. Bij de Ouden evenwel treft men niet zelden eene *e* in plaats van *i* aan vóór twee konzonanten, van welke de eerste geenszins eene *r* (*l*) of *ch* is. Men denke aan *blent* voor *blind*, *mecken* en *blecken* voor *mikken* en *blikken*, *gewen* en *gewes* voor *gewin* (d. i. *gewinn*) en *gewis* (d. i. *gewiss*), enz. En als getuigen van dat voormaals ruimer gebied der gesloten *e* uit *i* hebben wij overgehouden: *vel*, Goth. fill, nevens *villen*, *prent* voor *print*, *zwemmen* voor *zwimmen*, *krebbe* nevens *kribbe*, *pen* voor *pin*, en *pek* nevens *pik*.

Ja! de Ouden veroorloven zich zelfs eene *e* aan te wenden in plaats van eene *i* of *ie*, uit Goth. *iu* of Oudd. *ia* ontstaan, gelijk wanneer zij schrijven *lecht* voor *licht*, en *ghevel*, *held* en *ghenc*, voor *geviel*, *hield* en *ging*. Slechts zeldzaam hebben wij eene *e*, en dan eene zachte open *e*, uit Goth. of Oudd. *iu*, of uit *ie;* aldus in *negen*, Goth. niun; *heden* (nevens *huiden*), Oudd. hiutu; *kregel* voor *kriegel* en dit van *krijg*.

2. De oorspronkelijk opene *e* doet zich in bepaalde gevallen gesloten voor; bij de Ouden ook in den imperatief, blijkens de vormen *brek*, *et*, *ghef*, *les*, *nem*, *sprec*, *stec*, *verghet*, *wet*, *wes*, *wrek*, *lef*, van *breken*, *eten* enz. Ja! in de vormen *ghif*, *sich* (*zie*) en *nym* (*nimm*) komt zelfs de oorspronkelijke *i* terug. Wanneer een enclitisch voornaamwoord aan zulk een imperatief met gesloten *e* werd toegevoegd, dan vertoonde zich deze vokaal weder open, als: *neemt* voor *nem dat* (*neem het*), *vergheets* voor *verghet des* (*vergeet het*). De auteur van *der Minnen Loep* schrijft ook in het praes. sing. *brect*, *ontstect*, *verghet* enz. Ja zelfs *ghift* (Hgd. *gibt*) van *geven*.

3. Bij de woorden, in welke de *e* uit *eu*, *o* of *u* ontstaan is, hebben de Ouden ook *evel* voor *euvel*, *ghelf* voor *golf* en *selc* voor *zulk*, alsmede *merghen* voor *morgen* (Goth. maúrgins); in dit *merghen* werd dan verder de *e* door de volgende *r* gewijzigd, en zoo ontstond *maerghen*. Eveneens laat zich *wart* voor *woord* verklaren, hetwelk eenige malen in den *Kar. d. Gr.* voorkomt. *Woord*, namelijk (Goth. vaúrd), werd eerst *wert*, en vervolgens door den invloed der *r* *wart*.

4. Bij de weinige woorden, in welke uit de Goth. diphthong *ái* eene gesloten *e* is ontstaan (*wel*, Goth. váila; *enkel* van *een*, Goth. ains; *hette* van *heet*) kan men nog den vorm *wetti* voor *weet ghi* voegen. Het enkelv. toch van het praes. van *weten* heeft Goth. *ái*.

De I en IE.

1. Bij de op bladz. 582 en 764 mijner Holl. Spraakl. door mij opgesomde Midden-Nederl. woorden, in welke de *i* als een *Umlaut* van *a* is aan te merken, kan men nog voegen *hin* voor *hen* van *haan*, *inghe* (*eng*), *inghel* (angelus), *minghen*, *dinken*, *schinken*, *hem bewinden* d. i. *zich wenden*, vandjan (Walew. 3665), *ghinghe* (het Hoogd. *gang* in de spreekwijze *gang und gabe*, Rom. v. Limb. VI. 2416) en *klisse*; ten minste leest men daarvoor *classe* in *d. M. L.*, en bij Hildegaersberch, aangeh. door den Uitgever in de Woordenl.

2. Van de *i* voor *u* vinden wij bij de Ouden voorbeelden in *dinne* voor *dun*, *duck* voor *dik*, *dinken* voor *dunken* (Goth. thugkjan). Nog niet geheel verbannen zijn *stik* voor *stuk* en *pit* voor *put*.

3. Opmerkelijk is de afwisseling, die wij in sommige woorden tusschen de *ie* en *a*, klanken, die thans zoo ver van elkander liggen, bespeuren. Ik bedoel *straam* nevens *striem*, *schraal* nevens *schriel*, *zeldzaam* voor *zeldzien*, en omgekeerd *mielre* (bij Maerlant) voor *maler* (*schilder*) en *vierse*, Zutphensch voor *vaars*. Tot verklaring van dit verschijnsel kan wellicht het volgende dienen. Ten eerste: de open *a* verving in vele woorden den gebroken klank, dien de Ouden vóór de *r* met *ae* afbeeldden, alsmede den tweeklank *ei* (harde open *ee*) in *voorraad* en *onraad* van (*ge*)*reed*, in *blaken* van *bleek* (imperf. sing van *blijken*), in *aker* voor *eikel*, enz. Ten tweede: de *ie* moet oudtijds eene uitspraak gehad hebben, welke haar naar de *ei* en de Fransche *ie* (in *je tiens*) deed zweemen, eene uitspraak derhalve, waarin de beide elementen *i* en *e* meer duidelijk voor den dag kwamen. Van daar dat het plat-Amsterdamsch de harde open *e* (= *ei*) met *ie* kon teruggeven; van daar verder, dat wij

de oud-Fransche benamingen der *Trojanen* en *Perzianen* (*Trojiens*, *Persiens*), in onze oude ridderromans door *Trojiene* en *Persiene* vinden wedergegeven, dat *physicien* en *fier* (beide Fransche woorden) in onze spelling *phisicien* (oudtijds *geneesheer*) en *fier* zijn gebleven; van daar eindelijk, dat de *è ouvert* van *Michel* en *prêtre* in *Michiel* en *priester* in *ie* is verkeerd, en dat de Latijnsche woorden Graecus, speculum en breve (van welke de beide laatste zeker met eene breede *e* zullen zijn uitgesproken) ons *Griek*, *spiegel* en *brief* hebben opgeleverd. — In de gemeenschappelijke verwantschap met den klank der Fransche *è ouvert* vinden dus de *ae* (later *a*) en *ie* hun punt van vereeniging.

De O.

1. Het verschijnsel dat de *a* gevolgd door eene *v* (*w*) met deze den klank *au* (*oo*) oplevert (van waar bij ons *hooi*, *gooi* en *ooi* ontstaan uit het Goth. havi, gavi en avi), bestond reeds in het Goth., alwaar havi in den genit. háujis heeft; in het Latijn, waar nevens gavisus, gaudeo bestaat, en in het Sanskrit. Niet altijd ging evenwel de *a* vóór *v* (*w*) in *au* (*oo*) over. Men denke slechts aan *kevie* (d. i. *kavie* met den *Umlaut*) nevens *kooi*, en *scaven*, dat men in den *Rom. v. Limb.* en in Mel. Stoke (zie V. d. Bergh *in de Woordenl. op d. Rom. v. Limb.*) voor *schooijen* (Goth. skêvjan, d. i. *schaven*) leest. Of men mocht dit *schaven* als het gewone *schaven* in overdrachtige beteekenis willen opvatten, gelijk ook *strijken* voor *gaan* gebruikt wordt (onder and. *Lek. Sp.* I. 33, 27), en men nog wel eens zegt *gaan schuiven* voor *heengaan*.

2. Tot de woorden, in welke, door de werking eener volgende *r*, eene *o* uit *e* ontstaan is, brenge men ook *borghen* voor *berghen*, hetwelk, in de door Kiliaen ver-

melde beteekenis van servare, voorkomt Walew. 2460 en 3370. Ook schreven de Ouden wel eens *worpen* voor *werpen*, en met dezelfde vokaalsverwisseling vóór de *l*, die zoo naauw met de *r* verwant is, *holpen* voor *helpen*. — De verandering van *e* in *o* in het oude *ghone* voor *gene* (vergel. ons *gunder*), *home* voor *hem*, *woch* voor *weg*, moet vergeleken worden met onze verbastering van *e* in *eu* en *u*, in *leunen*, *speulen* en *teugen* enz. voor *lenen*, *spelen* en *tegen*, en *spul* voor *spel*. Voor *reus*, in welk woord (even als in *neus*) de *e* blijvend in *eu* is overgegaan (want *reus* staat voor *rese*, Hgd. *Riese*), schreven de Ouden mede *rose*.

De OE.

1. Zoo als bekend is, beantwoordt onze *oe* doorgaans aan de Gothische lange vokaal *ô*, Oud en Middenhgd. *uo*. Niettemin zijn er verscheidene woorden, die bij ons *oe* hebben, maar in het Goth. *áu* bezitten, als *roer*, ráus; *zoen*, sáun; (*be-*)*zoedelen*, sáulnôn; zoo vindt men ook *loesen* in den Rom. v. Limb. (IV. 1576 enz.) voor (*ver-*) *lossen*, Goth. láusjan (tenzij men de *oe* in dit *loesen* voor onze open *o* moet houden, als in *groet*=*groot*). Het heeft zwarigheid, den klank *oe* in deze woorden onmiddellijk van de Goth. diphthong *áu* af te leiden. Dus verklaar ik het ontstaan van *oe* uit *áu* liever op de volgende wijze. Uit *au* ontstond niet zelden *ui*, voorheen open *u*, Oudd. *û*. De verwantschap nu tusschen die oude open *u* (*ui*) en *oe* was zoo groot, dat men in oude HSS. b. v. in het *Lev. v. Jez. suken*, *gruten* enz. voor *soeken*, *groeten* vindt. Dus schijnt *oe* door middel van *u* (*ui*) uit *au* voortgekomen te zijn. Hiermede stemt volkomen overeen, dat men, niet alleen in den Zutphenschen en Deventer tongval *moes* en *broes* enz. voor *muis* en *bruis* zegt, maar

zelfs n het Hollandsch eene verwisseling der klanken *oe* en *ui* (*u*) opmerkt. Alzoo zegt men beide *snoet* en *snuit*, *spoegen* en *spuigen* of *spuwen*, *knoest* en *knuist*, *boer* (*bouwer*) en (*na-*)*buur*, *kloen* en *kluwen*, en heeft *snoeven* *snuiven* nevens zich. Bij Kiliaen vindt men beide *stuypen* en *stoepen*, *stoete* en *stuyte*.

2. *Oe* voor open *o* is nog heden ten dage niet alleen gebruikelijk in vreemde woorden als *rumoer*, *Moezel*, *schorpioen* enz., maar ook in enkele zuiver Duitsche, als *snoeijen* voor *snooijen* van *snijden*, gelijk *glooijen* van *glijden*; (*uit-*)*roeijen* nevens *rooijen*, en *droelen* voor *drogelen* (*trogchelen*) van (*be-*)*drog*. Voorts geeft Kiliaen *boeling* voor *beuling*, *boene* nevens *buene* (d. i. *beune*) van *bodem*. De *eu* nu is eene gewijzigde *o*.

De EI.

1. Tot de woorden, in welke *ei* uit *eg* ontstaan is, brenge men ook *brein* voor *bregen*, welke vorm in het Nederd. bestaat (zie Grimm, I³. 320), en *zeis* of *zeisen* voor *zeegs* of *zeegsen* van *zijgen*, gelijk *reeks* voor *reegs* van *rijgen*. — Van den overgang van *ag* in *ei*, waarvan onze taal slechts in het woord *meid* voor *maagd* een voorbeeld kent, biedt het Middenhgd. verscheidene voorbeelden, vooreerst in de eigennamen, die ook onder ons voorkomen, *Meinhard* van *mein* voor *magin*, *kracht*, en *Reinhart* van *rein* voor *ragin*, *raad*, *beleid*; vervolgens in *treit* voor *traget*, *gekleit* voor *geklaget*, *gejeit* voor *gejacht* (*jacht*). Zie verder Grimm (I³. 184), die te recht aanmerkt, dat de overgang van *ag* in *ei* eigenlijk slechts daar behoorde plaats te hebben, waar een *Umlaut* van *a* in *e* was voorafgegaan, en voorts aanwijst, dat reeds in het Goth. de klank *ai* van eenige woorden tot

ag teruggebracht moet worden, als in máists (*meest*) voor magists, Grieksch μάγιστος; sáins (*traag*) voor sagins, Lat. segnis. Een overgang van *ig* in *ei* vertoont *leit* voor *ligt;* doch waarschijnlijk is *leit* ontstaan uit den vorm *legt* of *leget*, die eigenlijk alleen tot den transitieven vorm *leggen* (*legen*) behoort. Zoo veel is zeker, dat in de namen *Wijnand* en *Wijnold* de eerste lettergreep uit *wig* (*strijd*) van *wigen* (Goth. vigan) ontstaan is. Hier is derhalve *ig* in *ij* versmolten, als elders *eg* in *ei*. Zoo ontstond mede *vijl* uit figila, zie Grimm I³. 96. — Vreemd, eindelijk, is de vorm *heynst* voor *hengst*, als ware het *hegnst*, in *d. M. L.*

2. Opmerking verdienen de weinige woorden, in welke vóór den klank *nd* en *ns* (*nz*) de *ei* uit *a* ontstaan is. Het zijn de volgende: *einde*, Goth. andi; *deinzen* van dans, imperf. van het Oudd. dinsu (*ik trek*), en *peinzen*, Fr. *penser* (uitgesproken als *panser*). Ik houd hier de *ei* voor een der onderscheidene teekens van den *Umlaut* uit *a*. Deze *Umlaut* toch uit *a* heeft wel meestal de gedaante *e*, maar ook niet zelden, en wel bij voorkeur vóór de *n* (*nn*, *nd*, *ng*, *nk*), die van *i;* wat wonder dan, dat wij hem hier den vorm *ei*, een mengsel uit *e* en *i*, gegeven vinden? Werkelijk wisselt *einde* met *ende* en bij de Ouden met den vorm *inde*, en nevens *deinzen* of *deizen* bestaat *bedeesd*. Hiertoe behoort eindelijk mede de vorm *brijngen* (d. i. *breingen*) voor *bringen* of *brengen*, een vorm daarom ongewoon, omdat anders vóór de *ng* geene open of gewijzigde vokaal geduld wordt.

3. Gelijk wij boven (onder A. n°. 1, en E. n°. 2) in vormen met gesloten *a* en *e*, tot werkwoorden met eene open *a* of *e* behoorende, vóór eenen persoonsuitgang of enclitisch voornaamwoord de open vokaal hebben zien ontstaan; zoo veranderde de gesloten vokaal van *es* (oude vorm van *is*) oudtijds in *ei*, zoodra er een enclitisch

voornw. achter kwam: *eist* = *is het*, *eiser* = *is er*, d. i. *is haar*. De *ei* is hier eene open *e*, waarin nog een inmengsel der oorspronkelijke *i* gehoord wordt. Uit den Walewein heb ik als staaltjes eener gelijksoortige vokaalwisseling aangeteekend: *spreicti* = *spreekt gij*, *ghebreict* (Hoogd. *gebricht*) van *gebreken*, ja *gheweist* (waar de *t* noch persoonsuitgang noch enclit. voornw. is) voor *geweest*. De auteur van dezen zelfden roman bezigt mede de versterking van *e* tot *ei*, waar de *e* niet uit *i*, maar door *Umlaut* uit *a* ontstaan is, b. v. *deit* voor *dede het* (2232), en *heift* voor *hevet*. Nog zeggen wij, met uitstooting der *f*, *heit* voor *heift*, d. i. *heeft* 1). *Speilde*, dat wij Walew. 3853 voor *speelden* lezen, schijnt verklaard te moeten worden uit de werking der *l*, die, wat de *r* zoo vaak bewerkte, somtijds te weeg bracht, namelijk, dat de *e* in een gebroken klank overging. Wel werd deze gebroken klank door *ae* afgebeeld, als de oorspronkelijke klank (zoo als hier) eene *i* (Goth. *ai*) was, en alleen dan door *ei*, wanneer de oorspronkelijke vokaal *a* was geweest, als *heir*, Goth. harjis; *meir*, Goth. marei; *veirde* van *varen; feilen* nevens *falen*, en had alzoo de dichter van den Walewein *spaelde* moeten schrijven; doch op die wijze zou hij het woord geheel onkennelijk gemaakt hebben: daarom verkoos hij de schrijfwijze *speilde*.

---

1) Grimm, I³. 184, meent, dat de *ei* in *heit* uit versmelting der *a* (*e*) met *b* (*v*) ontstaan is, gelijk de *ei* in *meid* uit versmelting der *a* met *g*. Doch het verdwijnen der *b* (*v*) van *haben* of *heven* blijft zonder invloed op de vokaal, blijkens den vorm *het* uit *heft* voor *heeft;* en ook het Hoogd. heeft immers *hat* voor *habt*. — Het zij mij vergund hier opmerkzaam te maken, hoe de gemeene vormen *heit* en *het* voor *heeft* uit geldige klankwetten hunne verklaring vinden. Over het algemeen moet de taalonderzoeker geenen vorm of spreekwijze als gemeen of onregelmatig versmaden of verwerpen: verklaren moet hij, wat leeft in den mond des volks.

De IJ en Y.

1. De Gothische tweeklank *ei*, soms ook de Goth. korte *i*, leverde bij ons aanvankelijk eene open *i*, bij voorbeeld, dreiban, *driven;* meina, *mine;* bi, *bi.* Eindigde de syllabe, waarin deze open *i* voorkwam, ten gevolge eener apokope of anderzins, op eene konzonant, zoo schreef men *ii* of *ij* (*miin* of *mijn* voor *mine*), ten einde de verwarring met de gesloten *i* (b. v. in *min*, *liefde*) te verhoeden. Eerst later onderging deze open *i* in de gesloten syllabe eene verandering in de uitspraak, niet ongelijk aan die, welke de open *i* van het Latijnsche divinus en den Franschen vrouwelijken vorm *divine* in den geapokopeerden mannelijken vorm *divin* ondergaan heeft. Aan deze klankwijziging was alzoo in onze taal het teeken *ij* (= *ii*) verbonden. Weldra strekte de dus gewijzigde uitspraak van de open *i* zich ook tot deze vokaal uit, waar zij zich aan het slot eener syllabe bevond. Evenwel bleef men nog *mine*, *pine*, enz. schrijven, daar men uit die gevallen, in welke de vokaal van zulke woorden in eene gesloten syllabe en dus onder den vorm *ij* voorkwam, genoegzaam wist, dat hier de gewijzigde open *i* (= *ij*) bedoeld werd. Maar hoe nu te handelen met de gewijzigde open *i*, zoo zij voorkwam in syllaben, die nimmer op eene konzonant konden uitgaan, en waarin de *i* dus nooit onder den vorm *ij* was voorgekomen? Hier bood zich een teeken aan, reeds bij de Franschen in gebruik, sedert hun *j* algemeen voor den klank gold, dien deze letter in *joli* bezit, te weten, het teeken *y*, eene zamenstelling uit *i* en *j*, maar waarin deze letters niet gescheiden bleven, als in de *ij*. Dus schreef men van toen aan *vyandig*, *vry*, *hy*, *zy*, *by*, *ydel*, *yver*, *byzonder* enz. nevens *mijn*, *blijf*, *prijs* en *mine*, *bliven*, *prisen*. Dit is de stand van zaken in de vijftiende en zestiende eeuw,

zoo als men vaststellen mag in weerwil van de slordigheid der gedrukte werken uit die eeuwen. In de zeventiende eeuw bleef de regel dezelfde, met uitzondering alleen hiervan, dat men de gewijzigde open *i* in de opene maar sluitbare syllabe nu niet langer *i*, maar even als in de gesloten syllabe *ij* schreef. Dus leest men in den Statenbijbel, gelijk bij Huyghens, Vondel enz., beide *mijn* en *mijne*, *schrijf* en *schrijven*, maar nog altijd *vyandig*, *yver*, *hy*. In de achttiende eeuw eindelijk hielden sommigen het verschillend gebruik van *ij* en *y* vast, maar daarentegen deden anderen eene keuze tusschen *y* en *ij*, zoodat zij een dezer teekens in alle gevallen, waar zich de gewijzigde open *i* voordeed, aanwendden. Zoo schrijft Wagenaar zoowel *schryven*, *krygen*, *myne*, als *hy*, *zy*, *vyandig*; maar daarentegen de uitgevers der nieuwe psalmberijming, zoowel *hij*, *zij*, *vijandig*, als *lijden*, *mijne*, enz. Deze laatste regel, op welken niets gegronds is aan te merken, wordt thans algemeen gevolgd.

Daar de *y* niets anders is, dan eene *j*, waarin de vokaal *i* aanwezig is, zoo was zij ook geschikt om in plaats der *i* gebezigd te worden, waar deze zich, op de wijze eener konzonant, aan eene voorafgaande vokaal aansluit, te weten, in de gewijzigde vokaalklanken *ei*, *ui*, *oei*, *ooi*, *aai*, die alzoo in de zeventiende eeuw algemeen *ey*, *uy*, *oey*, *oy*, *aay*, geschreven werden, zoowel wanneer deze klanken de syllabe eindigen, als wanneer zij tevens den overgang tot eene volgende toonlooze *e* vormen. In dit laatste geval is wellicht het verlies van het teeken *y* te betreuren, daar velen zich aan de schrijfwijze van Wagenaar en Prof. Siegenbeek: *vloeijen* enz. ergeren. — Waarom eindelijk sommigen *yeder*, *yemant*, *yet*, schreven, in plaats van *ieder* enz., is niet moeijelijk te raden. Men wilde verhoeden, dat de *i* aan het hoofd des woords voor de konzonant *j* werd gehouden, hetwelk de Hoogduitsche uit-

spraak *jeder* ook bij ons zou ingevoerd hebben; daarom bezigde men een teeken, waarin vóór en benevens de *j* de vokaal *i* uitdrukkelijk werd aangewezen: om eene dergelijke reden schrijven de Franschen *yacht;* want schreven zij *jacht*, zoo zou men de *j* voor hun *j* in *jadis* enz. houden. — Dat de Ouden *vyer* schreven is aan het volgen der valsche analogie van *yeder* toe te schrijven. *Vyer* voor *vier* (*vuur*) heeft even min grond als *byeden* voor *bieden* hebben zoude. Ook zal de zucht ter onderscheiding van *vier* (*vuur*) en *vier* (quatuor) in het spel geweest zijn, om de spelling *vyer* aan te bevelen. Hoe het zij, de reden waarom men in den Statenbijbel *ys* leest voor *ijs*, is zeer zeker in eene valsche analogie te zoeken; men vond de *ij* aan het hoofd des woords vreemd, omdat men gewoon was *ydel*, *yver* enz. te schrijven, en daarom liet men *ys* voor *ijs* uit de pen vallen. — De zoogenaamde *y-grec* heeft niets met deze *y* in Nederduitsche woorden gemeen: zij is de Grieksche *u-psilon*, welker kapitaalteeken (Υ) die wijziging zijner gedaante ondergaan heeft.

2. Bekend is het, dat *ijselijk* eene verkeerde spelling is voor *eiselijk*. Het woord toch staat voor *ęgislijk* van het Goth. agis, *vrees*. Omgekeerd bezigen wij thans de zwakke vormen *dreigen* en *beiden* voor *drijgen*, Goth. threihan, en *bijden*, Goth. beidan. De nevenvormen toch *drouwen* en *druwen* kunnen, gelijk wij straks zien zullen, wel uit den vorm *drijgen*, maar niet uit *dreigen* verklaard worden, en voor *beiden* schreven de Ouden *biden* (d. i. *bijden*).

De EU.

Bij de Ouden wordt deze klank (eene wijziging meestal van de zachte open *o*) even vaak door *ue* als door *eu* afgebeeld. Daar nu ook de open *u* (onze *u* voor *r* en *w*,

anders *ui*) bij hen somtijds *ue* werd geschreven (b. v. *ghebueren*), zoo kón hieruit eene enkele maal verwarring ontstaan. Desgelijks had ook de *oe* voorheen nu eens onze *oe*, dan weder de open *o* voor te stellen, en werkelijk was hiervan het gevolg, dat wij in minder keurige rijmwerken *bloemen* op *becomen*, *voeten* op *groten* zien rijmen. Niemand meene echter daarom, dat de Ouden algemeen de *oe*, waar zij voor *o* staat, niet van de *oe*, die bij ons nog deze gedaante heeft, en de *ue*, waar zij voor *u* of *ui* staat, niet van de *ue*, onze *eu*, zouden hebben onderscheiden. Ware dit het geval geweest, hoe zou dan dat onderscheid thans bestaan? Wij bezitten regelmatig *oe* voor de Goth. *ô*, en *o* voor de Goth. *u;* voorts open *u* (*ui*) voor de Oudd. *û*, en *eu* als klankwijziging der *o*.

De U en UI.

1. Behalve vóór de *r* en de *w* stelt de *u* slechts een gesloten klank voor, en is of eene wijziging der *o*, of eene verbastering der *e* of *i*. — Sommige woorden, die tegenwoordig nevens den vorm met *o* geenen vorm met *u* bezitten, hadden zulks bij de Ouden; zij schreven *wulf*, *dul*, *sunde*, *up*, nevens *wolf*, *dol*, *zonde*, *op*. Daarentegen hebben thans *borger*, *jonst*, *konst*, een ouderwetscher voorkomen, dan *burger*, *gunst*, *kunst*. — Ook de overgang van *i* in *u* strekte zich bij de Ouden verder uit; bij hen toch vindt men *rudder*, *lust*, *juchtig*, voor *ridder*, *list*, *jichtig*. — Zoo wij bij de Ouden *nummer* en *vrund* vinden voor *nimmer* en *vriend*, is die *u* niet ontstaan te achten uit de oorspronkelijke vokaal dezer woorden (Oudd. *io*), maar *nummer* onderstelt het voorbestaan van den vorm *nimmer*, en *vrund* het vroeger aanwezen van de nog gebruikelijke uitspraak *vrind*. Evenzoo is *rust* niet gelijk te stellen met het Hoogd. *Ruhe*, Oudd.

ruaha, maar veeleer met het Eng. *rest*, en zoo schijnt ook hier de *u* eene klankverbastering uit *e* te zijn. In *gerucht* kan men even min de *u* tot de Goth. *ô*, die de vorm *roepen* aanduidt', terugbrengen: *gerucht* is ontstaan uit *gerocht* of *geroft*, hetwelk behoort tot *roepen*, als *gezocht* tot *zoeken*.

2. De open *u*, die thans alleen vóór de *r* en de *w* voorkomt, is van gansch anderen oorsprong, dan de gesloten *u:* zij is één met den klank *ui*. Waar wij dezen klank aanwenden, schreven de Ouden eene enkele *u* en in de gesloten syllabe *uu* of *w* (*uut* of *wt* = *uit*). In de gesloten syllabe zal deze open *u* het eerst die verandering ondergaan hebben, welke haar tot *ui* maakte, eene verandering niet ongelijk aan die, welke de open *u* van het Fransche *brune* in den gesloten vorm van het mannelijke *brun* ondergaat; *ui* staat derhalve tot *u*, gelijk *ij* tot *i*. Later strekte de uitspraak *ui* zich ook tot de *u* in de open syllabe uit; alleen vóór de *r* en de *w* behield deze vokaal hare oorspronkelijke uitspraak. Even min toch als de *ij* en *ei* vóór de *r* en *w* kunnen komen (die *ei*, welke eene klankbreking is der *e* uit *a*, als in *heir* en *meir*, komt hier niet in aanmerking), even min werd de *ui* vóór *r* en *w* geduld. Werd de *u* door eene tusschentredende toonlooze *e* behoorlijk van de *r* gescheiden gehouden, of de *w* achter *u* in *g* veranderd, dan kon in plaats der *u* de *ui* voor den dag komen: *luijer* nevens *luur*, *schuijer* nevens *schuren*, *ruig* voor *ruw*, *spuigen* voor *spuwen*. — In enkele gevallen bewaart ook het Hollandsch de *u* voor eene andere konzonant dan *r* en *w*. Zoo hoort men dikwijls *duvel* en *krumeltje* voor *duivel* en *kruimel;* doch in deze gevallen voegt zich het Hollandsch schertsend naar de provinciale tongvallen, om de hardheid van het eene woord weg te nemen en de verkleinende kracht van het andere door de zachtere uitspraak der vokaal nog te ver-

meerderen. Van dit *krumel* komt dan weder door verbastering *krummel*. Terwijl voorts anders altijd de Fransche *u* in woorden uit deze taal overgenomen, wederom behalve vóór de *r*, in *ui* overgaat, behoudt *minuut* de *u* vóór *t*.

3. De nog voorkomende verwisseling van *ui* en *ie*, elders door ons verklaard, vertoont zich bij de Ouden mede in *bedieden* voor *beduiden*, *Dietsch* voor *Duitsch*, *vier* voor *vuur*. Zoo geeft Kiliaen *kiet* en *stiet* nevens *kuit* en *stuit*. Het meervoudige *lieden* behoort bij het Oudd. liut; *luiden* daarentegen bij het Goth. láuths, als *zuil* tot sául.

4. Gelijk de korte Goth. *i* door verbastering niet zelden *u* heeft voortgebracht, zoo zien wij in verscheidene woorden uit de lange *i* (*ij*, Goth. *ei*) door verbastering eene lange *u* (*ui*) ontstaan; *ruiter* van *rijden*, *spuwen* of *spuigen* voor *spijgen* (Hgd. *speien*); oudtijds *druwen* (*drouwen*) voor *drijgen*, Goth. threihan, waarvoor wij thans *dreigen* schrijven. Omgekeerd zien wij soms *ij* uit *ie* (= *ui*) ontstaan in *kijven*, Oudd. chiuuan, *tijgen* voor *tiegen* (Goth. tiuhan), en bij Kil. *kijte* voor *kiet* of *kuit* (*visch-kuit*).

5. Gelijk de *e* met *g* tot *ei* versmelt, zoo in enkele woorden de gesloten *u* met *ch* tot *ui*; *kluit* voor *klucht*, *fruit* voor *vrucht*. Ook met de *n* versmelt de *u* tot *ui*, aldus komt *Muiden*, ook voorkomende in *Arnemuiden*, van *mund* (*mond*), Eng. *mouth*. Zoo zou men *muil* voor *mundel* van *mond*, en *buidel* uit *bundel* versmolten kunnen achten, ware het niet, dat men een Goth. mául schijnt aan te moeten nemen (Grimm, I³. 101), en er werkelijk een Oudd. pûtil (*buidel*) bestond.

De AU.

1. Deze klank vindt zijnen oorsprong in de Gothische klankvereeniging *aggv*. Zoodra de neusklank (*gg* = *ng*)

daaruit wegviel, ontstond *av* of *au*, en, met geopende *a*, *aau*. Reeds in het Gothisch zelf kunnen wij, door de analogie geleid, den overgang van *aggv* in *au* opsporen: zoo is báuan te brengen tot baggv, imperf. van een ouder biggvan (Grimm, I . 101). Aldus luidt *blaauw*, Goth. blaggvus, van blaggv, imperf. v. bliggvan, *slaan; naauw*, Goth. aggvus, enz. Uit het Goth. bliggvan ontstond in later tijd bliuwan, dat naar onzen tongval *bliewen* of *bluwen* zou moeten luiden. Zoo begrijpt men, in welk verband *ruw* of *ruig* staat tot *raauw*, *luw* en *lui* tot *laauw*. Immers *ruw* en *ruig*, *luw* en *lui* bewaren den praesensvorm, *raauw* en *laauw* den imperfektvorm der werkwoorden, waartoe deze woorden behooren. Waar de Ouden een en hetzelfde woord nu eens met *au*, dan eens met *ou* spellen, zoo als *kouwen* nevens *kauwen*, behoort *kouwen* tot den praesensvorm (Oudd. chiuuan), en mag men twijfelen, of *kauwen* (*kaauwen*) niet door verwarring van den eenen klank met den anderen ontstaan is.

In het Middenhgd. werpen de naamwoorden, die bij ons op *aauw* eindigen, in den nominatief hunnen slotklank weg en er blijft een open *a* over: *blâ*, *blaauw; klâ*, *klaauw*. Hiervan nu vindt men voorbeelden ook bij onze Ouden: *claen* komt voor in den *Rom. v. Limb.* (II. 219) voor *klaauwen*, *ga* is bekend voor *gaauw* in *gadood* 1). Zoo veroorlooft de schrijver van den *Rom. v. Limb.* zich dan ook (II. 1130) te schrijven: *ontflaen* voor *ontflouwen*, als ware het *ontflauwen; ontflouwen* nu is *ontvloden*, als *ghevlouwen* (*Ferg.* 5292), *gevloden:* de klank *ou* is hier ten gevolge van de synkope der *d*, die daarop door *w* vervangen werd, ontstaan.

---

1) Zie De Jagers Taalk. Magazijn, IV. 86. *Geeuw* in *geeuwhonger* is waarschijnlijk eene verbastering voor *gaauwhonger*.

2. In andere woorden is de *au* ontstaan uit versmelting eener *a* met eene volgende lipletter. Dus in *paus* (Hgd. *Pabst*) van papa; *kraauwen*, dat in verband staat met *krabben; klauteren* (*klaveren*) voor *klafteren* (vergel. Hgd. *Klafter*); en *snaauwen* zal wel hetzelfde zijn als het Hgd. *schnappen* en met *snebbe* (*snavel*) in verband staan.

De OU.

1. Deze klank is, in de eerste plaats, eene harde open *o* (Goth. *áu*, Oudd. *ô*, *ao*) of eene *a* (Goth. *á* of *ê*), gewijzigd door eene *w*, die was aangenomen om den overgang tot de volgende, met de toonlooze *e* aanvangende lettergreep gemakkelijk te maken: *bouwen* voor *boowen*, Goth. báuan; *houwen* voor *hoowen*, Goth. háuan; *touwen* (*bereiden*), Goth. táujan, imperf. tavida; *gouw* in *Henegouwen*, Goth. gavi, dat tot *gooi* staat, als *kouw* tot *kooi* of *kevie*, Hgd. *Käfich; (aan-) schouwen*, Oudd. scawon; *vrouw*, Oudd. frôwa; *vroude* (*vreugde*) van *vrou* (= *vro-* in *vrolijk*), Oudd. frô of frao. Uit deze schrijfwijze van *vroude* blijkt, dat de Ouden de *w* weglieten, waar geene toonlooze *e* volgde; dus schreven zij ook *bescoude*, impf. van *bescouwen*, en dergel.

2. In de tweede plaats is de *ou* van denzelfden oorsprong als de *u* (*ui*). Is dus de *u* (*ui*) ontstaan uit de Goth. *iu*, of wel door verbastering uit Goth. *ei*, Oudd. *î* (*ij*); alzoo klimt ook de *ou* op tot de Goth. *iu* in *houwen* (*huwen*), *grouwen* (*gruwen*), *sprouw* (*spruw*), *spouwen* (*spuwen*), *douwen* (*duwen*), (*waar-*)*schouwen* (*waarschuwen*), *brouwen*, Oudd. priuwan, *blouwen* (*slaan*), bliuwan, *touw* van tiuhan (*tijgen*); *rouw*, Oudd. riu; *trouw*, triuwi (voor *rouwen* en *trouwen*, schrijft de schrijver *v. d. Rom. v. Limb.*: *ruwen* en

truwen, als wij *huwen* nevens *houwen*, enz.); en tot *ij* (Goth. *ei*) in *wouw*, Oudd. wîwo, *drouwen* (*druwen*), Goth. threihan (*drijgen*, d. i. *dreigen*), *jou* voor *jij*, *snouwen* (Hr. Belg. VI. p. 134) voor *snijen* (Hgd. *schneien*, ons *sneeuwen*).

Het woord *louter*, Oudd. hlûtar, staat in onze taal alleen, want waar *ou* niet door versmelting van *al* of *ol* vóór *d* of *t*, ontstaan is, en dit is in *louter* het geval niet, kan deze klank slechts vóór eene *w* komen.

De lettervereeniging *ou* beeldde bij de Ouden ook vaak onze *oe* af, vóór lip- en keelletters: *bouc*, *grouf*, *roupen*, *drouch*.

NALEZING

OP HET

UITLEGKUNDIG WOORDENBOEK

DES INSTITUUTS OP DE WERKEN

VAN

P. C. Hooft,

DOOR

Mr. *H. J. Koenen* en *A. de Jager*.

1.

Na de uitgave der *drie eerste Deelen* van het *Uitlegkundig Woordenboek op de Werken van* P. C. Hooft, door de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut vervaardigd, en in de jaren 1829—32 in het licht verschenen, werden de stellers dezer *Nalezing* aangemoedigd, om hunne aanteekeningen, ter aanvulling op dat Woordenboek (door Mr. H. J. K. uit de *Historiën*, en door A. D. J. uit de *Gedichten* van Hooft) opgemaakt, aan de genoemde Klasse in te zenden. In het *Voorberigt* voor het *vierde* of *laatste Deel*, dat in 1838 het licht zag, verklaarde de Klasse, dat de ontvangst dier aanvullingen haar aangenaam was, en dat zij zich daardoor, zoowel als door hare eigene opmerkingen, welligt eenmaal aangespoord zou vinden, om op haar werk nog een aanhangsel te doen volgen. Daar nu het voornemen tot de uitgave van zoodanig aanhangsel bij de Klasse niet meer scheen te bestaan, zijn de gemelde aanteekeningen bij haar teruggevraagd en welwillend afgestaan. Slechts op enkele plaatsen wat nader toegelicht en tot ééne lijst gebragt, worden zij hier medegedeeld, in het vertrouwen, dat zij niet zonder alle waarde zijn als bijdrage tot een *Glossarium van verouderde woorden en spreekwijzen*, welks vervaardiging zich de Klasse ten doel stelde, en waarvan het Woordenboek op Hooft slechts als proeve moest dienen. Welligt spoort de uitgave dezer aanvullingen anderen aan, om de overige werken des doorluchtigen schrijvers, en inzonderheid zijne *Brieven*, met een gelijk doel na te lezen.

AANDACHT, in den zin van *devotie*, gelijk dit woord in 't hoogduitsch gebruikt wordt. Ned. Hist. fol. 602, reg. 32: *Een gruwelyk bybrengen, daarentussen, van Godtvreezende* aandacht, *in 't raaden t' eener moordt.* De Hoogl. Siegenbeek oordeelde dus min juist, dat dit woord, als »enkel door ongeoefenden gebruikt" in zijne, dezer dagen verschenen, *Lijst van Woorden en Uitdrukkingen, met het Ned. taaleigen strijdende*, niet behoefde opgenomen te worden. Zie aldaar Voorber. bl. 5.

AANHEELEN, aanwassen, aangroeijen. Ged. fol. 86, reg. 35:

Van hem, wiens lever door den gragen gier verslonden,
Stof levert tot zijn' pijn, en aanheelt *tot zijn' wonden.*

AANKLEEVEN, als zelfstandig gebezigd. N. H. 565, 31: *al 't werk huns bestiers, en het gevolgh, en* aankleeven *van dien, te verantwoorden.* Als werkwoord met onscheidbaar voorzetsel (in het Woordenboek vermeld) komt het mede voor N. H. 681, 47: *want deeze noodt* aankleefde *den punten.*

AANKOOMST, toegang. N. H, 915, 7: *met bezetten der* aankoomsten.

AANMENNEN, blootelijk voor *aanvoeren.* N. H. 828, 18: *de Engelschen*, aangement *door van Norrits zelf.*

AANSCHOKKEN, aanstooten, schuddende aanrijden. G. 231, 27:

Hy — — komt te paard' aanschokken.

AANSCHOUW (TER), uit aanmerking van. N. H. 736: *en* ter aanschouw *hunner afkoomst.*

AANSTOOTELIJK, onzeker, onderhevig aan tegenwerking. N. H. 1043, 8: *Toen, afkeerigh van dien breidel zyns gezaghs (zoo hem docht) maakt' hy de zaak weederom zeer* aanstootelijk.

AARTSHARTOOGH, aartshertog. N. H. 537, 44.

AARZELEN, in bedrijvenden zin voor *rugwaarts wenden.* G. 221, 31:

Hoe, zonder hindernis zy aarzeld' *haare schreden.*

Zoo leest men reeds in de Brabantsche Yeesten, II. 203:

Want menich man van hooger daet
Was aldaer in beiden siden,
Die liever, eer si achter tieden
Ocht erselen souden enen voet,
Storten wouden daer haer bloet.

AARZELINGS, N. H. 851: *Deeze, speurende dat het binnen haaperde, krompen* aarzelings, *en keerden met de kans,* d. i. krompen in, zich terugtrekkende.

ACHTERHEEDEN (T'), achterstallen. N. H. 477, 26: *'t verloop en de* t'achterheeden *van de lyftoghten.*

ACHTERRAADT, N. H. 88, 45: *Hier op viel verzoek, en toestandt van* achterraadt, d. i. afzonderlijke beraadslaging. Men had zoo ook *achterspraak.*

ACHTERWEEZEN, achterstallen. N. H. 460, 4: *volle betaaling huns* achterweezens.

AFLYVIGHEIT, overlijden. N. H. 456, 27: *Van voor d'* aflyvigheit *van Requesens, had graaf Annibal van Aaltamps daar geleegen.*

AFMATTEN, N. H. 908, 21: *dat niemandt zyn meester was in 't schikken der zinnen, oft in 't omdraayen van yeders gevoelen, oft in 't* afmatten *der zaaken*, d. i. in 't afhandelen der zaken. *Op 't mat komen* beteekent zoo veel als *op het tapijt gebracht worden*, naar de oude gewoonte, om de raadzalen met matten, d. i. biezen, te bestrooien. Daar tegenover staat dan *afmatten* (afgedaan maken). Men vergelijke hieromtrent vooral Bilderdijk, Muis- en Kikvorschkrijg, aanteek. bl. 43, 44.

AFTOUWEN, G. 271, 27:

'K heb daer een grofgraine kasjak leggen, mit een paer verzette mouwen, Daer zel ik het je wel mee aftouwen, *den eersten en tweeden dagh.*

Het woord zal hier *afwerken*, *afhandelen*, *afdoen*, beteekenen. Het werkw. *touwen* heeft verschillende beteekenissen, waarover men Weilands Woordenboek kan raadplegen.

AFWERPEN, afbreken. N. H. 498, 28, waar van het *afwerpen der burghen* gesproken wordt.

AFWEYDEN, afwijken. N. H. 593, 51: *Bossu liet de zynen niet te wijd* afweyden. Men vergel. hiermede het nog in gebruik zijnde *uitweiden*.

AKELIJK, akelig. G. 92, 5: *een akelijken dagh*. En zoo op meer plaatsen. Kiliaan heeft *ackelick*.

ALDERMAN, Raadsheer. Eene bediening te Londen. N. H. 1027, 21: *Zekere Londsche* Alderman. Kiliaan: »Amman, Petro Nannio alt-mannus, out-mannus et oltmannus dicitur quasi dicas *senex vir*."

ALLEGAâR. G. 22, 4: *ik tart de Persen* allegaâr. Zoo ook 23, 43. 't Is eene zamentrekking van *al te gader*, d. i. al te zamen, die in de spreektaal nog dikwerf gehoord wordt.

ALLERDANKLYXT, ten hoogste dankbaar. N. H. 573, 12.

ALLEVONGEN ME ZAMEN. G. 261, 15:

Hy heeft het opgegraven zoud' ik ramen,
En nu komt hy quansuis allevongen me zamen,
Om mit me t' accorderen.

d. i. *alle vingen wij zamen;* een gewone uitroep, wanneer er iets gevonden werd, waaraan men deel wilde hebben. Zie over de spreekwijs Bilderdijk, Aanteekk. op Hoofts Ged. III. 149 en Dr. M. de Vries, Hoofts Warenar, bl. 113.

ALL'S, voor *alles.* G. 18, 21:

Zoo zal mijn ziel haar wil in all's *mit d' uw gemeen zijn.*

Bij andere schrijvers is deze zamentrekking, door de schrijfwijze van *als,* minder merkbaar, b. v. in de Ged. van Van Baerle, Van der Burch enz. (Amst. 1827) D. II. 12:

Wie daar 't gebieden had, hoe langh het swaer beleggen
In als *wel heeft geduurt,* enz.

Bij Cats treft men dit *als* dikwerf aan.

ALTHOOS. Dus spelt Hooft N. H. 856, 8.

AMMAN, amptman. N. H. 458, 21. Zie van dit woord de aant. in de uitgave van Hoofts Historiën, door de drie Hoogleeraars, D. V. 340.

AN, aan. G. 25, 37: *Doet deze waapens* an. En zoo elders.

ANKST, angst. G. 190, 25: *verslaagen van* ankst. En zoo meer.

ARABEES, Arabier. G. 49, 46. Zie over deze schrijfwijze Bilderdijk, Aant. op Hoofts Ged. III. 37.

ARMOEDE, schrale teêrkost. N. H. 601, 8: *eetende van de* armoede, *die 't mooghelyk geweest is te verzaamelen.* Nog wel in den omgang gebruikelijk.

ARMIJNEN, N. H. 807, 5: *Een sleepende mantel gevoedert met* armijnen, d. i. met *hermelijn.* Kiliaan:

»armijnen, *pelles alpinae vulgo armelinae et hermelinae.*" Ook Vondel bezigt dit woord meermalen.

AS KACX, als quasi. G. 264, 10:

Men zalder as kacx *t' avont op het hylik zitten.*

en 269, 4:

Dat blijkt an deze Rijkert, die staet as kacx *na de meit.*

Van deze uitdrukking is gehandeld in het Taalk. Magazijn, II. 500 en volgg., alsmede in Dr. M. de Vries' uitg. van den Warenar, bl. 131—33.

ATERLINGSCH, bijv. naamw. van *aterling*, d. i. *bastaard*, gevormd. G. 124, 28:

Dat zij ons niet alleen en weigert eer, maar lastert,
U voor onkuis, my voor een' aterlingschen *basterdt!*

De uitdrukking *aterlingsche basterdt* is derhalve een pleonasmus, dien men echter meermalen aantreft, b. v. Ged. van Van Baerle, enz. I. 14:

Ick berst van spyt als my dees aeterlingsche bastert
Syns moeders schoonheyt prijst, en uwe schoonheyt lastert.

Weiland gist dat *aterling* gezegd is voor *achterling*, doch Bilderdijk noemt het woord verbasterd van *adderling*. De eene zoowel als de andere afleiding zou nadere bevestiging behoeven. De eigenlijke beteekenis des woords duidt Six van Chandelier aan, als hij (Poesy, bl. 147) zegt:

Ghy zyt niet aaterlincks *van bloede,*
Maar echt. —

BA, tusschenwerpsel, bij Kiliaan noch Weiland te vinden. G. 265, 25:

Ba *dits de grootste vrek van het geheele landt.*

Zoo ook 265, 42; 272, 27 en elders. Het woord geeft afkeer te kennen, en komt dus in beteekenis eenigzins met *foei* overeen.

BAAMIS, bij verkorting voor *Bavoos mis*, of *mis van St. Bavo*. N. H. 563, 12.

BAKKES, bakhuis. G. 257, 4:

Jae, jae, je bakkes *moet altemet vliegen vangen.*

BALLINGSCHAP, in 't onzijdig geslacht. G. 103, 31: *'t onschuldigh* ballingschap.

BAROENY, baronnie. N. H. 510, 47.

BEDORVELINGEN, deugnieten. N. H. 306, 2: *gelyk het den* bedorvelingen *een' groote vreughd en groeying is, wanneer zy, luiden van luister, zich met de selfste snootheid zien bezoedelen.*

BEEK, mannelijk gebruikt. G. 46, 28: *'t nat* des vergetelbeeks. Dit schijnt Hoogstraten en zijnen aanvullers ontsnapt te zijn.

BEES, bes, bezie. G. 159, 17:

Mits, dat hy zyn duim liet slippen
Viel een beez' *van 't Moorelof.*

en 159, 63:

— *sap uit* wijngaardbeezen.

Voorbeelden van dit woord geeft Bilderdijk in zijne Geslachtlijst.

BEET, in den zin, waarin men anders *beetje* zegt, voor *een weinig*. G. 264, 29:

— *Hoor hier; vertoeft noch een* beet.

BEETER KOOP. De spreekwijze *beeter koop geven*, N. H. 613, 6, beteekent: iets afdingen laten van stoute of oproerige eischen; zie de noot der uitgevers, D. IV. 275. Elders ook wordt deze wijze van uitdrukken zonder artikel gebruikt, waar wij zouden zeggen: zij gaven *het* goedkooper of beterkoop.

BEGAPEN, overdragtelijk voor *beschrijden*. G. 228, 45:

Geen stap, die dat begaapt, *geen sprong die 't halen kan.*

BEGEKKEN, beschimpen, bespotten. G. 24, 18:

— best is 't dat ik vertrek,
Eer iemandt my gewaar hier wordende, begek
Mijn lieven als verwaant.

zoo ook 100, 24 en 173, 58.

BEJEUGHD, jeugdig, jong. G. 78, 13: *haar geslachts* bejeughd' *aanwasselingen.*

BELACHT, deelw. van *belagchen.* G. 17, 12. Bilderdijk dit heeft nagevolgd in zijne Najaarsbladen, II. 110:

Zie daar zijn lof, zijn deugd! de rest is waard belacht.

BELEYKUNDE, beleid. N. H. 742, 10: *Indien zy meenden, dat zyne taamelyke ervaarenheit en* beleykunde, *verkreeghen door staadige oeffening, — hun noch voortaan moghte te staade koomen.*

BENAAUWEN (ZICH), zich bekrimpen. N. H. 860, 41: *Ik wil hier niet betwisten oft wy, mits* ons benaauwende *te dien eynde, zelve zouden middels genoegh gehadt hebben, t' onzer verdaadighing.*

BERGHKNAAPEN, bergwerkers. N. H. 637, 41.

BERICHTSCHRIFT, instructie. N. H. 919, 22: *Het* berichtschrift *gemaakt voor Graave Maurits en den Raadt van Regeering.* Elders (47, 20) leest men hiervoor *berichtspunten.*

BERIJKEN, verrijken. G. 251, 29:

U luste d' aard dus overvloedelijken
Met midd'len, uit uw eigen, te berijken.

BEROUW DRAAGHEN. N. H. 967, 30: *Om, by de hulpe Gods, degeenen die bestaan zouden zyne landen aan te tasten, des* berouw *te doen* draaghen.

BESCHERTSEN, bedotten, bedriegen. G. 62, 15:

Zijn 't geesten, die alzoo beschertsen *ons verstandt.*

BESCHIKKEN (DE KRUIKEN). G. 263, 40:

Maar je moet met jou beiden, de kruiken beschikken.

Deze gemeenzame spreekwijs, voor *eene zaak besturen*, is nog niet buiten gebruik. Oudaan bezigde haar in zeer ernstigen zin, Aandachtige Treurigheyd, bl. 74:

Dat gy met Salomé, en uwe Naamgenoot,
De kruyken koomt beschikken,
En kruyderyen koopt, enz.

BESLET, oponthoud. N. H. 598, 40: *Hoe meerder meenighte, hoe meer* beslets, *hortens, en logger beweeghen is.* De Uitgevers der Historiën merken (D. IV. bl. 239) aan, dat dit woord in de taal niet bestaat en men dus *belets* moet lezen. Echter verdient het opmerking, dat al de drukken van onzen schrijver *beslets* hebben: ook gebruikt Hooft dikwijls woorden, die men elders vruchteloos zoude zoeken. *Beslijten* kan *protrahere* beteekend hebben, en daarvan *beslet* afgeleid zijn, gelijk het enkele *slet* van *slijten* afkomt. Zie Bilderdijk, Geslachtlijst op *slet.*

BESLOMMEREN (ZICH), in den zin van *zich inwikkelen.* G. 55, 30:

De harder, als hy dwaalt met reukelooze beenen,
Beslommert zich *en 't vee in grondelooze veenen.*

Even zoo, schoon meer overdragtelijk, 14, 47:

De lusten, daar zich *'t hof met moeiten om* beslommert,
Werpt u natuure toe, enz.

BESLOOTEN, voor *besloten hebbende.* G. 56, 16:

Des ik myn hielen licht, beslooten *te vertrekken.*

Eene vrijheid, die geene navolging verdient.

BESLUITEN, waarschijnlijk voor *toesluiten.* G. 67, 8:

Ay my! wat schrik is dit, die my de stem besluit?

BETEUTERTHEID, ongerustheid, schroomvalligheid. G. 196, 18:

Allensjes trok de vaak met haar' beteutertheden
Ten oogen uit, enz.

Verg. *beteuterd* in het Woordenboek.

BEVOORWAREN, voor *bevoorwaarden*, d. i. tot voorwaarde stellen, en welk werkwoord in het Wbk. is vermeld. G. 259, 45:

Wel ben ik te vreên, doet me morgen een bruidt op;
Mits bevoorwarend' *dat ik ze overmorgen 't gat uitschop.*

BEWAARENDE HANDT. N. H. 575, 51: *Hun kerksieraadt en kleynoodje die zy meynden meede te voeren, werden aangetast, en in* bewaarende handt *gestelt.* Thans zegt men: in verzekerde bewaring genomen.

BEWUST, bekend. G. 23, 36:

Van alle 's weereldts lust
Is zoete brandt van minne
Voor d' heftighste bewust.

en 52, 10:

— ik koom voor uit gestooten
Met volle ren, om deez' geschiedenis bewust
Te maaken, aan mijn' Vrouw.

BEZIEKTHEID, N. H. 91, op den kant.

BEZOF, verl. tijd van *bezeffen*, gelijk wij zeggen *trof* van *treffen.* G. 155, 8:

Die niet bezof, *wat dat het moght beduyen.*

BIDDEN, noodigen. G. 264, 17:

Sieur Braetvarken heeft gasten gebeên *tegen morgen.*

BLAAKZUCHTIG. N. H. 783, 51: *Al dat er in te berispen scheen* (in de inborst des Graven van Rennenberg) *was een* blaakzuchtighe *ruimborstigheit in 't houden van hof en disch, booven zyn inkomst.* D. i. mildheid, die naar schittering haakt.

BLAES, geblaas; van *blazen*, wind maken, pogchen. G. 262, 37:

Wat een blaes, *ik trouze om haer goede manieren.*

Dezelfde uitdrukking komt meermalen voor, b. v. bij Van de Venne, Belacchende Werelt, bl. 17:

Wat een blaas, *'t is maer een speultje.*

en bl. 22:

Wat een blaas! *waarom te schroomen?*

BLINDINGEN, waarvoor men nu meer *blindéringen* zegt. N. H. 819, 34: *Hierteeghens voorzaaghen zich de beleegherden met* blindingen, *ten beste des hun mooghelyk viel.*

BLINK, voor *glans* of wel *blik*. G. 302, 47:

Leonor, als ik zagh daalen
Uwer oogen bruinen blink, enz.

BLOMMERHELTEN, vrij gewone uitroep van dien tijd. G. 268, 43:

Maer blommerhelten, *wat steekt hem een arm man in zwaerheit*
Die mit een ryk man anspant.

Anders zeide men ook *bloemerharten*, zie Dr. M. de Vries, op Hoofts Warenar, bl. 153, waar men, aangaande dezen uitroep, eene belangrijke verklaring aantreft.

BOEKEDEKOEKEN, zamentrekking in de uitspraak van *boekweiten koeken*. G. 280, 2: *zij bakte* boekedekoeken *mit smeer.*

BOET, verbetering, herstelling. G. 230, 9:

— *'t beuken*
Van buldrende kartouw verbiedt de boet *der breuken.*

Verg. het art. *boeten* in het Wbk.

BOM, trommel, suikerdoos. G. 284, 2:

Dan was 't after de garzijnen, dan after de bom
Daer de suiker in was.

Men vindt hiervoor ook *bonge*, zie Taalk. Mag. II. 213,

en bij Visscher trof ik in 't meervoud *bonnen* aan, Brabbeling, bl. 74:

Hy sont al dat men sluyten mach in cassen en bonnen;
Hy sont kisten, kevyen, scappraeijen en tonnen.

BOOM (TE), dat is, aan den strop. N. H. 672, 4: *Welk* (blokhuis) *van de Staatschen werd ingenoomen, tot bevryding der vaart, en groote blydschap der Brusselaaren, en verdriet van Parma, die met d' ontruimers* te boom *wilde, zoo zy zich niet met gegronde reedenen verweert hadden.* Parma wilde deze krijgslieden terstond aan boomen laten ophangen.

BORST. Opmerking verdient de spreekwijze, N. H. 995, 32: *men achtte de voorighe regeering daar meê gesmolten te weezen in 't oppergebiedt*, gevallen in zyne borst, d. i. hem in handen gevallen, gelijk men thans zegt.

BOUWEN, in een' oneigenlijken zin voor *zamenstellen* gebruikt. N. H. 1150, 35: *zyn antwoord*, gebouwt *van bondighe reedenen.*

BRABBELEN, rammelen, snappen. G. 266, 21: *Wat* brabbelt *me deuze vent.* Zoo ook 274, 4 en 282, 30. Waarschijnlijk is dit woord, door voorzetting der *b*, van *rabbelen*, dat in dezelfde beteekenis gebezigd wordt.

BREIDEN (IN DER HAND). Deze spreekwijs komt voor in den zin van *in de hand voeren* of *brengen.* G. 53, 19:

— *staatlyk' overouwderen:*
Die tot pylaaren van 's lands welvaart, uwe schouwderen
Verkooren hadden, en U in der handt gebreidt
Den erffelyken toom, enz.

BRENGEN (TER HOEDE), in veiligheid brengen. G. 57, 46:

Zich niemandt en beloof dan, eenigh ding ter hoede
Te brengen, *tegens quets van droeve sterflijkheidt.*

BROEK, moerassige grond. G. 93, 11:

Over bos, over broek, *over den, over dak.*

BROOSCH, voor *broos*. N. H. 900, 49: *grafstêe van* broosche *stof.*

BRUG, stadsnaam voor *Brugge*, N. H. 571.

BRUIKWEEREN. N. H. 561, 33: *Pachters en eyghenaars, die zes oft zeeven jaaren, de vruchten der* bruikweeren *gederft hadden*, d. i. »de inkomsten van die landen en goederen, welke men slechts in gebruik heeft; gewoonlijk *pachthoeven* genoemd. »(Noot der Uitgevers van de N. H. D. IV. 150). Waarschijnlijk van *weer*, voor omheining, afschutting. Kiliaan: « Weer, *sepimentum, septum, palatio, pedatio, vallum.* »

BUIVALLIG, buijig, wisselvallig. G. 243, 26:

Als in een zee, wy staadigh 't leeven waagen,
Omringelt van 't buivallige *geval.*

BURZE, beurs. N. H. 795, 8.

BYGET en **BYGORT**, verzachte uitdrukkingen voor *bij God.* G. 273, 1:

Zou 't 'er byget *zoo toegaan met loopen, met ritten.*

277, 14:

Gans zakkerlysjes, dit is bygort *een streek.*

en zoo op meer plaatsen.

BYLO, zekere vloek. G. 263, 24:

Bylo *dat zal wat kosten.*

265, 46:

Neen bilo *daer hadj'et niet.*

en 273, 19:

Ik moest bylo *behendigh te werk gaan dat het niemant ziet.*

Over den tamelijk onzekeren oorsprong van dit woord zie men Dr. M. de Vries, aant. op den Warenar. bl. 127; waarbij men nog kan voegen het opgemerkte over *sakkerloot*, in Bilderdijks Aant. op Hoofts Ged. III. 176.

BYTENSNOODT, gebrek aan de noodige bijten. N. H. 721, 30: *Harde vorst, endtlyk, en* bytensnoodt, *deeden hem de noodtlykheit der graftkaade bezeffen.*

BYZYDIG, voor het onduitsche *collateraal.* N. H. 1020, 37: *de voorzeide goederen vervallen aan hunne naaste erfgenaamen, in rechte of* byzydighe *lyni.*

CHRIST, Christus. N. H. 594, 13.

CHRISTLYKHEIT, voor *Christelijke godsdienst.* N. H. 813, 42: *Zondagh, een dagh, dien de* Christlykheit *gebiedt met godtzaaligh rusten te vieren.*

CHIJNS, census. N. H. 477, 27: *pachten,* chynzen *en renten.* Men zie over 't woord Meyers Woordenschat.

COMMANDERY, commandeurschap. N. H. 812, 24.

DAAL. Het Wbk. vermeldt dit woord alleen in de spreekwijze *ten daal*, doch het komt ook zonder *ten* voor, G. 19, 3:

— *'t vuur* —

'T welk staagh hooghaardigh klimt, en walleght van den daal.

d. i. van *de laagte*, of van *het dalen.* Van dit woord zie men voorts het Taalk. Mag. III. 62.

DAGHTYDEN, termijnen. N. H. 1075, 15: *met betaaling van de weederhelft — op zeekere korte* daghtyden.

DAKKEN, meervoud van *dak.* G. 33, 31: *de gemetste* dakken.

DALLEN, meervoud van *dal.* G. 35, 48: *met kund van bergh en* dallen.

DEEL, een hoop. N. H. 913, 15: *Een* deel *onbedacht graauws.* Even als de Engelschen *a great deal of people* zeggen.

DEEL, *voorhuis*, eigenlijk *plankenvloer.* G. 263, 10:

Schrobt me vaerdigh de deel, *en schuurt de pottebank.*

Zie Bilderdijks Aant. op Hoofts Ged. III. 152.

DEUGHDIGH, deugdelijk, geldig. N. H. 888, 3: *recht en* deughdigh *bescheidt.*

DIEDSCH, in de spreekwijs *iemand diedsch maken.* N. H. 1130, 39: *Misschien dat hy den Graave* diedsch *maakte*, enz. Hooft leidt het woord dus af van *dieden* (bedieden), en zijne schrijfwijze wordt ook door Bilderdijk voor de beste verklaard, zie de Verkl. Gesl. op *died.* De *t* is nogtans in dit woord geene nieuwigheid, immers Marnix schreef reeds in zijne Psalmber., Ps. 56, vs. 8:

(Sy) Maecken sick dietz *dat hun geen schaey kan cleven.*

DIENEN, passen, voegen. G. 260, 16:

We dienen *mekaêr niet, Lobberich en ik:*
De valsche schoonpraet zouw geen peert nae mijn stal wezen.

Verg. Weilands Woordenboek.

DIERBAAR, kostbaar. N. H. 603, 9: dierbaar *gesteente.*

DIK, dikwijls, veelmalen. G. 200, 40:

Maar (hy) volght den rechten wegh, hoewel hy slibbert dik.

DIT, in plaats van *hier.* N. H. 1162, 46: *zulx het den beleggers genoeghzaam onmooghelyk was*, dit *langs dicht onder de stadt te raaken.*

DOE, doen, d. i. toen. G. 143, 45: *En zy verhaald' het* doe.

DOMPEN, dompelen. G. 26, 53:

Maar 't overtreden
Van 'nootdruftigheden
Dat dompt' *een yder*
In de zorgen wyder.

DOODTSEYGHEN. N. H. 812, 39: *Toen braght Anastro by, dat de Prins door den Kooning, die de plaats des gerechts bekleedde, voor weederspannigh en* doodtseyghen *verklaart was.* Het is hetzelfde als: vogelvrij verklaard.

DOORHELDER, doorluchtig (illustris). N. H. 842, 6: Doorhelderste *Vorst.*

DORNIK, Doornik (Tornacum). N. H. 761, 16.

DRAGHLYK, dragelijk. N. H. 572, 52. Vergel. het Wbk. op *beklaghlyk.*

DRENTHE. Hooft gebruikt den naam van deze provincie doorgaans met het artikel: *de Drenthe.* N. H. 691, 19.

DREUMELEN, verstoppen, verbergen. G. 277, 11:

Daer ging hy de Pot dreumelen *onder een steyger in de nieuwe stadt.*

Men zie van dit woord de belangrijke aant. van Dr. M. de Vries, achter den Warenar, bl. 205.

DRIEGEN, dreigen. G. 59, 23:

'T zy dat hy driege *met beschreilijk oorlogh, op*
Te koomen den François, wiens speer hy niet laat roesten.

en 264, 41:

— hy vloekt en hy drieght
Het al te vermoorden, as' er slechts wat rook uitvlieght.

DRINGER, doordrijver. N. H. 760, 2: *daar 't aan de geliefte eens kleenen getals van persoonen, oft somwyls aan drie oft vier Burghermeesters, jaa aan eenen* dringer *onder hen hanght yemandt te doen opstaan en uit zyn' welvaart te werpen.*

DROEFLYK, droevig. N. H. 1213, 38: *de* droeflyke *gesteltenis der Landen.*

DRUILEN, draaijen, talmen. G. 233, 47:

'T is lang genoeg gedruilt *met mal niet zonder zeer doen.*

DRUXEL, voor het onduitsche *exemplaar.* N. H. 1601, 29: *Etlyke hondert* druxels *van deezen inhoudt.*

DUF, dof. G. 188, 34: *dien geest zoo* duf.

DUITS WEZEN, lustig drinken. G. 272, 19:

Wat zegh j'er toe, zel je duits wezen *van daegh?*

Zie hierover de aant. van Bilderdijk op H.'s Ged. III. 168, en van Dr. M. de Vries op den Warenar, bl. 179.

DUSGEDAAN, G. 74, 9: *verlost van* dusgedaane *quaal.* »'t Oude en echte voor ons tegenwoordig *dusdanige*," zegt Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. I. 193. Zie mede Clignett, Bijdr. tot de Oude Letterk., bl. 215.

DUSSCHEN en **DUSKEN**, vlaamsch voor *dus een*,

zulk een. G. 266, 33: dusschen *zootjen aeltjens.* 279, 50: *Doe hy* dusken *jongen was.*

DUTTEN, suffen, mijmeren. G. 209, 20:

Zy dutt' *in 't wonder 's werks verwart, en voer niet voort.*

DUYDING, opvatting. N. H. 582, 41: *Hierop viel verscheyde* duyding, *naar de smaak van yders gezintheit.*

EEN NIET, voor als wij zeggen *niet één.* N. H. 594, 9: Een niet *daaronder, oft hy roemde zich Ridder van afkoomst.*

EENSCH WORDEN, eens worden. N. H. 494, 49: *Men werd dan endtlijk* eensch. Zoo ook *oneensch*, 681, 42: *de gemeente* oneensch *met de regeerders.*

EENZEEDIGEN, eenstemmig denkenden, eensgezinden. G. 243, 50:

D' eenzeedigen *zyn naader bloedt dan maagen.*

EERTVELDERS, door onzen schr. zelven verklaard, N. H. 1162, 31: *zesentwintigh* Eertvelders (*'t is een soort van groote schuiten*) *gelaaden met staketten en ander tuigh.*

ELEMENTEN, soort van vloek. G. 271, 14:

Elementen, *toekomende zwaeger, hoe keunje ook?*

en 279, 11:

Gans elementen *geef j'et niet weer?*

Van dit *elementen* is eene bloote verbastering de uitroep *eleman*, mede door onzen schr. gebruikt en in het Wbk. opgenomen, doch aldaar verkeerdelijk door *edelman* verklaard. Zoodanige verbasteringen of woordspelingen zijn in dergelijke uitroepen zeer gewoon. Ik acht het zelfs niet noodig, met Dr. De Vries hier aan eene *verfranschte* uitspraak te denken, zie de Aant. achter Warenar, bl. 133.

ELFSTE, elfde. N. H. 663, 11. Zoo ook *zevenste* voor *zevende.* Zie daaromtrent Hinlopen, Historie van de Nederl. Overz. des Bijbels, aant. bl. 113.

ELKANDER komt soms, naar de wijze onzer ouden,

afgescheiden voor en met het voorzetsel tusschen beide. N. H. 269, 47: *'t welk bloedt, breyn, vlees, been, ingewandt,* elk onder ander *geflanst, tot eenen roerom, maakte.*

ELKMAALS, t'elkens, telkens. G. 178, 8:

Want ik my elkmaals *voel bezeeren.*

ENGELSCH, engelachtig. G. 145, 50:

Een' engelsche *gedaant, zoo klaar, dat mensch haar ziet.*

Zoo mede Vondel in zijn Lucifer, bl. 38:

Indien hy Adam noch een zelve heerlijckheit,
En d' Engelsche *natuur gelijck, hadt toegeleit.*

Six van Chandelier, Poesy, bl. 497:

Sy komt, sy komt, van Engelsch *licht*
Omheirt, rechtvaardigh, in 't gericht.

Zie voorts de aant. op bl. 13 van het Eerste Stuk dezes Archiefs.

ENKLIJK, blootelijk. N. H. 581, 33.

ERFRAADT, een raad, door die van Utrecht uit geboren burgers ingesteld, om gedurende hun leven in het bewind te blijven. N. H. 950, 10.

ES, naar de aloude schrijfwijze voor *is*, hier om het rijm. G. 115, 20:

Van allen rykdoom, die te lastren lichter es
Dan te versmaaden, ben ick opperste vooghdes.

FAILEN, feilen, dweilen. G. 284, 40:

Van muuren te witten, van vloeren te failen, *niemant haers gelyk.*

Zie over het woord Weil. Taalk. Woord.

FLONKERBAG. G. 207, 41, wordt Susanne van Baarle genoemd: Flonkerbag *in Hollands pruik. Bag* heeft hier de beteekenis van *edelgesteente,* zie het Taalk. Magazijn, I. 248.

FRANKFOORT, stadsnaam voor *Frankfort* (Francofurtum). N. H. 868, 32, even als men in 't hollandsch zegt *Amersfoort* (Amisfurtum).

FRANCHOYS, Franschman. N. H. 970, op den kant, en doorgaans.

FUTZELEN. In het Wbk. komt dit werkw. voor in den zin van *dralen;* doch het heeft ook de beteekenis van *frommelen*, G. 281, 29 : *Wat* futzelje *mit de mantel?* Van beide beteekenissen is nog onderscheiden die van *knutselen*, als bij Bilderdijk, Nalezing, II. 102 :

Ik futsel *en lijm,*
En slaag ik in 't rijm,
Zoo worden 't gedachten.

FYN MAN. Een slim, schrander, ervaren man. Zie het Wbk. Doch in een' anderen, nog bij sommigen gebruikelijken, zin komt het woord voor N. H. 1108, 32 (van Reingoudt): *En zoo* fyn *een* man, *die geene dienstbooden dan van den Hervormden Godsdienst onder zyn gezin plagh te lyden, starf eindtlyk tot Brussel, daar hy zich uit vreeze voor zyn' schuldenaars verhoolen moest houden, in 't Roomsche geloof.* Trouwens de denkbeelden van slimheid, list en huichelarij zijn naauw verwant. In Duitschland zegt men *Frommler*, maar in de streken langs den Rijn wordt het hoogd. bijv. naamw. *fein*, dat anders *netjes* beteekent, ook in dezen zin gebezigd. In den zin van *huichelaar, mooiprater, vleijer*, is het bij Langendijk, Ged. II. 253 :

Ik merk wel, fynman, *jy hebt lust*
Mit my te gekken: maer ik laet me zo niet loeren.

Bilderdijk gebruikt *fijnman* nog in den boven eerst aangewezen zin van *schrander, ervaren man*, in zijne vertelling : *de Siameezen*, Mengelp. II. 113 :

Hij doet zijn' Staatsraad Zadig roepen.
Wel, fijnman! *(zegt hij), wat is dat?*
Ik meende dat ik in mijn troepen
Getrouwe, brave lieden had.

TOELICHTING

VAN

HET WOORD *BRIL*,

IN

HOOFTS *WARENAR*.

In het jaar 1843 verscheen te Leiden, in een bevallig kleed gedost, een herdruk van het bekende blijspel van Hooft, getiteld de *Warenar* (*Ware nar*), hetwelk door Dr. De Vries met belangrijke verklaringen verrijkt en toegelicht werd.

Onder deze trof die van *nuwe brillen* bijzonder mijne aandacht. De plaats bij Hooft, waar van *nuwe brillen* gesproken wordt, luidt dus:

(*Lekker* spreekt).
— — *Men geeft groot gelt veur deze* nuwe brillen,
Maer ik gaf 'er mijn leste gelt wel veur, wist ik 'er ien,
Daer ik in de luy haer boezem of deur heur lenden kon zien.
'K zouw 'er mijn lijf nae zetten, *gelijk de wayluy op het wilt loeren,*
En zien van stukjen tot beetjen wat ze in heur schilt voeren.

Wij zullen hier letterlijk afschrijven, wat de commentator ons daarvan op bl. 219 enz. mededeelt.

» De uitvinding der brillen heeft vermoedelijk in *Italië* en reeds in de dertiende Eeuw plaats gehad. Maar waarschijnlijk zijn zij eerst later algemeen in gebruik gekomen;

althans dat zulks hier te lande eerst in het begin der zeventiende Eeuw het geval is geweest, zou men uit de woorden van Lekker kunnen opmaken, en dit wordt welligt bevestigd door C. Bieskens in zijne klucht van *Claas Kloet* (1619), II. bl. 6:

Ick wil nae miester Dirrick Door toe, hier op de kleuter-dijck,
En segghen dat hy te deghen gauw kijck inde sterren, wat fortuyn ick sel loopen,
Al sou hy er ien van deuse nuwe snofs brillen *om koopen:*
Daarmen van hier op het Hof mee sien kan (so men niet en jocket)
Aan 't Amsterdammer uurwerck hoe laat dat de klok het.

Of zou het een en ander misschien op de verrekijkers kunnen doelen, die men *spottender wijze* eene nieuwe soort van brillen noemen kon."

Zonder eenige aanmerking te maken op den tijd der uitvinding (waarover men kan nalezen *Smith, Gezigtkunde*, I. 49—55, en *Hoefer, Hist. de la Chimie*, I. 370), zoo moet het ons verwonderen, dat de Hr. De Vries, na vier jaren tijds, deze onjuistheid in het een of ander periodiek werk niet heeft opgeheven. Nu toch zullen de lezers van gezegd blijspel voortdurend bij de gedachte blijven, dat de schrijver onze tegenwoordige *brillen* nog steeds blijft beschouwen, alsof zij, ten tijde van Hooft en Bredero, hier te lande nieuwlings waren ingevoerd of in zwang gekomen. Dit immers is het hoofddenkbeeld zijner verklaring, en de vraag, op het einde der aangehaalde plaats van Bieskens geopperd, of namelijk de naam van *brillen* ook op de *verrekijkers* kon doelen, die men *spottender wijze* eene nieuwe soort van brillen noemde, geeft reeds den twijfel te kennen, dien de schrijver wegens zijne verklaring koesterde.

De woorden *bril* en *nieuwe bril* komen, in hunne onderscheidene beteekenissen, zoo vele malen bij de oude schrijvers voor, dat het ons zou moeten bevreemden, indien Dr. De Vries deze plaatsen niet ontmoet of gade-

geslagen hadde, om daaruit te zien, dat de *brillen* of oogglazen in het begin der 16de eeuw, bij ons te lande, reeds lang algemeen in zwang waren, en dat men eene eeuw later de *verrekijkers* (in of omtrent 1608 in *Zeeland* uitgevonden) zoowel in het Fransch als Hollandsch, niet *spottender wijze*, maar wel degelijk in goeden ernst, *lunettes* en *brillen* noemde, met dit onderscheid, dat men haar *nieuw* noemde, in tegenoverstelling van de reeds lang in zwang geweest zijnde oogglazen. Het woord *verrekijker* is van latere vorming, en door dat van *kijker* voorafgegaan.

Wij willen onze kleine toelichting door eenige voorbeelden uit vroegere schrijvers staven, en doen zien:

1°. Dat de *brillen* of oogglazen ten tijde van Hooft reeds meer dan eene eeuw in zwang waren, en dat men van deze niet als van iets nieuws, maar als van iets zeer gewoons sprak; en

2°. Dat de kijkers, ten tijde van Hooft, niet *spottender wijze*, maar in goeden ernst, met den naam van *brillen* bestempeld werden.

Ten einde hierin eenen geregelden gang te houden, zullen wij met een' tijdgenoot van Hooft beginnen, en tot het begin der zestiende eeuw opklimmen, om het eerste te bewijzen; waarna wij weder, uit een' tijdgenoot van Hooft, het tweede zullen bevestigen.

I. Bredero, Moortje, uitg. van 1617, bl. 35:

'Tis een goet schic van een knecht, tis jammer dat hy so loopt snoepen
Ten is geen wonder al is hy jongh dat hy alree brilt:
Want van syn vijftien of sestien Jaer so raackten hy op het wilt.

Een vroeger voorbeeld van het dragen van *brillen* vinden wij in:

II. Meyer, Oude Nederl. Spreuken en Spreekwoorden, van den jare 1568, bl. 82:

Die moet sien met brillen,

purgieren met pillen,
ende boeleren met medecyne,
syn leven werdt hem pyne.

Een derde voorbeeld, en dat reeds tot het jaar 1548 opklimt, vindt men in:

III. Anna Bijns' Refereynen, en aldaar in R. 12:

Die te straffen hooren behouen gheen brillen
Si sien door de vingher.

In een exemplaar dezer uitgave van 1548, toebehoorende aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, vindt men voor op het schutblad: »Ed. 1529 bestaat." Deze woorden zijn met potlood geschreven, en onderteekend door iemand, van wiens naam ik de eerste drie letters »*Lem*...." slechts bij gissing lezen kan. Indien deze aanteekening met de waarheid strookt, dan klimmen wij met de *brillen* of oogglazen hier te lande tot 1529 op, als wanneer zij reeds als eene gewone, en dus lang in zwang geweest zijnde zaak, vermeld worden.

Voor het laatste vinden wij, onder anderen, een voorbeeld in het *Journaal ofte gedenkwaardige Beschryvinge van de Oost-Indische Reyze van Willem Ysebrants Bontekoe van Hoorn, begonnen* 18 *Dec.* 1618, *ende vol-eynd* 16 *Nov.* 1625.

In eene uitgave, welke ik van dit Journaal bezit, van 1756, *te Amsterdam bij Joannes Kannewet*, vinden wij, bl. 24 en 25, dat, toen Bontekoe, na zijnen wonderlijken en gevaarvollen tocht, met zijne boot de reede van Batavia bereikte, *Frederik Houtman*, die met zijn schip daar voor anker lag, *doen ter tijd stond en keek met de* Keyker *of* Bril *na hen toe, verwonderd zijnde*, enz.

Hier worden *kijker* en *bril* zamen genoemd, en daardoor, zoowel als door de vorige aanhalingen, alle twijfel opgeheven, aangaande hetgeen men door *brillen* en door

de *nuwe brillen* van Hooft en Bieskens te verstaan hebbe. De laatste waren onze tegenwoordige verrekijkers, toen nieuwlings uitgevonden. En waartoe zou anders Lekker *zyn lyf er naar moeten zetten?* Gewis niet, om een bril op den neus te plaatsen, maar wel om door een' kijker te zien, en dien in de handen vast te houden, even als de *wayluy*, d. i. jagers, het geweer, wanneer zij *op het wilt loeren;* en Bieskens kon in zijne Klucht ook niet anders bedoelen, daar hij zelf zegt, dat men daarmede van het Hof te *'s Hage* zien kon, hoe laat het te *Amsterdam* op de klok was.

A. C. OUDEMANS.

BRIEF

VAN WIJLEN

Mr. *W. Bilderdijk*,

AANGAANDE 'T GEBRUIK VAN

HET WOORD *ZON*

IN

'T MANNELIJK GESLACHT.

[Deze Brief komt voor in het thans weinig bekende werk: *De Post van den Helicon*, 2 deelen, Amst. 1788, en strekte ten antwoord op eene vraag, D. I, bl. 95, in dezer voege voorkomende: »Het Compliment van den Chartermeester aan den Heer Bilderdijk, en hij laat vragen, sints wanneer de *Zon* van het mannelijk geslacht is geworden, dewijl hij in *den Winter* (pag. 78, reg. 18 in de Schakeering) gelezen heeft:

De Zomer mocht naken,
Wij voelden geen blaken
Des koestrenden Zons.

De Dichter gaf hierop in hetz. deel, bl. 117, het volgende antwoord, dat mij, door eene vriendelijke hand daartoe in staat gesteld, niet ongeschikt voorkwam, te dezer plaatse over te nemen. Het betreft een moeijelijk en nog niet geheel uitgemaakt punt onzer spraakkunst, bij 't welk Bilderdijk zich grooter vrijheid veroórloofde, dan menigeen zal kunnen toestaan. Ik heb over dat punt gehandeld in mijne *Proeve over den Invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal*, voorkomende in het Vijfde Deel van de Nieuwe Reeks van Werken der Maatsch. van Nederl. Lett., bl. 228 en volgg. en neem de vrijheid, den belangstellenden lezer derwaarts te verwijzen; hier thans alleen nog bijvoegende, dat het dichtstukje *De Winter*, boven uit eene schakeering der *Dichterlijke Handschriften* aangehaald, later is opgenomen in de *Odilde*, bl. 90 en verv. — A. D. J.]

Heer Mercurius!

Uw Chartermeester schijnt een wonderlijk Heer in zijn beroep. Ik hoop niet dat hij dezelfde persoon met den Opperstalmeester is, waarvan gij in een vorig N°. gewag maaktet; het geen men echter bijna denken zou. Ik beklaag Apollo van harte, dat hij zoo slecht bediend wordt; doch dit is niet vreemd hier te lande. Hoe 't zij: zoo hij een of ander weten wil, waarom de *Zon* (het denkbeeld der Zon namentlijk) mannelijk zij, zend hem tot uw Engelschen naamgenoot, door Harris uitgegeven en te Londen gedrukt 1765, die in zijn eerste Boek, 4e Hoofdst., daar genoeg van heeft. — Doch zoo hij meer bepaald vraagt, of het naamwoord *Zon* in het Nederd. mannelijk is of ooit geweest is, zeg dan slechts eenvoudig *nooit*.

«Maar waarom hebt gij dan *des Zons* gezegd?»

Zoo uw Chartermeester dit vraagt, zal ik 't hem niet beantwoorden; hij dient toch zonder mij wel Nederduitsch te verstaan. Doch dewijl ik met u meêlijden heb, zoo lees Hinlopens Historie van de Overzetting des Bijbels, bladz. 112, de bekende plaatsen, waar voorkomt het *Boek des Wets;* Hoofts Brief van Menelaus, en andere oude Schrijvers; die niet *wet* en *zon* voor mannelijk hebben gehouden, maar naar de *declinatie* in *s* hebben verbogen; waar toe ook alle zoo wel vrouwelijke als mannelijke naamwoorden evenzoo behooren, en die men voor 200 jaar nog aan alle *monosyllaben* zonder onderscheid toeëigende.

En weet bovendien, dat zoo onze zoo gezegde Spraakkundigen dit ooit naar behooren waargenomen hadden, men tegenwoordig even weinig de woorden van *tijd*, *dood* en andere, tegen alle reden en taaleigen aan, voor mannelijk achten, als *Hooft* of een' ander over al zulke buigingen als *des Zons*, *des Zwanen*, gispen zou; terwijl

die Genitivi door zich zelfs het geslacht even weinig aanduiden, als het boekschrijven verstand en geleerdheid, of eene groote vederbosch krijgshaftigheid.

Kortelijk (en verstaat gij dit weinige niet, zoo studeer zelf, of wacht tot mijn Nederd. Spraakkunst in 't licht komt, die alles ophelderen en bewijzen zal) onze Taal heeft twee hoofddialecten, waar van de eene de *Genitivus* en het meervoudig getal altijd in *S*, de anderen altijd in *N* maakt; en 't geslacht doet daar niets toe. — Thands vergeet men dit, en volgt eene gewoonte die beide *declinatien* vermengt en de laatste verlamt, door in 't vrouwelijke de *N* weg te laten.

De gewoonte maakt wet, ik erken het; maar een overblijfsel van oudheid nu en dan eens te gebruiken, is 't recht des Dichters door alle tijden geweest. Poeta jus suum tenuit et dixit audacius. — Volg gij het hier na, Mijnheer *Mercurius!* maar stoor. ons echter in onze bezitting niet, of verwacht een geducht *mandament van maintenue*, en wilt gij nog een goeden en welmeenenden raad boven dien, zoo ge ooit Nederduitsch wilt kennen, lees dan tog geen der Spraakkunstenaren, maar beoefen de algemeene Taal en onze oude Schrijvers.

Vaarwel, ik ben

(get.) W. Bilderdijk.

GEMENGDE OPMERKINGEN,

BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

Bastaardwoorden. — Het werkje van den Hoogleeraar Siegenbeek, welks uitgave wij met belangstelling te gemoet zagen (1e. St. bl. 82) is thans in het licht verschenen, onder den titel van: *Lijst van Woorden en Uitdrukkingen, met het Nederlandsch Taaleigen strijdende, bewerkt door Matthijs Siegenbeek, en uitgegeven met goedkeuring van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (Leiden 1847, 56 blzz.). Den inhoud van deze *Lijst* door eenig verslag nader te doen kennen, laten wij voor onze letterkundige tijdschriften over; liever nog wenschen wij het werkje zelf in ieders handen. Sommige afgekeurde woorden en spreekwijzen zullen, naar wij meenen, niet iedereen evenzeer verwerpelijk schijnen, en het ware welligt uit dien hoofde hier en daar niet ongepast geweest, in eenige meerdere ontwikkeling te treden van de gronden, op welke de afkeuring berust. Op andere plaatsen zou men van den Hooggel. Schrijver kunnen verschillen. Het woord *eigendommelijk*, bij voorbeeld, door den Schr.: »een der meest verwerpelijke germanismen" geheeten, laat zich verdedigen door

de opmerking, dat de verplaatsing van den klemtoon op een' uitgang, hier als reden van afkeuring aangevoerd, steeds plaats heeft, wanneer die uitgang gevoegd wordt achter een woord, dat den toon op de voorlaatste lettergreep heeft, zoo als blijkt uit *gemeenschâppelijk* van *geméénschap*, *spaarzámelijk* van *spâârzaam* en dergelijke. Dan, over het geheel zal men hier datgene bijeengebragt vinden, wat inderdaad verwerpelijk is. Dat er veel gemist wordt, hetwelk moest opgenomen zijn, wordt in het Voorberigt reeds erkend. Ook als men zich bepaalt tot zulke woorden en uitdrukkingen, die bij schrijvers van naam en gezag voorkomen, zou deze lijst bij eene nieuwe uitgave voor merkelijke uitbreiding vatbaar zijn. Om daaraan het onze toe te brengen, willen wij nog eenige, en daaronder hoogst verwerpelijke, uitdrukkingen mededeelen, die ons voorkwamen.

Aanheer, in Van Lenneps zangspel Saffo, bl. 12.

In aanspraak nemen, in eene redevoering van Prof. Van Oordt, in de Vaderl. Letteroeff. 1846, bl. 309: »Wij hebben er gekend, die er over spraken, als of zij vergeten waren, dat het alles verdichtsel was, en het niet ontveinsden, hoe zeer het hunne belangstelling *in aanspraak nam*."

Afspeuren, Leycester in Nederland, I. 77: »sierlijk als het (rokje) *afspeurde* bij het zwart satijnen jakje."

Afzonderlijk, voor *behalve*, ald. bl. 18.

Beenkleederen, Het Huis Lauernesse, I. 26.

Beleeren, Scheltema, Mengelw. D. IV. St. II. bl. 175.

Geleider lage, Mulder, Bijbel voor de Israël. Jeugd, St. I. bl. 78: »dan heeft Kaïn zijne misdaad niet in hartstogtelijke verbolgenheid begaan, maar met voorbedachten rade en *geleider lage*."

Misgeschir, Leyc. in Nederl. II. 186.

Inkomstig, in een verslag van de Gewestel. Vereeniging van de prov. Groningen van het Ned. Onderw. Gen. 1843, bl. 5: »dat bij de examens voor de drie laagste rangen *inkomstig* werden toegelaten onderwijzers en kweekelingen boven de 15 jaren oud."

Kennen, voor *weten*, Het Huis Lauernesse, I. 98: »Hij *kende* zich genoeg in de gunst der dame." Zoo bl. 134 en elders.

Mutstas, ald. I. 63: zonder *mutstassen* of baard."

Oudere, ald. I. 202: »dezen laatsten, die *zijn oudere* was."

Hamelrumpen, ald. II. 412.

Schade, voor *jammer*, ald. I. 112, II. 5 en 424.

Schammel, voetbankje, ald. II. 323. Leyc. in Ned. I. 101.

Scharrelen, Mulder, aangeh. w. I. 80: »In den grond graaft hij eenen kuil, *scharrelt* er het bloedig lijk in." Bl. 81: »de plek, waar hij het ontzielde ligchaam *weggescharreld* heeft."

Strompelingen, voor *kousen*, Het Huis Lauernesse, I. 253.

Uitspotten, Leyc. in Ned. III. 261.

Vooruitspraak, voorafspraak, Het Huis Lauernesse, I. 199.

Vroegmaal, ontbijt, eenige malen voorkomende in den door den kundigen Steenbergen van Goor vertaalden roman: *De Herberg op de heide*, D. III. bl. 189 en elders.

Het woord opvallend is meermalen afgekeurd, op grond, dat het werkwoord opvallen bij ons in den zin van het hoogd. *auffallen* vreemd was. Ook dit laatste evenwel komt mij voor in den *Wegwijzer*, N°. 5 van dit jaar, bl. 264: »waar ons bijzonder de schoone definitie *opviel*." En bl. 297: »Ons *vielen* zij, onder eene menigte andere, zeer *op*." Eene dezer uitdrukkingen is

te lezen in eene Beoordeeling van eene Spraakkunst, en — mag men anders verwachten? — dus van eene allezins bevoegde hand.

Wij kunnen van de pogingen, die thans van meer dan ééne zijde worden aangewend, om onze taal tegen ontaarding te beveiligen, niet dan goeds verwachten. Mogt hierin nu maar niet, door overdrijving van eene zaak, die bij ijver veel kennis en behoedzaamheid vordert, te ver worden gegaan. Dat deze vrees niet voorbarig is, kan onder anderen blijken uit eene Beoordeeling van Hasebroeks Leerredenen (Vaderl. Letteroeff. 1847, N°. 8, bl. 336), waar zeer ernstig bedenking gemaakt wordt aangaande het gebruik van *zone* voor *zoon*, *vrage* voor *vraag*, daar (let wel!) »deze woorden geen goed Nederduitsch zijn." Wat landsman die Recensent wel mag wezen?

Overijsselsche tongval. — Wees ik, in het Eerste Stuk des Archiefs (bl. 83) op eene onvervuld gebleven toezegging, ten aanzien van de bezorging eener afzonderlijke uitgave van Halbertsma's Woordenboekje voor het Overijsselsch: ik ben thans in de gelegenheid te berigten, dat, langs een' anderen weg, een dergelijk Idiotikon te wachten is. Er wordt namelijk in het Weekblad voor Onderwijs en Opvoeding: *de Wekker*, N°. 25 dezes jaars, een voorstel medegedeeld, in de Vergadering der *Gewestelijke Vereeniging Overijssel* van het *Nederl. Onderwijzers-Genootschap* ter tafel gebragt door het Honoraire Lid, den Heer Baron Sloet tot Oldhuis, hetwelk luidt als volgt:

«Bij den vooruitgang en de ontwikkeling der wetenschappelijke beoefening onzer taal, begint men meer dan voorheen de onderscheidene taalspranken en tongvallen van het Nederduitsch te onderzoeken: men begint in te zien,

dat de ware en oorspronkelijke beteekenis van vele Nederduitsche woorden, en de geest der taal zelve niet alleen uit de oude kronijken, dichtwerken en charters der middeleeuwen, moeten worden opgespoord, maar tevens worden waargenomen in den mond des volks, waar het bij mindere aanraking met vreemden zijne taal nog in den onverbasterdsten toestand bewaard heeft.

Het Overijsselsch bevat eenen kostbaren schat van woorden, vooral van wortelwoorden, die men of als verloren achtte, of wel in aanverwante talen terugvindt, en die wederom tot verrijking van onze moedertaal konden aangewend worden.

Immers, wanneer men het Woordenboek van den Heer Weiland met dat van Kiliaan vergelijkt, zoude men bijna tot het besluit komen, dat de Nederduitsche taal in twee en eene halve eeuw zeer verarmd was, en dit zoude ook niet te ontkennen zijn, als men haar tot den zoogenaamden schrijftrant beperkte; want zelfs eene menigte woorden, die door Vondel, Cats, Huygens en andere schrijvers van hunnen tijd gebezigd werden, zijn in onbruik geraakt, zonder dat zich, in evenredigheid met dit verlies, nieuwe woorden uit eene zuiver Germaansche bron ontwikkeld hebben. Tot deze verarming heeft eene overdrevene vrees voor het bezigen van zoogenaamde Provincialismen medegewerkt; doch misschien ook het dwaalbegrip, dat men geene woorden bezigen mogt, die niet in de Woordenboeken, sinds onze taalhervorming vervaardigd, aangetroffen worden. Zoo is ook het Overijsselsch, waaraan Hugo de Groot zoo te regt eene krachtige eenvoudigheid toeschrijft (Vergelijking der Gemeenebesten, XXV Hoofdstuk) buiten eenigen invloed op den beschaafden schrijftrant en den rijkdom onzer moedertaal gebleven.

In overeenstemming met het wetenschappelijke doel dezer Gewestelijke Vereeniging, stel ik voor het benoe-

men eener Commissie, om de bouwstoffen tot het vervaardigen van een *Woordenboekje van het Overijsselsch* te verzamelen, met uitnoodiging aan al de leden dezer Vereeniging, om de bedoelde Commissie daartoe in staat te stellen, door alle woorden, die meer bijzonder aan het Overijsselsch eigen zijn, en verder alle eigenaardigheden van den Overijsselschen tongval op te teekenen die ieder in den kring zijner standplaats in gebruik vindt, en de opgaven daarvan aan die Commissie te verschaffen."

»Dit voorstel (zoo vervolgt de berigtgever in *de Wekker*) met toejuiching aangenomen zijnde, werden, behalve den Voorsteller, tot leden van de bedoelde Commissie benoemd de volgende, hier in alphabetische orde voorkomende onderwijzers: Benthem (G.) te *Markelo*, Benthem (J. C. G. van) te *Hengelo*, Brink (H.) te *Lonneker*, Entel (W. ten) te *Deventer*, Jager (A.) te *Rouveen*, Kunst (J.) te *Vriezenveen*, Lok (C.) te *Kampen*, Schreven (J. van) te *Zwolle* en Vierzen (A. H.) te *Zwartsluis*."

Het moet eenigzins bevreemden, bij dit voorstel geen gewag gemaakt te zien van de reeds in 1836 door den Heer Halbertsma geleverde, hoogst belangrijke Proeve. Het ware voorzeker wenschelijk, indien de arbeid, door de vermelde Commissie ondernomen, vereenigd kon worden met de nieuwe bewerking dier Proeve, die, in allen gevalle, wat grondigheid en kennis van zaken betreft, ten rigtsnoer kan dienen voor elk, die een' dergelijken arbeid onderneemt en daarmede wezenlijk tot opbouw der taal wil medewerken.

Logische ontleding. — Tot de voorstellen, die bij aankomelingen in de logische ontleding wel eens moeije-

lijkheid baren, behooren die, waarin het werkwoord onpersoonlijk en in lijdenden vorm voorkomt, b. v. *er wordt gedanst, gegeten* enz. Dergelijke uitdrukkingen komen in zeker opzigt overeen met *het regent, het vriest.* De werkingen *regenen* en *vriezen* worden hier voorgesteld als door geen bepaalden persoon verrigt: de werkwoorden heeten om die reden *onpersoonlijk.* Om aan den gewonen vorm eener uitdrukking te voldoen, stelt men, voor het afwezige onderwerp, het voornaamwoord *het* in de plaats. Met dit *het* nu, komt *er* in de eerst aangevoerde volzinnen, wat gebruik en beteekenis betreft, volmaakt overeen, zoo als door mij breeder werd aangetoond in het Taalk. Mag. II. 68. In *er wordt gegeten* dient *er* alleen ter vervanging van het niet genoemde onderwerp der rede, en dit woordje kan terstond gemist worden, zoodra de werking van eenige bepaling vergezeld gaat, waardoor het gemis des onderwerps niet hinderlijk is, of minder in het oog schijnt te vallen: *in de kamer wordt gegeten, op de kermis werd verleden jaar gedanst.* Men kan, des verkiezende, ook hier *er* behouden: *in de kamer wordt er gegeten, op de kermis werd er verleden jaar gedanst,* doch dit is niet noodzakelijk, en eigenlijk gansch overtollig.

Een geval van de weglating van dit *er* treft men mede aan in de volgende versregelen, die onlangs ergens ter logische ontleding werden opgegeven:

De dagen vallen lang, lang dunken ons de nachten;
Om langen loop van jaar, van maanden wordt gemord;
Wij zoeken tijdverdrijf, en achten,
Wij, zotten als wij zijn, het leven nog te kort.

De werking, in den tweeden regel door het onpersoonlijk lijdende *wordt gemord* uitgedrukt, heeft geen onderwerp: de bijvoeging *om langen loop van jaar, van*

maanden, wijst de zaak aan *om* welke gemord wordt, en ís alzoo de bepaling der werking.

Het zal welligt voor velen niet overtollig zijn, hier nog te doen opmerken, dat de woorden *lang* (in *lang vallen, lang dunken*) en *kort* (in *kort achten*) niet, zoo als het oppervlakkig schijnen kan, ter omschrijving dienen van de werkingen *vallen, dunken, achten;* maar respectivelijk bepalingen zijn van *dagen, nachten* en *leven.* Het *vallen* toch en het *dunken* zijn niet *lang*, geschieden niet *op eene lange wijze;* even weinig is het *achten* te *kort:* maar de *dagen* vallen, de *nachten* dunken zoo, en wij achten zoo het *leven.* De werkwoorden *vallen, dunken* en *achten* komen hier in het gebruik overeen met *blijven, schijnen, worden* en dergelijke, welke gewoonlijk vergezeld gaan van eene bepaling, het zij van het onderwerp, het zij van het voorwerp der rede. De woorden *lang* en *kort*, in de gemelde voorstellen, zijn derhalve *bijvoegelijke naamwoorden*, en niet *bijwoorden;* zie mijn opstel over dit onderwerp in het Eerste Stuk.

GEESTELIJKE SPRAAKKUNST. — Het zonderlingste boek onzer taalliteratuur is voorzeker het volgende, mij onlangs in handen gekomen: *Ontwerp van Handleiding tot een geestlijk A B C-Lees- en Rekenboek; door Jacobus Oterdoom, Lidmaat der Gereformeerde Kerk, en Commis ter Collecte en Recherge van de Convoyen en Licenten te Bellingwolda. Gedrukt voor rekening van den Autheur. Te Groningen, bij J. Oomkens J. zoon,* 1802 (64 bladzz. in quarto).

Behalve een *Nieuwjaarswensch, Voorbericht* en *Opdragt aan Sion*, bevat het *Ontwerp* in 29 §§ beschouwingen over *vorm* en *beteekenis* der *letters*, over *nomina*

substantiva, en andere deelen der rede; voorts over de *namen* en *waarden* der *sijffers*, en andere dingen meer. In alles wordt doorgaans eene geestelijke beteekenis gevonden, of althans gezocht, op eene wijze, die niet altijd even helder is en waarop past wat de schrijver zelf, na de behandeling van het geslacht der naamwoorden, getuigt: *doch dit is zwaar om te verstaan.*

Hiervan is de afleiding van het woord *wijf*, bl. 5 voorkomende, al terstond eene proeve. »*Vruiw* (leest men daar) is eene samentrekking van *vrouwe* en *wijf*, met uitwerping van vier letters en een' halve, te weten: *w*, *o*, *e*, *f*, en ene halve, of *j*. — De vier uitgeworpene letters, *w*, *o*, *e*, *f* te saam gevoegd zijnde, wordt het *woef*, niet onduidlijk *wijf;* en de *j* er achter geplaatst, die toch een' verkleinende uitgang is, wordt het *woefje*, niet onduidlijk *wijfje*: hieruit volgt, dat het woord *wijf* uit het woord *vrouwe* genomen is, of achter het woord *vrouwwijf* weg gelaten. — Een wijf is, in den besten zin genomen, een' vrouwe, wier tijd, om zich met een' man te verenigen, noch niet gekomen is: zoodanig ene was Eva in den staat der rechtheid: en zodanige onze reine bruiden, enz. Maar in enen anderen zin is een wijf eene onvruchtbare vrouwe, — ene halve vrouwe. En daar van daan is het woord *wijf* onzijdig."

In de verklaring van de letterteekens wordt, bl. 18, aangaande de *x* het volgende opgemerkt:

»*x*. *Satan*, *duivels*, is saamgesteld van twee jeën *jj*, krom gebogen, door elkanderen gevlochten; ziende de ene naar deze, en de andere naar gene zijde, recht en verkeerd, of rechtsch en slingsch; zonder dat hare hoofden met een punct of sluitteken zijn voorzien; al hetwelk ons kan afschetsen, dat aan alle des duivels listen, ellenden en boosheden geen slot noch einde te vinden is. — Zij heet *iks*, en is lelijk te noemen, lelijk om te hooren,

lelijk in 't aanzien, en nogthans wordt zij in het latijn bemind. — Het is een deugdzame stap onzer hedendaagsche Spraakkunstenaren, dat men de *x* uit het nederduitsch verworpen heeft: hetwelk men ook de *c*, *y* en *z* doen moest. — Dan ofschoon ik gezegd heb, dat de *x* saamgesteld is uit twee *jj*, zo is het nogthans, dat de ene *j*, die naar de rechtehand afziet, de gedaante en trek van een *c* heeft; afschetsende *Cain*, die verworpen is, wiens geest, door den satan naar zich getrokken als in een' duivel veranderd is."

De afkeuring onzes schrijvers aangaande de *x*, *y* en *z* gaat zoo ver, dat hij deze letters zelfs uit de *algebra* wil gebannen hebben, waarover hij zich, bl. 50, dus uitlaat:

»De vader der leugen niet willende overgeven, dat hij genen goeden grond heeft en hier genen wortel kan trekken, neemt de gansche magt der duisternis ter hulpe, om zelfs uit onmogelijke getallen den wortel te trekken, en werpt zijne list in enen anderen regel, den *Algabra*, den welken men voornamelijk berekent door *x*, *y*, *z* en soms ook met *a*, *b*, *c*. — Deze regel is wel in zich zelven ook goed, ja allerbest: maar men moest de *x*, *y*, *z* er uit verwerpen, en berekenen hem door *h*, *e*, *t*, en als die drie letters niet toereikend zijn, ook met *a*, *b*, *k*.

Tot den Algabra gebruikt men ook deze tekens $+\ \div$, plus minus, dat is meermin. Eene meermin is een zeewijfje: geen zeemensch: maar een monster, dat naar een' mensch gelijkt.

Men oordele nu: waarmede wordt toch de algabra berekend? Met *x*, *y*, *z*, en plus minus. En wat schetsen die af? Satan, helle, zonde en monsters, *wangedrochten*. — Tegens het verwerpen van *x*, *y*, *z*, uit den algabra, en daarvoor in plaats andere letters te kiezen, bezonder *h*, *e*, *t*, zou iemand kunnen inbrengen, en zeggen: die letters zijn zo handig niet, als *x*, *y*, *z*.

Hierop andwoord ik: het is waarheid: zij zijn zo handig niet, in de eerste opslag. Maar waarvan komt toch zulks? ai lieve! denk eens: is ons de Godsdienst ook zo handig als des duivels dienst? Is ons het pad naar den hemel zo handig als het kwade? en eindelijk is bij velen Gods beeld wel zo dierbaar als een' meermin? Zulks is echter niet goed, enz."

Ten slotte volge hier nog een gedeelte van het hoofdstuk, dat de leer der *naamvallen* behandelt:

»De eerste stand van man en vrouw, Adam en Eva is, in den staat der rechtheid aangemerkt, gesteld, onbepaald, en zonder voortteling aangemerkt; (want Adam is in den staat der rechtheid tot zijne huisvrouw niet genaderd): hiervandaan de eerste naamval, *Nominativus*.

Hun tweede stand was die (na den zondenval) van vader en moeder, door voortteling van hunnen eerstgeborenen zoon: hiervandaan de tweede naamval *Genitivus*.

Hun derde stand was die daaraan gelijk door voortteling van dochters: hiervandaan de derde naamval *Dativus*.

Hun vierde stand was die, waarin zij niet werkende, maar lijdende kwamen, door de voortteling van kindskinderen en verder nageslacht: hiervandaan de vierde naamval, *Accusativus*.

Hun vijfde stand was die, waardoor zij op het zien van hun nageslacht, en alle die ontelbare kinderen, onbegrijpelijk in verwondering raakten; en zulks goedkeurende, niet konden beredeneren; maar uitriepen: o! hoe!..... het zij zo!.... Hiervandaan de vijfde naamval, *Vocativus*.

Hun sesde stand is die geweest, namelijk: hunne afscheiding, of wegneming van God van deze aarde (hun dood): hiervandaan de sesde naamval, *Ablativus*.

Waarom er dan ook in dezen tijd gene naamvallen meer zijn."

DUITSCH TAALGEBIED. — Volgens eene opgave, voorkomende in het *Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Literaturen, von Herrig und Viehoff* (I. 462) zijn de duitsch sprekende bewoners der aarde op de volgende wijze verdeeld: 15,930,000 zielen in de zuiver duitsche Bondsstaten; 1,670,000 in 't koningrijk Saxen; 13,000,000 in Pruissen; 8,000,000 in Oostenrijk; omstreeks 3,000,000 in België; 2,666,000 in Holland; 1,250,000 in den Elsas, Vlaanderen en Lotharingen; omstreeks 1,500,000 in Zwitserland; omstreeks 500,000 in Rusland; 150,000 in Schleeswijk; 7000 op den Monterosa; 2300 op Helgoland; 5,090,000 in Noord-Amerika, Brazilië, Venezuela en Nieuw-Holland: het geheele getal der duitschers, van bij de 53 millioen, blijkt in meer dan 70 onafhankelijke Staten verdeeld te zijn.

A. D. J.

OVER DE

VERSCHILLENDE BENAMINGEN

VAN

HET HEIMELIJK SCHOOLVERZUIM

DER

LEERLINGEN,

DOOR

A. de Jager.

Er is geen gedeelte onzer taal, dat minder werd bearbeid, en toch zulks meer verdient, dan wat men gewoon is de *volkstaal*, de *taal des gemeenen levens* te noemen. De geleerde, die zijne grammaticale regels wil opmaken of staven; de woordenboekschrijver, die de beteekenissen eener uitdrukking wil vinden of aanwijzen: zij raadplegen, zoo niet uitsluitend dan bij voorkeur, het beschaafde spraak- of schrijfgebruik. Of deze handelwijze ook vaak tot nadeel der taal moet uitloopen, valt niet moeijelijk te beslissen. Daar is geen zeer diep nadenken noodig, om te beseffen, dat de beschaving eener taal niet in alle opzigten voor hare zuiverheid en zelfstandigheid voordeelig is. Wat geschaafd, geëffend, gepolijst wordt, neemt zeker in netheid, in sierlijkheid, in glans toe; doch het oorspronkelijke, het natuurlijke, het eigenaardige gaat tevens verloren. Wie deze opmerking gestaafd wil zien ten aanzien onzer moedertaal, sla eenen schrijver op uit het eerste tijdperk van haren bloei, en legge er eenen naast van den tegenwoordigen tijd, en hij zal verbaasd staan, zoowel over het verschil, door eenige eeuwen tusschen geschrevene taal en geschrevene taal te weeg gebragt, als door de overeenkomst van de

taal eens tijds, die tusschen spreken en schrijven geene klove kende, met veel van hetgeen nog heden ten dage in de dus genoemde platte volkstaal wordt aangetroffen.

Of het uit aanmerking van het gezegde raadzaam zij, de taalbeschaving in haren gang te willen stuiten, of den slagboom te willen opheffen tusschen onzen schrijfstijl en dien onzer gemeenzame verkeering: ik zou het niet meenen; doch even weinig ben ik van oordeel, dat echte kennis eener taal kan worden opgedaan zonder acht te slaan op de vormen, waarin zij zich nog in den meest onverbasterden staat vertoont. Bij deze vormen is de hand des tijds wel niet zonder allen invloed gebleven; doch in hunnen overgang van ouders op kinderen zijn zij doorgaans verschoond van de vijl der beschaving en van de nog veel geduchter wapens: het plooijzer der betweters en het snoeimes der puristen.

Zoo iets dienstig kan zijn, om den rijkdom der nederlandsche taal in zijnen geheelen omvang te overzien, en in het bijzonder datgene aan het licht te brengen, wat zij nog meest onverbasterd bezit, dan zijn dit voorzeker de pogingen, in de laatste jaren aangewend, om de tongvallen dier taal te doen kennen, zoo als die in de verschillende gewesten onzes lands nog bij het volk heerschen. De bijdragen, met dat doel reeds verzameld, zouden gezamenlijk meer dan één boekdeel van tamelijke uitgebreidheid vullen, en nog heeft iedere streek des vaderlands in dit opzigt niet het hare geleverd; nog is er menige eigenaardigheid in de volkstaal aan te wijzen, die de opmerkzaamheid tot hiertoe niet heeft getrokken.

Ik heb ten doel, deze laatste opmerking met een voorbeeld te staven, en tot dat einde stil te staan bij de verschillende benamingen, die in de onderscheidene gewesten onzes vaderlands wordt gegeven aan *het heimelijk*

schoolverzuim der kinderen. Bemerkt hebbende, dat die benamingen zeer uiteen liepen, en niet alle even verstaanbaar waren, heb ik door middel van de weekbladen *de Schoolbode* en *de Wekker* mijne medeonderwijzers uitgenoodigd, mij het hun deswege bekende mede te deelen. Ik had het genoegen, mijn verlangen boven verwachting voldaan te zien; en zoo ik thans in staat ben, eene gansche reeks van benamingen, met welke de genoemde zaak in de school- of kinderwereld bestempeld wordt, bijeen te brengen, erken ik gaarne, zulks voor het grootste gedeelte aan de welwillende dienstvaardigheid van ambtgenooten verpligt te zijn 1). Mogt ik bovendien geacht worden, in dit onderzoek over een en ander, wat niet zeer bekend of duidelijk toescheen, eenig licht verspreid te hebben, ik zou mij de genomen moeite te minder beklagen.

Een gedeelte der benamingen, die het van de school blijven der kinderen, zonder weten van ouders of meesters, draagt, is ontleend van het verschuilen of zich ophouden achter eene *haag*, *hegge*, *tuin* of *boschje*, woorden, oorspronkelijk dikwerf en ook hier van gelijke beteekenis. Dat voorheen in onze taal de bijvoeging *haag* zeer gewoon was bij zaken, die buiten af of in het verborgen geschiedden, en bij personen, die ze daar verrigtten, is bekend. Zoo was een *haagpoorter* iemand, die buiten de stad woonde; een *haagprediker* de leeraar die, kort na de reformatie, buiten de steden het Evangelie verkondigde 2); eene *hagespraak* eene bijeenkomst in bosschen, om over regtszaken te spreken 3); eene

1) Aan allen, die mij, op eenigerlei wijze, bij mijne nasporing de behulpzame hand boden, wordt hier openlijk dank gezegd.

2) Ypeij en Dermout, Gesch. der Ned. Herv. Kerk, I. Aant. blz. 65.

3) Ald. blz. 242.

haagschool eindelijk, volgens Kiliaan, eene school niet in het openbaar, maar in het verborgen gehouden, met verdere toepassing op eene school, die niet druk bezocht of weinig vermaard is 1). Van daar ook (om te naderen tot het onderwerp onzer tegenwoordige behandeling) bij denzelfden Kiliaan de benaming van haagklerk, voor een leerling, die zich korter of langer aan schoolverzuim schuldig maakt. Het schoolverzuim zelf heet, met spreekwijzen die ieder terstond verstaat, te Middelburg en te Axel achter de haag loopen; te Zwolle en te Kampen om de boschjes loopen, elders bloot tuintje loopen; op Texel achter het tuintje zijn, bij welke uitdrukking mij tevens de bijzonderheid is medegedeeld, dat men op dat eiland door *tuintje* een *dijkje* verstaat, dat de velden vaneen scheidt. In de Betuwe voorts zegt men met eenige verkorting haagje schuilen, en minder eigenlijk te Gent hage planten 2), en op het eiland

---

1) Men had ook *haagmunt* voor *niet geldige* of *onwettige* munt, zie Bilderdijks Aant. op Huygens, VI. 173. Het komt mij nog altijd hoogst waarschijnlijk voor, dat tot de hier aangevoerde zamenstellingen met *haag* mede behoort der ouden *haghedochte*, voor *spelonk*, *verblijf in eene wildernis*, zie mijne Verscheidenheden uit het gebied der Ned. Taalk. blz. 243 en volgg. Ook de Hoogl. Lulofs heeft zich verklaard voor de meening, dat *haghedochte* primitief *boschwoning*, *boschhol*, zijn kan, zie Handboek der Nederl. Letterkunde, blz. 418. Ik erken, dat het woord *dochte*, woning of hol, niet genoegzaam gestaafd is; want met genoemden Hoogleeraar dit te vinden in de plaats van Maerlant, Spieg. Hist. III. 122:

Els waser niet an dat dochte (d. i. deugde).

zal wel niemand; doch aan den anderen kant blijft mij de afleiding van *aquaeductus*, nog onlangs door de geleerde taalkenners Van den Bergh en De Vries voorgestaan, steeds onaannemelijk. Niet alleen toch is de overgang van *aquaeductus* tot *haghedochte* nog al aanmerkelijk te noemen, maar ook (en dit komt hier vooral in aanmerking) de gewone beteekenis van het laatstgenoemde woord laat niet toe, aan *riool* of *waterleiding* te denken.

2) Belgisch Museum, VIII. 177.

Overflakkee heggetje doen. Ik onderstel, dat de laatste uitdrukking zal moeten aanduiden: *eene wandeling achter een heggetje doen.*

Met de tot hiertoe behandelde benamingen komt overeen het fransche buissonnier en faire l'école buissonnière, welke laatste uitdrukking bij ons vooral bekend is. Het adjectief *buissonnier*, zegt de Dictionnaire de Trévoux, wordt gebruikt van iemand, die uit luiheid zich achter heggen of struiken versteekt, in plaats van zijn werk te doen; en *faire l'école buissonnière* is, volgens hetzelfde Woordenboek, een spreekwoordelijk gezegde voor *loopen spelen*, in stede van ter school te gaan. Dat *école buissonnière* zoude beteekenen: eene school, zoo weinig bezocht, dat de distels en struiken er groeijen, gelijk Borel beweert, is zeer onwaarschijnlijk.

Met de vermelde fransche uitdrukking wordt ook door Halma gelijk gesteld prendre ou avoir la clef des champs; dat deze spreekwijs, die, vooral met het oog op gevangenen, gebezigd wordt voor *in vrijheid stellen*, ook bepaald wordt toegepast op den nalatigen scholier, is mij echter nog niet bij eenig fransch schrijver gebleken.

Onder de uitdrukkingen, die mij ten aanzien van de meergemelde zaak zijn bekend geworden, ontmoet men er voorts, die bloot een *versteken* of *verschuilen* te kennen geven, zonder aanwijzing der plaats, waar men zich ophoudt. Zoo heeft men in het hoogduitsche dialect van Osnabrug voor schoolverzuimen het werkwoord schulken 1), hetzelfde als ons *schuilen*. In het oostvriesch wordt dezelfde zaak uitgedrukt door schoelwinkelen, waarmede wij slechts ons oude, in de kinderwereld bekende, *schuilwinkelspel* te vergelijken heb-

1) Strodtman, Idiot. Osnabr.

ben, om het te verstaan. Ieder weet toch, dat *winkel* hetzelfde beteekent als *hoek*, en dus *schoel-* of *schuilwinkelen* zoo veel als *in de hoeken schuilen*. In sommige streken van Vriesland zegt men schoeltje zetten en te Sneek schuultje maken. Ik aarzel geen oogenblik, om *schoeltje* en *schuultje* hier voor *schuiltje* te verklaren, volgens verschillenden tongval uitgesproken. Naar de beteekenis der werkwoorden *zetten* en *maken*, in de twee opgenoemde spreekwijzen, behoeft niet angstvallig te worden onderzocht, naardien zij, benevens nog enkele andere, die lager zullen voorkomen, vaak willekeurig schijnen af te wisselen. Met het genoemde *schuultje maken* heeft men gelijk gesteld eene meer bekende benaming, die in verschillende oorden onzes vaderlands in zwang is, met name in de benedendistricten van Gelderland, vooral langs de rivier de Linge; voorts te Woudrichem en omstreken, en in de nabijheid van Dordrecht; eindelijk in sommige plaatsen van Zuid-Holland, met name te Oudewater, en in den omtrek van Rotterdam, zoo als te IJsselmonde en Kralingen. De aldaar heerschende benaming voor het schoolverzuim is school makken of schooltje makken, welk werkwoord vervoegd wordt: *ik mak schooltje, hij makte schooltje, zij hebben schooltje gemakt;* de leerling, die zich aan het kwaad schuldig maakt, heet schoolmakker of schoolmakster. Een vaderlandsch onderwijzer heeft de meening geuit, dat dit geldersche, noordbrabandsche, en zuid-hollandsche *schooltje makken* niets anders is dan het vermelde vriesche *schoeltje* of *schuultje maken* 1). Ik kan niet anders dan dit gevoelen bijstemmen. De overeenkomst tusschen de beide wijzen

1) De heer Van Tussenbroek te Woudrichem, in de Schoolbode, nº. 44 en 45 van 1847.

van uitdrukken is zoo in het oog loopend, dat men bezwaarlijk aan twee verschillende zeggingen kan denken, en de uitspraak van *schuultje* of *schoeltje* kan ligtelijk door misverstand tot *schooltje* zijn overgegaan, terwijl de klank, dien men in sommige der genoemde streken aan de *a* van *maken* geeft, dit woord zeer tot *makken* doet naderen. Ook moet ik bekennen, aan de uitdrukking *schooltje maken*, in den bij ons gewonen zin dezer woorden, geene beteekenis voor de bedoelde zaak te kunnen hechten. Zoo lang althans mij deze niet wordt aan de hand gegeven, houd ik de op zoo vele plaatsen, en ook in ons schooldistrict, gangbare uitdrukking *schooltje makken* voor *een schuiltje maken*, dat is *zich ergens verschuilen*, zoodat zij derhalve met het woord *school* niets gemeens heeft.

In de zamenleving is niet ongewoon het zeggen *eenen sluiper maken*, voor *zich uit de voeten maken*, *op meer of min behendige wijze wegsluipen;* en deze zelfde uitdrukking vindt men ook op de zaak, die wij behandelen, toegepast. Op vele plaatsen in de provincie Overijssel, alsmede in het zutphensche, hoort men in dien zin bezigen een sluiper maken, of sluipertjes maken. Leerlingen, die zich aan het kwaad hebben schuldig gemaakt, vind ik in een te Kampen uitkomend tijdschrift sluipertjes makers genoemd 1); anders ook sluipers, elders druipers; en volgens een ander periodiek werk heet de zaak zelve in Vriesland een sloepe stik, d. i. een *sluipstuk* 2).

Aan de tot hiertoe vermelde uitdrukkingen lag het denkbeeld ten grondslag van de misdaad te willen verbergen,

---

1) De Tijdkorter, 1847, bl. 241.

2) De Schoolbode, 1847, nº. 37.

en zoo lang de leerling dit poogt, is hij, naar mijne schatting, zeker nog niet in de wol gewasschen. Het taalgebruik evenwel brengt niet steeds zoodanige verschooning met zich, en ik heb nog spreekwijzen te vermelden, waaruit men zou kunnen afleiden, dat het den scholieren niet altijd te doen is, om hunne nalatigheid voor anderen te bedekken; spreekwijzen, die te kennen geven, dat zij eenvoudig ledig rondloopen, of wel verruimd genoeg zijn van gemoed, om zich met het een of ander te vermaken.

Wat de eerste betreft: de Duitscher zegt die Schule verlaufen en hinter die Schule laufen; even zoo bezigt men in Drenthe de uitdrukking school verloopen, en te Zierikzee om de school loopen, of kort weg schoolloopen. In de omstreken van Kampen 1), zoowel als in Groningen, zegt men voor plat loopen, welke spreekwijze zal overeenkomen met *plat loopen*, dat wij ook hier kennen, voor wat men anders heet *lanterfanten*, dat is, op en neêr loopen, zonder bepaald doel; met welk laatste werkwoord overeenkomt slieren, dat door Halma wordt opgegeven, behalve in de gewone beteekenis van *rondloopen*, onder anderen ook in die van de school te verwaarloozen; en voorts in den zin van *landloopen*, het engelsche to play the truant, dat is *den landlooper spelen*, onder welke benaming bij onze overzeesche naburen het schoolverzuim der kinderen bekend staat. Het vermelde *voor plat loopen* wordt in Groningen ook wel verwisseld met een plattertje maken. Ik voeg hier nog bij, dat men aan de Zaan zegt een onderweegje doen, en in de noordelijke streken van Overijssel: de school vergengelen, en een schoolvergengeler, zijnde het werkwoord

1) De Tijdkorter, 1847, bl. 233.

gengelen, zoowel in die provincie, als in Gelderland en Groningen, bekend voor *heen en weer loopen*, *rond-dartelen* en dergelijke 1).

Ik sprak in de tweede plaats van uitdrukkingen, die aanduiden, dat de scholier, die zijnen leertijd verwaarloost, zich met eene of andere uitspanning bezig houdt, en daarbij dacht ik aan de spreekwijs kraampjes 2) of krampjes loopen, in sommige hollandsche plaatsen, met name te Dordrecht, in zwang. Zij geeft duidelijk te kennen *langs de kramen slenteren*. Te Gent zegt men de pluim steken, volgens den heer Snellaert zoo veel als *kermis houden* 3). Zeer in onze nabijheid doelt het taalgebruik op een bij velen en ook bij de jeugd gezocht vermaak: op het eiland IJsselmonde namelijk spreekt men van vinkemannetje spelen, te Vlaardingen vinkertjes leggen, dat hetzelfde zal beteekenen; en ik vind (merkwaardig genoeg!) hetzelfde denkbeeld uitgedrukt in de taal der russische departementen Lijf- en Esthland, waar men in het duitsch, dat aldaar gesproken wordt, zegt schulfinken 4). Meer in de buurt, ik bedoel te Arnhem, zegt men strikken, en daar dit werkwoord bij ons niet ongewoon is in den zin van *vogels met den strik of het net vangen*, vermoed ik, dat het ook daar in dien zin zal worden opgevat. Te Groningen gebruikt men de uitdrukking vlinder

1) Taalk. Magazijn, I. 314. Overijsselsche Alm. voor Oudh. en Lett., 1836, bl. XIV der opheldering en achter Halbertsma's Woordenboekje. Met *de school vergengelen* kan vergeleken worden het hoogd. die Schule schwänzen. Het werkw. *schwänzen* is bij Adelung *heen en weer slenteren;* de active beteekenis evenwel heeft hij mij nog niet duidelijk gemaakt.

2) Schoolbode, 1847, nº. 37.

3) Belgisch Museum, VIII. 177.

4) Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Esthland, (Riga 1795), s. 213.

knippen, die zoo veel zegt als *kapellen vangen* 1). Of men tot de spreekwijzen, die eenige uitspanning te kennen geven, ook mag rekenen het schiedamsche riddertjes leggen, durf ik niet stellig bepalen; het komt mij evenwel voor, dat dit kan beteekenen *riddertje spelen, een ridje doen, uit rijden gaan.* Zoo zou ik ook de uitdrukking een snoesje maken, die mij is opgegeven als te Velp in gebruik, verklaren door een *snoepreisje*, d. i. een *pleiziertogtje doen;* de woorden *snoeperij* en *snoesterij* toch worden mede wel met elkander verwisseld. In vroeger tijd zeide men te Rotterdam een pensje leggen. Indien deze uitdrukking aanduidt, wat mij echter alles behalve zeker is, *de*

---

1) Met dit *vlinder knippen* laat zich vergelijken de uitdrukking *een uiltje vangen*, ook wel *een uiltje knappen* of liever *knippen*, voor *een slaapje doen.* Zoo lees ik bij voorbeeld in één der kleine stukjes, onlangs door het *Nut van 't Alg.* uitgegeven: «men kan het hooren aan den eentoonigen deun, dat de ziel op het eene oor ligt en *een uiltje vangt.*» Gelijk *vlinder knippen* gezegd wordt van iemand, die zijn' schooltijd verzuimt, kan *een uiltje vangen* ook gebezigd zijn van hem, die, in plaats van zijn' tijd wél te besteden, dien verslaapt. Is de eerste naar het ligchaam, de tweede is naar den geest afwezig, en loopt evenzeer (als men zegt) spelen. Deze opvatting komt mij thans vrij natuurlijk voor, en aannemelijker dan de verklaring van Bilderdijk, die mij vroeger (zie Taalk. Magazijn, III. 114), bij gebrek aan beter, niet geheel verwerpelijk scheen, en volgens welke *een uiltje knippen* zou gezegd worden voor *een oogeltje knippen.* Ook de heer Sprenger van Eijk denkt aan *uiltje* in den gewonen zin, ofschoon zijne uitlegging mij overigens niet duidelijk is, zie Spreekw. uit het Dierenrijk, bl. 85. Winschooten vermeldt in zijnen Seeman de spreekwijze *een uil vangen*, als bij de zeelieden in gebruik voor *niet kunnen wenden*, en leidt die af van de teleurstelling des vogelaars, die, meenende iets goeds gevangen te hebben, zich met een uil moet tevreden stellen. Hij had zich tot staving dezer, mijns inziens juiste, verklaring kunnen beroepen op meer zulke gezegden, als: *slib vangen, bot vangen, een bok schieten*, enz. doch hiermede het *uiltje vangen* niet moeten verwarren.

pensmarkt bezoeken, dan zou zij mede bij de genoemde eene plaats vereischen.

Ik ga over tot de vermelding van eenige spreekwijzen, die meer zien op de vrijheid, welke de scholier zich verschaft, dan wel op het gebruik, dat hij er van maakt. Zoo zegt men in Twenthe en te Almelo met eene zeer eigenaardige, van de paarden ontleende, uitdrukking den halster strijken. Van de ambachtslieden, die een halven dag zich van hunnen arbeid ontslagen zien, ontleende men in Vriesland de spreekwijs een half dagje maken 1). Ieder weet, wat de genoemde werklieden *schoven* of *schoften* noemen, te weten het op bepaalde tijden van den dag verpoozen van hunnen arbeid, om te gaan spijzen; den tijd, die van de eene verpoozing tot de andere verloopt, noemen zij een *schoft*. Hiervan draagt het verzuimen der school te Amersfoort de benaming van loopen schoften en te Putten op de Veluwe schoftjes maken. Hiermede acht ik gelijk, wat te Amsterdam en te Utrecht in dezelfde beteekenis gangbaar is, te weten, schobbetjes maken; eene letterwisseling als die in *schoftjes* en *schobbetjes* plaats heeft, is zeer gewoon. Ook vind ik in Halma's fransch Woordenboek *faire l'école buissonnière* vertaald door het werkwoord schobben, dat derhalve mede in zwang moet geweest zijn of welligt nog is. Het verdient opmerking, dat onze volkstaal zoowel *schoft* als *schobbert* kent voor *deugniet*, en dat men beide woorden heeft afgeleid van *schoven*, *schaven*, *schuiven*, d. i. wegloopen.

Wanneer de werklieden, uit hoofde van ongunstig weder of om andere redenen, verhinderd worden te arbeiden, noemt men dit *binken*, ook wel *een bink hebben*.

---

1) Schoolbode, 1847, nº. 37.

Of deze benaming in verband staat met het naamwoord *bink*, dat wij kennen voor een dier of mensch, dat uitgediend heeft of weinig waarde bezit, kan ik niet voldoende bevestigen, hoewel mij dit vrij aannemelijk voorkomt. Ook deze zegswijze heeft men toegepast op het verzuimen der school. In de Camera Obscura spreekt Hildebrand van «dat lieve jongetjen, dat driemaal in de week *den bink steekt*» 1), en in verschillende plaatsen van Noord-Holland bezigt men, behalve bink steken, nog binken, bink spelen, binkje spelen, binkje steken, en binkje draaijen, wordende de *b* van *binkje* somtijds in de uitspraak tot *p* verscherpt.

Onder de krijgslieden is eene andere benaming in zwang. Wanneer deze (wel te verstaan zonder verlof) zich voor eenigen tijd van de plaats hunner bestemming verwijderen, noemen zij dit *op den pof gaan* en *poffen*. Met deze uitdrukking komt volkomen overeen het fransche *épouffer*, in den gemeenzamen stijl gebruikelijk voor *zich wegmaken*, *heimelijk op de vlugt gaan* 2), welk werkwoord volgens Borel zoude afkomen van het oude *bouffer*, jagen. Wat er van de afleiding des woords ook zijn moge: om van de wegloopende soldaten op de wegloopende leerlingen overgebragt te worden, waren de uitdrukkingen poffen en op den pof gaan niet ongeschikt, en zoo heeft men mij dan ook medegedeeld, dat dit ten aanzien van de eerste het geval is te Groningen, en van de tweede te Breda. Waarschijnlijk echter zal dit gebruik zich wel tot meer plaatsen des vaderlands uitstrekken.

Men zal opmerken, dat de aangevoerde benamingen

---

1) 2e. Druk, bl. 229.

2) Zie de Dict. de Trévoux, en Hoefft, Bredaasch Taaleigen.

gaande weg eene ernstiger beteekenis gekregen hebben. Wie erkent *op den pof* te zijn *gegaan*, geeft met die uitdrukking te kennen, iets ongeoorloofds te hebben bedreven; wat niet het geval is met de bloote betuiging van te hebben rondgeloopen, of eene uitspanning genomen. Daar zijn mij nog enkele uitdrukkingen bekend, die de zaak even weinig, ja nog minder, in een verschoonend licht trachten te plaatsen, daar zij gelijk staan met *bedriegen*. Van dien aard is stukjes draaijen, te Amsterdam en in de provincie Utrecht gebruikelijk, en onlangs door den heer Heije als opschrift geplaatst boven een zijner kindergedichten 1). De uitdrukking schijnt vroeger in de algemeene toepassing van *bedriegen* niet vreemd geweest te zijn, als blijkt uit deze spreuk, die ik ergens vermeld vond 2):

Eens draait *men ook den sneegste* stukken;
Met d' eenvoud zal het tweemaal lukken.

Ook 't werkwoord *draaijen* alleen is in de volkstaal in dagelijksch gebruik in denzelfden zin, wanneer men zegt *iemand draaijen*. Het verzuimen der school heet in Utrecht ook wel stukjes zetten, zoodat men hier mede niet zoo zeer aan het werkwoord als wel aan het bijgevoegde naamwoord hechten moet. *Stukken* en *stukjes* toch wordt meermalen gebezigd om eenig meer of min heimelijk bedreven kwaad aan te duiden; zoo spreekt men van *guitenstukken*, *schelmstukken*, enz.

In plaats van *stukjes draaijen* en *stukjes zetten*, vind ik in het Woordenboek van Halma, dat naar mijn oordeel voor het nederduitsch gansch niet zonder waarde is, altijd in de beteekenis van *schoolverzuimen:* stutjes

1) Uitgeg. door de Maatsch. T. n. v. 't A., bl. 29.
2) Bilderdijk, Aant. op Huyg. VI. 123.

draaijen en stutjes zetten, zoo als ook stutjes loopen en stutten. De heer Weiland nam deze uitdrukkingen over op zijn artikel *stut*, waaruit moet opgemaakt worden, dat zij naar zijne meening tot dat naamwoord behooren. Ik heb voor dat gevoelen nergens eenigen grond kunnen ontdekken, en zou daarom liever in *stutjes* eene verbasterde uitspraak zien van *stukjes*.

Als te Monnikendam gebruikelijk is mij voorgekomen de spreekwijze: een pousie leggen. Zoo *pousie* hier eene verbasterde, of liever naar een of ander dialect gewijzigde uitspraak is voor *poes* of *poets*, dan beteekent zij nagenoeg hetzelfde als *stukjes zetten* of *draaijen*, d. i. bedriegen. De zegging *een poets* (of *poes*) *draaijen* is in dezen zin niet ongewoon. 't Woord *pousie* zou echter ook kunnen zijn van *pause*, verpoozing, en dan zou de uitdrukking bloot beteekenen: *wat rust nemen*.

Mij schieten nog over vier werkwoorden en wel frequentative werkwoorden, die daarin overeenstemmen, dat zij minder in verband staan tot in de taal aanwezige uitdrukkingen. Hunne beteekenis ligt om die reden niet zoo voor de hand, en ik zie mij verpligt, bij ieder derzelve afzonderlijk stil te staan: zij zijn fieteren, bommelen, spijbelen en scherlookeren.

Aangaande het eerste woord fieteren kan ik het kortst zijn. Ik heb alleen mede te deelen, dat het moedwillig verwaarloozen der school te 's Hertogenbosch met dien naam wordt bestempeld. Zoo min als mijn berigtgever ben ik echter in staat, den oorsprong dier benaming aan te wijzen. Het eenige woord mij voorgekomen, dat in klank met *fieteren* overeenkomt, geeft *binden*, *boeijen* te kennen 1); eene beteekenis, zoo verre

1) Epkema op Gijsb. Japicx, bl. 114.

van de bovengemelde verschillende, dat de stoutste etymologist, ten ware misschien een Schrickius of Becanus, daarvoor staan moet. Wie zich in gissingen zou willen begeven, zou in het midden kunnen brengen, dat *fieteren* welligt verbasterd is van *fielteren*, d. i. den fielt spelen, doch grond voor die gissing is mij niet bekend.

Eenigzins duidelijker schijnt de beteekenis van bommelen of boemelen, op IJsselmonde en Beijerland in zwang. Dit werkwoord komt bij onze vroegere schrijvers, zoowel als in verwante dialecten, onder anderen voor in de beteekenis van het *luiden der klok*. Van daar is het toegepast op de schommelende beweging van den klepel, en voorts bij overdragt op den gang van iemand, die, als men zegt, *heen en weêr slentert* 1). Ik acht, dat men bommelen of boemelen in dezen laatsten zin hebbe te verstaan, indien het van het verzuimen der school wordt gebezigd. Boven kwamen ons reeds enkele benamingen voor, die eene dergelijke beduidenis hebben, en men kan niet zeggen, dat zulke spreekwijzen de zaak op eene ongepaste wijze voorstellen. Ik voeg hier nog bij, dat de slenterende leerling op de genoemde eilanden een bommelaar of boemelaar genoemd wordt 2).

---

1) Brem. Nieders. Wörterb. I. 161. Schütze, Holstein. Idiotikon, I. 182.

2) Halma heeft *bommel* voor *eenig oneerlijk bedrijf*, en brengt als voorbeeld dezer beteekenis bij de zegging: *de bommel is uitgebroken*. Ook Weiland heeft die beteekenis overgenomen, hoewel hij in de bijgebragte spreekwijs denkt aan de prop van een vat, *bom* of *bommel* geheeten, zoo als Tuinman dit vóór hem insgelijks deed. Indien de verklaring van het woord *bommel*, door *oneerlijk bedrijf*, gegrond ware, zoude het niet ongegrond kunnen beschouwd worden, haar toe te passen op het werkw. *bommelen, boemelen*, in den tekst behandeld; doch die verklaring wordt door niets gestaafd, en rust op een misverstand. In de uitdrukkingen *de bommel is uitgebroken* of *uitgebarsten* is *bommel* geen *oneerlijk bedrijf*, en ook niet de *prop* van een vat; maar hetzelfde wat

Ofschoon het werkwoord spijbelen in geen onzer Woordenboeken voorkomt, is het echter in de schoolwereld vrij bekend, naardien het in een oud en veel gebruikt leerboek wordt aangetroffen. Het gebruik er van schijnt zich voornamelijk tot de provincie Zuid-Holland te bepalen. Te Schiedam, te 's Gravenhage en te Schoonhoven, bij voorbeeld, is de benaming niet onbekend; doch even weinig is dit ook het geval te Amersfoort, waar men spibelen zegt. Soms luidt de uitdrukking een spijbeltje leggen. Er zijn mij aangaande den oorsprong en de eigenlijke beteekenis van *spijbelen* eenige gissingen voorgekomen, die meer goeden wil, dan etymologischen takt verraden. Intusschen moet ik erkennen, door geen der mij ten dienste staande hulpmiddelen op het spoor te zijn geraakt van den waren zin van het woord, en ik zou derhalve niet in staat zijn, daarover eenig licht te verspreiden, indien een mijner vrienden, in Utrecht woonachtig, mij niet eene bijzonderheid uit de volkstaal dier provincie had medegedeeld, waarvan ik geene kennis droeg, en die wederom ten bewijze strekt van het nut, in de beoefening van de verschillende tongvallen onzer taal gelegen. In het genoemde gewest namelijk, althans te Amersfoort, bezigt men *spibelen* voor *heen en weder*

---

men anders *bobbel* of *buil* noemt, dat is een gezwel, hetwelk, tot voldoende rijpheid gekomen zijnde, openbreekt en de stoffen uitwerpt, die het bevat. Zeer te regt wordt dit, ofschoon gissenderwijze, opgemerkt in het Woordenboek des Instituuts op Hooft, die spreekt van *den bommel te laten rijpen*, eene zegswijze, die wel niet zal toelaten aan *de prop van een vat* te denken.

Het woord *bommel* is mij bij den dichter Smits nog voorgekomen in eene beteekenis, die ik niet in de Woordenboeken vermeld vind, Rottestroom, bl. 61:

Brandstof, nut voor 't algemeen,
Die de lieden van het veen
Dary, veen of bommel *noemen.*

drentelen, inzonderheid ten aanzien van kinderen. »*Jongen! spibel zoo niet*," is aldaar eene vrij gewone uitdrukking tegen den knaap, die door zijn op- en neder-loopen hinderlijk is. Het behoeft naauwelijks aanwijzing, dat ook deze benaming ligtelijk overgegaan kan zijn op den lanterfantenden scholier.

Met het vierde der genoemde werkwoorden keer ik, na de verschillende gewesten onzes vaderlands doorkruist te hebben, tot mijne haardsteden terug. Scherlookeren toch is, voor zoo ver mij bekend is, alleen te Rotterdam en in het naburige Delfshaven gangbaar. Aangaande den oorsprong dezer uitdrukking heeft de heer Van Reijn in het eerste (en helaas! altijd nog eenige) Deel zijner Beschrijving van Rotterdam 1) eene verklaring medegedeeld, aan eene manuscript-aanteekening van den oudheidkundigen Van Alkemade ontleend. Volgens deze zoude *scherlookeren* of *scharlookeren* beteekenen *naar Schoonderloo gaan.* In de ambachtsheerlijkheid van Schoonderloo, namelijk, thans onder Delfshaven behoorende, doch van vroegere dagteekening dan deze stad 2),

1) Bl. 73 der Aanteekk.

2) Bij giftbrief van 8 September 1389 vergunde Hertog Albrecht aan de Delvenaren eene haven te schieten »gaende uter stede van Delff tot in de Maze," en voorts »tusschen nieuwen lande ende *Schoenreloo* tot in de Maze toe." (zie Van Bleiswijk, Beschrijvinge der Stadt Delft, bl. 66) Bij het schieten dezer haven, waardoor Delfshaven ontstond, was dus *Schoenreloo* reeds aanwezig.

Den naam mijner geboorteplaats schrijf ik bij voorkeur *Delfs-* en niet, zoo als thans dikwerf geschiedt, *Delftshaven.* De naam der stad *Delft* was oorspronkelijk *Delf*, zoo als uit alle oude stukken blijkt. Heeft nu dit woord, hetzij ter steviging in de uitspraak, hetzij om andere redenen, de uitgangsletter *t* aangenomen, daaruit volgt nog niet, dat de afgeleide of zamengestelde woorden insgelijks die letter moeten overnemen. Zoo is men dan ook blijven zeggen en schrijven *Delfgaauw* en *Delfland* (bij Van Wijk verkeerdelijk *Delftsland*). De inwoners der stad noemen zich altijd *Delvenaars*, en nimmer *Delftenaars*, zoo als bij Ypeij en Dermout, Geschied. der Herv. Kerk, III. Aant. bl. 296.

bevond zich, waarschijnlijk ter plaatse van de tegenwoordige begraafplaats, eene kapel, die door de inwoners van Rotterdam druk werd bezocht; oorspronkelijk zonder twijfel met geene andere dan godsdienstige bedoeling, doch later tot uitspanning, en zelfs onder het plegen van zoodanige ongeregeldheden, dat het Bestuur van laatstgenoemde stad, door de vaststelling eener boete, daarin moest voorzien. Het komt mij met Van Alkemade zeer waarschijnlijk voor, dat de spreekwijze *scherlookeren* van dit feest houden buiten de stad haren naam ontleend heeft. Ik word in die meening versterkt door de opmerking, dat de benaming van *Schoonderloo* in de volkstaal doorgaans tot *Scherloo* of *Scharloo* wordt verkort, welke uitspraak met die van *scherlookeren* of *scharlookeren* volmaakt overeenstemt. Eene verdere verbastering der genoemde volksuitspraak heeft plaats in *Schieloo*, dat mede wordt gezegd, en mij staat voor, althans te Delfshaven, ook wel het werkwoord schielookeren te hebben hooren bezigen. Een en ander te zaam genomen geeft aan de gemelde uitlegging eene hooge mate van waarschijnlijkheid, en het denkbeeld was zeker niet ongepast, om het bedrijf des scholiers, die zich met eenige uitspanning ging verlustigen, in plaats van zich den leertijd ten nutte te maken, met den naam te bestempelen der gewoonte, om in de nabijheid der stad, onder den dekmantel der godsdienstigheid, zich aan uitspattingen over te geven, die het daglicht niet mogten aanschouwen.

NALEZING

OP HET

UITLEGKUNDIG WOORDENBOEK

DES INSTITUUTS OP DE WERKEN

VAN

P. C. Hooft,

DOOR

Mr. *H. J. Koenen* en *A. de Jager.*

II.

GANS. Dit woord komt voor in verscheidene verbasterde of verzachte vloekwoorden. Het is volgens Bilderdijk (Aant. op H's Ged. III. 175) in zulke gevallen in de plaats gesteld voor *God*. Zoo heeft men bij onzen Schr. de volgende uitdrukkingen, G. 262, 10: *gans bloedt;* 258, 30, en 267, 21: *by gans doot;* 277, 1: *gans duizent popelency;* 269, 18 en 282, 37: *gans eleweken* en *eele weken;* 274, 8: *by gans honden;* 270, 3: *gans lichters;* 270, 39 en 277, 14: *gans zakker lijsjes.* Over deze en dergelijke verbasteringen heeft Dr. M. de Vries eene hoogstbelangrijke aant. gegeven achter den Warenar, bl. 97—100.

GARONSTROOM, de Garonne. N. H. 836, 7.

GARZIJNEN. G. 284, 2:

> *Dan was 't after de* garzijnen, *dan after de bom,*
> *Daar de suiker in was.*

Volgens Bilderdijk, Aant. op H's Ged. III. 185, is dit woord eene verbasterde uitspraak van *razijnen.*

GAUWLUYSTEREND, naauwlettend. N. H. 600, 16: *Daar ontbraaken hem geen' dwarsdryvers, om zyn doen ten quaadtste te duyden, en door wreevel oorblaazen des Koninx* gauwluystrende *arghewaan te stooken.*

GEDYGHEN, gedijen. N. H. 807, 27: *opdat zoo wightigh een werk tot glorye Zyns Heylighen naams* — gedeeghe.

GEESTRYK, geestig, schrander, levendig; het hoogd. *geistreich*. N. H. 907, 18: geestryke *ooghen*.

GEHEYMZWYGHEND. N. H. 849, 46: *zyn* geheymzwyghenden *aard*.

GELAAT, in een' rechtskundigen zin. N. H. 759, 49: *Veele — werden ter stadt uitgeweezen, op zeekre peene, zonder* gelaat *van rechtspleeghing*, d. i. zonder form van procedure, gelijk men gewoonlijk zegt.

GELOOFSSCHIL, verschil van geloof. N. H. 637, 42.

GELOOFSWEEGHE, om het geloof. N. H. 810, 18: *niet gehengen, dat yemandt*, geloofsweeghe, *ondertast — wierde*.

GENOEGH, genoegzaam, bijna. N. H. 960, 46: *Want hem waare* genoegh *onmooghelyk geweest*, enz.

GERDE, roede. G. 274, 22:

En geef j'et niet weêr, gauwe dief, voor jou zijn de gerde *reê.*

Zie Weiland op *garde*.

GEREEDSCHAP, toebereidselen. N. H. 86, 42: *Men hoorde dat — by Linghen* gereedschap *ten oorlooghe gemaakt werd*. De Uitgevers van Hoofts Hist. verwijzen te dezer plaatse (D. I. 220) te regt naar 1 (en niet 2) Chron. 28, vs. 2 onzer statenoverzetting des Bijbels, waar dezelfde spreekwijze, *gereedschap maken*, in gelijken zin voorkomt: *ick hebbe* gereedschap gemaeckt *om te bouwen* (en niet *binden*). Van der Palm heeft: *ik had reeds* toebereidselen gemaakt.

GESCHIPBEKT, rostratus. N. H. 1024, 45: *een* geschipbekte *zuil*. Elders heet dit *genebd*, zie het Wbk. in voce. Het subst. *schipbekken* is mede in het Wbk. opgenomen.

GETIMMER, zoldering. N. H. 814, 18: *De Prins — meynde in 't eerst dat er een stuk van 't* getimmer *stortte.*

GETRANTEL, van *trantelen*, drentelen; doch hier in den zin van *talmen, dralen.* G. 281, 28:

Ik heb elders te doen, toont ze my, waartoe dit getrantel?

GETUIGH, in den zin van *getuige.* N. H. 967, 41: *zoo riep hy nochtans den Heemel tot* getuigh *aan.* En elders.

GEVALLEN, voorvallen, gebeuren. N. H. 722, 15: *Endtlyk kreeghen de burghers 't gevaar in dwangh, waartoe hun wel slaaghde dat het by daagh* geviel.

GODTVERGEETEL, N. H. 847, 6. Zie het Wbk. op *vergeetel.*

GOEDEN, meervoud van het subst. *goed*, thans *goederen.* G. 299, 32:

Wat eer, wat lof, wat dank, dat ik voor al de goeden
Waarmede ghy my hebt gezegent ziel en lijf,
Uw jonste schuldigh ben, en eeuwigh schuldigh blijf.

en 24, 38:

— d'erfgoên *die natuur ons achterliet gemeen.*

GOEDES MOEDTS. N. H. 1129, 39. Daarentegen *goe geur* voor *goede geur*, N. H. 847, 6.

GOEDTKENNEN, goedkeuren. N. H. 887, 4: *Zy* kenne goedt, *en beaangenaame alle verbindtenissen.*

GOOTELINGEN, kleine stukken geschut. N. H. 228, 32. Zie de aant. der Uitgevers van de Hist. D. II. 251.

GOST, voor *begost*, onv. verl. tijd van *beginnen.* G. 159, 67:

Het gezelschap zoud' een reisje
De gulgaauwe Gloorroos quellen.

't Gost *haar jaaren op te tellen;*
En besloot: 't is tijdigh vleisje.

GOUDE (DER), doorgaans voor *ter Goude* of *Gouda*, b. v. N. H. 886, 44.

GRAAZEN, meerv. subst. van *gras*. G. 147, 41:

— *groene* graazen, *daar 't welvaarendt vee naar togt.*

en 249, 30:

Hy bloeit, als bloem, in 't midden van de grazen.

GRAF, voor *graft* of *gracht*. G. 177, 76:

Terwijl ghy breidelt d'oorloghskanssen
Met wal en graf.

GRAFTELOOS, zonder grachten. N. H. 721, 14.

GRAMSCHAPPEN, meervoud van *gramschap*, thans ongebruikelijk. G. 22, 14:

Zijn uw' gramschappen *op elkandren zoo gebeten.*

GRANJEN. G. 277, 4:

Quamen ze in mijn presency, ze kregen de granjen.

Bilderdijk teekent hierop aan, Aant. op de Ged. III. 175: »*Granje* voor *gronje*, fr. *grogne*. Ziekte van hartzeer." Eene dergelijke beteekenis schijnt niet alleen de plaats te vorderen, maar ook gestaafd te kunnen worden door verwantschapte woorden. Men denke aan *granen*, *grijnen*, bij Epkema (bl. 184) *granzjen*. Ook het fr. *grogne*, waarvan Bilderdijk spreekt, zal er wel toe behooren: *faire la grogne* was oudtijds *boos zijn; avoir groing* is bij Borel *visage courroucé;* nog naderbij in vorm is *grainge*, *gringe*, in het Glossaire Génévois verklaard door *de mauvaise humeur*, *chagrin*, hetwelk aldaar gezegd wordt verwant te zijn aan het hoogd. *greinen*. Zoo is almede in Schmellers Bayer. Wörterb. II. 114, *gründig*, verdriesslich, mürrisch,

übler Laune." Hoofts uitdrukking *zij kregen de granjen* zal dus beteekenen *zij zouden in kwaden luim geraken, boos worden.* Dan, in Brederoos Moortje leest men:

Doe Lysbet Fockels my vernam, seyse: Koopman, ick gheefje *schier* de granje,
Komt koopt nu krenten, Mangellen, Garsynen en Aplen van Jeranje.

en hier zie ik met Dr. De Vries (Aant. op den Warenar, bl. 203) zwarigheid, om de opgegevene beteekenis van *granje* toe te passen, ten ware men kon aannemen, dat Lijsbet wilde zeggen: »koopman, ik zou u (door mijn geschreeuw) wel haast *uit uw humeur brengen*, maar komt," enz. Ofschoon deze opvatting mij voorkomt, niet kwalijk met het voorafgaande te strooken, zou het echter kunnen zijn, dat de uitdrukking *ik geefje schier de granje* ware op te vatten, als *ik maak u schielijk (in eens) rijk of aanzienlijk.* Grond voor die verklaring zou men welligt kunnen ontleenen uit de opmerking, dat *sich grandi machen* bij den genoemden Schmeller beteekent *zich groot* of *aanzienlijk maken*, gelijk ook *grandig* bij Von Schmid, Schwäb. Idiot., staat opgeteekend voor *groot* en *kostbaar*, welke eene en andere uitdrukking wordt afgeleid van het fr. *grand.* Doch ik durf hier niet stellig beslissen. Zoo lang geene meerdere voorbeelden de zaak duidelijk maken — want evenmin als Dr. De Vries is mij het woord *granje*, buiten de twee vermelde plaatsen, elders voorgekomen — zoo lang is het met geene zekerheid te bepalen, of ééne der gegevene verklaringen juist is, dan wel of de uitdrukking misschien nog eene tot hiertoe onbekende beteekenis heeft, die voor beide plaatsen gelijkelijk geldende is.

GRASDUINEN, met lust weiden. G. 275, 4:

Hoe zal ik in grasduinen *gaan, raak ik daer after te rammelen.*

Deze uitdrukking wordt verschillend afgeleid, naar mate

men *duinen* als zelfst. naamw. of werkw. opvat. Zie Dr. De Vries, op den Warenar, bl. 197.

GRAUW, snaauw, bitse bejegening. G. 120, 16:

Ik geef hem schier een' graauw.

En 266, 19:

Heb je geen turf, legt hout an, of je krijght een' grauw.

GRENSGEBUREN, aangrenzende volken. N. H. 566, 53.

GRIMMELEN, wriemelen, wemelen. G. 69, 29:

Van schuiten zonder tal grimmelt *het op het Y.*

Even zoo 221, 19 en 225, 3. Elders leest men *wrimmelen*, 251, 31:

Daer leit de woest' en ongemeete zee,
En wrimmelt *van het groot en kleine vee.*

GUIZIANEN, die het met de partij van Guise hielden. N. H. 970, 50.

GUNSTLOKKING. N. H. 908, 14: *Niet dat hy zich vernederde tot die* gunstlokking.

GUNSTVEIRDIGH. N. H. 907, 29: *T' zynen daaghlykschen gelaate en manieren, zagh — yet vroolyx en* gunstveirdighs *uit.*

HANDETJENS, handjens. G. 204, 11:

Handetjens *geschaapen tot*
Wetbeschryving van myn lot.

HANDTGEBAAR, bezigheid. N. H. 596, 24: *Terwyl die woelgeest, gewoon het hem t'huys zuur te maaken,* handtgebaar *elders had.* Wij zouden zeggen: elders de handen vol werks had. Ook *gebruik*, N. H. 400, 40: *penningen tot* handtgebaar *der dartelheit.*

HARTZEN, tweede naamval van *hart.* G. 38, 21: *'s hartzen bloedt;* 41, 1: *uw hartzen roem.*

HEEDENS DAAGHS, N. H. 908, 27.

HEEKEL. De spreekwijs *met het hooft teeghens den*

heekel loopen vindt men N. H. 494, 1, voor *zich het hoofd stooten*: *Maar Don Johan, thans wat bekoelt van zinnen, en duchtende* met het hooft teegens den heekel te loopen, *nam het een weinigh zaghter op.* Zie de aanteek. der Uitgevers, D. III. 460.

HEEMEL. Door eene dichterlijke vrijheid vindt men dit woord tot ééne lettergreep zamengetrokken, G. 27, 71:

(Als) 't haar belieft daarmeê beid heeml' *en aard te zegenen.*

HEENSCHIKKEN, heenzenden. G. 61, 32:

'k Heb groot verlangen naar mijn Schildknaaps wederkeeren,
Den welken ik heb heen, *om antwoordt te begeeren,*
Dat d' uitkomst van de zaak ontdekke naakt en klaar,
Naar Muiderbergh geschikt, *aan Timon Tooveraar.*

De afscheiding te dezer plaatse, van het werkwoord en zijn voorzetsel, is tegen den aard onzer taal.

HERBOORTENISSE. G. 210, 37:

Rampzaaligh knaapjen, noemt ghy dat herboortenisse?

HERHECHTEN. Van het *herstellen* eener opengescheurde rete wordt dit woord zeer juist gebruikt, N. H. 865, 52: *de Malkontenten, hebbende zich vastlyk ingebeelt dat aan de reete tussen Anjou en de Staaten geen* herhechten *was.*

HERWOOGHEN, overwogen. N. H. 665, 42: *Punten — verlicht*, herwooghen *en vastgestelt.*

HEUGH EN MEUGH (TEGENS). Deze in de gewone spreektaal nog gebruikelijke uitdrukking, voor *tegen zin en lust*, leest men G. 233, 41:

— Hy leert zijn' lippen schaatren,
En tegens heugh en meugh, *gedwonge boerteryen.*

HIEL voor *hield*, N. H. 996, 31: *de gewortelde wrok* hiel *plaats.* Men gebruikt het nog soms in verzen, b. v. Bilderdijk, Mengelingen, D. II. 57:

Uw kinders, ja, door uw genade
Verwant, vermaagschapt aan dees ziel,
Die thands het grondloos meir doorwaadde,
Dat haar van U gescheiden hiel!

en Van Lennep, Vertal. en Navolg. bl. 18:

— wat myn ziel
Tot op dit tijdstip heilig hiel.

Eigenlijk is *hiel* van *houën*, gelijk *hield* van *houden*. Om het rijm vindt men *hildt*, voor *hieldt*, G. 93, 34:

Wat zou 't zijn met den staat van het menschelijk gildt,
Zoo ghy daar, o Godin, niet uw kracht aan en hildt.

HOFKUNDE, verstand van hoofsche leefwijze en manieren. N. H. 1155, 54: *naar de wysheit, ervaarenis en* hofkunde, *waarin hy uitmuntte.*

HONGHREN, Hongaren. N. H. 606, 15.

HOOGHTE, hoogheid, majesteit. N. H. 758, 6: *Deughd en grootmoedigheit, eighenschappen der Vorstelijke* hooghte.

HOOPEN, ongewoon meervoud van *hoop*, spes. G. 35, 13:

Zoo veel gevaars, zoo veel te leur gestelde hoopen.

HULDEN en HULDING, thans *huldigen* en *huldiging*. G. 54, 28:

Daar zijt ghy op gehult.

en 54, 23: (*De voorwaarden*) *op uw* huldinge *besprooken.*

JAAN, meervoud van *ja*, als zelfstandig naamwoord genomen. G. 145, 3:

O mannelyke min, die voor genaê de neenen
Zoo wel neemt als de jaan.

IET WAT, ets. G. 17, 39:

Slaat iet wat *anders an.*

en 28, 36:

— dank hem dat mijn dienst u iet wat *komt te staa.*

Kiliaan: »ie-wat, iet-wat, et-wat."

JEUKERING, prikkeling. G. 13, 26: *jeukering van min.*

IMMIDDELS, inmiddels, intusschen. N. H. 1165, 35.

INGANG HOUDEN, invorderen. N. H. 976, 8: *De Algemeine en de bezondere Staaten mooghen* ingang houden, *opstellen en gebruiken, ook vermeêren, vermindren en afschaffen alle middelen van schattingen.*

JOVIAAL, van Willem I. N. H. 907, 30: *T'zynen daaghelykschen gelaate en manieren, zagh, door den ernst, yet vroolyx en gunstveirdighs uit: welke temper, genaamt* joviaal, *fraayst eenen vorste voeght.*

ISELSTEYN, IJsselstein. N. H. 570, 14.

KAAMERIK, Kamerijk (Cambray). N. H. 860, 44. *Kamerik* (met één *a*), 900, 51.

KABOUTERMAN, geest of spook. G. 275, 44:

En of de vaêr al quam, die acht ik zoo veel als een kabouterman.

Zie Weiland, op het woord.

KALIS, Calais. N. H. 805, 38. Op bl. 835, 32, staat *Calis.*

KANTSELER, kanselier. N. H. 977, op den kant.

KASTEEL IN KAMBRESIS, (voor het gewoonlijk onvertaalde *Chateau Cambresis*) N. H. 794, 30: *een stadt alzoo geheeten, zeetel des Bisschops van Kamerik.* Elders (833, 48) *Casteel in Cambresis.* Maar bl. 900, 20, *Chasteau Thierry.*

KAY. G. 274, 19: *de* kay *leutert je*, d. i. gij zijt zot. Zie Bilderdijk, Verklar. Geslachtl. op *kei*, en Dr.

M. de Vries, aant. op den Warenar, bl. 190 en volgg.

KEELEN van rivieren, voor *monden*. N. H. 573, 2: *De* keelen *van Ryn, Maaz, Moezel, des Duytschen boodems voorneemlykste stroomen.*

KEER, reistochtje. N. H. 1157, 12: *Junius hadde eenen* keer *door de goede steeden te doen.*

KETTEN, ketting, keten. G. 184, 50: *een schakel aan die* ketten.

KEURHOOFT, N. H. 402, 14. Hetzelfde als *keurooverste*, zie het Wbk.

KIKHALZEN. Eigenlijk *den hals rekkende kikken* of *kik zeggen*, van verlangen of vermoeidheid. G. 234, 49:

— Wie zoud daarom de boeyen
Niet lyden aan zijn been, en slooven, dat hy kikhalz?

De omschrijving »in spijs of drank bijna stikken," die bij Weiland voorkomt, is min naauwkeurig. Vergel. Bilderdijk, Verkl. Geslachtl. op *kik*.

KILKOUT, killig koud. G. 257, 33:

As ik denk dat er iemant mocht raken after 't geldt,
Zoo word ik kilkout *van boven tot onderen.*

KLEM, in het onzijdig geslacht. G. 74, 12:

Te vooren vreesd' hy 't klem *van uwen strengen moedt.*

KLEUTERGELT, klein geld. Kiliaan: »kloter-gheld." G. 281, 21:

Maer hy deder mijn zoo veul kleuter-gelts *by langen,*
Dat de propre som te draeghen valt hiel zwaer.

Ter bevestiging dezer beteekenis kan dienen, dat *klöterey* en *klöterkrahm* in sommige streken van Duitschland gebezigd worden voor *kleinigheden, beuzelingen;* zie de Idiotikons van Schütze, Richey en anderen.

KLINK, slag. G. 251, 38, waar van den walvisch gezegd wordt:

Dat deez' met eenen klink *een schip kan sloopen.*

KLOOT, kogel. N. H. 851, 42: *oover gezwommen kreegh (hy) noch een'* kloot *door de hersenen.*

KLUIT, klucht. G. 233, 29:

Ik heb weleer gezien van Valerans gezellen
Den lachert spelen, als 't de zotte kluit *vereischte.*

Zie van dit woord de aant. op mijne Proeve over de Werkwoorden, bl. 253.

KNOPPELDOEK, toegeknoopte doek. G. 274, 45:

Me dunkt veurzeeker dat de gierige bloedt
Hier een knoppeldoek *met gelt begraeven hebben moet.*

KOOKEN, keuken. G. 256, 17:

Ghy hebt hier lang genoegh maag're kooken *gehouwen.*

Zoo ook 266, 16.

KOOPER, koper (aes). N. H. 583, 17.

KOST, enkelv. in den zin, waarin wij alleen het meervoud gebruiken. N. H. 889, 10: *Naa veel verlooren arbeyds en* kostes.

KREYSDAG, landdag. N. H. 218, 52, waar de Graaf van Embden, die eenige schepen des Prinsen van Oranje had aangehouden, verklaart, die te zullen ontslaan: *zoo hy 't op den naasten* kreysdag *te verantwoorden zaaghe.*

KROMHOORENS, blaashoornen. N. H. 808, 43: *daar dan de trompetten, schalmeyen,* kromhoorens *en ander fluytspel, opklonken.*

KROP, verkropte nijd of wrok. N. H. 1115, 4: *zyn* krop *teeghens Barneveldt liet hy blyken.*

KRYSSTOEL, krijgstoestel. N. H. 573, 2: *dat men, op den drempel van Duytslandt zoo vermeetel een'* krysstoel *stichtte.*

KUST, in de spreekwijs *te kust en te keur.* G. 171, 1:

Krielt het van vryers niet om uwe deur?
Moogh je niet gaan niet te kust en te keur?

Volgens Bilderdijk (Aant. op H's Ged. III. 232) is *kust* hetzelfde als *keus.* Het oudduitsche *kust, kusti* (zie Graff, Sprachschatz, IV. 514) bevestigt dit. Vondel schrijft *te kusse en te keure*, zie Weiland.

KYEREN, kinderen. G. 273, 18:

En ien oud man met ien jonge vrouw, wisse kyeren.

Zoo ook *kyerman*, d. i. kinderman, eene benaming van den vader, als de vrouw in de kraam lag. G. 282, 42:

O 't zel ien dubbelde feest zijn, bruiloft en kyerman.

LANDSKNECHT, voetknecht. G. 231, 25:

De landsknecht *staat vierkant: de ruiter daarentegen*
Aan heggen uitgerekt, en boordt de buitewegen.

Van dit woord schijnt te moeten worden onderscheiden het bij Kiliaan voorkomende *lans-knecht*, dat hij door *lancier* verklaart. Bij Roemer Visscher (Quicken, 5e. Schock) heeft *landsknecht* den meer algemeenen zin van *soldaat, krijgsman*:

Hans Mifmaf was gisteren gaer vol gedroncken,
Nu heeft hy veel pluymen op 't hooft gehecht,
Ick wed hy sal seggen, sy syn hem geschonken,
Om te dragen als een vroom landsknecht.

LANDTZAATELYK, nationaal. N. H. 580, 37: *tot dat men, door een' Algemeyne, oft ten minste* landt-

zaatelyke *kerkenzaamening*, *de strydende meeningen vergeleeke.*

LANKZAAMLYK, naauwelijks. N. H. 917, 41: *Dien 't bekent is, hoe zeer Farneze zyn woordt plagh te betrachten, zal* lankzaamlyk *gelooven, dat hy hier niet d'een oft d'andre uitzondring gehadt hebbe.*

LANST, krijger. G. 160, 36:

Die braave lanst
Zijn voorhoofdt kranst
Met zwakke popeltelgen.

Meermalen komt dit woord ook bij andere schrijvers dus voor, b. v. R. Visscher, Brabbeling, bl. 86:

Mars sey 't is een lanst, *hy vlouckt en sweert.*

ald. bl. 130:

Een lanst *met een mes,*
Een boer met een tes.

Vondel spelt *lantst*, Leeuwendalers, bl. 31:

Zoo woudtghe om eigen baet den pais wel eeuwigh derven,
Al zou' er jaer op jaer een lantst *of tien om sterven.*

Volgens Bilderdijk (Aant. op H's Ged. III. 227) is *lanst* voor *gelanste*, en dus eigenlijk zoo veel als *lancier*, en deze beteekenis is dan tot de meer algemeene van *krijgsman* overgegaan. Cats bezigt *lantsert*, voor *ruiter*, D. I. fol. 520:

't Is een lantsert, *dien ick wil.*

waarvoor vroeger *den ruyter* gezegd was. Doch D. II. fol. 43, van een' krijgsman op schildwacht staande:

En siet, een harders knecht, die na syn kudde ging,
Die sprack de lansert *aan, en seyt hem alle ding.*

Bij Westerbaen, die *landsert* spelt, schijnt er *ruiter* mede bedoeld te worden, Ged. III. 397:

— *wat voor* landserts, *wat voor knechten*
En dapper volck het was, waer mee wy mosten vechten.

Het is de vraag, in hoe verre deze woorden zamenhangen met *landsknecht*, boven vermeld.

LAP, klap. G. 269, 16:

Maer de kop worde me kroes, in ik gaf hem zukken lap.

Het Wbk. vermeldt *lap* in de spreekwijs *twee vliegen met een' lap slaan* (die ook G. 282, 44 voorkomt), met de bijvoeging «het spreekwoord is ontleend van een stuk laken, doek of leder, aan een stokjen gebonden, om de vliegen tegen den wand plat te kneuzen.» Doch onzes bedunkens kan *lap* ook hier door *klap* worden verklaard, gelijk men dan ook in het genoemde spreekwoord niet zelden *klap*, voor *lap*, hoort bezigen.

LARYSTER, snapster. G. 270, 31:

Dan heeft ze noch zoo veel larysters *an haer snoer datj' er' thooft of omme loopt.*

Zie Bilderdijk, Aant. op de Ged. III. 164, en Dr. M. de Vries, op den Warenar, bl. 163.

LASTERTAAL, afkeuring. Opdraght aan Fred. Hend. op 't einde: *zynde de stam Nassauw zoo zuiver van schandtvlekken, dat de spruiten, in onpartydighe Historien, niet snoods van de haaren zouden kunnen ontmoeten, waaraan zy zich vergaapende, van 't pryslyk padt moghten afslaan; nochte, derhalven, eenighe* lastertaal, *om haar tot waarschuwing en leere, teegens dooling te dienen.* In het Wbk. is *lasteren*, voor *afkeuren, laken*, opgenomen. Kluit bezigt voor *afkeuring* of *blaam* het woord *laak*, Historie der Holl. Staatsreg. D. II. 62: *lof of laak.*

LESTEND, laatst. G. 265, 1: Lestend *zoo was hy*

enz. Zoo mede 265, 16. Kiliaan : « letstent, laetstent. »

LEUR. G. 23, 61 :

Deez' zaaligende deughdt
Op aarde kan doen smaaken
Een' goddelijke vreughdt,
Die luttel liên verheught;
Want meest een ieder veught
Zich omme zijn geneught
Van leur, *of niet te maaken.*

Bilderdijk teekent hierop aan, Aant. op de Ged. III.20: «*Van leur maken* is verliezen.» Onzes achtens is de bedoeling hier geheel iets anders, en zegt Hooft, «dat ieder zich meest toelegt, om zijn genoegen te stellen in een *leur* of niets.» *Leur* heeft de beteekenis van *beuzeling*, *vod*, bij denzelfden Schr. niet ongewoon, b. v. G. 258, 30 :

Komt' er ien om een emmer, z'is tot de kuiper,
Om een dreg, om een puthaek, of ander leur.

en ook in de uitdrukking : *licht te paaijen met die leuren*, in het Wbk. uit de Ged. opgenomen met de uitlegging «een woord van de jagt ontleend, lokaas, bedrog; het fransche *leurre*» zouden wij het woord almede door *beuzelingen* verklaren. Die beteekenis was oudtijds zeer gewoon, waarvan de voorbeelden, in Weilands Woordenboek opgeteekend, en de vele andere, die wij er zouden kunnen bijvoegen, ten bewijze verstrekken.

LIES, lis, lisch, bies. G. 63, 17 :

— beneden in het dal,
Dat vol van liezen *staat*, enz.

Over het gebruik dezes woords zie men Bilderdijk, Verkl. Geslachtl. op *lies* en *lisch*.

LONDSCH, Londensch. N. H. 1027, 21.

LOOPMAAR, loopend gerucht. N. H. 1113, 27: *Noopende de* loopmaaren, *verwekt en onder 't volk gezaayt.*

LOOPEN (HET LOT), gevaar loopen. N. H. 600, 43: *Zonder* 't lot *te* loopen *van yetwes te verantwoorden.*

LOR, bedriegelijke praktijken. N. H. 1052, 34: *Deeze drie quanten draaiden, van* lorren *en leughenen, de lyn, die*, enz. Men kent de uitdrukking *lorrendraaijen*, voor *bedriegen;* zie het Wbk. en ook Weiland.

LUIMEN, in den zin van *geaardheid, karakter.* G. 32, 46:

Het hooft, tot teeken van haar' mannelijke luimen,
Dat dekt een blanke helm, en blikkert door de pluimen.

(De constructie van dezen laatsten regel is gebrekkig: *dat* is te gelijk *vierde* en *eerste* naamval.)

LUISTEREN, hooren, in bedrijvenden zin. G. 153, 28:

Dan leert men —
Zijn voetjens zetten, dat het niemandt luister.

LUITRUFT en **LUITRUFTIG**, luidrucht en luidruchtig. G. 219, 6: *de luidrufte stormen;* 152, 26: *luitruftige buijen.*

LYDSTER, lijderes. N. H. 474, 34: *dat de* lydsters *haar leed verkropten.*

MAJESTRAATLYK, tot den magistraat behoorende. N. H. 1155, 37: *enkele persoonen, kerklyke, krysłyke*, majestraatlyke.

MAROKKE, Marokko. N. H. 581, 1.

MARSILJE, Marseille. N. H. 836, 6.

MET. Men lette nog op de spreekwijze: *met matroozen met al*, N. H. 1123, 11, waar wij gewoonlijk voor zeggen: *met matrozen en al.*

MIDLENTEMAANDT, voor het midden van Maart. N. H. 72, 12. Zoo ook *Midwynmaandt*, N. H. 950, 18.

MIDS, midden. G. 46, 52: mids *in druk en kommers noodt.*

MIK (ZIJN) NEMEN, mikken. G. 246, 31, van eenen boog:

De flits daarop; *hy* neemt zijn mik.

Het Wbk. verklaart *mik* hier door *boomtak* of *kruk*. Weiland echter vat de uitdrukking op naar de door ons voorgestelde wijze.

MISSELIJK, misschien, mogelijk. G. 298, 19:

Ieder eene moet men zoeken
Naar haar aangezicht te doeken.
Mislijk *oft zy waar gestelt*,
Op wat woorden voor haar geldt.

Dergelijk gebruik van dit woord komt dikwerf voor, b. v. Ingen, de Getrouwe Herderin, bl. 38:

— *'t schijnt my zoo, om dat*
Ik 't mislijk *garen had.*

Zie voorts hierover het Taalk. Magazijn, IV. 352—5. Er behoort toe het zelfst. naamwoord *mislijkheit*, in het Wbk. opgenomen.

MOETEN, ontmoeten. G. 272, 45:

Neen, school ik je daer Pot, de droes mochtje moeten.

MONBER, momber, voogd. G. 99, 8: *een* monber *strek u Godt.*

MONDT, Opmerking verdienen nog deze spreekwijzen, N. H. 494, 45: *den mondt maaken op 't inslokken van Engelandt*, d. i., zich belusten, verg. met 561, 1; en 856, 10: *dat het hem noch in den mondt stak*, d. i. dat het hem nog versch in 't geheugen lag.

MONSTERHEER, gelastigde ter monstering van krijgs-

volk. N. H. 1085, 28: *Doch men maakt' hem daarna* Monsterheer, 1142, 47: *Korts daarna quaam' er een* Monsterheer.

MORGHENMAAR. N. H. 1008, 50: *De naaste morghenmaar*, d. i. het gerucht, dat den eerstvolgenden morgen verspreid werd.

MOSKETKLOOT, musketkogel. N. H. 829, 5.

MUITORDE. Eene verordening of besluit door muiters gemaakt of genomen, om de orde te bewaren. N. H. 403, 20: *teeghens de strengheit der* muitorde, *die den hoofde verbiedt*, enz.

NEENEN, werkwoord, van *neen* gevormd. Zie de plaats boven op *jaan*.

NEUTELEN, futselen, talmen. G. 281, 13:

— *Men leit en* neutelt
Mit het gelt. —

NIEUWE LUYDEN. N. H. 537, 26, waar van Willem I wordt gezegd, dat de Grooten hem niet gaarne tot het ambt van algemeenen Stadhouder verheven zouden gezien hebben, uit vreeze dat hij, om zich daarin te bevestigen, *mochte den ouwden Eedeldoom verneedren, optrekkende* nieuwe luyden, *die hem voor hunnen schepper erkennen, voor hunnen behoeder volghen, en zyn grootheit, als rugsteun der hunne, handthaaven moesten.* De uitdrukking is uit het latijn genomen, waar men, mede in dien zin, *novi homines* zegt.

NOODT, voor *noode*, d. i. ongaarne. G. 56, 25:

Wy missen al te noodt *de luwt van uwer zijde.*

NYNHOVE, stadsnaam, gewoonlijk *Ninove*. N. H. 690, 47.

OF, af. G. 28, 31: *Mevrouw komt zellef* of. 108, 16: *Nu is het* of. En elders.

OM, in plaats van *om te*. N. H. 494, 30: *alzoo de*

tydt van hunnen last om *handelen verstreeken was.* G. 13, 6: *onmooghlyk* om *vermakken.* 16, 46: *verstroit* om *zoeken.* 28, 44: *Een lust* om *weten.* En elders.

OM HER DRAAVEN, omzwerven. N. H. 743, 1: *zeekren brief, die — dat pas binnen en buiten 's Lands* om her draafde.

OMPOYEN, omdrinken, in het rond drinken. G. 272, 21:

Wy zullen iens ompoyen *as alle ding klaer is.*

ONDERWYS, in den zin van *instructie* (als boven *berichtschrift*) N. H. 1045, 11: *een ontwerp van* onderwys *voor den Raadt van Staate.* En zoo zal het woord ook wel te verstaan zijn ter plaats in het Wbk. vermeld.

ONGELEERTHEIT, onbekwaamheid. N. H. 852, 31: *D'*ongeleertheit *in de zwemkonst doet'er meenighte te gronde gaan.*

ONGEVOELDT, niet aangemerkt. N. H. 996, 25: *ongeacht het getal zyner meenighvoudighe diensten;* ongevoeldt *een' billyk meêdooghen* enz.

ONVERGELDELYK, hetgeen met geen geld betaald kan worden. N. H. 1058, 36: *met pynighen en kneevelen om* onvergeldelyk *ransoen.*

ONVOLTOOYLYK. N. H. 997, 46.

ONTFAAN, ontfangen. G. 56, 8 en 240, 5.

ONTMORSSEN, ontstelen, ontfutselen. G. 269, 6:

Maer hy heeft 'et 'er voorzeeker op toe eleit
*Om me de Pot behendigh t'*ontmorssen.

Zie van deze uitdrukking Dr. M. de Vries, op Warenar, bl. 155. (Voor het gebrekkige artikel *ontmassen*, bl. 84 van het Wbk., zal *ontmorssen* te lezen zijn).

ONTSTEKT, ontsteekt. G. 135, 1:

Het glinstren van het glas een' heeten brandt verwekt,
Mevrouwes glans, aldus, met minne 't hart ontstekt.

ONVREEDE (TE), ontevreden. G. 32, 14: *droevigh en* t'onvreede. Zoo mede 157, 54. Nog leest men in een der Evang. Gezangen (85: v. 4):

't Hart, steeds morrend en te onvrede.

OOGH. Men lette op de navolgende spreekwijzen. N. H. 599, 5: *van prachtig* oogh *was hiermeê 't heyr*, d. i. van een prachtig voorkomen. 606, 53: *het* oog *op iets vellen*, d. i. richten.

OOGHING, beooging. N. H. 964, 1: *uit* ooghing *op eighen nut.*

OORD'LEN, bij zamentrekking voor *oordeelen.* G. 31, 45.

OORDTVOOGHDY, N. H. 1142, 49. Van *oordtvoogdht*, in het Wbk. opgenomen.

OOVERSCHIETEN. N. H. 600, 38: *'t Geene dat uwer heerlykheit* ooverschiet, d. i. 't geen dat uwe Heerlijkheid overvloedig eigen is, of dat uwe Heerlijkheid in overvloed bezit.

OPDRINKEN, overdrachtig voor *verkroppen.* N. H. 1147, 34: *de Gezanten moetende deezen hoon met geduldt* opdrinken.

OPE, open. G. 93, 46: *ope lampen.* 134, 12: *met ope keel*, en elders. Zie van deze spelling Bilderdijk, Aant. op H's Ged. III. 26.

OPPERHEIDT, overheid, oppergezag. G. 60, 47:

Beschrijft de Ridderschap, beschrijft de groote stêen,
*Daar d'*opperheidt *by staat.*

OPVRETTEN, N. H. 723, 3: *als het daarop aankomt, zoo willen wy dy, booswicht, eerst* opvretten.

OUWDBALLINGHEN, teruggekeerde ballingen. N. H. 563, 1.

OVER, in den zin van *voor*. G. 19, 47:

De oorzaak dat ghy niet, ô Tisiphernes, trouwde
Met haar al over *lang*, enz.

en 265, 52:

Ik ik heb t'Antwerpen voor hofmeester gedient over *dertigh jaeren.*

OVERLEGGEN, met het scheidbaar voorzetsel, in den zin, waarin het thans onscheidbaar is. G. 54, 46:

Leght over *ghy hoe ver die schuldt moet zijn getrokken.*

99, 45:

Hoe leit *hy 't* over *nu?*

en 200, 18:

Verborgentheden van verlang en wight veel groover
Vertrouw ik aan geen' brief. Leght *ghy die zelf eens* over,
En overlegt *met een, wat aanzien 't hebben zal,*
Dat ghy my hemelhoogh verheven hebt ten val.

OVERLUKKIGH, overgelukkig, hoogst gelukkig. G. 40, 50.

OVERSLAAN, begrooten, berekenen. G. 123, 13:

Zy oversloegh *'t geslacht der sterffelijke dieren.*

Dus Marnix, Psalm 19, vs. 13:

Maar wie kan recht verstaen
End' grondlijck overslaen
Syn feylen end' gebreken?

en Ps. 40, vs. 6:

Gheen mensch kan —
— Op de rey dijn deuchden overslaen,

Wij zeggen hiervan nog *een' overslag maken*, voor *berekening*. Het woord had ook wel den zin van *overdenken, overleggen*, b. v. Hondius, Moufeschans, bl. 358:

Heeft de mensch niet dapper stoffe
Als hy 't alles overslaet,
Om in plaats van veel te poffen,
Hem te cleynen in der daet?

OVERVROUW, vrouw die over den man heerscht. G. 235, 31:

Besterven zal ik niet van vrees, voor 't voorhoofdt fronsen
Van knorrend' overvrouw, *voor schelden nocht voor toffel.*

PAALKIST. Het recht of de gerechtigheid van de *paalkist* bestond in het leggen en onderhouden van de tonnen, kapen en bakens in de Zuiderzee, en het invorderen der gelden, die de schepen daarvoor moesten opbrengen. Zie N. H. 564, 1, en vooral de aant. der Uitgevers aldaar (D. IV. 157).

PENNINKLYK, geldelijk. N. H. 995, 37: *zeekre* penninklyke *borghtoght.*

PLAATSVOOGHDT, stadhouder. N. H. 1101, 26: *Sonoy en andre* Plaatsvooghden. Hetzelfde als *oordtvooghdt*, zie boven.

PLOK, aandeel, buit. G. 260, 5:

Dat de beste plok *van zijn goet op haer is verstorven.*

POYEN, drinken. G. 275, 27:

Daar binnen was 't mit poyen *te doen, of er Holland an hing.*

PREUTEL. G. 283, 5:

Nu voortaen zoo win ik wel al de preutel *'s weeks.*

Volgens Bilderdijk (Aant. op de Ged. III. 184) beteekent *preutel* klein geld; doch Dr. M. de Vries verklaart *al de preutel* door *de geheele boel te zamen*, zie aant. op den Warenar, bl. 224.

PRONKEN, in bedrijvenden zin. G. 160, 32:

Juppijn versmaadt
Het goudsieraadt
En pronkt *zijn kruin met eiken.*

163, 15:

Vergeefs verwacht de Landtman, dat
Het kruidt, door tandt der kouw verbeeten,
Zich weder pronk', *met bloem oft bladt.*

en 168, 35:

Ghy hebt —
Met aardigh lof gepronkt *het aardtrijk en de lucht.*

PUIS, poes. G. 272, 10:

— *Gy moet, of* puis waer 't oogh uit
Jy moet het welvaeren van 't hylijk drinken, binje jou dochters vrunt.

De spreekwijze *puis waer 't oog uit* beteekent *de zaak ware afgedaan.* Zie Dr. M. de Vries, aant. op den Warenar, bl. 178.

PURITAANEN, voor het meer gewone *Puriteinen.* N. H. 799, 33.

QUAAD. Opmerking verdient de spreekwijs *zyn quaadst doen*, voor *zich kwalijk uitslooven.* N. H. 1026, 17: *Had hy niet altyds* zyn quaadst gedaan, *met styven der Yeren* enz.

QUESNOY, stadsnaam. N. H. 597, 45. Waarom schrijft Hooft niet *Kaannout* of *Keinoot?*

RAADTSLUITING, beraadslaging en besluit. N. H. 635, 36: *wanorde, traaghe* raadtsluiting, *taaye betaaling* enz.

RECHTGENEIGHD, welgezind. N. H. 1227, 46: *Met groote reede bedroefd' het alle vroome Christenen en* rechtgeneighden *ten vaaderlande*, enz. Het woord drukt dus hetzelfde uit, wat bij onzen Schr. elders *rechtzinnig* heet, zie het Wbk.

REDEN en REEDE, regt. G. 24, 35:

Bezit van staat, van landt, van geldts ontelbre som,
Dat deelt ghy naa 't geluk, niet naa de reden *om.*

en 175, 15:

In 't hoogh bewindt, 't en past u te volharden.
Den koninksstaf is 't reede *dat gy staakt.*

RISTE, reeks. N. H. 2, 1: *eener* riste *van Vorstendoomen.*

ROERLYK en **ONROERLYK**, roerend en onroerend, tilbaar en ontilbaar. N. H. 662, 42: *elk zal terstondt weederom koomen in zyn'* onroerlyke *goederen; ook in de* roerlyke, *zoo die niet verhandelt oft vervreemt zijn.*

ROERSCHEUT, snaphaansehot. N. H. 436, 48: *met geen* roerscheut *te bereiken.*

RUBBEN, ribben. G. 262, 25: *de kromme rubben.* Eene letterwisseling, die in meer woorden plaats heeft. Zoo op dez. bladz. reg. 17, *wup*, voor *wip:*

Mit een wup *is hy buiten, met een* wup *is hy binnen.*

en reg. 42, *stikken* voor *stukken*: *zoo is 't hylijk an* stikken.

RYPZALF, verzachtende zalf. N. H. 816, 40: *by behulp eener wieke bestreeken met* rypzalf.

DRENTHSCHE WOORDEN

EN

SPREEKWIJZEN,

VERZAMELD EN TOEGELICHT

DOOR

Mr. *J. PAN.*

EERSTE VERZAMELING.

Er zijn — menigerlei taalklanken in de wereld, en geen derzelve is zonder zin; indien ik echter de kracht dier klanken niet ken, zoo zal ik hem, die spreekt, een vreemdeling zijn, en hij, die spreekt, zal een vreemdeling zijn voor mij.

PAULUS. 1 *Cor.* XIV.

Bij onze komst in Drenthe trokken vele woorden en spreekwijzen, thans in de gewone Nederduitsche spreek- of schrijftaal onbekend, verouderd of daarvan sterk afwijkende, onze aandacht. Met belangstelling begonnen wij, voor zoo verre onze beperkte kring dit toeliet, dadelijk te verzamelen, om ook eenige steenen tot het groote taalgebouw bij te dragen, en de beoefening der provinciale dialecten, even belangrijk als onmisbaar voor de betere kennis onzer taal, te bevorderen. Zoodanige verzameling van provinciale woorden en spreekwijzen moet vooral nu met kracht worden aangevat en doorgezet, daar veel te zamenloopt, om het oude in onbruik te brengen en te verdringen. Mogten predikanten en onderwijzers ten platten lande zich hierop meer en meer toeleggen! Niemand is daartoe in betere gelegenheid, en reeds bestaat er loffelijke voorgang in deze. Wij hebben ons voor de opneming van gewone Nederduitsche woorden zorgvuldig gewacht, en dit slechts enkele malen om bijzondere redenen gedaan; echter kan er wel een enkel, tegen onzen wil, in de rij zijner Drenthsche broeders zijn ingeslopen. De ontwerpers van sommige woordenlijsten hebben ten deze dikwijls gezondigd, zelfs de geleerde

HOEUFFT nam onder zijne Bredasche vele zoodanige woorden op. Bij twijfeling echter is het altijd beter, een gewoon Nederduitsch woord te plaatsen, daar de taal bij de opheldering altijd wint, en men die gemakkelijk herkent. Het was ons niet mogelijk, alle woorden in den Drenthschen tongval te geven, en wij hebben daarom geheel hiervan afgezien, daar ook zonder dit ons werk vrucht kan dragen. Vele inwoners van Drenthe zullen hier hun onbekende woorden aantreffen, maar, zoo als ook in andere provinciën het geval is 1), zijn vele in het Zuiden gebruikelijke woorden in het Noorden onbekend en omgekeerd. Dit zelfde geldt mede omtrent de andere zijden en het midden van dit gewest. De afgezonderde ligging en de verre afstand der dorpen van elkander draagt veel hiertoe bij. Enkele reeds min gebruikelijke of bijna verouderde woorden worden hier aangetroffen; moeijelijk echter is het, de juiste grenslijn in deze te trekken. Nader geven wij misschien eene verzameling van verouderde woorden, onder welke ook wederkeerig nog gangbare kunnen schuilen. Zoo veel mogelijk zijn de bestaande woordenlijsten van andere provinciën geraadpleegd en vergeleken, even als de woordenboeken van het plat Duitsch. Belangrijk toch is het, bij meerdere of mindere afwijking in de beteekenis, de afstamming, wijziging en de verschillende nuances gade te slaan, en daaruit opheldering te ontleenen. Streng is de beknoptheid in acht genomen, van daar de breede lijst van ver-

1) B. v. in Gelderland, z. SWAVING in het *T. Mag.* II. 30, en LAURMAN in zijne Voorrede. Zelfs de uitspraak verschilt dikwijls veel in dezelfde provincie, zoo als dit omtrent Groningen wordt opgemerkt in het *T. Mag.* IV. 657. Proeven van Tielsche en andere tongvallen in de Geldersche Volksalmanakken doen dit mede sterk uitkomen. Omtrent Noordholland weet ik dit bij eigen ondervinding; zoo verschilt b. v. de uitspraak en het taaleigen van de steden Enkhuizen en Hoorn zeer.

kortingen; de bepaalde ruimte van het Archief maakte zulks te meer noodzakelijk; enkele uitstappen slechts hebben wij ons veroorloofd. Het tweede gedeelte dezer verzameling zal in het volgend Stuk geplaatst worden. Vroeger verscheen eene kleine proeve, in meer beknopten vorm, in den Drentschen Volksalmanak van 1845, welke de goedkeuring van den geachten Verzamelaar van dit Archief mogt wegdragen. Zijne aanmoediging wekte ons tot de verdere bewerking op, en deed ons in de uitgave toestemmen, want verre is het van ons, eenige aanspraak op taalgeleerdheid te maken, hoezeer wij voor niemand in liefde voor onze moedertaal willen wijken. In het vervolg van tijd zal misschien eene nadere verzameling volgen.

Assen, April, 1848. PAN.

AANWIJZING

DER

VOORNAAMSTE VERKORTINGEN.

ADELUNG. Grammatisch-Kritisches Worterbüch der Hochdeutschen Mundart von J. C. ADELUNG. Leips. 1793—1801. 2 Ausg.

BERG. Veluwsche gemeene landtaal door A. V. D. BERG, in de Bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden. HS.

Bet. Beteekent. Beteekenis.

BILD. Verklarende Geslachtlijst der Nederduitsche naamwoorden, door Mr. W. BILDERDIJK. Amst. 1832. 3 Deelen. Nieuwe uitgave.

BREM. Versuch eines Bremisch Niedersachs. Wörterbuchs. Brem. 1767—71. 5 Deelen. De rangschikking der woorden is dikwijls zeer gebrekkig, dat bij het naslaan moeijelijkheid geeft.

DEV. Lijst van woorden en spreekwijzen te Deventer of daaromtrent gebruikelijk. HS. in de Bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden. Vermoedelijk van Mr. G. DUMBAR den jongeren. Z. den Catal. der Maatschappij, I. 66.

DITM. Idioticon Ditmarsicum von F. H. ZIEGLER, achter het *Idioticon Hamburgense.*

Dr. Alm. Drentsche Volksalmanak.

Dr. Moz. Drentsch Mozaik door J. VAN DER VEEN. Gron. 1844 en 48. 2 stukken.

Eig. Eig. bet. Eigenlijk. In de eigenlijke beteekenis.

Ell. Bij wijze van uitlating.

Eng. Engelsch.

EPK. Woordenboek op de Gedichten en verdere geschriften van Gijsbert Japickx door E. EPKEMA. Leeuw. 1824. 4°.

Exec. Nieuwe ordre en reglement op het stuk der executorialen d. d. 14 Maart 1730. Meppel 1730.

Fr. Friesch. Friesland.

Geld. Geldersch. Gelderland.

Gw. Nd. Gewoon Nederduitsch.

GREV. Statistiek der Prov. Drenthe door Mr. P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK. Assen, 1840.

Gron. Groningsch. Groningen.

HALB. Woordenboekje van het Overijsselsch, door J. H. HALBERTSMA, in den *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* 1836.

HAMB. Idioticon Hamburgense von M. RICHEIJ. Hamb. 1755.

HELD. Overijsselsche en Twentsche woorden en uitdrukkingen door J. HELDERMAN in gem. Overijss. Alm. voor 1840.

Hz. Hetzelfde.

HOEUFFT. Proeve van Bredaasch taaleigen door Mr. J. H. HOEUFFT. Breda 1840, en Aanhangsel.

HOEUFFT. *Naams.* Taalkundige Bijdragen tot de Naamsuitgangen van eenige Nederlandsche plaatsen. Breda, 1816.

HOEUFFT. *Fr. w.* Verzameling van Fransche woorden uit de Noordsche talen. Breda, 1840.

HOEUFFT. *Sprw.* Taalkundige aanmerkingen op eenige Oud Friesche Spreekwoorden. Breda, 1816. Tweede uitgave.

HOLST. Holsteinisches Idioticon von J. F. SCHÜTZE. Hamb. und Altona. 1800—1806. 4 deelen.

HOOFT. Uitlegkundig Woordenboek op de werken van P. CZ. HOOFT, uitgegeven door de tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut. Amst. 1825—38. 4 deelen.

Hd. Hoogduitsch.

HOOGSTR. Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden, door D. VAN HOOGSTRATEN. Verm. door A. KLUIT. Amst. 1783. 6e druk.

DE JAGER. *Herh.* Proeve over de werkwoorden van herhaling en during, door A. DE JAGER. Rotterd. 1832.

DE JAGER. *Handl.* Taalkundige handleiding tot de Staten-overzetting des Bijbels, door A. DE JAGER. Rott. 1837.

DE JAGER. *Proeve.* Proeve over den invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal, door A. DE JAGER. Leid. 1847. Bekroonde prijsverhandeling.

YPEIJ. Taalk. aanm. over verouderde en min verstaanbare woorden in de Statenoverzetting des Bijbels, door A. YPEIJ. Amst. 1807.

YPEIJ. *Verv.* — Vervolg op dit werkje door A. YPEIJ en W. C. ACKERSDIJK. Utrecht, 1811.

K. O. Kerkenordre der Landschap Drenthe van 1730. Meppel 1730. 4°.

TEN KATE. Aanleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduitsche sprake, door L. TEN KATE HZ. Amst. 1723. 2 deelen 4°.

KIL. Etymologicon Teutonicae linguae studio et opera CORNELII KILIANI DUFFLAEI. Uitgave van VAN HASSELT. Traj. Batav. 1777. 2 deelen 4°.

L. Landregt van Drenthe. Gron. 1713, 4°.

LAUR. Proeve van kleine taalkundige bijdragen tot betere kennis van den tongval der Provincie Groningen, door M. T. LAURMAN. Gron. 1832.

LEST. Proeve van een woordenboekjen van den Drenthschen tongval, door A. L. LESTURGEON, in den *Drentschen V. Almanak* voor 1844—48.

MEIJER. L. MEIJERS Woordenschat. Amst. 1737.

N. h. Noordhollandsch. Noordholland.

N. fr. Noordfriesch.

N. Res. Nadere Resolutien, Placcaten en Reglementen. Meppel, 1757. 4°.

O. fr. Oostfriesch.

O. L. Oud Landregt van Drenthe, van 1614. HS.

Ord. Ordonnantien op het stuk van den opheve der generale middelen der Landschap Drenthe. Meppel, 1759. 4°.

OSN. Idioticon Osnabrugense von J. C. STRODTMAN. Leips. 1756. Westfaalsch dialect in den omtrek van Osnabruk.

OUTZ. Glossarium der Friesischen Sprache, besonders in Nordfriesischer Mundart, von N. OUTZEN. Koppenhagen, 1837. 4°.

Ov. Overijsselsch. Overijssel.

PIC. Antiquiteiten en Annales Drenthiae door JOHAN PICARDT. Amst. 1660. 4°.

Pl. d. Plat Duitsch.

Pod. Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie Podagristen. 1 D. en 2 Deel, 1—3 Aflev. Koevorden, 1844—1847.

POST. Lijsten van Friesche wooorden door R. POSTHUMUS in *De Vrije Fries.* D. I. II. III. IV, loopende tot het w. *hokkelinch.*

Pro Exc. Werken van het Genootschap *Pro Excolendo Jure Patrio.* VI. Deelen. Gron. 1773—1847.

REDD. Groninger Provincialismen door W. G. REDDINGIUS in de Groninger Volksalmanakken van 1839 en 1840.

Res. Resolutien van Ridderschap en Eigenerfden van Drenthe in de Protocollen.

Sprw. Spreekwoord. Spreekwijze.

SWAAGM. J. SONIUS SWAAGMAN. Commentatio de dialecto Groningana. Gron. 1824. Door de Academische Faculteit bekroonde Prijsverhandeling.

SWAV. en *Nal.* — Opgave van eenige Geldersche woorden door J. H. SWAVING in het *Taalk. Mag.* I. 305. *Nalezing.* II. 76.

T. Mag. Taalkundig Magazijn, bijeenverzameld door A. DE JAGER. Rotterd. en Deventer, 1835—42. 4 Deelen. Dit Magazijn bevat verscheidene Groningsche, Gelder-sche en andere provinciale woordenlijsten.

T. S. en *Inl.* Tegenwoordige staat van het Landschap Drenthe. Amst. 1792. *Inleiding* tot dit werk. Amst. 1795.

TEUTH. Teuthonista of Duitschlender, uitgegeven door Mr. C. BOONZAAIJER. Leiden, 1804. 4°.

WASS. Idioticon Frisicum door EV. WASSENBERGH. In zijne *Bijdragen tot den Frieschen tongval.* Franeker, 1802. 1° Stuk.

Vgl. Vergelijk.

VERSTER. Verzameling van woorden in de Meijerij van den Bosch gebruikelijk, door Mr. J. L. VERSTER. HS. in de bibliotheek der Maatsch. van Nederl. Letterkunde te Leiden.

v. In voce. Op het woord.

WACHTER. Glossarium Germanicum. J. G. WACHTER. Lips. 1737. fo.

WEIL. Beknopt taalkundig Nederduitsch Woordenboek, door P. WEILAND. Dordrecht, 1830. V deelen.

WIARDA. Alt-Friesisches Wörterbuch von T. D. WIARDA. Aurich, 1786.

w. ww. woord. woorden. werkwoord.

Z. n. Zelfstandig naamwoord.

Aalmeer. Merrie van twijfelachtig geslacht, veelal onvruchtbaar. *Vgl.* Plak. 17 Maart 1744. *Ael* schijnt van ouds *af* beteekend, en in de zamenstelling iets negatiefs te hebben aangeduid. KIL. »aelmachtig, j. amachtig, impotens." *z.* ook *v. aelweerdigheid, aelwettig.* Deze beteek. past hier zeer goed. *Vgl.* HOOFT, *v. aalwarigheid.*

Aalstal, vischstal. *Afdamming in een water* met eene opening, voor welke netten, fuiken of korven worden geplaatst. *Stal* bet. hier *septum.* KIL. *v.* In het oude L. van Wedde en Westw. art. 68 vindt men *korfstál, z. Pro Exc.* IV. 2, 60 en 66, ook *warre. Vgl.* v. SWINDEN, ald. bl. 66. *Pl. d. aallegge* en *ware. z.* BREM. *v. legge.* In eene *Res.* van 16 April 1688 komen buitendien nog voor verlaten, stouwen en middelgebindten in bruggen. *Vgl. L.* IV. 6 en tuin; alsmede het Reglement op de wegen en waterlossingen van 6 Julij 1837, art. 11. litt. *n,* waar de aalstallen verboden, maar de gebindten worden toegelaten.

Aanbeuten. Aanbuten, *z.* beuten.

Aandragen. *Aanbrengen,* b. v. eene overtreding. *Vgl. O. L.* II. 2; mede in de Staten-Overz. *z.* DE JAGER *Handl. v. Gr.* Vroeger ook *bedragen. z.* HOOFT. Van

ouds de *beschuldiging wettig bewijzen*. z. ACKERSDIJK in *T. Mag.* IV. 144. — *Hd.* ADELUNG.

Aanhandelen. *Aankoopen.*

Aanroepen. De zaak of partijen aanroepen, *op de rol of teregtzitting uitroepen. Vgl. Ord.* bl. 71.

Aanspreken. *Bezoeken*, b. v. zieken, kraamvrouwen. KIL. *Gr. Ov. N. h.* Als zoodanig reeds in het *Hd.* verouderd volg. ADELUNG. *Pl. d.* BREM. *v. spreken.*

Aanstaarten. 1) De paarden met de *staarten* aan elkander *vastmaken*, b. v. om die ter markt te brengen. 2) *Voortdrijven, aanmoedigen.* Het ww. *staarten* komt meermalen voor; b. v. in *kwispelstaarten, wepelstaarten, wipstaarten. Vgl.* DE JAGER, *Herh. v. wepelen.* KIL. heeft *vleijdtsteerten, vleghesteerten*, alsmede *steerten*, in de bet. van *fugere*, nog in het *Pl. d.* gebruikelijk, z. BREM. *v.* IV. 1029.

Aanstemmen. 1.) *Bepalen, afspreken*, b. v. een' dag. *Vgl. L.* II. 3. 2.) *Benoemen, vgl.* HOOFT, *Gw. Nd. opstemmen.*

Aanvoeden. 1) *Aanfokken, aankweeken, Gw. Nd.* WEIL. 2) *Vetmaken, vgl. Ord.* bl. 52.

Aanzetten. *Aanfokken. Ov. Vgl.* PIC. 210.

Aanzweeren. *Bezweeren. Gr.*

Aardappelmalen, z. Spinmalen.

Aardappelenrangen, z. Rangen.

Achteren (in het). *Ten achteren.*

Achternaam. *Toenaam. Gr. N. h.*

Afdoen. *Afladen, wegnemen*, b. v. hooi, zaad. KIL. *Vgl. N. Res.* bl. 34. *Vgl.* doen.

Afgaan. *Verminderen in waarde. Gw. Nd.* KIL. WEIL. Hij is drok aan 't afgaan, van een' zieke, die sterk afneemt. PIC. bl. 210 «van dien

tijdt merckelick afgegaen, en in 't onderspit geraeckt.» *Gr.*

Afgraven. 1) Door greppels, slooten, heggen, wallen, *afsluiten*, *afzonderen*. *Gw. Nd.* WEIL. 2) Eigenaardig in Drenthe: *het afzonderen van een kamp uit een gemeenen esch*, (*vgl.* kampgrond). *z. L.* III. 103. In *L.* IV. 11 komen voor afgegraven groenlanden.

Aflaat, *z.* Kubbing.

Afloonen. De dienstboden binnen 'stijds ontslaan en bij den dag *afbetalen*. *Vgl. L.* III. 90. *Gr.* — *Hd. voluit betalen.*

Afmaken, *z.* Maken.

Afnachten. *Afscheid nemen.*

Afpiegelen. *Vermoeijen*, *afmatten*, *uitputten*, *afpijnen*, *hz.* als *af-* of *uitpegelen*, *z.* HOEUFFT *v. pegelen*. *Zeeuwsch*, *afpegelen*, HOEUFFT *T. Mag.* I. 253. — *Pl. d. plengen*, *afplengen*, BREM. *v. Vgl.* peelen.

Afplaggen. *De plaggen of zoden afsteken* (stikken). *N.h. afzoden.* Deze plagturf heet zodde. — *Ov.*, aldaar ook *plaggen*. HALB. volgens wien (*v. plagge* en *schadde*) in Ov. de *schadde*, heide- of vuurzode, als turf, en de *plagge*, afgestoken graszode der heidevelden, als mest gebruikt wordt. *z.* ook HELD. *v. schadde* en *T. Mag.* I. 322. II. 507.

Aftrekken. Het bed aftrekken, *afhalen. Ov.*

Afvaren. *Verhuizen*, *vertrekken*, van dienstboden, huurders. *Vgl. L.* III. 87 en 90, art. 9 en 15. *Vgl.* vervaren. — *Varen* heeft hier de *bet.* van *gaan*, waarvan nog *voortvaren*, *z.* TEN KATE, II. 463.

Alf, z. Half.

Afzetten. *Voor den tijd werpen*, van koebeesten, paarden, enz.

Assen. LAUR. *v. es* leidt den naam der hoofdplaats van Drenthe af van *esschen*, meervoud van *esch*, bij verwisseling van *e* in *a*, en beweert, dat *es*, *esch*, eig. eene hooge, zandige vlakte is, waarop de dorpen zijn gesticht. Deze afleiding wordt door HOEUFFT, *Naams.* 34, betwijfeld, maar is echter te verkiezen boven die des Schrijvers van den *T. S.* 110.

Balken. *De zolder der schuur*, van daar balkenladder, *Ov.* HELD., alwaar eene kat *balkenhaze* (HALB.) genaamd wordt, misschien, omdat het dier zich veel op zolders ophoudt. *Pl. d.* OSN. *Hd.* ADELUNG. In een oud Drenthsch testament van 1566 «Voert, wess meer in den huijse bevonden wordt, 't sy op den balcken ende der beneden enz.» *z. Dr. Alm.* 1840, bl. 140. Dwars over de balken liggen de slieten, *z. v.*

Bamberig, wamberig. *Woest, ruw. Vgl.* bombéren.

Bander, bandser, banser. De groote dubbelde schuurdeur, bij verkorting voor banderdeur, dat in Drenthe nog wel gebruikt wordt, echter, volg. LEST. *v.*, in tegenstelling met *zijdeur. Vgl.* POST. *v. boarsdoarren.* De uitspraak *banser* nadert het meest het *Pl. d.* en het *Hd.* dat *banse* heeft, en ons de afleiding van dit *w.* doet kennen. In het *Pl. d.* beteekent *banse* eene schuur, *z.* BREM. *v.*, en in het *Hd.* slechts het gedeelte der schuur, ter wederzijde van den dorschvloer, waar de koornschoven worden geborgen; wijders eene groote vierkante mand tot berging van waren, inzonderheid tot die der kopersmeden. *z.* ADELUNG *v. banse*, die

tevens opmerkt, dat *banse* in het Fransch mede elke mand of korf beteekent, even als *banster* in het Latijn der dertiende eeuw. ROQUEFORT, *Dict. de la l. Rom.* verklaart even zoo *banse* « grand panier, manne d'osier carrée. » Volgens WACHTER *v.* is het woord reeds uit het Mesogothiesch in het oud *Hd.* opgenomen, en de afleiding onzeker. Deze is echter niet ver te zoeken. Het ww. *benden*, *binden* had als praeteritum *band*, *bond*, overblijfsels der oude vormen *banden*, *bonden*. Hiervan *bandze*, *bande*, *banse* bij verzachte uitspraak, even als *bies* van *bindze*, *biendze* van *binden*. *z.* KIL. *v. bies*. WEIL *v. bies* en *band*. Het ww. *banden* voor *binden* is in Drenthe nog in zwang, inzonderheid van het binden der schoven met een band bij den oogst. LEST. 1847. Ook dit wordt door het *Hd.* bevestigd, dat nog *binze* voor ons *bies* gebruikt, van ouds *bintz*, volg. WACHTER. *Vgl.* hier vooral TEN KATE, II. 120, waar de geheele stam wordt uiteengezet. ADELUNG brengt wel *binse*, even als TEN KATE, tot *binden*, maar kent te onregt aan *banse* een anderen oorsprong toe, *z.* hem op het ww. *bansen*. Ons *ben*, *Hd. benne*, (gevlochten mand of korf) stamt mede van *benden* af, *z.* TEN KATE, *t. a. pl.* en ADELUNG *v. benne*, waarmede BILD. *v. ben* instemt, schoon hij *v. bies* de ware afleiding voorbijzag. De beide beteekenissen van *banse* in het *Hd.* rusten, zoo het schijnt, op het denkbeeld van *binden* in den zin van *vlechten*. Immers de oudste huizen hadden muren van gevlochten teenen, die met klei of leemaarde werden digtgestreken, welke nu nog voor vloeren wordt gebruikt. In later tijd en heden, nu de woningen zoo veel beter zijn ingerigt, wordt dikwijls aan de schuur zeer geringe zorg besteed en lang zal

die, hier en daar, gevlochten wanden hebben. Zie hier onder *v.* wand.

Barde. Zware harde *turf* uit de Oostermoersche veenen. *T. S. inl.* bl. 15, 19.

Bark. *Eikenschors.* OSN. *boomschors.* KIL. *v.* berck «*barck, borck,* cortex, *barcken, bercken,* decorticare.» *Vgl.* TEUTH. *v.* — PIC. noemt het, blz. 210, onder de koopwaren in de 12e eeuw uit Munster en Bentheim in Drenthe ingevoerd. *Gr.* LAUR. *Gw. Nd. run. Vgl.* eek.

Bassen. *Billen* of *bouten,* zoowel van menschen als dieren. *Ov.* HALB. *Gr.* een schapenbasje.

Bazen. *IJlen.* KIL. *baritum edere. Gr. Fr.* LAUR. SWAAGM. WASS. EPK. Frequent. *bazelen. z.* DE JAGER, *Herh. v.* — *Pl. d.* BREM. *v.*

Beddebuur. *Beddetijk,* veelal van grove stof. *Gr.* Zonderling is hier de overeenkomst met het Latijnsche *burra,* waarvan het Fransche *bure,* dat mede eene grove stof beteekent. *z.* MENAGE, *Dict. Etymol. v.* en ROQUEFORT, *Dict. d. l. lang. Rom. v.* — TRIP bezigt het w. in zijne *Tijdwinst,* bl. 239. *Pl. d.* BREM. HOLST. *v. bure.* ADELUNG. *v. zuge.*

Bede, beê, meerv. beeën. *Verzoek* aan de buren, om tot iets behulpzaam te zijn, b. v. tot aanvoering van bouwstoffen tot opbouw of vertimmering. Het onthaal, hiervoor gegeven, wordt bedebier, ook zeg genoemd *z. v.* De verpligting tot deze hulp behoort tot de naberdingen. *z. v.* — *Ov. bededienst.* DEV. *Vgl.* BREM. *v. Bidden* beteekent in het *Nd.* en *Hd.* dikwijls *noodigen, z.* YPEIJ. 23.

Beesten. *Koeijen,* vrij algemeen in gebruik, even als in *Gr.* en *Geld. z. T. Mag.* II. 408. Jong beest, *hz.* als enter of enterbeest. Van daar beestenheer, *koeherder; vgl.* heer en enter.

Beëemen. *Besproeijen*, bijzonder hier en daar gebruikt van het onder water zetten van het hooiland in het voorjaar, *vgl.* GREV. 78.

Begaven. *Begiftigen*, HOOFT, WEIL. bijna verouderd. Het deelw. *begaafd* is nog in gebruik. TEUTH. KIL. — *Fr.* EPK. *Vgl.* HALB. *v. begaving.* — *Hd.* De Staten-overz. heeft *begiften*, *z.* DE JAGER *Handl. v.*

Begeving. Compromis, *dading; vgl.* KIL. *Hd.* ADELUNG, *v.* 3.

Begroeid. *Begroeide uitspraken* of *vonnissen;* d. i. welke kracht van gewijsde hebben bekomen, *vgl. L.* II. 75. Vermoedelijk is de uitdrukking van het *gras* ontleend, zoo als uit het *Pl. d.* schijnt te blijken, BREM. *v.* «*grojen*, *begrojen*, mit gras bewachsen.» Oud is de *sprw.* «dat is al lang met gras begroeid;» welligt ontleend van de graven op de kerkhoven; *vgl.* WEIL. *v. gras. Hd.* ADELUNG.

Belijftuchtigen. *Den lijftogt of het vruchtgebruik maken, bespreken, vgl. L.* III. 51.

Belijing. *Verlijding eener acte; vgl. L.* I. 12 en bl. 28. *Gr.* LAUR.

Bespieren. *Beletten, schorsen*, b. v. de *huwelijksgeboden, Ov.* DEV. *Fr. Gron. spieren.* WASS. SWAAGM. *v.*, *vgl.* LAUR. 117. *Hd.* en *gw. Nd. sperren, versperren, Pl. d.* BREM. onder *speren.*

Besteden. Een lijk ter aarde besteden. *Bestellen. Boerwillekeur v. Rolde*, art. 26, HOOFT; hier in de eig. bet. *z.* WEIL.

Bestendig. *Van kracht, bestaanbaar*, b. v. een testament, *vgl. L.* III. 55.

Bestieren. *Doen, ten uitvoer brengen.*

Betuun. *Schaars. Gr. Ov. Geld.*, LAUR. HALB. SWAV.

Beuk. *Zaadje* van den beukenboom. *Ov. Gr. boekel*, HALB.

Beun. Verheven plaats boven den grond, *zoldering;*

Gw. Nd. z. kerkbeun, wegbeun. *Vgl.* SWAAGM. *v. Hd. bühne, Pl. d. bön.*, BREM. HOLST. OSN., *böhn*, HAMB.

Beuten, aanbeuten, opbeuten, ook buten. *Aanstoken, opstoken. Gr.* SWAAGM. *Ov.* HALB. *v. anbuten. Geld. buten*, BERG. *v.* Volgens den geleerden WEELING, *Ov. Alm. v. Oudh. en Lett.* 1846, bl. 230 volg., duidde *bödd* in 't oud Twentsch een gebouw aan, en is *böden*, in de uitdrukking *een vuur böden*, nog gebruikelijk. *Pl. d. böten*, BREM. HAMB. HOLST. OSN. — *Gw. Ned. boeten*, aanstoken, herstellen, KIL. WEIL. In Holland overbekend. De netten worden *geboet*, van daar *boethuis*. Het inplanten van jonge boomen, voor de gestorvene, heet *inboeten.* — Aanbeuten wordt van de bijen gezegd, als zij op het afgesneden was weder voortwerken, dus aan- of opboeten. Vuurtjes beuten, op drie of vier ellen afstand in het boekweitveen hoopjes maken van de omgehakte veenkluiten, welke dus beter droogen en branden, dan die op den grond verspreid blijven liggen, z. *Dr. Alm.*, 1839, *April.* — Over het vuurbeuten, een volksgebruik te Koevorden, z. *Dr. Alm.* 1841, bl. 221 en *Pod.* I. 120.

Bevreden, bevredigen, z. vreding.

Bezetten. Geheimzinnige wrijving of behandeling van een' zieke, ook van koebeesten, b. v. die de wrang hebben.

Bij zijn. Er rijkelijk bij zijn. *Vermogend, welgesteld zijn. Gw. Nd., hij kan er wel bij.* In den *Dr. Alm.* 1839, bl. 208 worden nog de volgende Sprw. vermeld, die hetzelfde aanduiden, als: *hij kan ophoesten; het brandt hem niet op den nagel; hij heeft geen scheur in den naadzak; hem is de naadzak niet kapot.*

Bij-aan. *Naast, vgl.* bij-langs.

Bijbrengen. De klok bijbrengen. *Gelijkzetten.*

Bijlangs. *Langs, naast. Ov.* HELD. en HALB. *v. anbiling. Pl. d. blangen,* HAMB. HOLST. en BREM. V. 336, bij zamentrekking voor *bilangen.*

Bijmees. *Mees,* die 's winters op de *bijen* aast.

Biezenjager. Policiebediende tot wering van bedelaars, eig. *boevenjager,* WASS. *v. bies.* EPK. *v. bijze. Gr. z. T. Mag.* II. 332. Voorheen landschaps of kerspelsoldaat, roode roede, *z. T. S.* 80, 84. *Jagen* is hier *opsporen.* Zoo worden te Hamburg de gilde-overlieden, die de beunhazen en ongeoorloofde werkplaatsen opsporen, gezegd *te jagen, z.* HAMB. HOLST. *v.*, dat voorheen ook hier te lande gebeurde, volg. TUINMAN, *Fakkel* II. 21.

Bissen. Birsen. Het *rennen* en *springen* van het vee in de weide, ook gebruikt van menschen, die zich vrolijk aanstellen. *Gr. Ov.* SWAAGM. HALB. *Fr. bijskje* en *bebijsseltje,* POST. — Birzig, *driftig, bezig, haastig,* LEST. — *Pl. d.* BREM. *v.* en V. 335, HAMB. HOLST. *v.* en OSN., 303. — *Bissinge* bet. in *Ov.* kermisgewoel, HALB. *v.*; vandaar *bissekist, bissewielen,* kist en wielen op de kermis te Ommen (*Ommerbisse*) gekocht, alwaar veel houtwaren verhandeld worden. In het *Gw. Nd.* treft men 't w. nog aan in de zamenstelling *kissebizzen,* omdrentelen, zonder veel uit te voeren, *vgl.* KIL. *v. kitjen.* Het w. *bizzen* werd van ouds verschillend geschreven, *bijsen, biesen,* KIL. *v. bijsen,* alw. V. HASSELT uit SPIEGHEL een oud sprw. aanhaalt: «als een koe bizzet, zoo bizzen ze al.» TUINMAN, *Fakkel* II. 23, kent mede *bissen.* WEIL. heeft het w. uit KIL. overgenomen, *z. v. bijze* en *bijster;* HOEUFFT *Fr. w. v. béser* en *bise;* en

DE JAGER, *T. Mag.* III. 468, die gist, dat het w. eigenlijk *blazen* beteekent, in welke bet. het ook van slangen en, andere dieren bij oudere en nieuwere schrijvers voorkomt. BILD. *v. bies* stemt hiermede in. Het frequent. *bizelen* voor *zacht spreken, fluisteren*, in *Nh.* zeer gebruikelijk, bevestigt zulks. Voorbeelden van het w. *biezen* in de werken van BILD. zijn door DE JAGER in zijne *Proeve*, bl. 163, verzameld. KIL. kent alleen de bet. van *wild rondloopen, springen*. In het *Hd.* is het mij niet voorgekomen. WACHTER echter heeft *busen* alsmede «*die koe buset.*» Het w. *birsen* bet. bij hem *venari*, dat dus mede wijst op het heen en weder loopen en springen. Bij DE JAGER vindt men nog een ander spreekwoord, bij TUINMAN en in het *Hd.* mede voorkomende: «Als de oude koe begint te biezen, zoo klappen haar klaauwen.»

Blankslagter, koldslagter, witmaker. *Vilder.* Dit was echter ook van ouds reeds in Drenthe gebruikelijk; z. b. v. *Res.* 22 Maart 1640. Over witmaker z. LEST. *v. Koldslagter* is ook in *Geld.* bekend volgens WEIL. *v. koud.*

Bleut, bloot. *Schapenhuid.* Van daar bleuten, de platte zijden van een boek, welke dikwijls van schapenleder worden vervaardigd. *Gr.* Het ww. blooten bet. de vellen van het hair of wol ontdoen, even als in het *gw. Nd.* z. WEIL. *v. blooten. Vgl.* BILD. *v. bluts.* Even als *bleut* nu voor het blad of perkament gebruikt wordt, zeide men van ouds *een huijt francijns* of *perkaments*, z. v. HASSELT, *Arnh. Oudheden* IV. 115, die teregt aanmerkt, dat het latere *vel papier* ook hier zijn oorsprong aan verschuldigd is, *vgl.* KIL. *v. vel.*

Bleuten. Gezegd van de *bijen*, die met de verzamelde

was tusschen de pooten naar de korven vliegen.

Blok, *z.* Hooiblok.

Boe. *Hut* of *stal* in het veld tot tijdelijk verblijf der koebeesten in het Z. O. van Drenthe bij Schoonebeek. De herder heet boeheer of beestenheer, *vgl.* GREV. 86 volg., de *Pod.* I. 170 en *v. heer.* Nieuw Schoonebeek is uit deze hutten ontstaan, *z.* ald. 140. In OSN. is *boe* een klein boerenhuis. In Ditmarschen heet *boos* een veestal. DITM. HOLST. *v.*

Boer. Alle ingezetenen van een dorp (boerschap) worden collectief *de boer*, ook wel *de volle boer* genaamd. *Gr. Vgl. Boerwillekeur van Rolde* (op boerlasten vermeld) art. 1. Even zoo zegt men het iem, ieme collectief voor de geheele bevolking der bijenkorf, en schaap (schaop) voor de geheele kudde der gemeente. LEST. Boerstraat, *dorpstraat.*

Boerbol. De *stier der gemeente*, die bij den hoornboer wordt gestald.

Boerdrift. Bijzondere *weg* of *pad*, langs hetwelk de koeijen naar de weide worden gedreven, van *drijven.* Bij HALMA komt het w. *drift* nog voor, dat anders lang verouderd is, zelfs bij KIL. *Dreef* heeft de plaats hiervoor ingenomen en staat reeds in de *Inleiding tot de Holl. Regtsg.* II. 35, 4, van DE GROOT. *Vgl.* TEN KATE, II. 166. — *Hd. trift. z.* ADELUNG *v.*

Boerlasten. De verpligting tot het onderhouden en maken van buurt- en andere wegen, waterlozingen, die aan schouw zijn onderworpen. Het verrigten dezer hand- en spandiensten heet boerwerken, z. *T. S.* 22 en GREV. 38 volg. *Vgl. Boerwillekeur van Rolde* d. d. 5 Jan. 1809, art. 19 en 20, te vinden achter de Dissert. van Mr. J. TONCKENS *de escis. Gron.* 1837, en de ww. pand en boer.

De regeling bij Boerwillekeuren van alles wat tot dit boerwerken behoorde, was veroorloofd bij *L.* III. 106. Niet lang geleden is er over dit boerwerken den 25 Nov. 1847 door den Kanton-Regter van het Kanton Assen een vonnis geslagen, *z. Weekbl. v. h. Regt* van 14 Febr. 1848, no. 886. Bij dit vonnis is de zaak naauwkeurig beschreven, en aangemerkt, dat het boerwerken, voor zoo verre het niet in panden onder de ingezetenen was verdeeld, als eene zakelijke dienstbaarheid aan het grondbezit in de marke of in het karspel of in de buurschap is verbonden. In Ditmarschen heet het boerwerken *meenwarken. z.* DITM. *v.* De gemeene weide wordt aldaar *meenmarke* genaamd. *Meente* is *gemeente, gemeenschap. Vgl.* WIARDA *v. men.* GRIMM, *R. A.* 497.

Boesen, soezen. *Wartaal uitslaan.* De gezant van de bruid en bruidegom, om ter bruiloft te noodigen (*broedneuger*), zegt in zijne berijmde aanspraak:

Ik bin hier neet gekomen om te soezen
Of te boezen. Z. Dr. *alm.* 1838, *bl.* 147.

Boeskool. *Witte kool. Ov.* — *Hd. busschelkohl, buschkohl.* ADELUNG. *v.* — Boeskoolkop, *groot rond hoofd.* Scheldwoord.

Bol. *Ronde nap,* b. v. om karnmelk uit het vat te scheppen. *Eng. bowl.* In Holland een rond brood, plat van onderen, ook *krentebol. Vgl.* KIL. *v.* HOEUFFT *T. Mag.* II. 430.

Bol. *Bul.* Pinkbol, jarige of anderhalfjarige stier, die nog niet gesprongen heeft. Slagersbol, *stier* bestemd om geslagt te worden. Afstandige bol, *oude stier. Vgl.* boerbol.

Bolsch. *Willig*, van de koe gezegd. Bol is *bul. Ov. bollig.* HALB. *Gr.* — *Pl. d. bullen*, taurum appetere. BREM. *v.* OSN. bl. 306. HOLST. *v. ko.* Even zoo beersch van de zeug. LEST.

Bolvanger. *Korte zeemansjas. Nh.* — *Ov. bolkesvanger. Bolghe* is golf, KIL. Te Enschedé *wolke*, HALB. *v. bolghe.* — *Pl. d. bolge, bulge*, BREM. *v. v.* Op het eiland Föhr heet de regenmantel der vrouwen mede een *bolvanger*, HOLST. I. 342. Dus een jas voor wind en zee. Reeds van ouds bij de zeelieden gebruikt. LEST. *v.* haalt uit VONDELS *Lof der zeevaart* aan *'t bolckvangerdragend gilt.* In het begin van dit gedicht blijkt ook, welk onmisbaar deel deze jas van het zeemanscostuum uitmaakte:

— en eerde 't schippers gilt,
Als hij 't op 't sterfbedt noch, uit zijn verovert goetje,
Zijn' bolleckvanger schonk en luchtig toppers hoetje,
Die van die tijdt Matroos zijn wettigh aangeërft;
Een dracht, die sterven zal, wanneer de Schipvaert sterft.

Bomberen, bromberen. *Leven, geweld maken, razen, tieren. Gr. T. Mag.* II. 332.

Bondig. *Verbindend, geldig. Vgl. L.* IV. 16. *K. O.* 35. *z.* KIL. HOOFT.

Bongel. *Werpstok, hout* aan den hals der jagthonden gebonden, ook aan de pooten der paarden. *Jagtregl.* 22 Maart 1791. — *Ov. bungel* en *pungel.* HALB. — *Gw. Nd. bengel*, WEIL. — *Gr. dwarsbungel*, een ongeschikt mensch. *T. Mag.* II. 335. *Pl. d. bengel*, BREM. OSN. — Sprw. hij smijt er een bungel tusschen, hij stelt een beletsel in den weg.

Bonkaarde. Het onbruikbaar bovenveen, ook bolster en veennerf genaamd. *Vgl. T. S.* 156. 256. GREV. 121. Bonken zijn de afgestoken brokken van dit bovenveen, die in den kuil worden geworpen. *Bonk* heeft hier de bet. van *groot, lomp stuk, z.* WEIL. Het wegnemen of afsteken dezer bonken geschiedt door eene schop, bonk- of lijnijzer genaamd. Dit afsteken heet eigenaardig afbonken.

Bonken zijn mede de akkers of strooken, in welke de opstrekkende veenplaats wordt afgedeeld door greppels, regthoekig met die, welke de plaatsen zelve scheiden; dus het gedeelte veen tusschen twee evenwijdige dwarsgreppels. *Vgl.* STEMFOORTS *Handboek voor de veengraverij*, Assen 1847, bl. 12 volg.

Bos. *Bluts.* Ik ben bos, *ik heb niet meer. z.* WEIL. BILD. *v. bluts*, en dezen mede in de *Korte Aanm. op* HUYDEC. *Proeve.* 139.

Bot. *Been. Gw. Nd. Vgl.* kraagbot. Spr. iemand op de botten stooten, om betaling aanmanen.

Bouwkap. *Mouwjak* of *buis* van wit linnen, door de vrouwen bij den oogst gebruikt. *z. Pod.* I. 220. Van ouds beteekende *kap* reeds een wijd bovenkleed, *z.* WEIL. en WACHTER. *v. Pl. d.* BREM. *v.kappe* 2, en HOLST.

Bragen. *Hersens.* Bragepan, *hersenpan.* KIL. *v. breghe. Vgl. L.* IV. 28 en *Pro Exc.* V. 74 *aant. Gr.* LAUR. 94. *Pl. d. brägen*, BREM. en HOLST. *v. breegen.* Spr. Hij heeft niet veel in de bragepan.

Breuke. *Overtreding*, ook *boete.* KIL. HOOFT, TEN KATE II. 135. Breukvellig, *Ord.* bl. 44, *boetschuldig*, breken, verbreken, *verbeuren.* — *Gr.* LAUR. 95. *Vgl. Pro Exc.* IV. 2, 58. V. 57. *Pl. d. bröke*, BREM. *v. bräken.*

Brijstrampel, *z.* Strampel.

Brik. *Briksteen, gw. Nd.* Gebakken steen, BILD *v.* In Drenthe en *Gr. schijf* in het dam-, *steen* in het dominospel, *vgl.* TEUTH. KIL. HOOFT. — *Pl. d.* HAMB. BREM. OSN. HOLST *v.* ADELUNG *v. bricke.*

Brink. Plein of vlakte in het midden der meeste dorpen of gehuchten van Drenthe, veelal met gras bewassen, en met boomen langs de huizen beplant. *z. T. S.* 94. *Gr. Ov. Geld.* De groote markt te Deventer

draagt mede den naam van *brink*. Volgens HOEUFFT *Naams.* 13, vindt men in de Prov. Utrecht een gehucht *de Sandbrink* en te Hilversum een *Kerkbrink*. In Gelderland eindigen de namen veler buurten op *brink*, *z. T. Mag.* II. 424. Op de Veluwe en in sommige plaatsen van Overijssel heeft het *w.* de meer beperkte beteekenis van een klein stuk grond, erf of werf eener boerenwoning, DEV. BERG. *v.* In het *Pl. d.* komt *brink* veel voor en beteekent bovendien een groenen smallen rand om de akkers, die nooit geploegd wordt en tot scheiding dient, *z.* ADELUNG *v.* Voor brink heeft het *Hd. anger.* — *Brinksitter* is in het *Pl. d.* iemand die, zonder in de marke gewaardeeld te zijn, een klein huis met een' tuin gebruikt, zonder boerderij, BREM. *v. hüssel* onder *huus* en *v. käter.* OSN. *brinkligger.* HOLST. III. 332. BREM. V. 341. ADELUNG. *v. Vgl.* keuter hieronder. Te Dwingeloo heet zulk een klein bedrijf een leggerijtien. Van ouds kende men ook zulke *brinksitters* of *markkotters* in Gelderland, *z.* den Baron SLOET in de *Nederl. Jaarb. voor Regtsgel.* IX. 493, 503.

Het *w. brink* is zeer oud en in de Noordsche talen bekend, vermoedelijk van Celtischen oorsprong, *v.* WACHTER, ADELUNG, OSN. *v.* HOEUFFT *Naams.* 13, en duidde een *rand* of *kant* aan, zoo als nog in het *Eng.*, verder een *heuvel* of *hoogte*, op welke de bewoners zamenkwamen, en werd naderhand ook op vlakten van beperkten omvang toegepast. BILD. *v.* leidt het van *beringen*, dat zeer goed ook strookt met de tweede bet. in het *Pl. d.* van *smallen rand of kant. Z.* ook BEETS, *T. Mag.* III. 404. — *Beringen* komt nog bij KIL. voor in den zin van *afsluiten, met een kring omvatten*, en is

ook, althans in *Nh.* bij dijkwerken bekend, b. v. *de opening beringen*, en het z. n. *ringdijk*. De bet. van *rand* of kant wordt mede bevestigd door het gebruik voor groenen rand tot insluiting der akkers, zoo even vermeld. Het woord *brink* bestaat dus als z. n. nog in levendig gebruik voor marktplein of vlakte en werf eener boerenwoning, en te regt heeft BILD. het gebezigd in zijne werken als *rand* of *kant*, z. DE JAGER, *Proeve* 104. Vrouwe BILD. gebruikt het, zoo mijn geheugen niet faalt, in den *Rodrigo*, om den horizont aan te duiden:

En verder dan den brink, die 't aardsch gezigt bepaalde.

Zeker met even veel regt als het *w. kim, kimmen*, dat toch ook eigenlijk slechts *rand*, *bovenrand* is. z. WEIL. BILD. *v.*

Buur, z. Beddebuur.

Buuten, buiten, ombuiten, verbuiten. TEUTH. «buijten, panglen, tuijsschen, permutare.» KIL. *v. bueten, verbueten, Gr.* DE JAGER, *Herh.* 9, leidt hier van het w. *buitelen* af; BILD. *v. buit*, verschilt. Het *w.* is in het *Nd.* nog over in *kuitjebuiten* en *ruilebuiten*, z. WEIL. en TEN KATE II. 611. *Pl. d.* BREM. HAMB. OSN. HOLST. — *Kutebüten* is kwanselen, HAMB. Het woord *buten* wordt eigenaardig op de spinnerijen gebezigd, z. *Dr. Alm.* 1839 bl. 150.

Dagwerk. Oudtijds de gewone maat voor weid- en hooilanden, houdende 400 roeden. z. *T. S.* 114, vroeger dagmaat, waarover op eene andere plaats nader. Thans bet. *dagwerk* nog eene hoeveelheid turf van 40 stok, z. *T. S. t. a. pl.*, maar de inhoud is niet overal dezelfde, z. STEMFOORTS *Handboek*, 30. Het *w.* geeft eene hoeveelheid te ken-

nen, die op éénen dag kan gewerkt worden, *vgl.* BREM. *dagwark*, en HOLST.

Dalgrond. De ondergrond der afgegravene veenen, tot den landbouw geschikt, *z.* GREV. 120. Dal zal hier *onder* beteekenen, *vgl.* deel.

Dam. *Woonplaats*, *erf.* *L.* II. 17, «daar de debiteur in den Lande van Drenthe zijne woonplaats heeft.» *Gw. Nd.* Bekend is het spr. *een hond is stout op zijn eigen dam.*

Deel. 1) *Neder.* KIL. *v. delle. Fr. del.* WASS. 125. EPK. *v. del. Gr.* SWAAGM. *Geld. Ov. dale.* HALB. *T. Mag.* III. 62. *Dale* werd reeds van ouds gebruikt, *z.* MELIS STOKE I. 427 *int dal*, voor *op den grond*, en III. 242 *neder ten dale*, *z.* HUIJD. op beide plaatsen. *Dale* is in het *Hd.* nog overig in *dahlbort. z.* ADELUNG *v.* en op *thal.* Het *Pl. d.* heeft ook *daal*, BREM. HOLST. *v.* HAMB. OSN. *v. dahl. v. Oud Fr.* WIARDA. *v. del. N. Fr.* OUTZ. *v. daal.*

2) Uit de eerste bet. vloeit die van deel, dele, *de vloer der schuur*, *dorschvloer;* meestal van leem gemaakt, van ouds ook enkel *vloer*, KIL., dus nog in *Gron.* LAUR. — *Ov. delle*, *dele*, HALB. Behalve de gew. bet. heeft het *w.* te Breda die van *plankenvloer.* HOEUFFT *v.*, deze brengt dit tot *deel*, gezaagde plank, even als BILD. *v.* en op *Hooft*, 152. Volg. HELD. wordt het *w.* bij welgestelde boeren en burgers in *Ov.* gebruikt van een vloer uit Bentheimer steen. — *Hd. diele z.* ADELUNG *Pl. d. deel*, *dale*, BREM. *v.* HAMB. en HOLST. *v. dehle*, als voorportaal van een huis.

Dijk. *Weg*, b. v. de Ruinerwoldsche dijk. Het *w.* is dikwijls gebruikt van de sprikkenwegen en lage wegen tusschen de graslanden, van hier toldijken *vgl. L.* IV. 5, 7. *Ov.* HELD.

Diep. *Stroom, vaart*, ook elders. *Hd. tief Pl. d.* BREM. HOLST.

Diessen. *Dodde vlas* op den kop van het spinnewiel, hiervan *diessenkop*, *diessenbol* genaamd, *vgl. Dr. Alm.* 1839, bl. 149. *Gw. Nd. rokken. Pl. d. dies*, HOLST., ook *diesze*, ADELUNG, *v. rocken.*

Dik. *Grof, zwaar.* Dik geld, *grof geld. Ov. Gr. hard* (d. i. groot) geld. *T. Mag.* II. 337. *Nh. dikke stukken. Hd. harte geld.*

Dobbe. *Kuil* of *waterkom* op sommige dorpen, ook in Friesland. WASS. *v. dobben. Ov. Gr.* SWAAGM., ook *drinkeldobbe. T. Mag.* IV. 676. — *Pl. d.* BREM. *N. Fr.* OUTZ. Van hier rakeldobbe *z. v.* — In *Gr.* is *mestdobbe* de bergplaats voor de mest, *z. T. Mag.* IV. 680. Te Berkhout in *Nh.* zijn *dobben* de gaten, uit welke de landlieden turf hebben gegraven, bij HOOFT *turfdobben* genaamd. *Vgl.* KIL. BILD. *v. drenk* en *tobbe.* PIC. spreekt, bl. 46, van «groote dobben of drencken, waeruyt de legers haer water gehaelt hebben.» Zekere plaats op den weg van Rolde naar Borger wordt het dobbendal genaamd, *z. Pod.* II. 165. In hoe verre deze benaming met de bet. van het *w.* in verband staat, is mij niet gebleken.

Dobbelier. *Klein kommetje*, KIL. *Gr.* LAUR. van *dobbe.* Van ouds werd het in *Geld.* gebruikt, om uit te eten, *z.* V. HASSELT. *Arnh. Oudh.* I. 159.

Dobijs. *Bomijs*, waar het water onder is weggezakt, *dobben* is hier *schudden. z.* BILD. *v. dobbe.*

Doen. 1) *Geven. Ov. Gr.* — *Pl. d.* BREM. 2. ADELUNG 7. *Vgl.* afdoen, indoen, uitdoen, weerdoen. 2) Geld doen, *op renten zetten;* reeds in de *Stat. Overz.* van MATTH. 25. 27, ook in oude Hollandsche plakkaten, *z.* YPEIJ, *Verv.* 20 en TEN KATE, II. 157, die het *Hd. austhun* vergelijkt.

Dokken. 1) Bosjes stroo tusschen de dakpannen tot

vulling der openingen in plaats van kalk, ook in *Gr. Ov.* en *Geld. Hd. docken.* ADELUNG *v. Pl. d. dokken.* BREM. HOLST. *v. N. Fr.* OUTZ. In BREM. wordt het *w.* opgehelderd door de gelijkvormigheid van een ineen gedraaid bosje stroo met een kinderpop, welke in het *Pl.* ook *dokke* en in het *Hd. docke* heet. Eene soortgelijke gissing vindt men bij TEN KATE, II. 172. 2) plankjes van beukenhout, gebruikt tot het dekken van torens en kerken, in plaats van pannen of leijen. LEST.

Dollen. 1) De *pennen* op het boord van een vaartuig, tusschen welke de riemen liggen, KIL. WEIL. 2) *de handvatsels der seissen. Pl. d. dullen.* HAMB. BREM. HOLST.

Dopheide, *z.* Rijgheide.

Dreeg. *Voedzaam, vet, strekzaam*, b. v. vleesch. Te Dwingeloo en elders *zwanger, Fr. dreeg, Gr. drieg.* LAUR. 132. Een dreege kerel, *een dik, zwaar man.* Verdreegen, *de hoeveelheid vermeerderen.* — *Pl. d. N. Fr.* OUTZ. *v.* «verschlagsam, was lange aushalt, es wird auch für *schwanger* gesagt.» Misschien behoort *dreijghbrood* bij KIL. hiertoe «*Fr.* panis vetus.»

Driftgoed. *Drijvend hooi, stroo. Vgl.* PIC. 37. *L. van Averis.* 229. Het w. *drift* is nog gebruikelijk in *zeedrift. Vgl.* KIL. *v. drift, drijfzand*, en TEN KATE II. 166, die ons *w. driftgoed* ook aanvoert.

Drouwen. 1) *Dreigen. Gw. Nd.* TEUTH. KIL. MEIJER. *Oud. Fr. druwen* WIARDA, zoo mede in Drenthe en Groningen, *z.* LAUR. 98. *Vgl.* EPK. op *drijgje. Pl. d. drauen.* BREM. HOLST. ADELUNG, *v. drohen.* 2) *voornemens zijn*, op het punt staan, om iets te doen. *Gw. Ned. Gr.* SWAAGM. *Fr. drige.* POST.

Duimstek. *Eikenstek*, meestal een duim dik, geschikt voor het aanleggen van schelbosschen of hakhout.

Dun-ëgge. *De slaap van het hoofd.* KIL. eigenlijk het *dunne*, *z.* BILD. *v. Ov.* HALB. *Gr. T. Mag.* II. 335. — *Pl. d.* HAMB. HOLST. *v. dünne.*

Dunne regen. *Stofregen. Hd.*

Eedstaven. *Den eed vóórzeggen, vóórspellen.* KIL. *v. staven.* MEIJER. *Vgl.* HOEUFFT *v. boekstaven* en zijn *Aanhangsel, v. afstaven.* Van ouds mede in het *Hd. einen eid staben, z.* WACHTER *v. stab,* en ADELUNG, *v. staben. Pld. staven.* BREM. *v. stab,* alw. eene belangrijke aanteekening. Te onregt brengt BILD. op *Hooft* bl. 49 het *w.* tot *staf, z.* het geleerd betoog van den Hr. ACKERSDIJK in de *Regtsgel. Bijdragen,* V. 78 en 81.

Eek. *Schors van het eikenhout. Vgl.* GREV. 146. *Geld.* SWAV. *v. Vgl.* bark.

Eenschree, *z.* Inschree.

Eenstallig. *Alleen staande. Publ.* 16 Jan. 1675, eenstallige huizen, d. i. wier bewoners geene buren hebben. *Stal* bet. hier *stel, plaats z.* WEIL. Gelijken uitgang heeft het *Nd. achterstallig.*

Egge. 1) *Hoek, rand, scherpe kant.* KIL. BILD. zie verder het geleerde opstel van BEETS, *T. Mag.* IV. 101. — *Fr. Ov. Gr.* WASS. HALB. LAUR. *Vgl.* EPK. *v. ig.* — *Pl. d.* BREM. HOLST. *N. Fr.* OUTZ. *v. eg. ägh. Vgl.* ADEL. *v. ecke.* 2) *zelfkant.* — *Sprw.* op zijne egge zijn, *sterk voor zijn belang zorgen,* ook, *van zijn buurmans akker afploegen.*

Einde. *Levenseinde. Sprw.* iemand aan het einde brengen, hem tot aan zijn overlijden onderhouden, tegen de overdragt van goed óf betaling eener geldsom. Dit was voorheen in Drenthe zeer gebruikelijk, en bekend onder den naam van *overgang,* over welken men *z. L.* III. 59 en 60. Het contract met een geestelijk of liefdadig gesticht heette *prove,*

z. L. III. 57 en 58, welke *w.* ook van ouds in Holland zeer bekend was en aan de *proveniershuizen* den naam heeft gegeven. *Vgl.* WEIL. en HOEUFFT *v. prove. Pl. d. präven*, BREM. *v.* De overgang was ook in *Gr.* zeer gebruikelijk en in de oude Landregten onder den naam van *oevelganck* en *evelganck* bekend. *Oud Fr. oevel*, WIARDA *v. Vgl.* LAUR. 211.

Ekkel. *Eikel. Gr.* Ekkelhout, *eikenhout.* Van ouds *ekel* KIL. *v. eeckel* en *eijchel.* — *Pl. d. Eek, eeker.* HAMB. BREM. HOLST. *z.* ook ADELUNG. *v. eichel.*

Enter. *Eenjarig*, ook als z. n. gebruikt, somtijds met bijvoeging der benaming van het dier, als enterpaard enz., dus ook twenter. KIL. *v.*, die reeds vermeldt, dat het *w.* is zamengetrokken uit *een winter*, dat door WACHTER wordt goedgekeurd, en nog in het Zutphensche in zwang is, zie hierna. *Vgl.* beest. Somtijds wordt enter achteraan gezet, als moerenter, *eenjarige merrie.* LEST. *v.* — *Fr. Ov. Geld.* WASS. POST. (*v. hokkelinch*) HALB. SWAV. BERG, volgens wien *enter* op de Veluwe, maar *een winter* in het Zutphensche gebruikelijk is. *Gr.* — *N. Fr.* OUTZ. *Pl. d.* BREM. HOLST. Enterhok, de afgeschutte plaats, waar zulk eenjarig veulen, dat nog geen werk doet, gestald is. Sprw. op het enterhok zijn, *achter af gezet worden. Vgl.* LEST. *v.* enterhok.

Erfgerucht. *Overlevering van ouders op kinderen.* Dikwijls bij PIC.

Es. Esch. Eschland. »Onder den naam van esch is »zeker gedeelte der markgronden bekend, dat ont»gonnen en tot den graanbouw bestemd is. De esch »heet de gemeene esch, omdat zij noch door »wegen, noch door gruppen, of op eenigerhande

»zichtbare wijze in gedeelten is gescheiden. Ieder »geregtigde bebouwt echter het zelfde stuk grond, »dat als zijn eigendom beschouwd wordt, doch hét »is van de naburige stukken of niet, of alleen door »bijna onmerkbare teekenen afgescheiden." Deze juiste definitie is mij uit een onuitgegeven rapport van bevoegde kundige mannen medegedeeld. Zie verder over de *esschen* in Drenthe *T. S.* 95 en *Inl.* 14. GREV. 116 en de zoo fraaije als naauwkeurige beschrijving der *Pod.* I. 219, benevens de aldaar aangehaalde schrijvers. *Vgl.* kampgrond en hongerhokken. Het *w. esch* beteekent eigenlijk *veld*, *akker*, *z.* TEUTH. KLUIT op HOOGSTRATEN *v.* en HOEUFFT *Naams.* 33. — *Gr.* OV. HELD. *v. Geld.* in het Noorden, maar in het Graafschap Zutphen, zegt men *enk. T. Mag.* II. 423, op de Veluwe *eng.* BERG. *v.* — *Hd. esch*, ADELUNG, die eene zeer naauwkeurige beschrijving der esschen in Westfalen geeft. *Vgl.* OSN. *v.*

Eschgebruik. De bepalingen voor het bebouwen der eschlanden en het oogsten, tusschen de eigenaars vastgesteld.

Esse. *Haak*, waar de ketting van den ploeg in hecht. *Sprw.* in esse houden, *in stand, in wezen houden.* PIC. *K. O.* art. 28. KIL. *v.* in *Append.* Men zegt ook, in de lisse houden. In het *Hd.* bet. *ess* den haak der balans, volg. BILD. *Letterschrift* 143, dat door het *Pl. d.* verkleinw. *eseken, eesken* wordt bevestigd. BREM. *v. eseken:* »ein von »drath gebogener ring, worin ein haken fasset. Es »ist vielleicht das verkleinerungswort, ein kleines S, »von der figur, die ein solcher ring hat."

Etgarde. *Etgroen. Vgl.* BREM. *v. garde.*

Feeling. *Vreemd arbeider* of *reizend koopman* uit Bentheim of Munsterland, bijzonder in kousen. Volg.

LAUR *v. veling* bet. het *w.* een inwoner van Westfalen, en *velingsche* of *veelsche kousen*, die aldaar vervaardigd zijn. Deze verklaring is echter niet aannemelijk. *Feeling* of *veeling* is *verkooper, rondveiler*. Reeds KIL. heeft *faelen, felen*, errare. *Velen* is ook in het *Pl. d. verkoopen*. BREM. *v.* I. 360, *hz.* met ons *veilen*, dat, volg. BILD. *v. veil*, eig. zoude zijn *in het rond bieden, omdragen*, eene uitlegging zeker verre te verkiezen boven die van TEN KATE, II. 713.

Gagel. *Het tandvleesch. Gr.* LAUR. Bij KIL. *het gehemelte in den mond*, dus ook *Geld.* volg. WEIL. *v.* In *Ov. het gehemelte juist achter de bovenste tanden.* HALB. — *Pl. d. gachel* BREM., ook *gagel*, HAMB. OSN. HOLST. *Vgl.* ADELUNG *v. zahnfleisch.*

Gagel. Plant op de lage landen. KIL. *T. S.* 173. GREV. 32. *Myrica gale*, ook wel *Laurus Brabantica* en *Drentsche thee* genoemd.

Gamel, gammel. *Gemelijk, lusteloos. Gr.* REDD. 1839. *T. Mag.* IV. 677. *Sprw.* gammel van iets zijn, *een walg of afkeer van iets hebben. Pl. d. gammelig.* BREM.

Garde. *Sprw.* Hij is de garde ontwassen, maar den stok nog niet.

Garve, gerve. *Schoof. Gw. Nd.* Acht of tien maken een hok, garst of gast. *Gr.* — *Hd. garbe.* Het Fransche *gerbe* komt misschien hiervan, HOEUFFT *Fr. w.* — Eene hoeve op de garve hebben, *die voor* $\frac{1}{3}$ *of* $\frac{1}{4}$ *der vruchten huren. Geld. het land om de garven hebben*, volg. WEIL. *v. Ov. land op de garve bouwen, de garve geven.* Van de drie garven één, heet de *ligte*, van de vijf twee, heet de *zware garve.* DEV. *v.* Zoodanige haarder wordt gezegd te garve te zitten. Vergarven

der derde of vierde garve, het *uitkiezen* uit het gehokte koorn door den verhuurder, in *Ov. uitsteken; garfzaad* is ald. het zaad van de *uitgestoken* garven gedorscht. DEV. *v. Vgl.* geld.

Gek. *Dol*, een gekke hond. *Gr. dom.* REDD. 1839, *Vgl. L. v. Wedde en W.* in *Pro Exc.* IV. 2. 88. — *N. Fr. mal* OUTZ. *v.*

Geland. *Belend.* KIL. *Breda.* HOEUFFT. *Vgl.* zwetten.

Geld. *Sprw.* bij gelde huren, geldhuur. *Vgl. L.* III. 88. In tegenstelling der uitkeering van een gedeelte der vruchten, *z.* garve.

Geschapen. Het regt is mij geschapen. *Ik bezit dit regt. Ov.*

Gespin, *z.* Spinderij.

Geunzen. *Klagend kermen, stenen*, zoo van menschen als dieren, te Zuidlaren en elders, volg. LEST. *geusen.* Misschien verwant met *gonzen. Pl. d. günsen*, BREM. *v.* HAMB. HOLST. *günslen*, OSN. *günsken.*

Geuren. *Uitvallen*, als het ware *lekken.* Van drooge waren, b. v. van het overrijpe graan uit de airen, *z.* LEST. *v. gören.* De korrels, die uit het ongedorschte koorn van den zolder naar beneden vallen, worden gezegd van de balken af te geuren. *Ov. guuren*, DEV. en verschillende anderen als *grüten, slateren, türen, tuijeren.* HALB. *vv.* Het *Pl. d.* heeft *guren, gurren, z.* BREM., zoo het schijnt, van een rollen met geluid vergezeld.

Gezwet, *z.* Zwetten.

Glop, *z.* Slop.

Gniep. Op de gniep staan, *luisteren*, b. v. 's avonds aan de vensters der huizen. *Gniep* is van *nijpen, genijpen, vgl.* BILD. *v. knijf. Knijp* en *kneep* is hiermede verwant. *Gw. Nd. in de knijp zijn*, in het geheim deelen, daarvan bewust zijn. *In het*

gniep iets doen, d. i. in het geheim, in stilte.

Gommes. *Zekerlijk.* Gommes ja. Gommes dagen. *Gr.* LAUR. REDD. 1840. *Ov. gomenije*, HALB. die het ontbindt in *gif mi nije*, «dat doet mij nieuw.» Stopwoord van verwondering of tot bevestiging. In een opstel over Ned. vloekwoorden in de Gron. Cour. van 1845 N°. 1, waarin dit *Gommes* wordt gebragt tot *Kom*, een God der N. Friezen, of *Gom*, den Hercules der Egyptenaren. Dit komt ons wat ver gezocht voor, maar wij kunnen het met den schrijver wel voor eene verbastering aannemen van *Godmensch* of *God*, dat ook LEST. 1847 beter voorkomt. Het is bekend, welke veranderingen de naam van God al in de zoogenaamde bastaardvloeken onderging; voorbeelden daarvan vindt men bij BILD. op *Huijgens* VI. 133 en *v. pots.*

Gooren, goorn, moesgoren. *Moesgrond uit den esch of van een bouwland afgezonderd.* KIL. *v. Nh.* Zekere lage streek aldaar in de nabijheid van Hoorn heet *de Goren*, in de eig. bet. van het *w. Vgl.* TEN KATE II. 637. BILD. *v. gors.* HOEUFFT *Naams.* 46.

Gordel. *Buikriem van het paard. Gr. Pl. d. gorre*, BREM.

Graze. 1) *Zode.* KIL. Van ouds ook *groeze*, *groenze*, *vgl.* TEN KATE II. 641. 2) Zeker aandeel in gemeen weiland, *T. S.* 96. 3) Eene landmaat van 400 roeden, voorheen in gebruik.

Groenland. *Grasland. Pl. d. z.* ADELUNG *v.*

Grondschatting. *Grondlast*, *vgl. L.* III. 107 en *T. S.* 89.

Grootknecht-meid. De *voornaamste* of *meesterknecht* bij de boerderij, ook bovenknecht. Op deze volgen de middenknecht en de kleinknecht

of jongen. *Gr.* Het *Hd.* heeft alle deze woorden.

Gust. *Onvruchtbaar, droog, niet dragtig*, z. WEIL. *Fr. Ov. Gr.* LAUR. Guste koe, die ophoudt melk te geven. Het w. wordt mede van vogels gebezigd, b. v. van verstoorde patrijzen, die geene jongen hebben. *Vgl.* HOEUFFT *Naams.* 44. *Pl. d. güst.* HAMB. BREM., alw. het ook van braakliggend land wordt gezegd. HOLST. *göst. Vgl.* ADELUNG *v. gust.*

Zonderling is het gebruik van dit w. bij de markgenooten te Ballo. In die mark is een gust vorrel, of *onvruchtbaar vierendeel waardeel.* De houder heeft geen regt van eigendom op den markgrond, maar een gedeeltelijk vruchtgebruik, en slechts, zoo het schijnt, regt op de bemesting door de schapen (z. vaalt.) van het bouwland door hem gebruikt.

Haarspit. De *ijzeren bout*, waarop men met den hamer de zeissen scherpt. Deze bout wordt tot dit einde half in den grond geslagen. Een en ander wordt te zamen haartuig, haargoed, haargereedschap genaamd. Van daar haren, *scherpen. Gr. Nh. Ov.* HALB. *Fr. harje*, POST. — *N. Fr.* OUTZ. In het *Pl. d.* is dit alles bekend en gebruikelijk, b.v. de *ww. haren, haarkammen, haarspiesz, haarzeug.* BREM. OSN. HOLST. *v. tüg.* ADELUNG *v. haaren.*

Haenzen. Het *begieten met water* der nieuwe dienstboden bij het intreden van de woning, in gebruik te Oosterhesselen, z. *Pod.* I. 180. Ook elders volgens *Dr. Moz.* II. *vgl.* LEST. 1847 *v.* Vermoedelijk het *gew. Nd. ww. hensen, verhensen*, iemand met vollen beker inwijden als nieuweling in het gezelschap. *Vgl.* BILD. *v. hans.* — *Pl. d. hänsen.* BREM.

Hak. *Hiel, gw. Nd. Sprw.* De hakken op den wal halen, *teruggaan, zijn woord breken.*

Halen. Hoog en laag Halen, gehuchten onder Beilen behoorende, misschien van de hooge ligging dus genaamd. In Friesland heet eene hooge streek achter Damwoude *de Halen*, z. POST *v. Halen.*

Half (het) of het Alf. Het vermogen, om aanstaande gebeurtenissen vooraf door werkelijke aanschouwing te zien. Dit vrij algemeen bijgeloof is ook in Drenthe heerschende, en onder den naam van het Alf of Half bekend. *Vgl. Dr. Moz.* I. 35. Ook op de Veluwe treft men dit aan, volgens HELDRING *Wandelingen op de Veluwe*, 245. Of dit Alf, Half iets gemeens heeft met de bekende dwergen, *Elven* genaamd (*A. S. Alven*) over welke GRIMM. D. M. 411 handelt, mogen de Mijthologen beslissen. Bij de Schotten heet dit *the second sight*, waarvan W. SCOTT in zijne *Lady of the lake* C. I. 32 gebruik heeft gemaakt, alwaar een oude bard, daags te voren, de aankomst van een' gast ziet, en zijne kleeding, paard en honden naauwkeurig beschrijft. Men zie verder de aanteekening van den dichter op deze plaats. Volgens de overlevering zag een landman te Zuidlaren, meer dan vijf en twintig jaren voor het graven der vaart aldaar, de schepen door het land in die rigting varen. Iets dergelijks vindt men van een' helderziende te Odoorn vermeld in de *Pod.* II. 66.

Halligje. *Klein stukje veen*, op het Hoogeveen, *vgl.* klink. In Sleeswijk draagt eene verzameling van kleine eilanden, overblijfsels eener vroeger zamenhangende landstreek, aan de westzijde, den naam van *Halligen*, ook een klein eiland, HOLST. *v. Vgl.* ADELUNG *v.*

Hals. *Keel. Sprw.* pijn in den hals hebben. Van daar in het *Pl. d. unrechte hals*, BREM.

de luchtpijp, de verkeerde keel, *vgl.* ADELUNG *v.*

Halshijze, hijze. Stuk van de koe, dat meestal in den rook wordt gehangen. KIL. WEIL. *Nh. Gr.* LAUR. SWAAGM.

Handholden. *Handhaven, gew. de hand er aan houden.* In *Ov.* geheel anders, *z.* HELD.

Handje. *Briefje, schriftelijk bewijs. Gr. Hd. hand. z.* ADELUNG, *v.* 7. In *gw. Nd.* is *hand* mede eene *handteekening.*

Hantammig. *Handgaauw* van kinderen, die alles aangrijpen, ook van volwassenen gezegd. *Gr.* LAUR. MEIJER: «hantachtig, handdadig.»

Haren, *z.* Uitharen.

Harst, harrest. *Vel papier. Ov. arksel,* HALB. *Gr. harks. T. Mag.* II. 337. *Geld. arksel, harksel. T. Mag.* III. 58, vroeger ald. *errix, z.* V. HASS. *Geld. Maandw.* II. 505.

Hartslag. Het *hart*, de *long* en *lever* van een koebeest te zamen. *Pl. d.* BREM. HOLST.

Heede. *Afval van vlas*, ook spiet, *vgl.* witel. KIL. *v.* en op *werck. Fr. hiede* WASS., eig. *hidde,* POST. *v. hikkelje. Geld. T. Mag.* III. 60. *Ov.* HALB. *v. hadde, hee, spiet. Gr. Pl. d.* OSN. BREM. HOLST. *N. Fr.* OUTZ. *vgl.* ADELUNG.

Heem. *Erf* of *werf* eener woning, eig. een *afgesloten* werf, *z.* KIL. TEN KATE II. 643, WEIL. — Heemhond. *Fr. hiem,* WASS. *Gr. heim* SWAAGM. — *Hd. Pl. d. heim,* BREM. Het *w.* is zeer oud en bet. zoowel *huis* als *erf*, behalve vele andere. *Vgl.* WACHTER en ADELUNG.

Heen en weertje. *Een oogenblik, een klein poosje.*

Heen ten tijde. *Tot aan dien tijd, tot dat.* — Vermoedelijk *Hd. hin zu zeiten.* Althans de *Hd.* spreektaal heeft *zu zeiten*, nu en dan (*bisweilen*) *z.* ADELUNG *v. zeit. Pl. d. to tiden,* BREM. *v.*

Heer. *Opzigter, herder.* Zoo ook in het *Pl. d.* op vele plaatsen. *Z.* beesteṅheer, boe, boeheer, schouwheer, zandheer.

Heerd. 1) In de gewone *Nd.* beteekenis van *stookplaats*, het *vertrek*, daar men woont en stookt (keuken), ook het *geheele huis* (*z.* WEIL.) 2) In Drenthe, zoo als mede in andere landregten, *de vaderlijke stam* of *familie*, even als *huis* in het *Nd.*, *L.* III. 26. Dus ook in het *Hd.* en Oost-Friesland, ADELUNG *v.*

Heide, *z.* Veld.

Helder. *Sprw.* Is het helder? Zijt ge gezond?

Hellig. *Boos, vgl.* WEIL. — *Ov. Gr.* HALB. SWAAGM.

Helter. *Halfter, halster.* KIL. WEIL. — *Fr.* HOEUFFT *Sprw.* 45, POST. *Hd. halfter, z.* ADELUNG. *Pl. d. halter, z.* BREM.

Hemertje. *Krekel. Ov.* HALB. *Fr. Gr. eimertje,* SWAAGM. *Geld. heimtje. Hemertje, eimertje* beteekent eig. *huiskrekel*, in tegenstelling van den *veldkrekel*, van *heim, heem*, even als het *Hd. heimchen. Vgl.* TEN KATE II. 644 en ADELUNG *v. hausgrille. Pl. d. heimken,* BREM. OSN. *Ehme, ehmken,* HAMB. HOLST.

Heukelachtig. *Hinkend, strompelend,* misschien beter heukerachtig, als welligt afkomstig van *heukeren*, bukken, gaan in eene gebogene houding, *z.* heuker.

Heuker. *Kramer*, die rondvent, *winkelier. Gr.* LAUR. *Ov. kruidenier*, HALB. Volg. TEN KATE II. 676 is in *Geld. hoeker*, een waard of slijter, en *uitheukeren*, in het klein verkoopen — *Pl. d. höker,* HOLST. *v. häker.* BREM. II. 564. *Hd. höke, z.* ADELUNG. Het *w.* schijnt te wijzen op de gebogen houding van iemand, die zijn pak op den rug draagt, en dus verwant aan ons *heuken, hukken.* KIL. «*hoecker, hucker*, caupo, propola» en «*hucken* van swae-

ren last, pandari, incurvari, cedere ponderi.» *Vgl.* HUYDEC. *Proeve*, III. 278 ald. door V. HASSELT aangehaald. Het gemelde *ww. huiken, hukken* is het *Hd. höcken. Pl. d. huken*, BREM. *v.* Eene groenvrouw heet te Hamburg *grönhökersche*, aldaar even berucht door haar talent van kijven en schelden, als onze visch- en appelwijven, *z.* HOLST. *v.*

Heun. *Met tegenzin. Gr. Sprw.* Het gaat hem heun af. *Fr. huen*, droevig, naar schreijen staande, b.v. het aangezigt van een kind. Heungeld, *rouwkoop*, die met tegenzin betaald wordt, LEST. 1848, volgens wien heun mede voor *schraal, sober, sneu* gebruikt wordt.

Heunspraak. Verwensching met verachting gepaard, van *hoon*, in het Z. van Drenthe. KIL. « *hoonspraecke*, blasphemia, vituperatio, dedecus » en ald. V. HASSELT. Dus ook in het *Hd. z.* ADELUNG *v. hohnsprecher.*

Hijze, *z.* Halshijze.

Hilde. *Zolder* boven den koestal tot berging van hooi en stroo, veelal bestaande uit losse sparren of slieten, dwars over de balken gelegd. KIL. MEIJER, WEIL. *Ov.* HALB. *Geld. T. Mag.* III. 60. *Pl. d.* BREM. *N. Fr.* OUTZ. — *Hildeledder* in *Ov.* HELD. *v.*, even als balkenledder, *z.* balken. *Sprw.* in *Ov. Hij heeft het vuur in de hilde gebragt*, d. i. hij heeft twist gestookt. DEV. *v.*

Huisgezeten (hoesgezeten). *Huisgenoot.*

Hocht, hucht. Zekere hoeveelheid graan, door den molenaar, in betaling van zijn maalloon, uit den zak geschept, en van daar ook *schep* genaamd, even als in *Nh. Vgl. T. S.* 94. *Hd. mahlmetse.* Dit gebruik, in 1808 afgeschaft, is van oude herkomst, *z.* ADELUNG *v. metze.* Het geschepte graan werd in de *hochkist* gestort. *Hocht* van ouds *molster*,

molter, KIL. Te Breda en in *Ov. molfert*. HOEUFFT, DEV. *Geld. molfter*, z. v. HASSELT *Geld. Maandw.* I. 376, alwaar reeds in de 14 eeuw gewag is van een' molenaar, die beboet werd, omdat hij de schep grooter had genomen dan behoorde.

Hok. 1) *Doophek.* — *Zuidh.*, *het huisje*, z. *Schetsen uit de pastorie te Mastland*, *Nh.* en elders *hekje*. *Fr. vierkant*, WASS. Breda en Zeeland *tuin*. HOEUFFT, *Zeeuw. Alm.* 1846, bl. 139, 2) *Besloten kerkbank*. *Sprw.* in het hok zitten, *ouderling of diaken zijn*, LEST. In het hokkien kommen, *voor den kerkeraad verschijnen*. Een eigen hok hebben, *eigen bank*.

Hokkelen. In onwettige zamenwoning of concubinaat leven. Van ouds *in onechtschap zitten*. *Fr. hokken*. *Gw. Nd.* DE JAGER *Herh. v. hokkelen*. *Hd. hocken*.

Hongerhokken. De keuters worden gezegd te hongerhokken, als zij door behoefte gedreven, hunne akkers op den esch vroeger dan op den bepaalden tijd maaijen. *Vgl.* os en *Boerwillekeur van Rolde* art. 2. — *Pl. d. hungerhocke*, de garven of hokken, welke de tiendpligtige, vóór de inning der tienden, geregtigd is, ter voldoening zijner noodruft, van het land te halen, ADELUNG *v.* BREM. *v. sprokvoordeel*. Soortgelijke zamenstelling is *hungerhark* HAMB. HOLST *v. harke*, de hark, met welke de airen bijeengehaald worden, die, bij het binden der schoven, zijn blijven liggen. Deze *hongerhark* heet in 't *Hd. hungerrechen*, z. ADELUNG, die, even als HOLST. de hatelijke bet. van dit *w.* aanwijst.

Hooiblok. *Hooiklamp*. *Gr.*

Hoornboer. De *boer*, bij wien de stier der gemeente (boerbol) gestald is, en die den horen tot zamenroeping der gemeente in bewaring heeft. z. *Pod.* I. 219.

Houw. *Oogziekte* van het vee. KIL. WEIL. *Geld.*

Hoven. *Hof* d. i. *verblijf geven.* Van ouds huizen en hoven, KIL. *v.* en *v. hofstad*, HOOFT, WEIL. *Vgl. L. v. Averis.* en ald. CHALM. — DE GROOT, *Inl.* III. 32. *Hd.* ADELUNG, *v. hofen. Pl. d.* BREM. alsmede *heimen, upheimen.* BREM. *v. heim.*

Huchten, *z.* Hochten.

Hulpzelen. *Bretel.* Kruisbanden, om den broek op te houden. *Gr.*

Hunebed. Veel is er getwist en getwijfeld over de ware beteekenis van het *w. hune* in verband met *bed, graf, ring.* Sommigen verklaren het door *reus*, volgens anderen bet. het een *doode.* De voorstanders van beide gevoelens zijn opgesomd en beoordeeld door Dr. JANSSEN in zijne voortreffelijke Verhandeling over de *Huneschans aan het Udeler meer* in de *Bijdragen voor vaderl. geschied. en oudheden*, van NIJHOFF, IV. 95. Eerlang zal Dr. JANSSEN in een afzonderlijk geschrift over de hunebedden handelen, en wij treden dus niet dieper in deze zaak. *Vgl.* huusholdplanken.

GREYDEN EN GREYEN.

Bij het lezen der Schrijvers of Dichters, wier taal en spraakwendingen reeds als verouderd voorkomen, is het somtijds duister tot welken infinitivus een, in den Teg. Tijd verbogen, werkwoord behoort.

Indien bij ons de wortel eens werkwoords op *d* eindigt, zoo behouden wij dien medeklinker, met achtervoeging van *t* voor den derden persoon des enkelvouds van den genoemden tijd. Dit werd bij de Ouden niet in acht genomen, en de beide hierboven staande werkwoorden namen den zelfden vorm, namelijk dien van *greyt*, in den derden persoon des Tegenwoordigen Tijds aan.

Dat zulks tot misvatting leiden kan, zien wij, onder anderen, in de verklaringen, die de heer Witsen Geysbeek vroeger van eenige verouderde woorden gaf, welke hij in de gedichten van Jeremias de Decker vond, door hem, onder den titel van *Oorspronkelijke Dichtstukken* in 1827, te *Amsterdam* bij G. Portielje, in hedendaagsche taal en spelling uitgegeven.

Op bl. 78 van het eerste deel dier nieuwe uitgave,

lezen wij in het stuk, getiteld *Lof der Geldzucht*, het volgende:

Gij zit en gaapt en geeuwt, gij tuigt ook zonder spreken,
Dat u die preke walgt, of immers niet en greit.

De heer Witsen Geysbeek, dit verouderde werkwoord willende toelichten, gaf daaraan ten onregte de beteekenis van *treffen*, *aandoen*, waarschijnlijk omdat hij zich voorstelde, dat men van eene preek niet veel anders zeggen kan, dan dat zij *treft* of *niet treft*. Ondertusschen verwarde hij daarenboven dit *greit*, met een ander *greit*, door Vondel gebezigd in diens Poezy, 4°. uitg. II. 40, waar wij lezen:

Moeder, zeit hy, waerom schreit gy?
Waerom greit *gy, op mijn lijk?*

Dit *greit* zou, volgens genoemden Schrijver, ook *treffen* of *aandoen* moeten beteekenen, ofschoon zulks in dit vers geen goeden zin zou opleveren.

W. G. beging dus hier eene dubbele dwaling, vooreerst doordien hij het eerste *greit* met het tweede verwarde, en ten andere, dewijl hij aan het eerste *greit* eene verkeerde verklaring gaf.

In zijne aanteekeningen op Cats, I. 610, uitg. van 1828, komt hij, bij gelegenheid dat hij een ander werkwoord *begraeyen* verkeerd verklaart, op de beide hierboven vermelde plaatsen van De Decker en Vondel terug, en volhardt in zijne verklaring van het eerste, doch herstelt zijne fout in het tweede woord, dat hij aldaar, even als Plantijn reeds in 1573 deed, door *weeklagen* vertolkt.

Wat het eerste werkwoord aangaat, men vindt het bij Kiliaan in de onderscheidene vormen van *greyden*, *greyten* en *greten*, alsook bij Weiland, Taalk. Woordenb. III. Voorrede, bl. XI. Het beteekent in al de plaatsen door

mij aangetroffen, even als Kiliaan zegt, ***placere***, d. i. *behagen*. Eenige voorbeelden van het gebruik dezes woords zullen zulks nader bevestigen:

I. Anna Byns, Ref. B. III. 75 verso, uitg. 1602:

Ghy (God) hebt my gecleet met vleesche en beene,
*En ghy meucht my weer ontmaken, **wanneer** 't u* greyt.

II. Antw. Spelen van Sinne (Antw. 1562) bl. 574:

Doen ickt alsoo wel? eest juyst als 't u **greyt**?

III. Gheestelicke Nachtegael (Antw. 1634), II. 65, waar dit werkwoord onder den vorm van *ghereyen* voorkomt:

Tot u ist dat wy vluchten,
Tot u ist dat wy queelen ende suchten,
Want ons gheensints en can ghereyen
Dit dal, waer 't ooch noyt en is **drooch van** *schreyen.*

IV. Cats, Opkomste van Rhodope, f°. uitg. 1726, II. 197:

Haar beet verandert in een kus,
Dat greyt *my bijster wel.*

V. Jonctijs, Tooneel der Jalouzyen, I. 321:

Nu heeft het wijf, soo lang hy leeft,
Gereede stof, om, als 't haar graait,
Te maken, dat de kop hem draait.

Dit woord is blijkbaar één, met het tegenwoordige Fransch *gréer* in *agréer*, (Eng. *to agree*) en in deze opvatting wordt men versterkt, als men bedenkt, dat wij voor het nog bestaande Fransche *gré* (in het oude Fr. *gourt* en *grat*) bij onze vroegere schrijvers *greye* vinden, zoo als:

I. Rijmkronijk van Vlaanderen, door Kausler uitgeg. vs. 7726:

Maer het kwam naer siere greye.

II. Id. vs. 7802:

Trac hi achter binnen der Leye,
Te sinen voerdeele te sijnre greye.

III. Id. vs. 8788:

— maar tharer greye.
Ne ghesciede de reyse niet.

IV. De Casteleyn, Historie van Pyramus ende Thisbe, Rott. 1616, bl. 57:

Naer mynen grey *noyt schoondre gheboorne.*

Ook het werkwoord *misgreyden* moet voor *mishagen* in gebruik zijn geweest, althans komt het volgens Weiland, Taalk. Woordenb. III. Voorrede bl. XI, voor bij Gheschier, waarschijnlijk in zijn dichtwerk *Des werelts Proefsteen*, waarvan de eerste druk te Antwerpen in 1643 verscheen.

Wat nu het tweede woord aangaat, het schijnt na verwant aan *schreijen*, en wellicht is dit laatste woord door voorvoeging der *s*, en dien ten gevolge door de verandering van *g* in *ch*, van het oudere *greyen* gevormd. Dit *schreien* staat weder in eene naauwe betrekking met *schreeuwen*, zoo als ons de woorden *moord-*, *angst-*, *vreugdegeschrei* aantoonen.

Ware nu *schreien* in geene andere beteekenis op te nemen, dan in die van *tranen storten*, zoo zoude *greyden* vermoedelijk ook niets anders dan *weenen*, *huilen* beteekend hebben, doch daar *greyen* aan *schreien*; *schreien* aan *schreeuwen* en *krijten*, *kreischen*, *kraaien* verwant is, heeft *greyen* vroeger waarschijnlijk ook *weeklagen*, een *smartelijk geluid geven*, *snikkend treuren* enz. kunnen beteekenen. In Klioos Kraam, bl. 345, vindt

men *balken en greyen* bijeengevoegd. Het Vriesch heeft *graeyen*, als bij Gysbert Japix, I. 113.

Mey hert, mey herte-trienen,
Graey *ick to Dy om heag.*

Id. bl. 152.

Az in hert wirt toarst-hiet jachtge
Graeyt *in kiermt ney kieltme' in focht.*

Behalve deze beide werkwoorden bestaat er nog een gelijkluidend, dat onder anderen ook bij Cats voorkomt, en in de fol. uitg. van 1726 met den vorm van *gryen*, (1) doch in de uitg. van Witsen Geysbeek met dien van *greyen* voorkomt (zie I. 429):

Wie een out huys heeft te greyen,
En een jonck wijf heeft te vleyen,
En de klock moet gadeslaen,
Segh wanneer heeft die gedaan?

Waarschijnlijk heeft dit *greyen* de beteekenis van

(1) [Zoowel mijn folio-Cats van 1700 (fo. 517) als mijn kl. 8o Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijdt (Amst. 1690), benevens nog een paar andere drukken van den laatsten, die ik kon raadplegen, hebben *greyen*. 't Woord is mij t. d. pl. evenwel nog niet volkomen helder. Bilderdijk verklaart het, gelijk mijn vriend Oudemans, door *bezorgen, behartigen*, zie zijne Verkl. Geslachtl. I. 271. In de hoogst keurige uitgave der « Dichtwerken van J. C. naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd » (te Deventer, bij Ter Gunne), wordt aangeteekend: « *Greijen* of *greiden* beteekende oudtijds *behagen*. De zin is hier: wie zich naar een oud huis moet schikken. » Witsen Geysbeek liet het woord onverklaard. Hoe de beteekenis van *behagen* hier kan plaats vinden, is mij niet duidelijk, en die van *verzorgen, behartigen*, welke zeker met den zin strookt, zag ik gaarne door het gebruik of door de etymologie gestaafd. *Begraayen*, mede door Cats gebezigd, en waarover Witsen Geysbeek zoo wat in 't wild schermde, laat zich insgelijks door *bezorgen, beredderen* verklaren, D. I. fol. 317:

De man is wel het hooft, die groote dingen doet,
Maar die het evenwel niet al begraeyen *moet.*

verzorgen; er alles aan doen, waaraan het behoefte heeft; en van dit werkwoord schijnt, door zamenstelling met *be*, het werkwoord *begraaien* ontstaan, dat, mijns erachtens, hetzelfde, en niet, zoo als Witsen Geysbeek wil, *laken, berispen, bekostigen, bezuren, vergoeden* enz. beteekent.

A. C. Oudemans.

Zoo ook ald. fol. 415, sprekende van de kwade gewoonte der oude lieden, om alles voor zich te willen behouden en besturen, in plaats van de jonge lieden daarin te doen deelen:

Soo gy het al beslaat, en wilt' et soo bewaren,
Hoe kan dan eenigh kint naer rechte weerde paren?
Soo gy het al begrayt *uw leven-daghen lanck,*
Soo heeft de doot alleen, gy, vader, geenen danck.

Deze beteekenis is te onderscheiden van de volgende, in de Gedachten op slapel. Nachten, bl. 19:

Siet als een jonge maagt haar trouw heeft weggegeven,
Om met een echte vrient haar dagen af te leven,
Soo isse met'er daat gebonden aan den man,
En daar is niet een mensch die u begraaijen *kan.*
Doch is'er eenig kind of van uw naaste maagen,
Aan wien dit uw bedrijf niet wel en sou behaagen,
Laat dit haar antwoort zijn, enz.

Hier zegt het woord hetzelfde wat anders *begraauwen* heet, d. i. beknorren, bestraffen, blijkbaar zamenhangende met *greijen, graaijen* (grimmen, grijnzen), in den tekst verklaard.

In de volkstaal is mij nog een ander *graaijen* bekend, voor *met lust in iets rondtasten, zich met iets te goed doen.* Zoo zegt men *met de handen in iets graaijen.* 't Zelfde heet *grazen*, zie mijne Werkw. van herhaling, bl. 22, en verg. Schmeller, Bayer. Wörterb. II. 118.

A. d. J.]

TAALZUIVERING

VAN HET

KONINKLIJK-NEDERLANDSCH INSTITUUT.

De Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, aan welke de zorg voor de vaderlandsche taal bij hoog gezag is aanbevolen, heeft voor eenigen tijd, gelijk algemeen bekend is, pogingen aangewend tot wering en afschaffing der hier te lande veelal gebruikelijke titulatuur in het ligchaam der brieven, waardoor niet slechts alle losheid en gemakkelijkheid uit den briefstijl wordt gebannen, maar die ook meermalen duisterheid en dubbelzinnigheid doet ontstaan.

Zij heeft op deze hare pogingen veler bijzondere goedkeuring mogen wegdragen, gelijk haar van verschillende zijden, zoo uit mondelinge als schriftelijke mededeelingen zelfs van onbekenden, gebleken is. Hierdoor aangemoedigd, wenscht zij op den ingeslagen weg voort te gaan, en ook tegen de meer en meer inkruipende verbasteringen onzer taal, in dagbladen, tijdschriften als anderzins, zooveel in haar is, te waken. Zij matigt zich op geenerlei wijze eene soort van wetgevend gezag aan over onze

schoone moederspraak, gelijk dat in vroegere tijden, b.v. door de academie van Frankrijk of door de Toscaansche academie voor de regeling en vestiging der Fransche en Italiaansche talen met der daad geoefend is. Het toezigt, dat hier bedoeld wordt, kan uit den aard der zaak en naar den geest onzes tijds bloot opmerkend, waarschuwend of aanradend zijn (1). Doch ook alzoo blijft het eene harer bijzondere verpligtingen, om het hare toe te brengen tegen de indringende taalverbastering, waarover van alle kanten stemmen in ons vaderland opgaan.

De Klasse meent intusschen, dat ook binnen de zoo even getrokken grenzen hier met omzigtigheid moet worden te werk gegaan. Door eene overdrevene gezetheid op volstrekte en onvermengde reinheid der in het gebruik levende taal, loopt men gevaar van haar, in eenen tijd van zoo groote vermenigvuldiging van zaken en denkbeelden, als de onze is, te verarmen en te verlammen. Ook hebben reeds van ouds, ja, misschien van den vroegsten tijd der vorming onzer schrijftaal, vreemde, vooral Hoogduitsche en Fransche bestanddeelen zich in ons Nederduitsch gemengd. Vele woorden en uitdrukkingen, ofschoon den strengsten toets niet kunnende doorstaan, hebben evenwel eene soort van burgerregt verkregen, dat men hun thans moeijelijk weder kan ontnemen. Ook ontbreekt het niet aan woorden en spraakvormen, die ten onregte, op den klank af of naar eigen gevoel, zelfs door taalkenners verworpen of veroordeeld worden. Daar is eene *Latinitas falso suspecta* bij de geleerden bekend. Iets dergelijks bestaat er ook bij ons. En niets kan ook aan een geleerd ligchaam gemakkelijker overkomen, dan deze of gene uitdrukking of zamenvoeging voor een *Germanismus* of *Gallicismus* te verklaren, waarvan ons den eenen dag of den anderen bij eenig oud of overoud schrijver voorbeelden zouden kunnen verrassen.

Alle deze bedenkingen of beperkingen mogen de Klasse echter niet terughouden van het handhaven der beginselen en eigenaardigheden van onze taal, waarin door dagbladen, vertalingen uit het Fransch, het Engelsch, en vooral het Hoogduitsch, door zoogenaamde dichterlijke vrijheden, door gewaagde zamenstellingen, door vreemdsoortige uitdrukkingen in staats- en andere openbare stukken, zich dagelijks geheele familiën, om zoo te zeggen, van onhollandsche, ja, tegen-hollandsche en geheel onlogische woorden en spreekmanieren indringen en nestelen.

Voorts blijft het ook daar, waar het eenmaal ingedrongen of ingevoerd onhollandsch woord niet meer uit te drijven is, van belang, dat het toch als zoodanig gekenmerkt zij, en het protest daartegen de waakzaamheid opwekke of gaande houde tegen dergelijke vermeende taalverrijking langs dien zelfden weg.

Het ware te wenschen, dat in onze taal, als bij de Ouden, de meeste vastheid en juistheid van grammatische vormen te vereenigen ware met die vrijheid en ruimte in de beweging onzer volzinnen, zonder welke wij altijd meer of min het voorkomen hebben van eene vreemde taal te spreken. De Latijnsche banden, waarin zoowel onze oude schrijvers als vroegste taalgeleerden ons Nederduitsch geklemd hebben, maken het veeltijds ruim zoo noodig om eigenwillig opgelegde wetten te ontbinden of ruimer te maken, dan wel om nieuwe voor te schrijven. De kwaal is bij ons zeer dikwerf, dat wij de vrijheid en hulpmiddelen, die ons taaleigen aanbiedt, niet genoeg gebruiken, dat zij niet genoeg bekend zijn of enkel tot de dagelijksche volkstaal zijn bepaald. Van daar eene zekere pedanterie in den stijl, wanneer men dien bij uitstek gekuischt wil voortbrengen; eene soort van gemaaktheid, die zich tot in de uitspraak onzer anders zoo wel-

luidende moedertaal openbaart, en tegen welke, ook in laatstgemeld opzigt, meer dan ééne stem zich sedert eenigen tijd luide, en misschien niet zonder aanvankelijk goed gevolg, heeft doen hooren.

De Klasse stelt zich ten doel, om in het werk van taalzuivering zooveel te behouden, als met de behoeften van onzen leeftijd aan den eenen kant, en den eisch der taal, om haar eigen karakter en hare oorspronkelijke kleur frisch en levend te houden, aan de andere zijde, bestaanbaar is.

In de toepassing op bijzondere woorden, spreekwijzen en spraakvormen worden de gestelde beginselen, naar de Klasse vertrouwt, van zelve helderder. Zij deelt daarvan thans eenige proeven mede, welke zij van tijd tot tijd wenscht te vervolgen.

VAN AF.

Deze schrijfwijze is eerst sedert kort zeer in zwang gekomen, en verdient zonder twijfel te worden afgekeurd. *Van* en *af* beteekenen hetzelfde, even als *tot* en *toe*. De herhaling is dus eigenlijk altijd noodeloos, ja strijdig met dien regel, dat elke overtolligheid in spraak en schrift behoort vermeden te worden. In enkele gevallen echter kan men, om den nadruk te vermeerderen en het denkbeeld te versterken, het woord *af* na *van* gebruiken, 't geen echter alleen dan grammaticaal te verdedigen is, als men *af* plaatst na het woord, waar het bij behoort. *Af* toch wordt in onze taal altijd, wanneer het alleen staat, achter, nooit vóór zulk een woord gezet, even als *toe: den berg af, de ziekte loopt af.* Zelfs psychologisch wordt het doel om te versterken beter getroffen door aan het einde van de zinsnede nogmaals te drukken op dat, waar die mede begonnen is, dan door eene onmiddellijke herhaling van twee woorden,

die hetzelfde beteekenen: 't is dan om de aandacht er als bij vernieuwing nog eens op te vestigen. Inzonderheid echter om de grammaticale eigenaardigheid der achteraanplaatsing van *af* moeten zulke uitdrukkingen als *van af dien tijd*, *van af den eersten der maand*, enz. afgekeurd worden, en behoort men te zeggen en te schrijven: *van dien tijd af*, *van den eersten der maand af*, enz. (2) Wat Nederlandsch zou het zijn te zeggen *van af meet aan*, *tot toe het einde?* Of wie zou ooit in plaats van *ten voeten uit*, *van stonden aan*, zeggen en schrijven *ten uit voeten*, *van aan stonden?* Het laatste zou echter niet verwerpelijker zijn, dan dat men, b. v. *Badeloch* in den *Gijsbrecht van Amstel*, naar de tegenwoordige verkeerde schrijf- en spreekwijze, liet zeggen:

«Als ik den ganschen tijd mijns levens overreken,
«*Van af* mijn bruiloftsdag, van dat ik zat verloofd,» enz.

Men wake derhalve tegen soortgelijke verbasteringen, die ongemerkt inkruipen, waaronder wij ook het verkeerd gebruik van

ROND DE TAFEL

voor *rondom de tafel* doen opmerken, 't geen thans ook bij anders keurige schrijvers somwijlen voorkomt, en waarschijnlijk uit het Engelsch in onze taal is overgenomen (3).

IEMANDS GEVOELEN of EEN GEVOELEN DEELEN.

Deelen is *een geheel in deelen scheiden*. *Iemands gevoelen* of *een gevoelen deelen*, is dus: *iemands gevoelen* of *een gevoelen in deelen scheiden*. Men zou dit misschien kunnen gebruiken, wanneer men het gevoelen, door iemand voorgestaan, ontleedt, om door onderscheiding tot het gedeeltelijk beamen, gedeeltelijk afkeuren daarvan te geraken; of met andere woorden, wanneer men een

gedeelte van dat gevoelen als aannemelijk voorstaan, een ander gedeelte er van als onaannemelijk verwerpen wil. In dien zin werd het *dividere sententiam* bij den Romeinschen raad gebezigd. *Iemands gevoelen* of *een gevoelen deelen* is dus iets anders, dan het gaaf weg in zijn geheel beamen, in welken laatsten zin het sedert eenigen tijd verkeerdelijk wordt gebruikt. Om het beamen van een gevoelen of van iemands gevoelen uit te drukken, dient er *in* bijgevoegd te worden. Even als men zegt: in *de vreugde* of in *iemands vreugde deelen*, behoort men ook te zeggen: in *een gevoelen deelen*, in *iemands gevoelen deelen* (4).

WETENSCHAPPELIJK DOORGEVOERD, WETENSCHAPPELIJKE DOORVOERING.

Doorvoeren beteekent in onze taal, wat men ook technisch noemt *transito*. Wanneer een woord reeds geldt in zekere daaraan eigenaardige beteekenis, is het ongeraden en leidt het tot verwarring van begrippen, aan zoodanig een woord nog eene andere beteekenis te gaan hechten.

Te minder is dit noodig, daar men het denkbeeld volkomen juist en voor elk verstaanbaar kan te kennen geven door *volledige uit een zetting* of *ontwikkeling van een wetenschappelijk onderzoek*, enz.

DEZELVE, DESZELFS, DENZELVEN, DERZELVE, HETZELVE.

Sedert eenigen tijd is het misbruik dezer woorden op eene ergerlijke wijze toegenomen, en die klanken schijnen in het oor van sommigen zoo liefelijk, dat zij ons uit de zeer nederige hoftaal van het Hoogduitsch met iets begenadigen, wat wij nog niet hadden, te weten met een nieuw *dezelve*, *deszelfs* en *derzelve* in verbinding met *hoogst;* zoodat de verbaasde Nederlander

sedert eenigen tijd van zijne vorsten als van *hoogstdezelve* hoort spreken, of liever in geschriften ziet gewagen.

Dezelve, *hetzelve*, en al de wanluidende vormen daarvan zijn uit den stijven stadhuisstijl thans zelfs tot in de taal des redenaars doorgedrongen, maar toch gelukkig nog niet tot in die des dichters en van het gewone leven, in welk laatste zij den *pedant* alleen moeten overgelaten worden, ten einde hij zich daardoor eigenaardig kenschetse.

Daar het misbruik dezer woorden in elken prozastijl zoozeer is doorgedrongen, meent men zelfs tegen alle gebruik daarvan te mogen waarschuwen, als zijnde het, gelijk Bilderdijk te regt aanmerkt: «driesylbige, slepende, sissende en sjilpende,» en men kan er nog gerustelijk bijvoegen *langstaartige* en *lamlendige* woorden, die daarbij in een hooge mate de eigenschap bezitten, om den «van nature warmen en mannelijken Hollandschen stijl» te bederven. Zij zijn hoogst ongeschikt, om het uit zijn aard korte, dat er in aanwijzende, aanstippende woorden moet gevonden worden, te kennen te geven, en dus ongelukkige inkruipers en verdringers van zulke eigenaardige woordjens, als *die*, *dat*, *het* of *'t*. Wijders bevatten zij niets, waardoor het Latijnsche *ejus* van *suus* zou moeten onderscheiden worden. Eindelijk zijn zij volkomen noodeloos voor hem, die zich het misbruik daarvan niet heeft gelieven aan te wennen. Zij behooren derhalve uit onze taal verbannen te worden, even als de Franschen *icelui*, *icelle* uit de hunne hebben geworpen, zonder dat de duidelijkheid der Fransche taal daardoor geleden heeft (5).

DAADZAAK

is eigenlijk *de daad in een zaak*, of *het feit in een proces*, in tegenoverstelling, b. v., met de redenering

over de wettigheid of onwettigheid dier *daad.* Maar juist omdat het is de *daad in een zaak*, verdient de zamenvoeging om dat uit te drukken, wat *daad* of *feit* alleen reeds volkomen zegt, afkeuring. De vereeniging tot één woord van *daad* en *zaak* tot *daadzaak* is ook voor het verstand niet gemakkelijk te bevatten, en heeft iets verwarrends en wanluidends bovendien. *Twistzaak* is een zaak, waarover getwist, *pleitzaak*, waarover gepleit wordt; *geldzaak* een zaak die het geld betreft, of waarbij het op betalen aankomt; maar het is ondoenlijk aan de zamenstelling *daadzaak* een' goeden zin te hechten.

DAADWERKELIJK.

Moet dit woord dienen, om *inderdaad* (het Latijnsche *facto*) of *werkelijk* uit te drukken? Zeker is of *werkelijk* of *inderdaad* alleen toereikend. Eene zamenstelling uit doen en werken, of daad en werk is zonder twijfel overtollig.

OPVALLEND.

Dezen germanismus treft men sedert eenigen tijd in sommige overigens wel geschreven werken aan. Daar wij echter van eene zaak wel zeggen, dat zij *in het oog valt*, maar nimmer dat zij *opvalt*, moet het deelwoord *opvallend*, dat een Nederlander, die geen Hoogduitsch verstaat, niet ligt begrijpen zal, volstrekt worden afgekeurd.

DOELTREFFEND.

Dit woord is thans zeer in zwang gekomen, in plaats van het vroeger zoo algemeen gebruikte *doelmatig*. Hoe men ook over het laatste woord moge oordeelen, het eerste kan ontegenzeggelijk daarvoor niet altijd in de plaats treden, en is in vele gevallen af te keuren.

Men kan b. v. niet zeggen: «Napoleon had *doeltreffende* maatregelen tegen Rusland genomen, die nogtans bij de uitkomst hebben gefaald.» Maar wel: «de maatregelen, door Napoleon tegen Rusland genomen, waren *niet doeltreffend*, maar nogtans *wel beraamd*, of, gelijk men vroeger plag te zeggen en te schrijven, *doelmatig*.»

Aldus opgemaakt en vastgesteld in de zitting der Klasse van den 29sten Julij 1847.

(Get.) DES AMORIE VAN DER HOEVEN.
Lid en vaste Secretaris der Klasse.

AANTEEKENINGEN.

(1) Bladz. 280. Zoo zeer ieder reden zal vinden, om de Klasse, wegens hare hier aan den dag gelegde bescheidenheid te prijzen, even weinig zullen velen het wenschelijk achten, dat die bescheidenheid haar eenigzins zoude belemmeren in de bevordering van hetgeen door haar wellïgt nog zou kunnen worden bijgedragen tot de bevordering van den bloei onzer taal. Inzonderheid heb ik hier het oog op de regeling der spelling, die bij onze vaderlandsche schrijvers weder tot een' aanmerkelijken graad van verwarring is geklommen. Reeds voor twintig jaren is men begonnen, den sedert dikwerf herhaalden wensch te uiten, dat het Instituut zich deze zaak mogt aantrekken, als zijnde dat ligchaam daartoe, naar veler oordeel, meer dan eenige andere instelling uitstekend bevoegd.

Zoo iemand mogt beweren, dat de gegrondheid van dien wensch wordt weggenomen, door hetgeen de Tweede Klasse nopens deze zaak in het Tijdschrift des Instituuts (1844, bl. 54) heeft in het midden gebragt: ik zou in alle zedigheid meenen, van hem te moeten verschillen. Ik lees daar het volgende:

«Van den tijd harer oprigting af heeft de Klasse zich nooit eenige heerschappij over de spelling willen aanmatigen, noch daaromtrent regelen of beginselen voorschrijven, maar steeds aan ieder de vrijheid gelaten, om te schrijven, gelijk hij het goedvond, zonder dat haar blaam of teregtwijzing hem te duchten stond. Dit lag dan ook in den aard harer zamenstelling. Waar

letterkundigen bij elkander kwamen, die ten opzigte van taal en spelling naar geheel uiteenloopende beginselen te werk gingen, werd het voor den dag brengen van een vast stelsel, aan hetwelk zich allen zouden onderworpen hebben, eene onmogelijkheid. Ieder bleef dus voor zich die regelen vasthouden, welke hij zich gesteld had; en wat gevoelen ook door hare afzonderlijke leden werd voorgestaan of bestreden, de Klasse, als zoodanige, trok zich dit nimmer aan.

«Die staat van zaken is tot heden toe onveranderd dezelfde gebleven. Nog handhaaft de Klasse haren roem van onpartijdigheid en laat ieder zijne spelling vrij.»

Ik geloof niet, dat de onpartijdigheid, waarvan hier gesproken wordt, zal op te vatten zijn in den zin van onverschilligheid omtrent den toestand van de spelling eener taal, voor welke de zorg aan de Klasse bij hoog gezag is aanbevolen. Ik versta er door vooreerst, dat de Klasse niet geacht wil worden, van één harer leden, als zoodanig, te verlangen, dat hij deze of die spelling voorsta of volge; en voorts dat zij te dezen opzigte bij niemand op eenig gezag aanspraak maakt, dan voor zoo ver dit met eigen nadenken en overtuiging bestaanbaar zij. Hoe zou 't der Klasse onverschillig kunnen zijn, of in de spelling onzer taal regelmaat of willekeur, eenparigheid of verwarring heerschen? En zou zij zich dáárom te dezen aanzien niet mogen verklaren, omdat er onder hare leden zelve gevonden worden, die in dit of dat opzigt van de gewone schrijfwijze afwijken? Één van beide, die leden hebben voor hunne afwijkingen, uit een taalkundig oogpunt, grond of geen' grond: in het laatste geval zullen zij wel niet verlangen, dat hunne schrijfwijze bij de regeling der spelling in aanmerking kome; en in het eerste geval zal geene betere gelegenheid denkbaar zijn, om de redenen, die ieder voor zijne bijzondere spelling heeft, ter tafel en ter toetse te brengen, dan juist bij de Klasse zelve. Ik ontken de mogelijkheid niet, dat bij dit onderzoek, zelfs met de beste gezindheid van alle leden om er toe te geraken, niet in allen deele volstrekte eenstemmigheid zal bereikt worden: doch ik acht dit niet noodzakelijk. Ik houd het voor een zeer mogelijk voorval in de geschiedenis van de achtbare instelling, van

welke ik spreek, dat zij in eenig vak van wetenschap en kunst, als haar gevoelen heeft uitgesproken en aanbevolen, wat echter alleen dat van de meerderheid eener commissie of eener klasse geheeten kon worden. Zonder vermetelheid durf ik het geval onderstellen, dat de proeve van taalzuivering, waardoor de Klasse alle hoogschatters onzer moedertaal wederom aan zich heeft verpligt, niet te beschouwen is als op ieder punt evenzeer uitdrukkende de meening van elk der leden in 't bijzonder. Ik zou, ter bevestiging mijner bewering, kunnen wijzen op de afkeuring van *dezelve*, *deszelfs* enz., van welke woorden men, ook na den dood van Van der Palm, die ze zeer dikwerf bezigde, voorzeker niet zal getuigen, dat het gebruik er van door alle leden der Klasse even sterk wordt geschuwd of afgekeurd.

Ik meen derhalve bescheidenlijk, dat zij, die vroeger of later hunne stem deden hooren, om de aan zoo veel willekeur en betweterij prijs gegeven zaak der spelling voor de vierschaar des Instituuts te brengen, niet tegen den geest dier instelling handelden. Ik heb bovendien de ondervinding vóór mij, ten bewijze, dat eene regeling onzer spelling, zal zij met eenige vrucht worden ondernomen, niet van een enkel persoon, maar van eene in het rijk der letteren met gezag bekleede instelling behoort uit te gaan. En dat zij daarvan uitgaan kán, heeft insgelijks de ervaring bevestigd. De voortreffelijke Van der Palm was voor nu ruim veertig jaren een der voornaamste bewerkers der toen ingevoerde spelling, en desniettemin was hij persoonlijk die taalregeling niet in allen deele toegedaan, en bleef de vrijheid nemen, daarvan in enkele punten te verschillen. Zoo zal ieder, wien het niet om de zegepraal eener eigene opvatting, maar om de bevordering van orde en regelmaat te doen is, gaarne eene individueel gevoelen omtrent punten van ondergeschikt belang aan anderer welgegronde meening ten offer brengen.

(2) Bladz. 283. Met het hier gestelde kan vergeleken worden, hetgeen voor geruimen tijd ter afkeuring van dezelfde uitdrukking is in 't midden gebragt in het Taalkundig Magazijn, III. 408 en volgg.; alsmede de onlangs verschenen *Lijst* van

Prof. Siegenbeek, bl. 5. Ik kan echter dezen Hoogleeraar niet toegeven, dat als even verwerpelijk moet beschouwd worden *van uit*, dat door hem bij een' vermaard' Schrijver in dezer voege werd aangetroffen: «De oorlog, voor eenigen tijd tusschen Engeland en Schotland, tevens tegen Engeland *van uit* Frankrijk ontstaan, duurde nog voort.» *Uit* wordt even zoowel vóór als als achter het naamwoord gebezigd, en is dus daarin van *af* onderscheiden. Ook kan *van uit* wel niet als eene nieuwigheid worden aangemerkt, daar deze spreekwijze reeds bij Weiland vermeld wordt, die zegt: «men voegt *uit* ook wel eens zamen met *van*», waarbij uit Vondel tot voorbeeld wordt opgegeven: «*Neptuin weer stak 't hooft* van uit *de holle baren.*» Het komt mij zelfs voor, dat deze twee voorzetsels beter vereenigd gebruikt worden, dan door eenig naamwoord gescheiden. Uitdrukkingen, als de volgende van den heer Broes bij voorbeeld, zijn niet zeer gewoon en schijnen weinig aanbeveling te verdienen: *hetgeen hij*, van *zijne rustdagen* uit, *ter lezing en nadenking hier aanbiedt* (F. van Marnix, D. I. Voorrede, bl. 44); *Filips* van *Spanje en Sixtus V* van *Rome* uit *doen al het mogelijke* (ald. bl. 50); *Rochelle ziet nu van onderscheidene kanten strijdgenooten toevloeijen, en onder die*, van *Bearn* uit, *Jeanne d'Albret* (ald. bl. 159).

(3) Aldaar. Het hier afgekeurde gebruik van *rond*, voor *rondom*, werd onlangs mede *een anglicisme* genoemd door den Hoogl. S. Muller, bij de beoordeeling van het werk eens uitstekenden kanselredenaars (Letteroefeningen 1847, bl. 569), en insgelijks afgekeurd door den Hoogl. Siegenbeek in den Letterbode (1847, n°. 45). De vraag is evenwel nog onbeantwoord gebleven: in welk opzigt strijdt het gebruik van *rond* als voorzetsel tegen ons taaleigen, en waarom laat dit toe te zeggen *hij loopt de tafel rond*, maar niet *rond de tafel?* Dr. Brill maakt in het gebruik van *rond* en *rondom* als voorzetsel geen onderscheid (Holl. Spraakleer, bl. 714), en reeds Weiland vond geene zwarigheid, in zijn Woordenboek op te nemen, dat «*rond*, voor *rondom*, als een voorzetsel, gebezigd wordt.» Behalve met het voorbeeld van Versteeg, door Weiland bijgebragt, ware dit met menig ander te staven. Ik breng er eenige bij van den hoogst taalkeurigen

Macquet, en wel uit zijn dichtstuk *De eerste Waereld* (geplaatst in het derde Deel der *Dichtlievende Uitspanningen*) waar men leest, bl. 3:

Voor 't welk (licht) *het Geestendom, als 't* rond dien luister *roeit,*
Hunne oogen naderhand bedekte met de vlerken.

bl. 28:

De Zon is 't middenpunt, waar rond *zes starren zwieren.*

bl. 29:

— de zilvren Maen, die 's nachts den Hemel ciert,
Met de Aerde draeit en rond de draeiende Aerde *zwiert.*

bl. 30:

Men zegt, en 't vindt geloof, dat deze vaste Vonken —
Planeten rond zich *zien ter blijde reie gaen.*

en vele andere plaatsen. Indien de afleiding, die Bilderdijk (Nieuwe Verscheid. IV. 33) van *rond* geeft, en volgens welke 't woord eigenlijk zegt *omgaande*, de ware is, dan schijnt *om* in *rondom* niet volstrekt noodzakelijk.

(4) Bl. 284. Nog nader wordt het hier beweerde toegelicht, in het Tijdschrift des Instituuts, 1844, bl. 41, in het verslag eener mededeeling van den heer Broes. Het komt mij echter voor, dat het eigenlijke onderscheid tusschen *iets deelen* en *in iets deelen* daar niet juist is aangewezen. De beteekenis van *deelen* blijft ook dan stand houden, als men zegt *in iets deelen*. Wie *deelt in* (of als men oudtijds zeide *aan*) de vreugde en het lijden zijns naasten, maakt die vreugd en dat lijden ook tot de zijne; zij behooren dus niet meer uitsluitend aan den naaste alleen, maar zijn een gemeen goed, verdeeld tusschen hem en zijn' vriend; deze heeft er *deel* of *aandeel* in, en wordt dan ook gezegd *deelnemend* te zijn. De uitdrukking *in iemands gevoelen deelen* kan derhalve eigenlijk niet gezegd worden te beteekenen, dat men een gevoelen *beaamt* of *goedkeurt*: zij duidt aan, dat men de meening van anderen *overneemt*, *tot de zijne maakt*. — Zegt men daarentegen bloot *iets deelen*, dan kan dit geschieden, zonder *er in te deelen*. *Ik deel eene nalatenschap*, wanneer ik welligt niet, doch *ik deel in eene nalatenschap*, wanneer ik stellig tot de erfgenamen be-

hoor. De eerste uitdrukking is dus voor 't minst dubbelzinnig, en verdient te regt afkeuring, wanneer zij in den zin der tweede wordt gebezigd.

(5) Bladz. 285. Na Bilderdijk heeft mede de heer Broes tegen het veelvuldig gebruik van *dezelve* met zijne buigingen geijverd, zie *Het Instituut*, boven vermeld, bl. 40. Het verdient opmerking, dat in den laatsten tijd het gebruik van dit voornaamwoord over het algemeen zeer is afgenomen. Het zou echter wel overweging verdienen, of 't wenschelijk is te achten, het geheel te verbannen. 't Woord werd in geen tijdperk van de geschiedenis onzer taal gemist, komt bij onze beste schrijvers soms menigmaal voor, en is, ook blijkens de werken van Bilderdijk en Broes zelve, moeijelijk geheel te ontberen. De Hoogleeraar Kinker althans was van oordeel, dat *deszelfs* somtijds «om wel verstaan te worden, bijna noodzakelijk is,» en dat daarom het gemis van dien genitivus «geen klein verlies» zijn zou; hij verlangde alleen, dat men *dezelve* spaarzamer gebruikte. Zie zijne Beoordeeling van Bilderdijks Spraakleer, bl. 38 en 39.

A. D. J.

GEMENGDE OPMERKINGEN,

BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

DUITSCHE TAAL OP DEN MONTE ROSA. — Onder het *duitsch taalgebied* vermeldde ik (St. II. bl. 184), naar eene opgave in *Herrig und Viehoffs Archiv*, ook den *Monte Rosa*. 't Was mij toen onbekend, om welke reden die berg daar voorkwam. Later is mij, uit een Conversations Lexicon gebleken, dat op den zuid-, oost- en noordkant van den Monte Rosa Opperwalliserlanders wonen van duitsche afkomst. Volgens Van Wijk spreken de inwoners van het kanton Wallis verschillende *patois*. Overigens heb ik te dezer zake geene nadere bijzonderheden kunnen opsporen, ook niet — waar ik dit meende — in de *Recherches sur les langues anciennes et modernes de la Suisse, par Bertrand.* Misschien is met meer vrucht te raadplegen het mij niet ter hand zijnde werk van Welden: *Der Monterosa, eine topographische und naturhistorische Skizze*, u. s. w. *Wien*, 1824.

LITERATUUR DER SPREEKWOORDEN. — Over dit onderwerp verscheen ten verleden jare een vrij uitgebreid werk, getiteld: *Bibliographie Parémiologique. Etudes bibliographiques et littéraires sur les ouvrages, fragmens d'ouvrages et opuscules spécialement consacrés*

aux proverbes dans toutes les langues, suivies d'un appendice, contenant un choix de curiosités parémiographiques; par M. G.-Duplessis. Paris, 1847, (520 pages in 8°. prix 10 francs). Men vindt er in vermeld en beschreven 893 werken, over spreekwoorden in verschillende talen geschreven, met mededeeling van velerlei, ten deele zeer gewigtige, bibliographische, literarische en paremiologische bijzonderheden. «Un livre (zegt de Voorrede te regt) un livre de ce genre se recommande presque uniquement par l'exactitude, et l'exactitude se prouve, non par le raisonnement, mais par les faits.» Ik hoop dat de hoofdstukken 22 en 23, die de geschriften over *nederduitsche* spreekwoorden bevatten (in *proverbes hollandais* en *proverbes flamands ou belges* onderscheiden), mij geen regt geven, om tot de volledigheid van het overige gedeelte des boeks te besluiten, anders zou op Duplessis toepasselijk zijn, wat deze (p. 1.) van zijn' duitschen voorganger Nopitsch verklaart: «il m' a paru très incomplet pour ce qui regarde les proverbes des différentes nations autres que l'Allemagne (la France).» De genoemde hoofdstukken bevatten in 20 artikels een gedeelte van hetgeen onze letterkunde over de spreekwoorden bevat, en zelfs dat nog veelzins onnaauwkeurig; en voorts een en ander, wat er niet bij behoort.

De lijst, in het Taalk. Magazijn (III. 86—96, 462—66, IV. 695—97) medegedeeld, en later door den heer Harrebomée voortgezet en vervolledigd (Konst- en Letterbode, 1846, n°. 10, 12 en 13; Archief, I. 23—29) is den Schrijver onbekend gebleven. Meer stichtend voor sommiger vaderlandsch gevoel zal de opmerking zijn, dat door hem, p. 27—29, aan Cats, en vooral, p. 10—22 aan Erasmus hoogst belangrijke artikels gewijd zijn.

Opschudding door een spreekwoord. — *Jan Alleman* is eene bekende uitdrukking voor *ieder een.* Zij is ontleend van de gewoonheid van den naam *Jan*, als dien *alle man* draagt, en niet van de oude *Allemannen*, zie Willems in het Belg. Museum, IV. 166. Door misvatting nu van deze uitdrukking is ten jare 1572 te Vlissingen opschudding onder de burgerij ontstaan. Volgens hetgeen Van Meteren, fo. 64 zijner Historiën, meldt, was Alba, na de inneming van den Briel, willens, om spaansch garnizoen in Vlissingen te leggen. Zijne «foriers» kwamen tot dat einde in deze stad op paaschdag, terwijl een deel der burgerij ter kerke was. 't Volk, Albaas toeleg bemerkende, verklaarde geene Spanjaarden in de stad te zullen dulden. Te midden van het rumoer, hierdoor ontstaan, gaf een der foriers een' vlissingsch' burger, *Alman* geheeten, en ongewapend uit de kerk komende, een' stoot of slag, waarop deze verstoord huiswaarts liep, om zijn geweer te halen. Het volk, zoo uit de kerk als van elders toestroomende, vroeg, wat er gaande was. *Alman is om zijn geweer gegaan!* is het antwoord. Men verstond hieruit, dat *ieder man* te wapen geloopen was, en meende algemeen dit voorbeeld te moeten volgen. De Spanjaarden, op zulk een wederstand niet bedacht, zagen van hunne onderneming af.

Het geslacht der *Almannen* bestond in ons vaderland reeds in oude tijden. *Hans Alman* of *Alleman* ontmoet ik in 1586 te Arnhem als wisselaar, en in 1592 werd hem verboden binnen 't schependom dier stad een' papiermolen te zetten, op eene boete van vijftig gulden; zie Van Hasselt, Arnh. Oudheden, III. 84 en 85.

A. d. J.

OVER

HET WOORD *DOEM*

EN DE

ZAMENGESTELDE WOORDEN,

DIE OP *DOM* UITGAAN;

DOOR

L. A. te Winkel.

Niet slechts de uiterlijke vorm van vele woorden, namelijk hunne uitspraak, spelling en verbuiging of vervoeging, is in den loop der eeuwen aan verandering onderhevig, ook de begrippen, aan de woorden verbonden, blijven niet te allen tijde geheel dezelfde. Wanneer men de tegenwoordige beteekenis van vele woorden vergelijkt met het gebruik, dat oude schrijvers er van hebben gemaakt, of met de beteekenis, die zij in afgeleide en zamengestelde woorden hebben, dan komt men tot de opmerking, dat de begrippen, welke zij vroeger uitdrukten, onbepaalder en algemeener waren dan die, welke thans daaraan verbonden zijn. Zoo is, b. v., de zeer beperkte beteekenis, welke *scheren* nu heeft, bekend; bedenkt men echter, dat de woorden: *schaar* (werktuig om te knippen), *ploegschaar*, *legerschaar* (afdeeling volks), *schaard* (in een mes), *scheur*, het werkw. *scheuren*, *beschoren* (toegedeeld, *het is mij beschoren*), en het engelsche *short* (kort), aan het werkw. *scheren* hunnen oorsprong te danken hebben, dan komt men tot het besluit, dat *scheren* voorheen niet slechts *afsnijden van haar*, maar in het algemeen *snijden*, *verdeelen*, moet beteekend hebben.

Lezen wij in Otfrieds Evang. V. 23, 545, alwaar hij van de zaligheden des hemels spreekt: »dar blyent dir io lilia inti rosa, suazo sie thir *stinkent*", d. i. »daar bloeijen voor u immer leliën en rozen, liefelijk *rieken* zij u toe"; of, wanneer Willeram in zijne Omschrijving van het Hooglied zegt: »zuih mih nah dir, so lofen uuir in demo *stanke* dinero salbon," d. i. »trek mij achter u, zoo loopen wij in den *reuk* uwer zalven," dan zien wij, dat *stinken* en *stank*, welke woorden thans alleen van onaangenamen reuk gezegd worden, oudtijds ook van liefelijken geur zijn gebruikt geworden.

Schaker, dat tegenwoordig bepaaldelijk eenen *ontvoerder van een meisje* uitdrukt, beteekende voorheen iemand, die allerlei roof pleegt. Zoo worden, b. v., in het *Leven van Jezus* de moordenaars uit de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan *schakers* genoemd.

Rijk, dat, op personen toegepast, nu alleen den toestand aanduidt, die uit het bezit van vele aardsche goederen voortvloeit, had voorheen eene veel algemeener beteekenis, en werd gebezigd voor *magtig*, *vermogend*, *voornaam*, *gelukkig*, *zalig*, nagenoeg als het latijnsche *beatus*. In de goth. vertaling van Nehem. hoofdst. VI. vers 17, dient dit woord, om die Joden aan te duiden, welke in onze overzetting *edele* genoemd worden. De overtreffende trap van *rijk*, *reikista*, is Marc. III. 22, de vertaling van het grieksche woord ἄρχων (overste), en Joh. XVIII. 22 beduidt *reikista gudja* den *voornaamsten* gudjan (priester), *den hoogepriester*. Bij Otfried staan (5, 19, 105) *riche* tegenover *scalka*, knechten of slaven; en in 2, 12, 121 zegt hij: »n'ist man nihein so *richi*, ther stige in himilrichi," »niemand is zoo *magtig*, die (dat hij, even als *qui* voor *ut is*) opvare ten hemel." *Rijk* wordt daarom dikwijls gebruikt als

epitheton van *God*, *Christus*, *Maria*; Heliand 1^{2}, *riki Christ*; 195^{9} *riki God*; 114^{22} *riki drohten*; Otfried, 1, 3, 61, *mariun kuningin thia richun*; Ferguut, 4010 en 4400, *die rike Godt*. Wanneer *rijk* van zaken gebezigd werd, had het de beteekenis van *voortreffelijk*, *edel*, *kostbaar*, *prachtig*: Minneloep, I. 562, *van rijcker konst*; III. 963, *van rijcken moede*; II. 847, *enen rijcken tornoy*.

De bijgebragte voorbeelden, die ligtelijk met nog een groot aantal andere konden vermeerderd worden, zijn toereikende tot staving van het boven beweerde. Bedrieg ik mij niet, dan openbaart zich hierin een streven van den menschelijken geest om, wanneer hij tot hoogere ontwikkeling gekomen is, en een helderder bewustzijn van de vroeger nevelachtige en onbepaalde begrippen verkregen heeft, ook zijne gedachten juister en bepaalder uit te drukken. Alsdan verdeelt hij de algemeene begrippen in hunne onderdeelen, en poogt voor ieder ondergeschikt begrip ook eene bijzondere benaming of uitdrukking vast te stellen.

Verkrijgt een woord derhalve allengs eene bepaaldere beteekenis, wanneer het zijnen rang in de rij der woorden weet te bewaren, juist het tegenovergestelde heeft plaats, wanneer het dikwijls tot het zamenstellen van andere woorden gebezigd wordt, dien ten gevolge zijne zelfstandigheid meer of min verliest, en tot den staat van achtervoegsel wordt vernederd. Komt hier nog bij, dat het, als tweede lid eener zamenstelling den klemtoon verloren hebbende, ook in spelling verandering ondergaat, dan wordt niet zelden de oorspronkelijke beteekenis zoodanig verduisterd, dat deze slechts voor den taalkundige kenbaar blijft. In dezen toestand wordt de beteekenis gewoonlijk onbepaalder en weifelend, zoodat het dikwijls onmogelijk wordt, hare juiste grenzen aan

te wijzen. Één voorbeeld zij voldoende ter bevestiging van het gezegde. — In het goth. bestaat, behalve het adjectivum *reiks*, *rijk*, een gelijkluidend substantivum, waarvan Ulfila zich somtijds bedient ter vertaling van het grieksche woord ἄρχων, hetwelk onze overzetters door *overste* vertolkt hebben. Met dit *reiks* vormden zij eigennamen, b. v. *frithareiks*, hetwelk ons hedendaagsche *Frederik* is, en in het Calendar. Gothicum voorkomt; terwijl bij de grieksche en romeinsche schrijvers nog de gothische namen *Amalaricus*, *Alaricus*, *Ermanaricus*, *Theodoricus*, aangetroffen worden, die insgelijks met dit *reiks* gevormd zijn, doch waarachter zij den latijnschen uitgang *us* gevoegd hebben. Vele latere Duitschers droegen namen, die op dit *reiks* uitgaan, hetwelk bij hen *rîch* luidde. Daar dit woord echter in zoodanige zamenstellingen slechts eenen ondergeschikten toon bekwam, ging de lange *î* spoedig in de korte *i* over; en toen nu het substantivum *reiks*, *rich*, *rijk*, ophield een op zich zelf bestaand woord te zijn, en ook het adjectivum *rijk*, gelijk wij boven gezien hebben, geheel van beteekenis veranderde, was het natuurlijk, dat men vooral in eigennamen de eigentlijke beteekenis van *rijk*, dat nu *rik* geworden was, in het geheel niet meer gevoelde. Niemand toch, taalkenners uitgenomen, kent tegenwoordig de beteekenis onzer op *rik* uitgaande namen: *Diederik*, *Frederik*, *Hen(d)rik*, *Ulrik*, *Gerrik* (overig in den naam van het friesche dorp *Gerkesklooster*). Het kan dus ook niet bevreemden, dat men dit *rik* eindelijk aanzag voor een bloot achtervoegsel, hetwelk slechts dienen moest om namen van personen en dieren van het mannelijke geslacht te vormen. Zoo vindt men bij Kiliaan de woorden *bedderick* (consors thalami, bedgenoot), *duyverick* (columbus, doffer), *endtrick* (anas mas, waard), *genserick* (anser mas, man-

netjes-gans). Zelfs het nevenbegrip van verachtelijkheid, juist het tegenovergestelde van de oorspronkelijke beteekenis, begon zich aan den uitgang *rik* te hechten in *botterik*, *stommerik*, *geeuwerik* (Bild.) en in het hoogduitsche *Wütherich*, dwingeland. Eindelijk heeft men het in namen van levenlooze dingen gebezigd, als in *estrik*, *zweeserik* (Weil.), *pezerik*, *vlerk*, bij Kiliaan *vledderick*, *vlederick*, *vlerick*.

Indien nu volgens sommige taalkundigen het verouderde *doem* in *doemsdag*, *verdoemen*, en het *doem*, waarmede *christendom*, *heiligdom* enz. zijn zamengesteld, een en hetzelfde woord zijn 1), dan levert dit *doem* een zeer merkwaardig voorbeeld van de beiderlei tegenovergestelde begripsverandering op.

Er komt namelijk in de Oud-nederduitsche Psalmen uit den karolingischen tijd, in den Lekenspieghel en elders, een zeker *doem* voor, dat *oordeel*, *vonnis*, beteekent; bij voorb. in het 2de vers van den 71sten dier genoemde psalmen, dat aldus luidt: «Got *duom* thin cunig gif, in rehtnussi thin kindi cunigis the duomene folc thin an rehtnussi, in arm(a) thina an duome." Deze woorden zijn eene letterlijke overzetting van den tekst der vulgata: «Deus, *judicium* tuum regi da, et justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum in justitia, et

1) Dat het verschil in de spelling van *doem* en *-dom* geen bezwaar is tegen de identiteit van het substantivum en het achtervoegsel, blijkt uit de wijze, waarop de woorden met *-dom* zamengesteld oudtijds geschreven werden. In de oud-nederl. psalmen vindt men: *duom*, Ps. 71, 2; *uuisduom*, Ps. 72, 11; *ricduom*, 12; *heilictuom*, Ps. 73, 7; bij Stoke 3, 124 en 147, *bisscopdoem*; Lev. v. Jez. cap. 112, *kefsdoem*; v. d. Lev. ons Heren, 1678 en 1682, *hoerdoem*. Ook de verwante oude talen schrijven substant. en suffix op dezelfde wijze. De verandering der lange *oe* in de korte *o* zal wel veroorzaakt zijn, doordien *doem* als tweede lid eener zamenstelling den klemtoon verloor, en dus minder vol uitgesproken werd.

pauperes tuos in *judicio.*" Men ziet dus, dat *duom* de vertaling is van *judicium*, oordeel. In dezelfde beteekenis gebruikten het ook de Friezen, onder andere in het Westerlauwersche Landregt: »thi asega hach enne *dom* to delande," »de eezegger (wetzegger, regter) heeft eenen *doem* te (ver)deelen, een *oordeel*, *vonnis* uit te brengen." Ditzelfde *doem* komt nog voor in *doemsdag*, oordeelsdag, dat bij Kiliaan en in den Lekenspieghel aangetroffen wordt, in *doemen*, *verdoemen*, *verdoemenis*, enz.

Vergelijkt men echter deze beteekenis met een zeker *doem*, *tuom*, dat bij sommige oud-duitsche schrijvers voorkomt, en blijkbaar de beteekenis van *oordeel* niet hebben kan, alsmede met de woorden *keefsdoem*, *hoerdoem*, *heiligdoem*, dan ziet men, dat er òf nog een tweede *doem* moet hebben bestaan, òf dat de beteekenis van *vonnis*, *oordeel*, niet de hoogste, de oorspronkelijke is. Wil men derhalve de bedoelde plaatsen en zamengestelde woorden regt verstaan, dan ziet men zich genoodzaakt, eene andere of eene algemeenere beteekenis van *doem* te zoeken.

Daar nu de afleiding het beste, ja eenig zekere middel is om de primitieve beteekenis van eenig woord te vinden, zoo willen wij, door den vorm van het woord geleid, zijnen wortel trachten op te sporen, en wanneer wij meenen dien gevonden en dus ook de oorspronkelijke beteekenis van *doem* opgedolven te hebben, deze vermoedelijke beteekenis overbrengen in die plaatsen, waarin *doem* eene andere beteekenis heeft dan die van *oordeel;* levert dit eenen goeden zin op, dan kunnen wij vertrouwen de eigentlijke beteekenis van het woord gevat te hebben, en mogen dan ook hopen, de zamengestelde woorden te zullen kunnen verklaren.

De uiterlijke vorm van het woord *doem* geeft terstond vermoeden, dat het een van het werkwoord *doen* ge-

vormd derivatum op *m* of *am* is. Immers alle echt germaansche op *m* uitgaande woorden, welker afleiding wij met zekerheid kennen, zijn van werkwoorden gevormd. Helm (middel ter bedekking) komt van *helen*, hetwelk thans bij ons alleen van het *bedekken van iets gestolens* gezegd wordt, doch zeker ook in het nederl. even als het angelsaksische *helan*, in het algemeen *bedekken* en *beschermen* zal beteekend hebben, welke beteekenis nog in het adject. *verholen* overgebleven is. Het verouderde barm, schoot, b. v. Luc. XVI. 22 »in *barma* Abrahamis," »in den schoot Abrahams," is gevormd van *beren*, *baar*, *geboren;* galm komt van *galen*, *zingen*, *geluid geven* 1), waarvan ook ons *nachtegaal;* walm van *wallen*, *zieden*, *bruisen*, *wellen* 2); toom, duitsch *Zaum*, van *tiuhan*, *tauh*, *tauhum*, *tauhans*, duitsch *ziehen*, waarin de keelklank *h* bij ons tot de *g* verhard is, zoodat het in het nederl. *tiegen*, *toog*, *getogen* luidt. In het goth. beduidde het *voeren*, *geleiden*. Even zoo is zoom afgeleid van het goth. *siuwan*, engelsch *to sew*, *naaijen;* bloem van *bloe-j-en;* kiem van een werkwoord, dat in het goth. *keian*, *kai*, *kijum*, *kijans*, luidt, en *uitspruiten* beteekent; molm (goth. malma) van *malen*, hetwelk vroeger in het algemeen *vermorselen*, *klein maken*, beteekende.

De bijgebragte woorden op *m* drukken òf de werkende onderwerpen der werking uit, gelijk *helm* (het bedekkende); *toom* (het leidende); *barm*, schoot (het dragende);

1) *Galen* en zijn compositum *angalen* komen voor in de oud-ned. psalm. 57, 6 »thie ni sal gihorin stimma *angalendero* in touferis *galendiro* uuislico," d. i. »die niet zal hooren (naar) de stem der *bezingenden* en der toovenaars, die met wetenschap *zingen*."

2) Bij Kil. is *wallen*, *wellen—bullire*, *ebullire*, *ferrire*, en bij Maerlant, Spieg. Hist. 1, 5, 36, 27, wordt het gesmolten (ziedende) goud, dat Crassus in den mond gegoten werd, *wallende* genoemd:

»En hem in den mont ghegoten
Wallende gout."

bloem (het bloeijende); óf het zijn de effecten der werking, als *galm*, *walm*, *kiem*, *zoom*, *molm*, het voortgebragte door *galen*, *wallen*, *kie-en*, *tie-g-en*, *zie-w-en*, *malen*. Indien dus *doem* een derivaat van *doen* is, moet het óf het *subject* óf het *effect* van *doen* uitdrukken. Reeds een vlugtige blik op die plaatsen bij Otfried, waar *doem* voorkomt, doen het laatste vermoeden, daar dit woord meest overal het voorwerp, de accusativus, is van de werkw. *doen* en *werken;* b. v. 1, 1, 9 »datun sie thaz duam," en 1, 1, 87, »wirken duam" enz. Deze uitdrukkingen schijnen dus overeen te komen met de volgende: *eenen droom droomen, zijnen gang gaan, eenen ijselijken dood sterven.*

Drukt nu *doem* werkelijk het effect van *doen* uit, even als *galm* dat van *galen*, dan moet zijne oorspronkelijke beteekenis, die van *daad*, *handeling*, *gewrocht*, wezen. Wanneer wij nu die plaatsen bij de oude schrijvers, waar *doem* blijkbaar de beteekenis van *oordeel* niet heeft, slechts eenigzins aandachtig beschouwen, dan bevinden wij, dat de gevondene beteekenis eenen goeden zin oplevert, en dat *doem* werkelijk *gewrocht* of *daad* beteekent, en wel veelal eéne daad, die opspraak verwekt, die roemrijk of schandelijk is; somtijds evenwel kan het gevoegelijk door ons *iets* vervangen worden.

Otfried levert reeds in het 1ste hoofdst. van zijn 1ste boek een paar voorbeelden van dit *doem* op. Hij vangt zijn werk aldus aan: »Er waren vele lieden, die met vlijt en grooten ijver zoodanige dingen in geschrift zamenstelden, dat zij daardoor hunne namen verbreidden; zij bevorderden insgelijks steeds hunnen roem; hunne koenheid kan men beoordeelen uit hunne boeken,

Tharana datun sie ouh thaz *duam*, ougtun iro uuisduam."	waarin zij ook deze *uitwerking* deden, dat zij hunne wijsheid toonden."

Nadat hij vermeld heeft, dat vele Grieken en Romeinen door het vervaardigen van gedichten hunnen roem gevestigd hebben, en gevraagd heeft, waarom de Franken alleen dit verwaarloozen, en ook niet in hunne eigene spraak in gebonden stijl den lof van God zingen, gaat hij in het 85ste vers van dit zelfde hoofdst. aldus voort:

» Uuil thu this uuola drahton,	» Wilt gij dit wel betrachten, en
thu metar uuolles ahton,	het metrum in acht nemen,
In thina zungun uuirken *duam*,	In uwe taal een *werk* tot stand bren-
ioh sconu uers uuolles duan."	gen, en schoone verzen maken."

In het 15de hoofdstuk van het derde boek zegt hij: » toen baden zijne (d. i. Jezus') bloedverwanten, zoo als magen, wien het welzijn hunner aanverwanten ter harte gaat, dikwijls gewoon zijn. Zij leerden hem eenen roem, gaven hem een middel ter verkrijging van roem aan de hand,

thaz er gidati imo *einan duam*	dat hij voor zich dede *eene daad*,
imo ein gizami,	iets hem betamends,
thaz er z'iru firu quami, thaz,	dat hij op hun feest kwame, opdat
&c."	enzv."

In het 5de hoofdst. van het 4de boek, vers 89, zegt hij van de martelaars:

» Sie sturbun baldo, so man uueiz;	» Zij stierven moedig, gelijk men
	weet;
ni datun sie iz in urheiz,	Zij deden het niet uit afspraak,
Ouh ni datun sulih *duam*	Ook deden zij zulk eene *daad* niet
thuruh theheinan uuoroltruam."	om eenigen wereldschen roem."

Boek 4 hoofdst. 8, vs. 33, zegt hij van Judas:

» Er uuolta duan imo einan *duam*,	» Hij wilde hem (Jezus) *iets* doen,
so ther diufal inan spuan."	dat de duivel hem ingaf."

Ook is het duidelijk, dat *doem* in de volgende zamenstellingen de beteekenis van *daad* heeft:

Oudd. *Irrtuom*, nieuwhd. *Irrthum*, dwaling, de daad van dwalen.

Heidantuom, sacrilegium, heiligschennis, daad van eenen heiden.

Martartuam, martyrium, dood eens martelaars.

Urkundithum, attestatio, bewijsvoering.

Oud-noordsch. *Megindomr*, krachtige daden.

Oud-fr. *Wisdom*, regtsuitspraak, vonnis; niet het engelsche *wisdom*, wijsheid, van *weten*, maar van *wijzen*, een vonnis wijzen, waarvan nog *regterlijk gewijsde.*

Oud-ned. *Keefsdom.* Lev. v. Jezus, Cap. 39, in het opschrift en in den tekst zelven: »du en sout enghenen *kefsdom* don," en Cap. 112: « want uten herten comen quade peinsinghen, manslachte, overhoere, *kefsdoeme.*"

Hoerdoem, In 't gedicht V. d. Lev. ons Her. vers 1678, zeggen de Joden van de overspelige vrouw: »Wi hebbense vonden in *hoerdoeme*," en vs. 1682: »Die in *hordoeme* ware gevaen."

Uit het aangevoerde blijkt, dunkt mij, overtuigend, dat er vroeger een *doem* geweest is, dat *daad*, *handeling*, beteekende, en hetwelk tevens diende om composita te vormen. Het goth. *doms*, dat Skeir. II. *b* en *c* voorkomt, is hetzelfde woord. Op de bedoelde plaats wordt Nicodemus aldus sprekende ingevoerd: »hwaiwa mahts ïst manna gabairan altheis wisands? ïbai mag ïn wamba aitheins seinaizos aftra galeithan jah gabairaidau? ïth nasjands thana anawairthan *dom* ïs gasaihwands, jah thatei ïn galaubeinai theihan habaida; gaskeirjands ïmma qithands: amen, amen, qitha thus &c." hetwelk ik ver-

meen, aldus te moeten overzetten: »hoe is (er) magt (voor) den mensch (om) geboren te worden, oud zijnde? Of kan (hij) in den schoot zijner moeder wederom ingaan en hij worde geboren? Doch (de) Genezende [de heelende, de Heiland] (de) toekomende *handelingen* van hem (voor)-ziende, en dat (hij) in het geloof zoude 1) gedijen, (was) hem verklarende, zeggende: voorwaar, voorwaar, zeg ik u, enz."

Er is mijns bedunkens geen twijfel aan, of *doms* ziet hier op het gedrag van Nicodemus in den raad, Joh. 7, 50, en bij 's Heeren begrafenis, zoodat hier aan geen *vonnis* of *oordeel*, maar wel aan *daden* te denken valt. Het goth. bevestigt dus de uit de gevondene afleiding voortvloeijende beteekenis van *doem*, en derhalve de afleiding zelve 2).

---

1) Het werkw. *hebben* dient in het goth. onder andere ook tot het omschrijven van den toekomenden tijd.

2) Misschien zal iemand tegen mijne afleiding als bezwaar inbrengen, dat er in de goth. overblijfselen nergens een verbum *do-an* aangetroffen wordt, maar dat ποιεῖν en πράττειν door *taujan*, *gataujan*, *waurkjan*, vertaald worden. Dezen zoude ik in de eerste plaats vragen, of het niet aanwezig zijn van eenig woord, in een geschrift van betrekkelijk kleinen omvang, wel een afdoend bewijs is, dat dit woord in de geheele taal niet bestaat. De wortelwoorden van *hilms*, helm, en *bloma*, bloem, zijn evenmin bij Ulfila te vinden, en evenwel geloof ik niet, dat iemand aan de boven voorgedragene afleiding dezer woorden twijfelen of het bestaan van een werkwoord *hilan* in het goth. ontkennen zal, en dit wel te minder, omdat er een verbum *huljan*, hullen, voorkomt, dat zwak is, en zich regelmatig van *hilan*, *hal*, *hulum*, *hulans*, laat afleiden. Ten andere is het bekend, dat de taalkundigen uit de uitgangen van den verleden tijd der zwakke goth. werkw. *-da*, *-des*, *-da*; *-dedu*, *-deduts*; *-dedum*, *-deduth*, *-dedun*, tot het vroeger bestaan besluiten van een werkw. dat met ons *doen* overeenkomt. Wel is waar zou dit werkw. volgens hen regelmatig geweest zijn, en daarom in den tegenw. tijd *dida*, niet *do* of *doa*, geluid hebben; doch deze regelmatigheid en de daaruit volgende vorm van het praes. berusten geheel op eene bloote onderstelling, waarvoor men al zeer weinig grond vinden zal, wanneer men bedenkt, dat het

Eene tweede beteekenis volgt onmiddellijk uit de gevondene primitieve. Eene *daad* of *handeling* is het gevolg van innerlijke *kracht* en *vermogen;* er bestaat dus tusschen *daad* en *kracht* de naauwe betrekking van *gevolg* tot *oorzaak.* Van daar, dat de werking of handeling zelve en het vermogen om te handelen of te werken dikwijls door een en hetzelfde woord worden uitgedrukt. Dit is b. v. het geval met het woord *spraak;* zegt men: »ik herkende hem aan zijne *spraak*," dan geeft *spraak* het *spreken* zelf te verstaan; doch in de uitdrukking: »de *spraak* is een der voorregten, die den mensch boven het dier onderscheiden," heeft het de beteekenis van *vermogen om te spreken.* Dezelfde dubbele beteekenis heeft *kunst;* zoo onderscheidt men b. v. *de kunst van te behagen* en *de kunsten van eenen koorddanser.* De woorden *gehoor* en *gevoel* beteekenen volgens hunnen vorm de *daad* van *hooren* en *voelen*, even als *geroep*, *geloop*, *gedans*, de werking van *roepen*, *loopen*, *dansen* in het afgetrokkene beschouwd, en echter drukken zij het *vermogen* van te hooren en te voelen uit. Bij ons is *kracht* bijna hetzelfde als *vermogen*, namelijk, hetgeen vereischt wordt, om een werk te verrigten of een bedrijf uit te oefenen; in het angels. daarentegen beteekent hetzelfde woord *craeft* het *werk*

---

werkw. in al de germaansche talen, waarin het aanwezig is, tot de onregelmatige verba behoort. Men oordeele zelf uit het volgende overzigt van de vervoeging van dit werkwoord:

	Praesens.	Imperf.	Infin.
Oudd.	*tuom, tuos, tuot, tuomes* enz.;	*teta, tati, teta, tatumes* enz.;	*tuon*
Ouds.	*dom, dos, dod, duan* enz.;	*deda, dedos, deda, dadun*	*;du-an*
Angels.	*do, dest, dedh, dodh* enz.;	*dede*	*, didon ; don*
Oudfr.	*due, deth, duath* ;	*dede*	*, deden ; dua.*

Geen ander werkw. vertoont eene dergelijke onregelmatigheid; en alle dialecten komen daarin overeen, dat in den infin. en in het praes. ind. een *u*, *o*, of *uo* voorkomt. Welken grond heeft men dan om te denken, dat zulks ook niet in het goth. het geval zoude geweest zijn?

of *bedrijf* zelf 1). Door dezelfde overdragt van begrip drukt *doem* somtijds *magt*, *kracht*, *vermogen*, *kunstvaardigheid*, uit. Zoo antwoordt bij Otfried (3, 20, 357) de blindgeborene op de vraag van den Heiland, of hij gelooft:

» Jah ih, quad er, Druhtin, duan, giloub ih fasto in dinan *duam*." | » Ik verzeker, zeide hij, Heere, dit te doen, ik geloof vastelijk aan uwe *magt*."

Dezelfde beteekenis heeft *doms* reeds in het goth., Skeir. VI. 6:

» *ïth tho weihona waurstwa unandsakana wisandona*,
» maar deze heilige werken, ontegensprekelijk wezende,
gaswikunthjandona this waurkjandins d o m, *bairhtaba*
(zijn) openbarende des werkenden magt, duidelijk
gabandwjandona, *thatei fram attin insandïths was*
verklarende, dat (hij) van (den) vader gezonden was
us himina."
uit (den) hemel."

Dom hier door *oordeel* te vertalen zou wederom even ongepast wezen als in de boven aangehaalde plaats uit de *Skeireins*, die met deze de eenige is, waar een gothisch *doms* voorkomt. Ik moet derhalve bekennen, dat ik het niet vat, hoe Löbe en Gabelentz in hun goth. glossarium *doms* door *Urtheil*, *Sinn*, hebben kunnen verklaren.

Arzatduom is *ars medica*, de kunst van eenen Arzat of arts, even als *uuizzagtuom*, de gave, het vermogen van te *weissagen*, te voorspellen; in dezen zin gebruikt het Notker in zijne aanmerking op Ps. 19, 7: »durh *uuizzictuam* uueiz ih iz chumftig," »door de *gave der profetie* weet ik het toekomstige." Bij Tatianus, 74, 6,

1) In het *Colloquium ad pueros etc. Aelfric.*, vraagt de meester: »Hwylcne *craeft* canst thu?" »Welk *bedrijf* verstaat gij?" en het antwoord is: »Ic com fiscure." »Ik ben een visscher." M. »Hwaet begytst thu of thinum *craefte*?" »Wat verkrijgt gij (wat wint gij) door uw *bedrijf*?"

daarentegen heeft *uuizagtuom* zijne oorspronkelijke beteekenis van *daad:* »Inti ist gefullit in im *uuizagtuom* Esaiae quedenti" d. i. »en in hem is vervuld de *profetie* van Jezajas zeggende."

De twee verwante beteekenissen van *doem*, die wij gevonden hebben, zijn dan *daad* en *magt;* ons staat derhalve nu te onderzoeken, of er ook eenig verband te ontdekken zij tusschen deze begrippen en die van *oordeel*, *vonnis*, ten einde eenigermate te kunnen beoordeelen of het eerstvermelde *doem* voor hetzelfde of voor een ander woord te houden zij. Voor het eerste gevoelen pleit de spelling, die in de beide woorden en zelfs in het verbum *doemen* dezelfde klinkers of tweeklanken *o*, *uo*, *ua*, vertoont; ook is het niet moeijelijk eenen weg te vinden, langs welken de overgang der begrippen kan plaats gehad hebben. Is *doem* eene daad, dan kan *doemen*, *tuomjan*, het *opnoemen* en *verhalen* van daden wezen, even als het angels. *tidan* — *gebeuren* beteekent, terwijl het nederl. van dit werkw. afgeleide substantivum *tijding*, het *verhaal eener gebeurtenis* is. Zijne eigene goede daden op te sommen is *zich beroemen*, eens anders goede daden te vermelden is hem *prijzen*, zijne booze stukken te verhalen is hem *laken;* in al deze gevallen *oordeelt* men eenigermate, en zoo kan *doemen* aan de beteekenis van *oordeelen* zijn gekomen 1). Dat het oudduitsche *tuomjan* de begrippen van *prijzen* en *laken*, en *sih tuomjan* dat van *zich beroemen* heeft uitgedrukt, bewijzen de volgende plaatsen.

De tekst der vulgata van het Lied van Mozes, Exod. 15, luidt aldus: »Cantemus Domino, gloriose enim *magnificatus* est," dit nu heeft Notker vertolkt door: »Singen

1) Dat *doemen* een *afgeleid* werkwoord is, en dus niet het bestaan aan *doem* gegeven, maar veeleer zijn eigen bestaan aan *doem* ontleend heeft, blijkt daaruit, dat het in al de germaansche talen de verbuiging der afgeleide werkw. heeft, dat is, zwak of gelijkvloeijend is.

Truhtene, wanda er guotlicho *getuomet* ist" d. i. »Zingen wij den Heere, want Hij is grootelijks verheerlijkt." Van hier, dat *tuomheit* magnificentia, verheerlijking, is; Notker, Ps. 110, 3: »Confessio et magnificentia ejus opus," d. i. »Keiiht unde *tuomheit* ist sin uuerch;" »biecht en *verheerlijking* is zijn werk." En dat *sih tuomjan* — *gloriari*, *zich beroemen*, beduidt, zien wij uit Notkers aanmerking op het eerste vers van Ps. 130, alwaar hij zegt: «daz chit, ih ne gereta neheinis liumentes, so Symon magus teta, der Spiritum Sanctum inphahen uuolta *sih* ze *tuomene* in signis et prodigiis;" »dit zegt, ik heb geenen roem begeerd, gelijk Symon de toovenaar deed, die den heiligen geest ontvangen wilde (om) *zich* te *beroemen* in teekenen en wonderen."

Ofschoon het zich op deze wijze wel zoo goed laat verklaren, hoe *doemen* en *zich doemen* aan de beteekenis van *verheerlijken* en *zich beroemen* gekomen zijn, dan wanneer men die uit het begrip van *oordeelen* wil afleiden, zoo wensch ik echter deze verklaring geenszins als mijne overtuiging aangemerkt te hebben, maar als eene bloote, niet geheel onwaarschijnlijke gissing, waarvoor ik het harnas niet zou willen aantrekken; ik heb dezelve alleen beproefd om mijne bevinding, zoo mogelijk, in overeenstemming te brengen met het gevoelen van beroemde taalkundigen, die *doem*, *judicium*, ook in de composita *vorstendom*, *hertogdom*, enz. willen terugvinden.

Alvorens ik tot de zamengestelde woorden, die nu aan de beurt liggen, overga, moet ik ter wederlegging van Bilderdijk, die op grond eener valsche onderstelling *doem* voor vrouwelijk houdt, nog iets aangaande het geslacht van dit woord in het midden brengen. *Doem* is, gelijk de meeste woorden op *m*, mannelijk; in het goth. blijkt zulks uit de boven aangehaalde plaats der Skeir. II. *c:*

thana anawairthan dom; in het oudsaks. uit den accus. pl. *domos*, die alleen bij de mann. op *os* eindigt. Het friesch toont dit door het lidwoord en de bezittel. voornaamwoorden, die *doem* verzellen, en in den acc. veelal met eene dubbele *n* geschreven worden: *enne dom*, *sinne dom* enz. Ook in het oudduitsch is *duam* mannelijk, blijkens de aangehaalde plaatsen uit Otfridus; intusschen treft men het bij dezen schrijver reeds nu en dan in het onzijd. geslacht aan: *thaz duom*, *sulih duom*, evenwel zonder dat men kan bemerken, dat het verschil van geslacht met verschil van beteekenis gepaard gaat. Bij ons integendeel heeft zulk eene onderscheiding wel degelijk plaats; de woorden, waarin *dom* zijne abstracte beteekenis behouden heeft, zijn mannelijk gebleven, die, welke eene concrete beduidenis aangenomen hebben, zijn onzijdig geworden.

De op *dom* uitgaande woorden behooren tot die soort van composita, waarin het laatste deel een algemeen begrip uitdrukt, hetwelk door het voorgevoegde woord tot een meer bijzonder begrip herleid wordt. Zij zouden dus allen eene *handeling* of *magt* moeten te kennen geven, waarvan de bijzondere natuur door het voorgevoegde woord wordt bepaald. En inderdaad zulks is wel met vele woorden uit de oude talen het geval, gelijk uit de beschouwing der op bl. 307 en 8 bijgebragte voorbeelden blijkt; doch hetgeen aan het begin dezer beschouwing gezegd is aangaande de woorden, die veelvuldig tot het zamenstellen van nieuwe woorden gebezigd worden, geldt in volle kracht bij *dom*. Reeds de voor *dom* gevoegde woorden wijzigen uit den aard der zaak de beteekenis van dezen uitgang aanmerkelijk, hierbij nu komen nog eenige tropische begripsoverdragten, al hetwelk veroorzaakt heeft, dat de composita op *dom* zeer uiteenloopende beteekenissen hebben verkregen, en dat de primitieve beteekenis van *daad* in slechts één woord, *wasdom* namelijk, overgebleven is. In

het algemeen kan men deze composita tot twee hoofdklassen brengen. De eerste (A) bevat de woorden, waarin het eerste gedeelte de naam van eenen persoon is; de andere klasse (B) omvat de overige, die van gemeene zelfstandige of bijvoegelijke naamwoorden gevormd zijn.

A. Wanneer *dom* achter den naam eens persoons geplaatst is, drukt het natuurlijk het doen en handelen uit, dat dezen persoon in het bijzonder eigen en een gevolg van zijnen stand of betrekking is. Zoo is *heidantuom*, heiligschennis, de daad die men van eenen *heiden* als verachter van hetgeen ons heilig is, verwachten kan; *martartuom*, marteldood, is evenzoo de eigenaardige daad van eenen martelaar. De tot deze klasse behoorende woorden moeten wederom in drie onderafdeelingen onderscheiden worden.

a. Is de persoon, wiens naam het eerste lid uitmaakt, iemand, die zekere *magt* uitoefent, dan drukt het geheele woord in de eerste plaats het *gezag*, de *magt*, de *waardigheid* van dien persoon uit, b. v. oudd. *hertuom*, heerschappij, *meistartuom*, magistratus; ouds. *kuningdom*, koningschap. Deze beteekenis is echter bij ons geheel in onbruik geraakt, en heeft plaats gemaakt voor eene andere, daaraan verwante. *Hertogdom*, *keurvorstendom*, namelijk, beteekenen thans niet meer de *waardigheid* van hertog en keurvorst, maar den *staat*, het *land*, waarover deze personen het gezag voeren. Er heeft dus bij deze woorden dezelfde overdragt van begrip plaats, die men waarneemt bij het woord *gebied*, hetwelk, even als *geraas*, *geroep*, eigentlijk de in het afgetrokkene beschouwde daad van *gebieden* uitdrukt, doch gebruikt wordt, om de uitgestrektheid lands aan te duiden, over welke men te gebieden heeft. Even zoo is *jurisdictie* eigentlijk de *daad van regt te spreken*, en *gouvernement* die van *regeren*, en evenwel worden beide woorden ook gebezigd om een *land*

aan te duiden, aan jurisdictie en gouvernement onderworpen; *Rusland*, b. v., *is verdeeld in gouvernementen.*

De nederlandsche woorden, die tot deze soort behooren, zijn: *hertogdom, keurvorstendom, koningdom* (Weil.), *prinsdom, schependom, vorstendom, bisdom*, verkort uit *bisschopdom*, hetwelk nog bij M. Stoke, 3, 124 en 146, onverminkt aangetroffen wordt.

Pausdom verschilt van de bovengenoemde in zoo verre, dat het niet op het *land*, waarover de paus te gebieden heeft, is overgedragen, maar op de *personen*, die onder zijne geestelijke heerschappij staan.

b. Is de persoonsnaam, waarachter *dom* gevoegd is, niet die van eenen gezagvoerder, maar van iemand, welke een beroep uitoefent, dan is het natuurlijk, dat het zamengestelde woord zijne *beroepsbezigheid* te kennen geeft. In dit geval bevinden zich b. v. de oudduitsche woorden *arzattuom* en *lahhituom*, die de kunstverrigting van eenen *arzat* of *lahhi* (beide beteekenen *geneesheer*), dus *geneeskundige kuur* aanduiden. Stelt de persoonsnaam iemand voor in zekeren *toestand, staat* of *betrekking* in de maatschappij, dan geeft het zamengestelde woord, *de gezamentlijke verrigtingen* te kennen, welke die staat of betrekking medebrengt en zoo, bij overdragt, dien staat of die betrekking zelve. Zoo drukken het oudduitsch *scalhtuom, munniktuom* en het oudsaks. *iungardom* den staat van eenen *schalk* of *knecht*, van eenen *munnik*, en van eenen *iungar* of *leerling* uit, en beteekenen dus *slavernij, monnikschap* en *leerlingschap.*

Tot deze soort behoort in de eerste plaats ons *maagdom*, dat de naam is van den staat of toestand eener maagd. Doch inzonderheid komen hier in aanmerking: *christendom, jodendom, heidendom, protestantendom, turkendom, ketterdom, ariaansdom, lutherdom*, en misschien ook het reeds bij de vorige soort genoemde *paus-*

dom, welke als composita van woorden, die den mensch van de zijde van zijn geloof voorstellen, voor *het zamenstel* der godsdienstige *verrigtingen en begrippen* van een' *christen*, *jood*, *heiden*, *protestant*, *turk*, *ketter*, *ariaan*, van *Luther* en den *paus* gebezigd worden.

Bij deze woorden heeft, even als bij de voorgaande soort (*a*), eene overdragt van begrip plaats, hoedanige ook waargenomen wordt bij *menschheid*, *priesterschap*, en ten gevolge waarvan zij ook voor al de *christenen*, *heidenen*, *joden* enz. te zamen genomen, gebezigd worden. *Dom* heeft dus in deze woorden de beteekenis verkregen van *ligchaam van personen;* en toen deze beteekenis eenmaal gangbaar geworden was, en men zich daaraan gewend had, vormde men

c. eene menigte andere woorden, die eeniglijk eene vergadering van menschen aanduiden, en waarbij aan de eigentlijke beteekenis van *dom*, die bij de vorige nog flaauw doorstraalt, niet meer gedacht wordt; zij zijn: *aposteldom*, *geestendom*, *menschdom*, *priesterdom*, *burgerdom*, *dichterdom*, *godendom*, *profetendom*, en andere min gebruikelijke, die in Kluits voorrede voor Hoogstratens Geslachtl. opgenoemd worden.

De hier behandelde soorten van woorden duiden dus of *het gebied van eenen gezagvoerder* of *eene vergadering van personen* aan; *dom* heeft hierin eene concrete beteekenis aangenomen, dat is, duidt werkelijk op zich zelve bestaande dingen aan. Hieraan is het waarschijnlijk toe te schrijven, dat deze woorden onzijdig zijn geworden; immers heeft *maagdom*, dat eenen toestand uitdrukt, en nooit voor *vergadering van maagden* gebruikt wordt, waarschijnlijk daarom het mannelijke geslacht behouden, dat het een abstractum gebleven en niet als de overige woorden concreet geworden is.

B. De overige woorden op *dom*, die niet van persoonsnamen gevormd zijn, hebben óf andere zelfstandige, óf

bijvoegelijke naamwoorden tot eerste lid; één enkel is van een werkwoord gevormd. Ook bij deze klasse van woorden bezat *dom* oudtijds zijne oorspronkelijke beteekenis, die van *daad* namelijk. Zoo beduidt, b. v., het oudd. *irrituom* even als nog het nieuwhd. *Irrthum*, de daad van dwalen; *scahtuom* (van *scah*, roof) is rooverij, de daad van rooven; *urkundituom* (van *urkundi*, oorkonde, getuigenis) is *attestatio*, het bewijzen door middel van oorkonden; het friesche *wisdom*, regterlijke uitspraak, is de daad van *wijzen*, *een vonnis wijzen*. Maar ook hier heeft de oorspronkelijke beteekenis moeten wijken voor het begrip van toestand, dat wij reeds bij de soort (*b*) hebben leeren kennen.

d. De woorden, wier eerste lid een substantivum is, zijn *adeldom*, *ouderdom* en *weedom*; zij drukken eenen toestand uit, waarvan de natuur door de woorden: *adel*, *ouder* 1) en *wee* wordt bepaald. Daar nu deze woorden zelve reeds eenen toestand te kennen geven, is het natuurlijk, dat de beteekenis der composita weinig of niet van die der simplicia verschilt, en dat, zoo er eenig onderscheid bestaat, dit althans willekeurig is, en niet in de afleiding ligt.

e. Van bijvoegelijke naamw. zijn gevormd: *vrijdom*, *heiligdom*, *eigendom* en *rijkdom*.

Alleen *vrijdom* heeft de beteekenis van toestand zuiver behouden, daar het, volgens Weiland en Landré's Synon., den staat uitdrukt van iemand, die van zekere lasten

---

1) *Ouder*, het hoogd. *Alter*, platd. *older*, bij Van der Schueren *alder*, komt voor bij Weil. in voce *oude*; bij Kiliaan, die het verklaart door *aetas*, *senectus*, *vetustas*; en in het zutphensche handschrift van dBoec van den houte, vers 45. Zelfs treft men het nog aan bij De Decker, Rijmoeffeningen, I. 325:

«Het moordziek heir — —
Ziet sex noch *ouder* an,
Hakt neder vrou en man.»

bevrijd is geworden: «wij verkregen *vrijdom* van lasten." Het is dus verschillend van *vrijheid*, hetwelk de eigenschap van vrij te zijn in het algemeen aanduidt, zonder daarbij te kennen te geven, dat men te voren in eenen onvrijen toestand verkeerd heeft. *Vrijdom*, even als *adeldom*, *ouderdom* en *weedom*, eene abstracte beteekenis hebbende, is zoowel als deze woorden van het mannelijke geslacht.

Heiligdom daarentegen is onzijdig geworden. Ongetwijfeld zal dit woord oorspronkelijk den toestand van iets, dat heilig is, hebben uitgedrukt, en mannelijk geweest zijn. Thans echter bezigt men het alleenlijk om de zaak zelve, die heilig is, aan te duiden, b. v., eene kerk, eenen tempel; en bij Notker worden in eene aanmerking op Ps. 21, 6 het ligchaam en bloed des Heeren *heiligdommen* geheeten. Hier heeft dus wederom (per metonymiam) een overgang plaats van abstract tot concreet en van daar het onzijdige geslacht.

Eigendom beteekende oudtijds den toestand van *eigen te zijn*, *aan een ander toe te behooren*, en dus, van personen gezegd wordende, *slavernij*, *lijfeigenschap*. In dezen zin treft men het, b. v., aan in der Leken Spieghel, 1, 45, 54, alwaar Deckers van Mozes zegt: »dat hij het Joodsche volk uitleidde uit de magt van Pharao, waaronder zij in *eigendoeme* uitermate zeer verdrukt zaten." Tegenwoordig drukt het woord het regt uit, om over eene zaak te beschikken; zoo zegt men (Weil. en Landré): »den *eigendom* van een huis te hebben, te koopen of te verkoopen." In dezen zin is *eigendom* ongetwijfeld en met regt mannelijk. Doch het wordt, evenzeer als *heiligdom*, gebruikt van de zaak zelve, die iemand toebehoort, en in deze beteekenis geeft men het, in weerwil van alle woordenboeken en geslachtlijsten, in het dagelijksche gesprek althans, algemeen het onzijdige

geslacht; » dit huis is *het eigendom* van X" zegt men, niet *de eigendom*, en mijns inziens te regt, daar het hier eene concrete beteekenis heeft verkregen. In dezen zin *de eigendom* te blijven zeggen en schrijven, is de ontwikkeling der taal miskennen, die, gelijk aan het begin dezer beschouwing aangemerkt is, de verwante begrippen meer en meer scheidt, en voor de verschillende wijzigingen van hetzelfde begrip afzonderlijke uitdrukkingen poogt te vinden en in zwang te brengen. Ter bereiking van dit doel wendt zij niet alleen verschillende woorden aan, als *vrijdom* en *vrijheid*, *ruiken* en *rieken;* maar geeft ook wel eens aan een woord in de gewijzigde beteekenis een ander geslacht; men denke slechts aan *de kurk* en *het kurk*, aan *de balein* en *het balein*, *de doek* en *het doek*, *de diamant* en *het diamant*, *de bever* en *het bever*, *de priesterschap* en *het priesterschap*. Daarenboven steunt het onzijdig geslacht van *eigendom* in deze beteekenis op den voorgang van goede schrijvers, als van Vondel, Heule, de overzetters van den Staten-bijbel, onder andere Ps. 135, 4: »Want de Heer heeft zich Jacob verkoren: Israel tot *sijn* eygendom." Ook zingt de dichter van den 24sten Psalm:

»Al d' aard en alles wat zij geeft,
Met al wat zich beweegt en leeft,
Zijn *'t wettig eigendom* des Heeren."

en nog onlangs heeft de heer Tideman in de voorrede voor zijne uitgave van *dBoec van den Houte*, bl. 22, *eigendom* in het onzijdige geslacht gebruikt; zoo ook de heer Van Oosterzee, Leerredenen, bl. 332, terwijl Bilderdijk de beide geslachten erkent, zonder eehter het onderscheid op te geven.

Rijkdom drukt, even als de overige hier behandelde woorden, in de eerste plaats uit den *toestand van rijk*

te zijn in al die beteekenissen van het woord, welke wij boven hebben leeren kennen. Zoo gebruikt Tatiaan (I. 13, 1) het, in den zin van *heerschappij*, *regering:* »In themo finftazehenten jare *thes rihtuomes* Tiberii thes keisoris," d. i. »in het vijftiende jaar *der regering* des keizers Tiberii." Deze beteekenis is misschien nog niet geheel verouderd; in dergelijken zin toch zal dit woord wel moeten opgevat worden in het 46ste Evang. Gez. vs. 8:

»Het Lam, voor ons op aard geslagt,
Is eeuwig waard t' ontvangen
De wijsheid, *rijkdom*, eer en kracht
En dankbre lofgezangen."

Van de vroegere beteekenissen, die *rijk* bezat, wanneer het van levenlooze dingen gebezigd werd, is die van *kostbaar* alleen overgebleven. *Rijkdom* is dus nagenoeg hetzelfde als *kostbaarheid*, en wordt even als dit woord niet slechts voor de eigenschap in het afgetrokkene, maar voor de kostbare dingen zelve gebruikt, doch in eenen zeer onbepaalden zin. Immers, alhoewel *rijkdom* in dit geval eene concrete beteekenis verkrijgt, staat het nogtans nog niet op denzelfden trap, waarop *heiligdom* en *eigendom* zich bevinden. Wel zegt men »de *rijkdom* van X bestaat in landerijen, huizen, schuldvorderingen," maar niet »deze buitenplaats is *een rijkdom* van X," gelijk men zegt, dat zij *een eigendom* van hem is. Het woord schijnt dus nog steeds tusschen concreet en abstract te zweven, en van daar misschien, dat het tot nog toe mannelijk gebleven is.

Wasdom is het eenige nederl. woord op *dom*, waarin een werkw. voorkomt. Bedrieg ik mij niet, dan zegt men zoowel »dit *belettede* den wasdom" als »dit *benam* den wasdom;" het woord schijnt derhalve nu eens de *daad*, dan eens het *vermogen* van te wassen

uit te drukken. In beide gevallen is de beteekenis abstract en het woord derhalve te regt mannelijk.

Bij eenen terugblik op het verhandelde zien wij dan, dat *doem* de beteekenis van daad en handeling, magt en waardigheid, kunstvaardigheid en vermogen, bedrijf en beroepsbezigheid, staat en toestand, land en grondgebied, zamenstel van godsdienstige begrippen, ligchaam van personen en nog andere gehad heeft of nog bezit; wij vinden dus bevestigd, wat wij aan het begin onzer beschouwing gezegd hebben, dat de beteekenis van een woord, hetwelk menigvuldig aangewend wordt om nieuwe woorden zamen te stellen, algemeener en onbepaalder wordt. Letten wij eindelijk op het geslacht der op *dom* uitgaande woorden, dan bevinden wij, dat die, welke van persoonsnamen gevormd zijn, tot het onzijdige geslacht behooren, *maagdom* uitgezonderd; terwijl die, waarin geen naam van eenen persoon voorkomt, mannelijk zijn, behalve *heiligdom* en misschien ook *eigendom*.

DRENTHSCHE WOORDEN

EN

SPREEKWIJZEN,

VERZAMELD EN TOEGELICHT

DOOR

Mr. *J. PAN.*

EERSTE VERZAMELING.

(*Vervolg.*)

Hupholt. *Lijsterbessenboom*, eig. *fluithout. Huppe*, *hoppe* is de naam der fluitjes, uit den bast of schil van den lijsterbessen- of wilgenboom vervaardigd. Reeds bij de Ouden werd de vlierboom tot dit einde gebezigd, volgens ISIDORUS, bij YPEIJ *verv.* 125 aangehaald. Het w. *huppe*, *hoppe* bet. een *fluitje*, in het *Pl. d. huppup*, BREM. *v.*, en *huppue*, OSN. 323. Het *w. hobben*, *hubben* is *springen*. KIL. heeft *hobben*, *hubbelen* in deze bet. *Huppelen*, *hippelen* is daarmede verwant. *Vgl.* HALB. *v. hoppen.* — *Pl. d. huppen*, BREM. HOLST., *z.* ook ADELUNG *v. hüpfen.* Het *springen* ziet op het *lossspringen* of *loslaten* van den bast door het slaan met het hecht van een mes op de takken. De kinderen maken deze fluitjes onder het zingen van een liedje, vermeld in den *Dr. Alm.* 1844, bl. 136, en meer uitgebreid bij HALB. *v. weerd.* Dit kinderspel heerscht bijna door geheel Duitschland, volgens GRIMM D. M. 1190, 2de *uitg.*, die verscheidene zoodanige kinderliedjes vermeldt, waaronder een, dat veel overeenkomst heeft met dat van HALB., wien hij ook aanhaalt. Hetzelfde

spel is ook in Gelderland, althans aan de zeekust bij Doornspijk, bekend, z. *Geld. V. Alm.* 1845 bl. 32. Het liedje luidt aldaar, behalve de eerste ww., geheel anders, en moge hier eene plaats vinden:

Sip, sap höltien,
Ik slao oew met een böltien,
Ik slao oew met een mes of dree,
Dat i vliegen aover de zee,
Kom i dan weer baoven,
Ik gooi oew in den aoven,
Koom dan weer op ons laend,
Dan gooi i oew met zwart zaend,
D'r of, d'r of, d'r of.

Huphoud. *Vest. Dr. Moz.* I. 12.

Huusholdplanken. *Doodkistplanken*, weleer in de meeste Drenthsche woningen voorhanden, en dadelijk bij het opzetten der huishouding aangeschaft. De oorzaak dezer voorzorg was misschien, bij de afgezonderde ligging veler dorpen, de moeijelijkheid, om deze planken bij een sterfgeval dadelijk te bekomen; z. over dit gebruik *Dr. Alm.* 1840, bl. 156 en *Pod.* I. 191. Sommigen denken te onregte hier aan *huishouding*. *Huushold* bet. in het oud *Fr. doodenhout* of *doodkist*, z. WIARDA *v.* — Het *w. hus, huus* is verwant met *hune, heen, hen, vgl.* OUTZ. *v. hune*, en WASS. *v. hennekleed*, SWAV. *v. verhennekleeden*; BILD. *v. heir* heeft hier het regte spoor gemist.

Ielegat, IJlegat. 1) De *opening* van den *bijenkorf* tot uit- en ingang der bijen. 2) *Opening* boven in den *gevel* of *dak* eener schuur, somtijds nog voorzien van een plankje, ielebret genaamd. *Gr.* — *Ov. tiëlgat*, HALB., volgens wien *tïil* in het *Pl. d. honig* zoude beteekenen, *Gr.*

Ieme, IJme. *Bij. Ov. immen* HALB., *Geld.* SWAV.

Nal. — *Hd. imme*, z. ADELUNG, dus ook in het *Pl. d.* BREM. HOLST. — *Ieme* wordt ook collectief gezegd voor een *zwerm*, *vgl. L.* III. 108, even als boer voor alle de dorpgenooten, z. *v.* Het w. is reeds van oud Germaanschen oorsprong volgens WACHTER *v. immen.*

Iemehuve. *Bijenkorf*, ook, bij verkorting, enkel ieme. *Ov.* DEV., *Geld.* SWAV. *Nal.* — *Huif* wordt hier in de eig. bet. gebruikt, z. WEIL. *v. Eng. hive.* — Huve is een korfje of nest van stroo gevlochten voor de kippen, om hare eijeren te leggen, in het *Pl. d. hive*, BREM.

Indoen. *Inslaan*, *opdoen*. *Vgl. Ord.* 23. TEUTH. KIL. *Vgl. inleggen.*

Inhebber. *Deelhebber.* In het *Hd.* is *inhaber* een bezitter; ons oud *hebber* vond men ook in het *Pl. d.* BREM. *v.*

Inkomstig. *Voortaan. Gr. schierkomstig*, *T. Mag.* IV. 684.

Inleggen. 1) *Inslaan*, *opdoen*, *Gew. Nd.*, *vgl.* indoen. 2) *In hooger beroep komen. Gew. Nd. Tegen iemand of iets inleggen*, zich verzetten, z. WEIL.

Inlijken. *Slechten*, *effenen.* Den weg inlijken. *Gew. Nd. lijken.* WEIL. *Vgl. Plak.* 16 Nov. 1671. *Ov. liiken*, HALB. *Fr. leiken*, WASS. EPK. *v. lijck*, POST. *v. forlijkje.* — *Hd. gleichen*, ADELUNG. *Pl. d. liken*, BREM.

Inschree, eenschree. *Kasje* of *laadje* in eene kist, vermoedelijk van *schrijn*, op welk *w.* z. KIL. WEIL. BILD. — *Hd. beijlade. Pl. d. bilade*, HOLST. z. BREM. *v. lade*, OSN. *bijlae.*

Intogt. *Intrek.* Zijn' intogt nemen. *Pl. d.* BREM.

Inwendig. *Binnen.* Inwendig veertien dagen. *Gr.* REDD. 1840. — *Pl. d.* BREM.

Kamp, kampgrond. 1) Een *stuk afgegraven en omtuind land. Gw. Nd.* WEIL. 2) Een *stuk land* van den *esch* of *markegrond* afgegraven en door een' wal omringd. *Vgl.* afgraven en goorn, GREV. 119, HELD. *v. esch.* — *Hd. Pl. d.* ADELUNG. BREM.

Kant. *Zijde.* KIL. WEIL. Een boom wordt gezegd, een voet kant te hebben, *vgl. L.* IV. 17.

Kantedraagster. *Rondloopende koopvrouw. Vgl. N. Res.*, bl. 4. Even zoo in het *Gw. Nd. marsdrager* voor *marskramer.*

Kantig. *Fiksch, in goeden staat. Vgl. Publ.* op de hengsten van 26 April 1725, waar als een vereischte wordt opgegeven, kantig en luchtig op den draf, d. i., goed vierkant op den draf, zonder slingering. In het *Gw. Nd.* vordert men even zoo van de harddravers, dat zij *kant en klaar zijn. Vgl.* WEIL. *v. kant.* — *Pl. d.* HAMB. BREM.

Kas, *z.* Uitkeeren.

Keenhout, kienhout. 1) *Dennenhout,* KIL. *v. kienboom.* 2) *Overblijfsels van dennenboomen*, die in de hooge veenen worden opgegraven, bruin van kleur en helder brandende, bij sommige landlieden tot haardbrand en verlichting gebruikt. *Vgl.* T. S. 175, 314. GREV. 21. Het *Hd. kien* bet. het met hars doortrokken hout van den dennenboom (*kienbaum*) *z.* ADELUNG *v. kien. Pl. d. keen.* BREM. *v.* — *Keenrusz* is *roet* van het verbrande keenhout, HAMB. BREM. In Ierland noemt men dit hout *bogwood*, volgens den reiziger KOHL. Volg. WACHTER zoude het *w.* eig. een *fakkel* van harsachtig hout beteekenen, en van het Celtische *cijnne* afstammen. *Vgl.* ADELUNG *v.*, die uit het A. S. mede *cijnne* aanhaalt.

Kelder, *z.* Water.

Kennen. *Verklaren, keuren*, b. v., van waarde

kennen. *Vgl. L.* II. 10 en 15. HOOFT *erkennen*, *z.* ook WEIL.

Kerkbeun. *Galerij*, *hangzolder*, *vgl.* beun.

Kerkespraak. *Afkondiging* der plakkaten en andere verordeningen der Regering, ook der geregtelijke acten, van den predikstoel, thans in onbruik, voorheen een ambtspligt der Predikanten, *z. L.* II, 58 en *K. O.* art. 71.

Kerktuin, *z.* Tuin.

Keuken. In sommige woningen der landlieden het *beste*, maar veelal het *woonvertrek*. *Gr.* ook in *Nh.* In *Fr.* is er bovendien nog een *poeskoken*, morskeuken; *z.* POST. *v. gonch.*

Keuter. 1) *Graver*, *delver*, *arbeider*, KIL. 2) *Kleine boer of arbeider* met twee of drie koebeesten, *vgl. T. S.* 93. — *Ov. Gr.* HALB. LAUR. *Fr. kaoter* EPK., *Geld. kutter* SWAV. Hunne woningen en bedrijf heeten keuterijen, *vgl.* HOEUFFT *Naams.* 110. — Keuteren, eene kleine boerderij houden. *Hd. köthener.* — *Kothsasz*, *koth* (*Pl. d. kate*, *Ned. kot*) eene boerenwoning zonder landerijën; *z.* ADELUNG op alle deze *ww. Pl. d. käter.* BREM. *v.* en *v. brink*, en HAMB. *Kotte*, *kötter*, OSN. *Z.* ook WACHTER op *kot*, *vgl.* brink. Naïf drukt het volgend rijm de minderheid des keuters uit:

Van en keuter opp 'n boer,
Dat valt wat soer;
Van en boer opp 'n keuter,
Dat valt vleuter.

Kezeling. Collectief voor *kezel*, *keisteen.* TEUTH. KIL. *Fr. keizel*, WASS. *Vgl. T. S.* 348. GREV. 15. *Z.* vlinten.

Kiebig. *Aardig*, *lief*, *puntig. Gr. kibig*, *kibbig*, SWAAGM. *Fr. kiepig*, WASS.

Kienhout, *z.* Keenhout.

Kippenrik. *Kippenstok. Ov. hoenderrikke, rikke,* HALB. *v. rikke.* — *Pl. d. rik,* HAMB. BREM.

Kistentuug, *z.* Tuug.

Klaaf, *z.* Koeklaaf.

Kladdiggien. *Papieren zakje.*

Klap. *Klap-* of *ophaalbrug, Gr.* LAUR. — *Pl. d.* BREM. *v.* ADELUNG. *v. klappe.*

Klater. 1) Een *ratel, Gw. Nd.* 2) *slag* of *klap,* van het geluid, even als *klink* in het *Gw. Nd.*

Klimmen. *Bespringen,* van daar klimpaard, *hengst. Vgl. Public.* 30 Nov. 1701. *Ov. Gr.*

Klink. *Strookje veen* in het afgegraven gedeelte, *vgl.* halligje. Het denkbeeld van *lang* en *smal* is ook hier, even als in die voor een *deurklink* en *klink eener kous. Z.* BILD. *v.* en *v. link.*

Klobbe. Het onderste afgezaagde gedeelte van een' *boomstam. Fr. klibbe.* Vleeschklobbe, *hakblok. Hd. klotz.* ADELUNG *v.* 2. Het w. is vermoedelijk verwant met *kloven, Hd. kloben.*

Klobber, klobberstoel. *Kinderstoel,* vermoedelijk van de ronde gedaante en gelijkenis op eene *klobbe.*

Klok. 1) Aan de klok hangen, aan iemand iets vertrouwen, die niet zwijgen kan, *Gw. Nd.* Eig. *aan den klokreep hangen, z.* HOOFT *v.;* 2) gezegd van iemand, wiens huwelijksgeboden worden afgekondigd.

Knag. *Uitgesneden hoek of kerf;* b. v. uit een' tak, uit het oor van een schaap, als herkenningsteeken, van *knagen.* — *Pl. d.* HAMB. BREM.

Knip. Hoeveelheid *gesponnen garen,* door de spinners aan de wevers afgeleverd, ook van saijet enz. *Vgl.* TEN KATE II. 240. *Gr.*

Knipje. *Een weinigje, een beetje.*

Koeklaven, klaaf. Gebogen *eikentakken,* om de

koebeesten aan de stalpalen vast te maken, of in de weide aan elkander te koppelen, *vgl. T. S. Inl.* 24. Zulke klaven worden ook in Holstein en in het Lubeksche gebruikt, *z.* HOLST. *v. klave*, BREM. V. 408. Het *w.* schijnt van den *gebogen* vorm ontleend, *z.* KIL. *v.* In Zeeland wordt, om dezelfde reden, de halster der paarden *boog* genoemd, *z. Z. Alm.* 1846, bl. 135. In het *Pl. d.* zijn *klaven* dingen, die *gespleten* of *gekloofd* zijn, *z.* BREM. *v. klaven* onder *kloven*, *vgl.* TEN KATE II. 236.

Koldslagter, *z.* Blankslagter.

Kondigen. *Afkondigen*, KIL. *z. L.* II. 21. Met kerkenspraak kondigen, kundiging. *L.* III. 7. *Vgl.* HOOFT. *Gr.* LAUR. — *Pl. d. kündigen* BREM. HOLST. *Vgl.* ADELUNG *v. kunden.*

Kopzeerte. *Hoofdpijn*, *Gr.* LAUR. In het *gw. Nd.* bet. *zeer* nog pijn in *kleinzeerig*, *iemand zeer doen. z.* KIL. WEIL. Zoo ook *seer* in het *Pl. d.* HAMB. BREM. HOLST.

Korriggies. *Knoopen* in de leidsels der paarden, van eene *ronde* gedaante; diminutief van *korrel.*

Korthakke, *z.* Kwade.

Koud. Koude vader, *stiefvader.* In het *gw. Nd.* spreekt men van den *kouden kant*, in tegenstelling van bloedverwantschap.

Kraagbot. *Het sleutelbeen*, *Gr. kraagbeen. Kraag* is eig. *hals*, KIL. BILD. — *Hd. Pl. d.* ADELUNG. OUTZ. BREM. OSN.

Krammen. De varkens krammen. Den varkens een ring van ijzerdraad *door den neus steken*, om het wroeten te beletten.

Krap. 1) Sluiting of *slot* van een boek, *gw. Nd.* 2) Sluiting van een deur of venster, somtijds enkel

bestaande in een houtje boven de deurklink. TEN KATE II. 337 heeft deze *bet.*, welke bij KIL. en anderen ontbreekt. *Sprw.* de krappe toedraaijen, *sterven.* Hij hef de krappe al toe ëdraaid. *Dr. Moz.* I. 21.

Kreuze. *Roode boschbes*, die ook in het veen voorkomt. *Sprw.* zoo zuur als kreuze, *zeer zuur.*

Krimperig. Gebrek der rogge, als de korrels *stroef*, *rimpelig* en niet uitgewassen zijn.

Kruidtuin. *Moestuin. Vgl.* KIL. *v. kruijdhof*, dus nog in *Ov.* alwaar *kruudmoes* melksoep met groente is. *z.* HALB. — *Pl. d.* BREM. *v. kruud.* BREM. HOLST.

Kubbing, uitkubbing. *Uitspringend* gedeelte, *aanhangsel* eener woning, KIL. MEIJER; inzonderheid aan het achterste gedeelte, ook aflaat, uitlaat. WEIL. *v. kib*, BILD. *v. kof* en *kub.* — *Pl. d. kubje*, *tokubje*, BREM., *kubbing* OSN. HOLST.

Kundig, kunnig. *Bekend*, KIL. *v. kondigh*, *konnigh*, *kunigh.* *Sprw.* De naam is mij kundig. Een kundig pad. Kunnigheid, LEST. *Ov. Gr.* HALB. *v.* en DEV. *v. keune.* — *Pl. d.* BREM. *v. kunde*, HOLST. *v. kund. Vgl.* TEN KATE II. 227.

Kwade (de kwaoë). De meest gebruikelijke eernaam van den *duivel* in Drenthe, *z. Dr. Moz.* I. 76. Deze is een variant van den meer bekenden *de Booze*, over welken men *z.* GRIMMS *D. M.* 940, 2de *uitg.* In gemeld *Dr. Moz.* komen andere namen voor, als *horlvoet*, *zwarte baas*, *korthakke*, *kortstaart*, welke in de fraaije Verhandeling van NIERMEIJER *over het booze wezen* (Rotterd. 1840) ontbreken. *Kortstaart* is ook in Gelderland bekend, volgens HELDRING, *Wandel. door de Betuwe*, I. 18.

Lage. *Ras*, b. v. van paarden, *vgl. T. S. Inl.* 32. KIL. *v. laeghe. Gr.* — *Pl. d.* BREM. *Gw. Nd. laag*,

onderlaag, schoon in een' anderen zin, *vgl.* TEN KATE II. 273.

Leek. *Beekje*, kleine stroom te Beilen. *Nh.* Dit woord vindt men niet in de woordenboeken, noch bij WEIL. of BILD. Het is verwant met *leeken*, *lekken*. KIL. heeft *leke* als *spleet* of *gat*.

Legerhond. *Staande hond*, die het wild in het nest of leger opspoort.

Legge. *De uitgespreide laag schoven op den dorschvloer. Gr. gw. Nd.* WEIL. kent het w. in deze bet. alleen aan Gelderland toe, maar KLUIT op HOOGSTRATEN heeft het, even als PIETERSON, als *gw. Nd.* Aan TEN KATE is dit ontsnapt, die alleen de *bet.* bij KIL. van *schoof*, (*v. ghelegge*) heeft vermeld, *z.* II. 272. *Sprw.* de leg aanleggen, *uitspreiden.* De leg afdorschen. *Vgl. N. Res.* 34.

Leggerijtiën, *z.* Brink.

Ligter. *Beddekwast*, *Gr.* In *Oostfr.* en het *Pl. d. trekker*, HAMB. *v.*

Loskondigen. *Opzeggen*, b. v. de huur. *Gr. Geld. opkondigen*, *vgl.* kondigen.

Loskrijgen. *Bekomen*, *z. Res.* 24 Febr. 1663. *Ov. Gr. Sprw.* Hij kan geene vrouw loskrijgen, van iemand, die dikwijls is afgewezen.

Luchtig. *Licht*, luchtig rood. Lucht voor *licht* is zeer gebruikelijk, ook in *Gr. Vgl.* KIL. YPEIJ 52. DE JAGER *Herh.* 191.

Made. *Hooiland aan het water*, dat veelal onderloopt. *Vgl.* beëemen. *Fr. mad*, WASS. en *miede*, EPK. *Gr. made*, LAUR. en *Pro Exc.* V. 97 *aant. Ov. moat*, HELD., volg. wien het hooge land daar *weiland* of *kamp* heet, dit laatste ook in Drenthe. — *N. Fr.* OUTZ. *Pl. d. mäde.* BREM. *v. maiën. Made* is van *maaijen*, KIL. *v. maeden*, TEN KATE II. 666,

WASS. *v.* BILD. *Muis- en kikvorschkrijg* 43. *Vgl.* HOEUFFT *Naams.* 83, en in het *T. Mag.* III. 248 en BEETS ald. IV. 367. *Maadweg*, weg midden door het weiland, in *Nh.* BEETS t. a. pl.

Maken. Afmaken. *Wegnemen, afnemen.* KIL. *Sprw.* de aardappelen maken, *uithalen, roden.*

Mal. Het ruikt mal. *Het stinkt. Gr.*

Malen. Men zegt: de weg maalt, als de wielen bij droog weder diep door het zand gaan. — *Gr. Hd.* Zeer naauwkeurig is de omschrijving bij ADELUNG *v. mahlen:* »der Sand mahlet, oder die Räder mahlen, wenn der Sand über die Räder gehet und die Speichen ihn im Herumdrehen abwerfen." *Vgl.* OUTZ. *v. mâl.* Zanden (LEST.) is iets minder. Bij nat weder wordt de weg gezegd te brijen, d. i. week als brij te worden. Zoo wordt de gort gezegd niet te willen brijen, LEST. 1848.

Mandeelig. *Gemeen, gemeenschappelijk. Sprw.* met iemand in de mande doen, *zamen doen,* voor gemeene rekening handelen. *Gr.* LAUR. Mandegoed. *Sprw.* mandegoed, schandegoed. LEST. *Gw. Nd. gemeen goed, geen goed.* Mandevrienden, *wederzijdsche, gemeene vrienden. Vgl. L.* III. 21. Het *w.* hangt zamen met het *Oud Fr. men, meente* (gemeente), *monda, manda, gemeenschap.* WIARDA *v. men. Vgl.* TEN KATE II. 671.

Mank, gemank. *Gemengd.* Deelw. van *mangen* (mengen) waarvan het frequent. *mangelen, ruilen, verhandelen.* TEUTH. 165 »gemankt, gemengt, mixtus." KIL. *Ov.* HALB. *Fr.* WASS. *Gr. mang.* REDD. 1840, bl. 35, en *mank* SWAAGM. — *Pl. d.* BREM. *Vgl. T. Mag.* III. 51. — Mankzaad, *gemengd zaad,* b. v. rogge met haver tot beestenvoeder. *Ov.* HALB. In HOLST. is *mangkoorn*, rogge en tarwe onder elkander.

Fr. griemank (eig. *groen gemengd*) erwten en boonen onder elkander. WASS op *mank*. *Gr. grijmank*, turf gedeeltelijk zwaar en gedeeltelijk ligt. REDD. 1840. Het vroeger geplaatste in *de K. en L. Bode* 1840 N°. 20 staat hier meer volledig. In een belangrijk opstel in het *Archief voor Nederl. Taalkunde, verz. door* A. DE JAGER, I. 45 heeft deze taalkenner aangewezen, dat onze oude schrijvers het *w. gemanc* meestal als een bijwoord in den zin van *te zamen, te gader, tevens*, bezigden.

Mars, mers, meersch. *Laag moerassig weidland.* TEUTH. 166. KIL. *v.*, TEN KATE II. 672. HOEUFFT *Naams.* 85. *Fr. marsch.* WASS. De gemeene weide te Koevorden heet *mars*, en ook elders, b. v. in het Graafschap Bentheim, *z.* VISCH, *Geschied. v. Benth.* 138. — *Pl. d. marsch*, BREM. HOLST. ADELUNG. In Sleeswijk draagt de vruchtbare kleistreek aan de westzijde langs de zee mede dezen naam, van daar ook *Wilstermarsch, Ditmarschen, z.* HOLST. *v. marsch* en *Ditmarsen.*

Mêeheer. *Jongen*, die den koe- of schaapherder helpt, en ten dienste staat. *Vgl.* heer.

Meijer. 1) Van ouds *bewindhebber, opzigter, landman.* KIL. WACHTER. WEIL. 2) Meijer, meijersman, meijerlieden, *huurder eener boerenplaats. Vgl. T. S.* 93, *L.* III. 81 volgg. *Fr.* WASS. *Gr.* SWAAGM. — *Hd. meier*, ADELUNG. *Pl. d. maier.* BREM.

Melkzugers. De *bloemen der kamperfoelie*, dus genaamd naar de honigachtige melk, welke de kinderen er uit zuigen.

Menbeun, *z.* Wegbeun.

Mennen. *Met een' wagen rijden.* Eig. *de paarden bestieren.* KIL. TEN KATE II. 670. HUIJDEC. *Proeve*, I. 251. *Gr.* — Inmennen, *het graan inrijden.* Men-

pad, menweg, weg naast de woningen voor de wagens. In Zeeland wordt het *w. mennen* alleen van het vervoer van goederen, nooit van menschen gebruikt. *Zeeuwsche v. alm.* 1846.

Mers, z. Mars.

Meurbraâ. *Lendestuk*, als *malsch* vleesch. Het ribbestuk, op de meurbraâ volgende, heet runderbraâ. Brâ of braâ, bij verkorting voor het oude *braad*, waarvoor naderhand *gebraad.* KIL. *v. braed* en ald. V. HASSELT. *Hd. braten. Gr.* SWAAGM. die het *w.* uit het Deensch afleidt, even als BILD. *Verh. over de Gesl.* 244, die aanmerkt, dat het Deensche *marr* ons *merg* en hetz. is met *murf, murw. Vgl.* BILD. *v. merg* en *murf.* — *Pl. d. mür* OSN., *mör.* BREM. HOLST., alwaar ook *mörbrade* voorkomt, als: »das zarte Fleisch, welches unter den Nieren, am Ruckgrate der Rinder und Schweine sitzt."

Naber. *Nabuur, buurman, Gr.* LAUR. SWAAGM. *v. naober.* Naoberen, *buren zijn.* LEST.— *Pl. d.* BREM. HOLST. Eig. *nachbauer*, d. i. *nabijwoner. z.* WACHTER *v. bauer* en *nachbauer*, en ADELUNG *v. nachbar.*

Naberdingen. *Burenpligten*, b. v. bij verhuizing, begrafenis. *Vgl. Pod.* I. 180 en 188. De Boerwillekeur van Rolde art. 21 legt den ingezetenen als pligt op, den inkomenden meijers het benoodigde aantal wagens te leveren, wijders te helpen begraven (art. 26). Te Markeloo in Overijssel kiezen de nieuwe bewoners van een huis vier *noodnaobers* (*noodburen*) en *noodvrouwen*, die bij ziekte den geneesheer halen, bij den zieke waken, bij overlijden en op alle andere wijzen de buren bijstaan. Zie het opstel van den Hr. BENTHEM in den *Ov. Alm. v. O. en Lett.* 1845 bl. 147.

Nagelhout. *Gerooktbilstuk* der koe. *Ov. negelholt.* HALB.

Nagellos. Het tegengestelde van *nagelvast.*

Nakomeling. *Opvolger. Oud Nd. nakomer.* HOOFT. WEIL. *Hd. nachkommer*, ADELUNG.

Nijelik. *Verdrietig, netelig. Gr. neulig* LAUR. 109. — *Pl. d.* OSN. BREM. HOLST.

Nijpligtig. *Veranderlijk*, naar iets anders hakend. *Ov.* HALB. In *Geld.* voor *nieuwsgierig. T. Mag.* III. 61. Evenzoo in het *Pl. d.* BREM.

Nuver. *Lieftallig, aardig. Gr. Ov.* LAUR. SWAAGM. HALB. *Vgl.* WEIL. en LEST. 1846, die ook de bet. van *vlijtig, nijver*, opgeeft. — *Pl. d.* HOLST. ook *nürig*, BREM. HAMB.

Ombuten, *z.* Buten.

Ommetrekker (ummetrekker). *Broek van pij of want. Dr. Moz.* I. 12.

Omstuk. *Geheele snede van een groot brood*, van wier helft een boterham wordt gemaakt. Hz. als *ommehaal, ommeschiever. Dr. alm.* 1839. *Oostfr. ommekarve.*

Omtoe. *Rondom.* Om het huis toe.

Onbedwongen. Onbedwongen wil, *vrije wil.* KIL. HOOFT.

Onderslaan. *Ontvreemden, verdonkeren. L.* III. 16. *Gr.* LAUR. *Vgl.* WEIL. — *Hd.*

Onduur. *Goedkoop.* TEUTH. KIL.

Onjarig. *Minderjarig.* — *Pl. d.* BREM. *v. jaar.*

Onnuur, onhuur. *Morsig, slordig.* KIL. *Fr. Gr.* WASS. LAUR. SWAAGM. *Ov. onnut.* HALB. *Gw. Nd. onguur, vgl.* WEIL., die dit *w.* voor *h. z.* houdt met het *Hd. ungeheuer*, dat zeer waarschijnlijk is, daar het *Pl. d. ungehur* heeft, volg. ADELUNG *v. Vgl.* BILD. *N. T.* en *D. Verscheid.* IV. 43. HOEUFFT en M. DE VRIES *T. Mag.* I. 298 en IV. 69.

Onverscheiden. *Onverdeeld. Vgl L.* III. 100. *Gr.*

Opbreken. 1) *Wegnemen, verplaatsen.* KIL. b. v. *een*

leger, beleg opbreken. Gw. Nd. 2) in *Dr.* van een *scheidpaal O. L.* IV. 12 en *L.* IV. 38, ook opwerpen. Het L. van Fr. van Blankenheim (bij MAGNIN *Best.* III. 2,246) heeft: »weer ijement, die eenen voerpael afbreke met willen, oft opëerde, die zal breken vijftijn nie Groninger Marc." *Opëerden* is hier *opäarden, uit den grond halen. Beäarden* (met aarde bedekken) voor *begraven*, is nog in gebruik, z. KIL. WEIL. Eene publicatie van den Landdrost van Drenthe, d. d. 21 Mei 1809, verbiedt *het opbreken en wegnemen* van de steenen der Hunebedden. 3) Zonderling is de *Sprw.* vaste goederen opbreken, voor *verkoopen.* Dit schijnt zijn' grond te hebben in de bekende gehechtheid van den Drenther aan het bezit van vast goed, en de moeijelijkheid, om tot den verkoop te besluiten. De waardige B. REDDINGIUS zegt hierover in zijn fraai opstel *over het Drentsche Volkskarakter* in den *Dr. Alm.* 1841 bl. 196 »— velen beschouwen het als eene schande, om een vast eigendom te verkoopen, dewijl dit den schijn geeft, als of men zoo ver ten achteren is geraakt, dat men het niet kon behouden."

Opgoed. *Het tuig van een schip, zeil en treil*, de zoogenaamde *inventaris.* Schip en opgoed. *Gr.*

Ophangen. *Ten verkoop aanbieden in openbare veiling. Vgl. L.* II. 24. *Exec. art.* 13. *Gr.*

Oplichten. *Toelichten, verklaren.*

Oppluggen. *Sprw.* Klompen oppluggen. *Klompen van onderen met leder beslaan*, door middel van schoenmakerspinnen of nagels, om het afslijten te beletten. Men gebruikt hiertoe de zolen van afgelegde schoenen. Te Coevorden heet dit ook opballen. *Plug* is de nagel van vlierhout door de schoen-

makers gebruikt, z. KIL. *v. plugghe* en WEIL., die te onregt *plug* mede voor het *bomgat* van een vat houdt; *plug* toch is niets anders dan de *deuvik* of *tap*, dus ook in Zeeland gebruikt, vermoedelijk van de wigvormige gedaante. *Vgl.* KIL. Het *ww. pluggen* vindt men mede bij KIL. voor het *vasthechten met houten nagels. Vgl.* TEN KATE II. 313.

Opspraak. *Sprw.* Opspraak op zijn' naam hebben, *in opspraak zijn. Gw. Nd. op iemand iets te zeggen hebben. Vgl. L.* III. 18. In het Graafschap Bentheim heet dit *een opzeggen. z.* de *Antiquiteiten* van WESTEND. en REUVENS II. 2, 126.

Opstrek. *Lange en smalle boerenplaats, opgaande boerderij.* Zoodanige zijn er te Ruinerwolde en Kokange. In de veenen heeft men ook zulke opstrekken.

Optimmeren. *Herstellen, vernieuwen. Gr. Gw. Nd. nieuw maken*, van den grond af bouwen.

Opwerpen, z. Opbreken.

Overbrengen. *Overtuigen*, b. v. bij twist; dit zult gij mij overbrengen, *dit zult gij mij waar maken.* Het *w.* komt reeds in het *O. L.* I. 11, voor.

Overgang, z. Einde.

Pand. *gedeelte in de wegen, wallen, vaarten, dammen*, welke door de markgenooten of inwoners onderhouden worden. Het toezigt of de schouwing was voorheen aan den Landsschrijver met twee eigenerfden opgedragen, volg. *L.* IV. 4. Dit is thans op de plaatselijke besturen of aan schouwheeren overgegaan volgens het Provinciaal Reglement. *Vgl.* GREV. 38. — *Pand* ook *Gr.* LAUR. — *Pl. d. deichpand*, BREM. ADELUNG *v. pand.* Voor pand wordt ook gebruikt slag, bij verkorting voor hoefslag, *vgl.* BREM, *v.* 7) en Reglement op de wegen en water-

loss. in Drenthe van 6 Julij 1837, *Art.* 7, 11 *k.* Over *hoefslag z.* WEIL., ACKERSDIJK in *T. Mag.* III. 72, HUIJDEC. *Proeve* I. 4 en op M. STOKE II. 603, door hem aangehaald. Het pand, dat bij de schouwing niet in orde wordt bevonden, heet een kwaad pand. *Vgl. L.* IV. 7. De afkeuring zelve wordt kwaad schouwen genoemd.

Pause, *z.* Toer.

Peelen. *Met inspanning arbeiden, zich lang met iets bezig houden. Fr. pielen,* WASS. *pieljen* EPK. *Vgl.* afpiegelen.

Pels. Van ouds *bekleeding, dikke weeke bedekking. Vrouwenonderrok. Nh. Vgl.* KIL. WEIL. Zich noemen naar den pels, *den naam zijner moeder voeren. Nh.* — Oudtijds werd de man gezegd *onder den pels te zitten*, als de vrouw de baas was, *z.* BILD. op HOOFT, 165.

Plaggen, *z.* Afplaggen.

Planketting. *Houten schutting.* KIL. *Gr.* — *Hd. planke*, ADELUNG, en *Pl. d.* BREM. OSN. HOLST.

Plas. *Dras. T. S. inl.* 16. HOOFT. *Fr. plis.* EPK.

Pleitkooper. *Kooper van een proces.*

Plette. *De kale kruin* of *schedel* van het hoofd. Bijna verouderd. Eig. de *platte oppervlakte* van het hoofd. Zulke platte oppervlakte van een gebouw heet nog een *plat. Vgl.* TEN KATE II. 715. In *Ov. losse planken boven elkander.* HALB. *Vgl.* PIC. 188. — *Hd. platte.* ADELUNG. *v.* I. WACHTER. *v.*

Prallen. *Testiculi.* Misschien zamenhangende met het *Hd. prall.*, gespannen, opgestopt. *Vgl.* ADELUNG. BREM. HOLST.

Pung, punge, pongel. 1) *Zak, bundel.* 2) *de inhoud van den zak.* 3) *dragt. Vgl.* LEST. *Gr. Fr.* SWAAGM. WASS. EPK. *Geld. penge;* ald. is *pongel* een bosje

airen, eig. een *bondel. T. Mag.* III. 63. — *N. Fr. Pl. d. pung.* OUTZ. BREM. OSN. »punge: ein kleiner Sack Getraide."

Punten. *Den grond met een ijzer steken of peilen*, tot opsporing van keisteenen of veldflinten. *Vgl.* GREV. 181. *Wondinge punten. L. v. Averiss.* 253, *sondéren. Sprw.* iemand bepunten, uitvorschen, als met een puntijzer doorgronden. LEST. 1847. Van daar puntijzer, steenprikker. *Vgl. Public. van den Landdrost. d. d.* 21 Mei 1809.

Punter. *Schuit van ligt maaksel.* Vooral op het Hoogeveen zeer in gebruik. Daarmede spelevaren heet punteren, *z. Dr. Alm.* 1838, bl. 233.

Rakeldobbe. *Haardkolk. Fr. heerddobbe.* WASS. *v. berekenen.* EPK. *v. dobbe. Gr.* LAUR. *Ov. rake.* HALB. *Geld. raakkuil.* Het *ww. raken*, en het frequent. *rakelen* is: *de asch zamenschrapen*, van daar *inrakelen*, *oprakelen.* KIL: »raeckkuijl, raeckdobbe. scrobiculus, in quo ignis conservatur." *Vgl.* hem *v. raeche*, *raecken*, en TEN KATE II. 683. Het Fransche *w. racler* komt vermoedelijk van *rakelen*, *z.* HOEUFFT *Fr. ww. v.* en in *T. Mag.* II. 167. — *Pl. d. raken.* BREM. HOLST.

Rangen. *Ranken*, scheut van plantgewas. WEIL. KIL. »rancken, ranghen." *Vgl.* BILD. *v.* — Aardappelenrangen, *het lof der aardappelen.* — *Pl. d.* BREM.

Reep. »*Alles wat lang en smal is.*" BILD. *v.* 1) *hoepel*, *touw. Pl. d.* HAMB. HOLST. 2) De *ruif* in den paardenstal, *Ov. reupe z.* vooral HALB. — *Hd.* ADELUNG. *v. raufe. Pl. d. repe.* BREM. *v. reep.* 3) *De strengen*, waaraan de paarden trekken. *Ov.* HOOFT. Duidelijk komt het *lange* en *smalle* in alle deze beteekenissen uit. BILD. echter brengt *ruif* tot *roef*, ook HALB. verschilt.

Reeweg. *Dooden-* of *lijkenweg*, uitsluitend bestemd en gebruikt tot het vervoer van lijken naar de begraafplaats, thans veelal *doodenweg* genaamd. *Vgl. Dr. Alm.* 1842. *bl.* 147 en MAGNIN *Best.* II. 2, 68 *aant.* 23. In art. 141 van het *Landregt van Wedde en Westwold.* heeten deze wegen *lickwegen*, in onderscheiding van de *kerkwegen*, *z. Pro. Exc.* IV. 2, 115. De *reewegen* waren in Drenthe reeds van ouds gebruikelijk, en aan het toezigt en schouw van den Deken van Drenthe onderworpen, *z.* MAGNIN *t. a. pl.* 143, 270, 276. Bij het *L.* werden zij onder toezigt van den Landsschrijver gesteld, *z. L.* IV. 5, 7. *Ree* bet. in de *Nd.* talen een' *doode.* KIL. *v. reeu* en volgg. en WIARDA *v. hres. Pl. d. rä*, *reef*, *reve*, BREM. *v. rä.* — *Rif* voor *lijk* behoort hier mede toe. *Raa-* of *reeroof* was *lijk-* of *grafroof*, *z.* HOEUFFT en YPEIJ *T. Mag.* I. 300 en 340. Van hier bet. *rabe* in het *oud Hd.* een *lijk*, en *rabestein* de plaats, waar de lijken der misdadigers werden weggeworpen, *z.* WACHTER *v. rabe* en ADELUNG *v. rabestein.*

Reijen. *Rijgen. Vgl.* TEUTH. *v. rijhen.* 209. *Ord.* bl. 47: »welke briefkens of billetten de molenaars gehouden zijn, in een snoer te rijen." *Gr.* — *Hd. reihen Pl. d. rijen*, HAMB. BREM., *reien* HOLST.

Reur. Reur worden, *wakker worden*, zoo van menschen als dieren. Het w. is verwant met *roeren*, en in *Nh.* zeer bekend, b. v. in de *Sprw. kinderen moeten reuren of treuren*, waar *reuren* is: *geweld, rumoer maken.* Het *reurspel*, bestaande uit een aantal platte staafjes van been of ivoor, heeft hiervan ook den naam. — *Hd.* spreektaal *röhren*, ADELUNG *v. rühren. Pl. d. rören* BREM. *N. Fr. rere* OUTZ. Het *Ov.* heeft *reurlen* voor *praten*, HALB.

Reuven. *Herfstknollen, rapen.* Van ouds *roeven.* KIL. —

Gr. Ov. ruiven. LAUR. SWAAGM. HALB. — *Hd. rübe* ADELUNG. *Pl. d. röve* BREM. HOLST.

Ribbichien, ribbetje. 1) *Dam in eene sloot.* 2) *overgebleven reep in het vergraven veen. Ov. Vgl.* halligje, klinkje.

Riep, riepje. *Voetpad van kleine steenen* of *klinkers* ter zijde van de straat, *trottoir. Ov. Gr. ripe.* HALB. LAUR. SWAAGM. *Vgl.* BILD. *v. rijp.*

Ril. *Langwerpig vlak. Ov. Hoogte in het wagenspoor. Vgl.* wegbeun, en HOEUFFT *v. opril.* In het *Hd.* en *Pl. d.* bet. *rille* eene lange sleuf, b. v. zoo als door den regen in den grond wordt gemaakt, z. ADELUNG. BREM. HOLST.

Roodolmig. *De donker gele rosachtige kleur* van den grond der slooten en beken uit oerachtig leem bestaande. *Vgl. T. S.* 153. Deze grond komt veel in Drenthe voor, de bodem der rivier de Reest, b. v. is veelal roodolmig. *Olm.* is *hz.* als *molm*, z. KIL. op deze *ww.* Hiermede is verwant *molde*, *moude* voor *aarde. Vgl.* TEN KATE II. 292, HUIJDEC. op M. STOKE II. 418, HOEUFFT *Sprw.* 51. WASS. en EPK. *v. moude*, BILD. *v. mou*, *moude.* De *meermolm* van Haarlem is bekend, en de *roode molm* wordt in *Gr. roodoorn* genaamd, LAUR. *v.* — *Pl. d. mulm*, *molm*, *ulm.* BREM. en ADELUNG *v. mulm.* — *Molm* wordt in het *Nd.* thans meer gebruikt in de bet. van *vergaan hout*, en in de zamenstelling van *turfmolm.*

Rook, z. Vuur.

Russen, russchen. *Fijne soort van biezen*, gebruikt tot stoelmatten, lamppitten. KIL. TEN KATE II. 684. *Ov. Gr.* SWAAGM. In *Nh.* noemt men vodden of prullen *ruzzen. Hd. rusch.* ADELUNG. *Eng. Pl. d. rusk.* BREM. OSN. *russchen.* DITM. HOLST. — *N. Fr. rusken*, *rosken.* OUTZ.

Sam. *Malsch*, *sappig*. TEUTH. — *Ov.* HALB, die het *Hd. sanft* vergelijkt, wij zouden hier echter liever aan *zahm* (*tam*) denken. *Vgl.* tam.

Sang. *Paarsch*, kleur door de vrouwen veel gedragen. *Gr.* LAUR. In de *Arnh. Oudh.* van V. HASSELT II. 2, is melding van »een sanguijnschen rock van Doornicx laken."

Schaar, scheer. *Zeker aandeel in gemeen land* of *bosch. z. T. S.* 115. Nog niet geheel in onbruik. De marke van het gehucht Hijken is in zeker aantal scheeren verdeeld. *Fr. schar*, WASS. *Gr.* LAUR. *v. meenschar.* Van ouds: waar en schaar hebben, voor *gewaardeeld zijn*, *O. L.* III. 51. *Vgl.* ware. *Mulscher* is in Ditmarschen het regt der dorpbewoners, om, na afloop van den oogst, hun vee op de markegronden ter weide te drijven, *z.* BREM. HOLST. DITM. *v. scheren*, alwaar dit te regt van *scheren* wordt afgeleid, dat *afweiden* beteekent. *Vgl.* TEN KATE II. 345, 349. *Schaar* is dus eig. *het regt van weide* voor zeker aantal vee in de gemeene weide. Van daar heet in de Meijerij van den Bosch *inscharen* het brengen van het vee op den bepaalden tijd in de gemeene weide, volg. VERSTER. De gemeene weide heet in *Fr. meenscher*, WASS. *v. schar.* HOEUFFT *Sprw.* 29.

Scharen. 1) *Zich verzamelen.* KIL. *congregare.* De koebeesten worden gezegd te scharen, als zij, tegen den avond, in de weide *zich verzamelen*, om naar stal te gaan. 2) *paren*, van dieren.

Schatvat. *Houten korenmaat* van een vierde oude mudde. *Vgl.* vat.

Scheelachtig. *In verschil.* Van ouds was *schelen* twisten; *scheel* verschil. KIL. *v.* en ald. V. HASS. *Fr. Gr.* WASS. EPK. SWAAGM. — *Pl. d.* BREM.

Scheen. 1) *Smalle dwarsplank* van een hek. 2) de

latten in de opstaande zijstukken of ladders van een boerenwagen. 3) de ijzeren *spillen* of *bouten* aan het einde der houten wagenassen, om welke de wielen draaijen.—*Hd. Schiene*, ADELUNG. *Pl.d. schene*, BREM.

Scheper. *Schaapherder*, KIL. *Ov.* HALB., *Breda* HOEUFFT.

Schijn. *Schriftelijk bewijs*, quitantie. *Hd. Schein.*

Schoffelstuk, *z.* Stulle.

Schol. 1) *Plat, ondiep. Gr. Ov. Sprw.* schol ploegen of onderbouwen. Scholmaag, *ondiepe maag*, van iemand, die kieskeurig in het eten is. Scholbalgd, *plat van buik*, van het vee, LEST. 2) Schol, schor, de *smalle plank*, gezaagd het naast aan de schors, *gw. Nd. schaal.* — *Gr. schol*, *Ov. scholde*, schouw of pont, LAUR. HALB. In alle deze bet. komt, even als in *schol* (visch) en *ijsschol*, het *platte* uit. Bekend is ook de *Sprw. zoo plat als een schol.* In Zeeland heet; om dezelfde reden, deze visch *plaat. Schol* als *schaal* kan ook met *schors* verwant zijn, volg. BILD. *v. schors.* — *Schulle* is in het *Pl. d.* eene gestoken graszode, ook visch, BREM. *Hd. Scholle*, ADELUNG, *vgl.* WACHTER.

Schoonen. *Schoonmaken. Sprw.* De sloot opschoonen, de aardappelen schoonen. Het *w.* is in het *Nd. verschoonen* nog in gebruik.

Schor, *z.* Schol.

Schouwheer, *z.* Heer, pand.

Schrank, schrang. *Schraag, steunsel.* KIL. WEIL. BILD. *Vgl.* TEN KATE II. 376. *Pl. d. schraag*, HAMB. BREM., en *schrangen*, HOLST. — *Sprw.* Op de schrangen komen, na eene ziekte op de been komen. *Vgl.* WEIL. *v. been.*

Schuiloorig. *Hz.* als vlodoorig. Van een beest met nederhangende ooren, zeer veel van varkens ge-

bruikt. Vermoedelijk van het *platte* (*schul* of *scholle*) der lange nederhangende ooren. *Vgl.* BREM. *v. schull-oor.* HAMB. *slur-origh*, OSN. *schullöret*, *schullorig.* Het tegenovergestelde is stagoor.

Seg, *z.* Zeg.

Selve, *z.* Zelve.

Sens. *Somtijds.* In het Z. van Drenthe, volg. LEST., *gewoonlijk.*

Simplig. *Lelijk.*

Slag, *Hoefslag*, *z.* pand.

Slagerij. *Vechterij. Vgl. N. Res.* 39. *Gr.* Oudtijds *slagen* voor *slaan*, waarvan nog *slager. Vgl.* DE JAGER, *Herh. v. slagten. — Hd.*

Sleute. De markgenooten hadden van ouds het regt, om boomen op de marke te planten, die hun in vollen eigendom behoorden, *z. L.* III. 105, *T. S. inl.* 24. Zoodanige met boomen beplante plek heette sleute, welligt van *sleuten*, *sluiten*, *afsluiten* of bevredigen. *Vgl.* HALB. *v. slutle.*

Slieten, sleeten, sleuten. *Ruwe dwarshouten* of *stammen*, dwars over de balken gelegd, waarop het ongedorschte koorn geborgen of gevaat wordt; ook wel bergplaats voor hooi, *vgl. T. S.* 161. *Ov.* Eig. *reet*, *spleet*, *z.* HALB., ook iets dat *gespleten*, *gezaagd* of *behakt* is. *Vgl.* het *Hd. Schlitz* en *Schleisse* en TEN KATE II. 387. — *Pl. d. sleet*, BREM. Aan de afvarende meijers (verhuizende huurders) was het verboden, deze slieten mede te nemen, *z. L.* III. 89.

Slomp. *Toeval*, *fortuintje* of *buitenkansje;* door kinderen bij hunne spelen, ook bij de jagers gebruikt. *Sprw.* met een slomp schieten, *een stuk wild bij toeval*, *onverhoopt treffen.* De *ww. romp* en *rompslomp* hebben in het *Nd.* eene geheel andere

bet. In Geld. drukt het w. *slomp* even als *hoop*, *jagt*, *trop*, eene groote hoeveelheid uit. *T. Mag.* II. 407. Volg. HALB. *v.* is *limpan* in het *A. S.* *toevallig gebeuren.* — *Hd. schlump. Pl. d. slump*, HAMB. OSN. BREM. HOLST. *v.* en *v. rumpslump.*

Slop. Eig. *straatje*, *sluiphol*, *hz.* als *glop*, d. i., *opening*. KIL. WEIL. BILD. 1) *Het gat in den zolder*, tusschen de slieten, waardoor de koorngarven en het hooi naar beneden worden geworpen, *Ov.* DEV. 2) *Opening tusschen de boomen* in een bosch, waarvoor de vlieuwen (netten) tot het vangen van houtsnippen worden gehangen, *z. Pl. op de Jagt* van 19 Maart 1726 en 30 Julij 1767. — *Nh.* ook *glop. z.* BEETS in *T. Mag.* III. 512. — *Pl. d.* BREM. OSN.

Snarren. *Zweemen*, *gelijken.* Bijna verouderd. Van gelijke bet. zijn de *Sprw.* het beijert of het banjert er om, het dingt er om, bijzonder bij spelen, om te kennen te geven, dat het doel bijna bereikt of getroffen is.

Snorren. *Vrijen.* Het w. wordt gebruikt bij de spinderijen, als de boerenknaap den snaar of band van het spinnewiel trekt en daardoor het meisje noodzaakt haar werk te staken. *z. Dr. Alm.* 1839, bl. 149. Van ouds was *snor*, *snur* zoo veel als *bijzit*, *vrijster*, later *schoondochter* (*snaar*), *Hd. Schnur.* Van daar de *sprw. hoeren en snoeren;* in het *Pl. d. verhoren und versnoren.* HAMB. BREM. *v. snore.* HOLST. *v. versnoren. Vgl.* BILD. *v. snaar.* KIL. MEIJER *v. snor.* TEN KATE II. 701. POST. *v. hoerkje.*

Spaken. *Dorren*, *uitdroogen.* Genoegzaam in onbruik. *Sprw.* het spaakt, het is spakerig, *het is heet weder. Vgl.* TEUTH. KIL. MEIJER. — *Pl. d.*

OSN. BREM., alwaar een paar *Sprw.* worden bijgebragt, die den landbouw betreffen. »Wen de Mart »spaket, un de Mai natet, so gift idt een good »jaar." Wijders »Marzen spak gift Roggen in sak." In het *Nd.* »Bij droogen Maart en natten April, »gaat het den boeren naar hun wil." Over zulke *Sprw.* z. op toege.

Spandiksen. *Vloeken, pogchen, geweld maken.*

Spekeinde. De hoogste, beste plaats in het vertrek, waar het spek aan den zolder hangt. *Vgl. Dr. Alm.* 1839, bl. 149 en wime. Soortgelijken uitgang heeft het *w.* wameinde.

Spinderij, gespin. Bijeenkomst van meisjes, na voorafgaande uitnoodiging, om te spinnen. Deze beginnen na nieuwjaar en vangen aan in den vooravond, maar omstreeks negen ure maakt de komst van boerenknapen een einde aan het werk, en boert en kozerij treden in de plaats. Men zie de fraaije en levendige beschrijving dezer spinderijen, door V. D. SCHEER, in den *Dr. Alm.* 1839, bl. 146, de *Pod.* II. 134 en *Dr. Moz.* II. 39 en 54, waar de voorstelling eenigzins van de andere afwijkt. De S. stelt daar het onderscheid tusschen gespin en spinmaal, dat alleen bij het tweede warme spijs wordt opgedischt. In Duitschland zijn, o. a., zoodanige bijeenkomsten in zwang bij de nakomelingen der Wenden in Saksen, z. *Dr. Alm.* 1847, bl. 93.

Spinmaal. Deze spinmalen worden door behoeftige vrouwen op de dorpen aangelegd, om, voor het onthaal, vlas tot garen te spinnen. Vlas- en aardappelmalen strekken mede tot een liefdadig doel. De behoeftige vrouw noodigt de gegoede buur- en andere meisjes op een kopje koffij, en deze verschijnen met een' korf, met aardappelen of vlas

gevuld, ter ondersteuning der gastvrouw in den wintertijd, *z. Pod.* II. 137 volg.

Spreken. *Sprw.* Op iemand iets te spreken hebben, *van iemand iets te vorderen hebben.* Nu reeds zeldzamer, voorheen bij de regtsvordering zeer gebruikelijk, *z. L.* II. 1 en elders. HOOFT. *Gw. Nd. in regten aanspreken.*

Sprikken. *Dunne takken, rijzen, Gr.* — Sprikkenweg, *rijsweg*, die, wegens den onvasten, weeken grond met zulke takken is belegd. Het *w.* is verwant met *sprok, sprokkel, Hd. Spriessel, hz.* met *Sprosse z.* ADELUNG *v. Pl. d. sprikk*, BREM. OSN. — *Sprw.* Ik heb hem geen sprik in den weg gelegd, ook in het *Pl. d.* OSN. *v.*

Staaf. *Duig van een vat*, in de eig. bet. *z.* WEIL. Bij TEN KATE II. 425 vindt men *tonstaven* genoemd. *Gr.* — *Hd. Stab*, ADELUNG. *Pl. d. staf*, HAMB. BREM. HOLST.

Stagooren, staggen. *Varkens met regt opstaande ooren;* die met nederhangende ooren worden schuul- (schuil) of vlodöoren genaamd, *z. vv.* — *Stag* wordt hier in de eig. bet. gebruikt, *z.* BILD. *v. stag.* — *Gr. kip*, LAUR. 105. *Vgl. T. S.* 165. Het *w.* wordt ook van paarden gebezigd.

Stap. 1) *Toeslaande val, knip of klem*, om vossen, ratten te vangen, misschien van het *opstappen* van het dier, wanneer de knip toeslaat. *Gr.* — *Nh. mollenstap, otterstap. Vgl.* het Fransche *trébuchet.* In dezelfde bet. bezigde men van ouds *trap*, KIL., welk *w.* in de Fransche taal is opgenomen, *z.* HOEUFFT *Fr. ww. v. attrappe* en *trappe.* Het *Hd. Trappe* is in de spreektaal gebruikelijk, volg. ADELUNG. *Vgl.* HAMB. BREM. *v. trappen.* Het *Nd. trappen, betrappen* behoort hier mede toe. 2) *Trap aan den kant eener vaart* of *sloot.*

Staven, z. Eedstaven.

Steekgaren, wiergaren. *Net om kwartels te vangen. Vgl. Plak. op de jagt* van 6 Maart 1683. KIL. heeft *vincksteke* voor vinkennet. *Vgl.* TEN KATE II. 431. Het *w. wiergaren* komt van *warren, werren*, eigenaardig van *netwerk*. KIL. »wier, *nodus, callus*." *Vgl.* TEN KATE II. 735.

Steg. 1) *Pad, weg. Gw. Nd.* KIL. *v. steghe;* nog gebruikelijk in de *sprw. over heg en steg, heg noch steg weten, z.* BILD. *v.* en Prof. CLARISSE in *T. Mag.* IV. 398. *Steeg* voor eene naauwe straat is bekend. 2) *Kleine brug. Pl. d.* HOLST. *v.* BREM. onder *stigen.* 3) *Afschutsel aan het einde eener sloot. Vgl.* TEN KATE II. 438.

Sterfvel. *De afgestroopte huid van een gestorven dier.*

Stiggels. *Overstap tot afsluiting van een weg* of *grond* voor het vee, van *stijgen, Vgl.* TEN KATE II. 437. BILD. *v. steg.* Volg. HALB. *v. stiige*, bet. *stige* in eene menigte van Germaansche talen eene *ladder.* — *Hd. Steige. Pl. d. stegel*, BREM. en *stiegsel*, OSN.

Stik. *Houten pen* tot sluiting eener deur of hek. *Nh.* Dit is aldaar de regte uitspraak, zoo als BILD. *v. stuk* te regt aanmerkt; gewoonlijk zegt men er *stek, Vgl.* TEN KATE II. 431. *Pl. d. stikke*, BREM.

Stikker. *Scherp ijzeren werktuig* tot het afsteken der turven in de veenen gebruikt. *z.* STEMFOORT, *Handb.* 24. *Stikken* is *steken, z.* TEN KATE II. 432 en het voorafgaande stik.

Stobbe, stubbe. *Stomp van een afgehakten of vermolmden boomstam.* KIL. — *Ov. Fr. Gr.* WASS. 118. LAUR. 118. PIC. 251 »getuijgen zijn duijsenden en duijsenden van onderaardsche wortelen en stobben van groote eijcken en eijckenbosschen,

die in die trouble tijden wegh-gehouwen zijn." — *Pt. d. stubbe.* HAMB. BREM. HOLST. *Eng. stub.* Het *w.* wordt wel eens verward met strobbe, strubbe.

Stoeke. *Stuip*, bij verbastering voor *stoepe. Gr. stoepert, T. Mag.* II. 341. KIL. »Stoepen, stuypen, *quatere, concutere.*" en *v. stuypen. Vgl.* TEN KATE II. 426.

Stok. Bekende turfmaat, ook gebruikt tot bepaling van afstand, honderd stok ver gaan.

Stouw. *Afdamming in een water, Vgl.* aalstal. Een dijk te Meppel wordt eigenaardig dus genaamd. Voor een *dijkje* zegt men stouwkade. *Pl. d. stau, stauung.* HAMB. BREM. HOLST.

Stouwen. *Terughouden, bedwingen*, b. v. een' hond. KIL. *vgl.* HOEUFFT.

Straffen. *Wederleggen, tegenspreken*, waarvan *logenstraffen.* KIL. en ald. v. HASS. Onstraffelijk, onstrafbaar, van ouds *onwederlegbaar.* Aldus heette ook het zegel, waarmede de schultessen en eenige aanzienlijke familiën hunne acten bekrachtigden, *z. L.* II. 24, 51. *Vgl. T. S.* 21.

Strampel. 1) Iets dat den vorm eener *vork* heeft, b. v. een boomtak, de takken eener beek of stroom *Ov.* DEV. 2) *vork*, om het graan, bij het dorschen, om te keeren. 3) brijstrampel, *tak*, veelal van den hulst, bij de landlieden gebruikt, om den brij om te roeren.

Streng. *Tak* of *spruit eener rivier* of *stroom. Ov. Oud. Nd. strang. z.* KIL. *v.* en op *stringhe;* TEN KATE II. 704, WEIL.

Strobben, strubben. *Struikgewas* op de heidevelden, veelal opslag van eiken, overblijfsels der oude bosschen. *T. S. inl.* 24. Men zegt ook *Nd. strube, stribbe*, waarvan *stribbelen, strobbelen, strubbelen. z.* WEIL *v. strobbelen*, en BILD. *v. struweel.*

Stullen. *Brokken* of *kluiten* eener tusschensoort van turf of heideschalen, ook schoffelstukken genaamd, omdat die met de schoffel gegraven worden. KIL. »Stolle, stulle, stuk, lap." *Vgl.* TEN KATE II. 421. BILD. *v.* — *Hd. Stolle*, ADELUNG.

Suimig. *Suimachtig. Nalatig.* KIL. *v. suymen.* — *Pl. d. sumig*, BREM. *Vgl.* ADELUNG *v. säumig.*

Sus. *Anders.* KIL. — EPK. *v. sock.*, WEIL. *v. zus.* — *Pl. d.* HAMB. BREM. HOLST.

Tam. *Week*, *zacht.* Het woeste land wordt tammer door de bebouwing. *Vgl.* KIL. PIC. 207, en sam.

Telg. 1) *Loot*, *scheut*, *jonge boom*, *z.* WEIL. 2) Van daar *jonge eik* tot verplanting geschikt voor een' opgaanden boom. *Vgl. L.* III. 105. IV. 17. — *Ov.* HALB. — *Pl. d.* OSN.

Telgenkamp. Afgescheiden, omwalde *kamp* met *eikenboomen* beplant.

Tendens. *Ten einde*, *tot aan het einde.* Tendens het land, aan het einde van het land. Het *w.* is zeer oud en komt reeds voor in den *Floris ende Blancefloer* en andere onzer oude romans en geschriften, zoo als Dr. M. DE VRIES heeft aangetoond in het *Archief* I. 76. In het *L. v. Averissel* 446, *tendes den bewijse*, d. i. *na het bewijs.* z. ald. CHALMOT. — *Pl. d. tens*, *tenst* voor *to ends.* BREM.

Tesselig. *Viesch*, *kieskeurig*, *Gr.*

Teumig. *Ledig*, *werkeloos*, KIL. *tomigh.* — *Ov.* HALB. *Gr. tuimig*, SWAAGM.

Tiek. Insekt onder den naam van boschtiek bekend. In Holland wordt de schapenluis, hoezeer een ander insekt, ook teek genaamd. KIL. *v. teke* verklaart het *w.* door *hondworm:* »Ricinus, vermis canes infestans, sanguine plenus." — *Hd. Zecke* en *Zäcke*,

ADELUNG, *Pl. d. teke, täke*, BREM. OSN. In Drenthe hechten zich deze diertjes dikwijls aan de honden, en zuigen zich dan geheel vol, zoodat zij met moeite kunnen weggenomen worden. Iets dat *dik* of *vol* is, wordt met zoodanige tiek vergeleken. De boer zegt, b. v., dat zijne keugies (jonge varkens) zoo dik als tieken zijn, d. i., *zeer vet*. Dus ook in het *Pl. d. z.* BREM. en OSN. *v. teke*.

Tikkeltje. *Een beetje. Gr.* van *tik, tikje*.

Timmeren. De vogels, als kraaijen, eksters, enz., die hunne nesten bouwen, worden gezegd te timmeren, in de eig. bet. des woords, *z.* KIL. — *Ov.*

Toeg. *Tak, z. L.* III. 85. *Gr.* LAUR. 120. *Ov. toog*, m. v. *teuge*, HALB. *Toog* is nog *gw. Nd.* voor *trek, boog*, BILD. *v. Vgl.* TEN KATE II. 453. Van ouds noemde men eene handteekening, die in trekken of krullen was gewikkeld, *eene handt. met halen en togen*. — Bij onweder in het voorjaar zegt de Drenthsche landman:

Donder op een kalen toeg,
Geeft 't heele jaar regen genoeg.

van welk rijm ik in een oud Enkhuizer liedenboek van C. S. WITZ, de volgende variatie aantrof, op de zeelieden toegepast:

Donder op een dorre twijgh,
Dat kost menig' man sijn lijf.

Zulke rijmen, op de weêrsgesteldheid of landbouw betrekkelijk, zijn er meerdere in omloop, zie op de *ww.* spaken en tuin. Een paar van Maria Lichtmis zijn vermeld in den *Dr. Alm.* 1839, bl. 207, en volledíger in de *Pod.* I. 181. Zie ook LEST. 1846 *v. zoor* en 1847 *v. Laurens*. Tot aanduiding

der onzekerheid van het vroege welig groeijende gras zegt men, b. v., te Norg, het meertsgras heurt dij niet, *het behoort u niet*, gij kunt er niet op rekenen.

Toer. *Poos, tempo. Sprw.* een toer luiden, bij het beluiden der dooden, *z. Dr. Alm.* 1842, bl. 142. Anders eene pauze, *z. Dr. Alm.* 1839, bl. 212. — *Pl. d. vgl.* BREM. *v. poos.*

Tonkaarde, *z.* Bonkaarde.

Trap, *z.* Stap.

Trappen. *Sporen* van een dier. *Gr.* — *Pl. d.* en *Hd. Trappe.*

Trekken. *Koopen* in openbare veiling. *Vgl. Ord.* 12.

Treminen. *Stuipen. Vgl. Dr. Moz.* I. 33, *Gr.* Bij verbastering voor *terminen*, zoo als het *Pl. d.* heeft, *z.* HOLST.

Trip. 1) *Houten klomp; Gw. Nd.* WEIL. BILD. 2) Voetplankje der veenarbeiders. Trippen *ww.*, daarmede trappen. *Vgl.* DE JAGER, *Herh. v. trippelen.*

Tuin. *Afschutting*, *heg*, enz., *gw. Nd.* KIL. en ald. V. HASS. YPEIJ 12 en 171, BILD. HOEUFFT. *Vgl.* ADELUNG *v. zaun. Tuin* is eig. volg. KLUIT op HOOGSTRATEN, eene omheining van willigen staken met dunne takken van hetzelfde hout doorvlochten. De Nederlandsche maagd zat in zulken tuin op de munten en zegels. In Drenthe en Gelderland vindt men nog op enkele plaatsen zoodanige tuinen om de kerkhoven (kerktuinen), uit gespouwen eikenpalen bestaande, met takken verbonden. In Gelderland en Overijssel bestaat de afschutting der boerenerven veelal uit zulk vlechtwerk. De kerktuinen waren aan schouwing onderworpen, volg. *L.* IV. 5 en 7. De kribben in de rivieren en waters heeten mede tuinen, en waren verboden, *z. L.* IV. 6. *Vgl.* aalstal. — PI-

CARDT noemt bl. 247, Drenthe, uit hoofde van de aanhoudende verwoestingen door de oorlogen aangerigt »den laegsten tuijn, daer een jegelick wilde overklimmen." Deze *Sprw.* is nog in omloop, LEST. 1844, *v. toen*, en al oud; zij komt reeds voor in *de Warachtige Fabulen der Dieren door Edewaerd de Deene* met de prenten van *Marcus Gheraerts*, te Brugge in 1567 uitgegeven, volg. de aant. van V. LELIJVELD op HUIJD. *Proeve* I. 109:

Daar den tuijn leegst is, men meest overgaet.

De *sprw.* vindt men ook bij TUINMAN *Sprw.* I. 184, alsmede in het *Pl. d.*, *z.* BREM. OSN. *v. tuun.* In BREM. wordt nog een aardig rijm, den landbouw betreffende, vermeld:

Wen de kool wil aver de tune
So wil das Hau nig in de schüne.

D. i., als de kool (door sterken regen) boven de heg opschiet, kan men op geen goeden hooioogst hopen, *z.* op toeg.

Tuug, tuig. *Wollen* en *linnen kleederen;* ook *beddelinnen, waschgoed. Vgl.* LEST. — Te Dalen in het algemeen van *waschgoed*, bijzonder van groote stukken, de kleinere heeten *kort goed.* Volg. BILD. is het *w.* verwant met *tooi. Ov.* HALB. »eigenlijk aantreksel, indumentum, van *tugen*, trekken — ducere." *Gr.* LAUR. *Geld. kussentuug* voor *sloop.* Op de Veluwe echter heeft *tuug* de bet. van *wollen kleederen*, in tegenstelling van het *linnen*, dat enkel *de kleeren* genoemd wordt, BERG *v.* — *Hd. zeug*, *z.* ADELUNG. *Pl. d. tug.* BREM. HAMB. HOLST. *Voottug*, schoenen en kousen, BREM. *v. foot* en HOLST. *v. tug.* — Kistentuug, *de beste zondagsche kleederen*, ook *Geld. T. Mag.* II. 409. Oud Duitsch *kistenwand*,

z. GRIMM *R. A.* 576, 579 enz. Van ouds werden de kleedingstukken veelal in kisten geborgen, dat nog bij den landman en dienstboden gebruikelijk is. Vrij algemeen was deze gewoonte bij onze voorouders, zoo als men ook kan zien uit vele prenten in de werken van CATS, waar een koffer of kist een huisraad der deftigste vertrekken is. Van daar was vroeger *kiste* en *kaste* hetzelfde, volgens WACHTER, en nog wordt in Duitschland dikwijls *kist* voor *kast* gebruikt, z. ADELUNG *v. kiste.* In het *Ommelander Landregt* is gewag van *kistenpanden* » als cleederen clenodien, silver, golt en dergelijken, dat men in een kiste besluiten kan." *z. Pro Exc.* V. 75 *aant. Vgl.* BREM. HAMB. HOLST. *v.* — Op deze wijze bekwam de uitzet der bruid den naam van *kist*, of werd daarmede in verband gebragt. Zoo komt in het *Landregt van Wedde en Westingw. land* art. 6, als huwelijksgift voor: » een vulle kiste met twee bedden en toebehooren." *Pro Exc.* IV. 2, 20. Op gelijke wijze in het *Pl. d. kistenfülling*, OSN. en *bruutkiste*, BREM. V. 406. Daar nu de uitzet veelal op een wagen wordt thuisgebragt, heeft die in het *Pl. d.* mede den naam van *bruutwagen*, z. BREM. *v.* en HOLST *v. brud* en *uutschuuf.* Dit thuisbrengen der uitzet op een' wagen geschiedt ook in Overijssel, en hiervoor wordt, daags vóór het trouwen, ten huize des bruidegoms een *kistenmaal* gegeven. *z. Ov. Alm. voor Oudh. en Lett.* 1845, bl. 159.

Tuut. *Hoen, kip. Geld.* SWAV. van het geluid, waarmede de kippen geroepen worden.

Tweelicht. *Morgen-* of *avondschemering.* KIL. HOOFT.— *Nh. Gr. Ov. Geld.* LAUR. HALB. SWAV. *Vgl.* HALB. *v. tweedonker* en BILD. *T. en D. Verscheid.* IV. 20. — *Pl. d. twe-lecht*, BREM.

Tweeën, z. Twieg.

Twenter. *Tweejarig. z.* Enter. *Pl. d.* BREM. HOLST.

Twieg. *Twijg.* 1) *Loot, telg* van een' boom. *Gw. Nd.* WEIL. 2) *Struikgewas van willigen*, dat niet opschiet, ook tweeën, weeën. *Ov. Fr.* HALB. WASS. en EPK. *Gr. Nh. Vgl.* BILD. *v.* en HALB. *v. weerdholt.* — *Pl. d. twieg*, BREM. HOLST. *Hd. zweig.* ADELUNG. Dit gewas wordt veel gebruikt tot het maken van manden, het binden der daklatten, enz.

Uitdoen. 1) *Uitslaan.* 2) Land uitdoen, *verhuren. Vgl.* TEUTH. 76. 3) geld uitdoen, *op renten uitzetten. Vgl.* doen.

Uitharen, haren. *Verharen. Gr. Ov.* — *Pl. d. abharen.* OSN. 299. *Hd. aushaaren.* — In *Fr. vechten.* POST. *v.*, eig. *het haar uitrukken*, *Gw. Nd. plukharen.* In een oud geld. document vindt men *haerpluezen*, bij V. HASS. *Arnh. Oudh.* II. 172.

Uitkeeren. *Uitvegen. Ov.* DEV. *v. keeren. Sprw.* Iemand de kas uitkeeren, *hem doorhalen, den mantel uitvegen. Geld. de kas uitvegen;* ook *uitvensteren.* SWAV. *Gw. Nd. iemand den pels uitkloppen*, WEIL, *v. pels.* Even zoo in 't *Pl. d. den pils, panzer, fegen*, BREM. *v. panzer.*

Uitlaat. *Uitspringend gedeelte eener woning.* KIL. HOEUFFT. *Vgl.* kubbing.

Uitzetten. *Uitslaan*, z. uitdoen.

Vaalt. *Mestvaalt. Gw. Ned.* In Drenthe de mist, welke de schaapskudde, bij het beurtelingsch nachtverblijf op de graanakkers in de esschen, maken. Zij wordt tot dit einde in een afschutsel van hekwerk (de schaaphekken) geplaatst. Men noemt dit ook zetvaalt, z. *Ord.* 60. Hij, op wiens grond de schapen in de hekken staan, wordt gezegd de vaalt te hebben, b. v. te Zuidlaren, ook

wel de schaaphekken krijgen, z. *Boerwillekeur van Rolde*, art. 4.

Varen. *Rijden.* In *L.* III. 87, wordt het ook van het *ploegen* gebruikt. Van ouds *gaan, zich ergens heen begeven. v.* KIL. HOOFT, WEIL. YPEIJ 125. *Gr.* LAUR. *Geld.* Volg. ACK. in YPEIJ *verv.* 91, wordt *varen* in de Meijerij voor *rijden* met *kar* of *wagen* gebruikt, en *rijden* voor *paardrijden*, of met een snel rijtuig.

Vat. *Doodkist. Vgl. Dr. Alm.* 1842, bl. 142. *Sprw.* Hij is in het vat gelegd. *Fr. fet.* POST. *Ov.* — Van ouds had dit *w.* eene zeer ruime bet., zoo als KIL. reeds opmerkte. *Vgl.* YPEIJ *verv.* WACHTER *v. fass.*

Vaten. *Opslaan, bergen*, b. v. het ongedorschte koren op den zolder. z. TEUTH. 145 en KIL. — *Ov. vatten.* HELD. *v. balken. Vgl. T. S.* 161. — *Hd. das Korn fassen*, ADELUNG. *Pl. d. vaten*, BREM. — *Vaten* bet. eig. *vatten, zamenvatten*, capere, comprehendere, z. TEN KATE II. 471, van daar *in een vat of ton gieten*, indoen, HUIJD. *Proeve* I. 160. YPEIJ *verv.* 98.

Veeling, z. Feeling.

Veennerf. *De bovenlaag van het veen*, z. bonkaarde. Zoo als bekend is, noemt men de buitenzijde van het leder, die van het haar ontbloot is, *nerf*, z. KIL. *v. erve, narve, nerve.* Verschillende *ww.* in de Provinciale dialecten, ook in vreemde talen, welke *huid* beteekenen, worden gebezigd, om de korst of oppervlakte van het land, bijzonder van grasland, aan te duiden. In *Ov.* heet *narf* of *arf* de oppervlakte van het weid- of hooiland, zoo ver het gras met de wortelen zich uitstrekt, volg. DEV. *v. nerf.* In *Nh.* mede *nerf.* In Drenthe bezigt men mede den eigenaardigen naam van hoed (huid)

LEST. 1847, en zwaore, LEST. 1848. Dit *zwoord* duidde van ouds niets anders dan *huid* aan, z. BILD. *v.* Eerst later werd het genomen voor de *huid van het varken*, even als het *Hd. Schwarte* of het *Pl. d. zwaarde.* z. ADELUNG en BREM., uit welke schrijvers blijkt, dat het *Pl. d.* ook *grönswaard* en het *Eng. greensward* heeft. Maar het gewone *zwoord* of *zwaard* (*Hd. Schwarte*) als grazige oppervlakte van den grond, komt mede in verschillende talen voor; in het *Eng. sward*, *Zweedsch svard*, *IJslandsch suardz*, z. ADELUNG en BREM. Om tot *nerf* terug te keeren, merken wij aan, dat het *Hd. Narbe* en het *Pl. d. narve* heeft. z. BREM. *v. nare* en OSN. 334: »*Narve*, Gras mit samt den Wurzeln. Auf dem Lande ist in einigen Marken beym Plaggenmachen verbothen, die Narve wegzuhauen. Man sagt auch: *de Narve sleyt wyer ut;* item: *T' is all wyer Narve upm Lande.*"

Veld. Eig. *vlakte*, *effen grond*, z. BILD. *v. veen.* In Drenthe voor *heideveld* b. v. het Eldersveld. *Ov.* HALB. *Geld.* b. v. *het Hellerveld* op de Veluwsche heide. Graafschap Bentheim, z. VISCH. *Gesch.* 119. Over het veld zijn, *reizen*, even als in het *Hd. über Feld gehen*, — *fahren*, — *seijn*, ADELUNG. *v.* Op de Veluwe zegt men *te veld gaan* of *zijn*, voor *uitgaan*, BERG *v.* In de Meijerij mede: *hij is om brood te veld*, d. i. hij is uitgegaan om brood te halen, VERSTER *v. In het veld gaan*, is te Enkhuizen, in het binnenwater bij de stad tusschen de weilanden spelevaren. Van ouds zeide men, *dolen achter heiden*, voor *zwerven*, BILD. *v. heiden*, waarvoor PIC. 38 heeft *over der heijden willen.*

Verbogen. *Zich op iets beroemen.* HOOFT. *Vgl.* BILD. op *Hooft*, 235. — *Gw. Nd. bogen.*

Verbuten, verbuiten, *z.* Buten.

Verdragen, *z.* Dreeg.

Vergarven, *z.* Garve.

Verlaat, *z.* Aalstal.

Verluiden. 1) *Gw. Nd.*, alleen gebruikelijk in de *Sprw. zich laten verluiden z.* WEIL. 2) Den doode verluiden, de klok luiden, om het overlijden bekend te maken. *Vgl. Dr. Alm.* 1842 bl. 142. — Jagtterm, als de jagers, na het schieten van een stuk wild, elkander toedrinken.

Vermaken. *Berispen, verkleinen*, van iemand of iets met minachting spreken, lasteren. KIL. HOOFT.

Verslaan. 1) *Verdeelen, verloten*, bijzonder bij de verdeeling van het boekweitveen. 2) *Vervliegen, verkoelen, verminderen. Gw. Nd.* KIL. WEIL. — *Sprw.* de bouw is verslagen, d. i. *mislukt.* Het huwelijk is verslagen, d. i. *afgesprongen*, niet doorgegaan. — *Hd. verschlagen, z.* ADELUNG.

Verslag. *Betrekking, gemeenschap, omgang. Gr.*

Verspelen. *Verloten, bij het lot verdeelen.* Van ouds verwerpen. *z. O. L.* III. 43. *Gr. speulen*, LAUR.

Vertaperd. *Verbluft, beteuterd. Taperen* is, volg. KIL., *spartelen*, palpitare.

Vertappen. *Uittappen.* KIL. — *Pl. d.* BREM. *v. tappen.*

Vervankelijk. *Bedriegelijk.* — *Hd. verfanglich*, ADELUNG. *Pl. d.* BREM. *v. vervang, vorvang* onder *fangen.*

Vervaren. *Vertrekken, verhuizen. Gr.* SWAAGM. *Fr.* volg. WEIL. *Nh. Vgl.* afvaren, varen.

Vijfschaft. Dikke stof tot kleeding, uit *vijf draden* geweven. *Gr.*

Vinnig. *Met puisten en zweren bezet, z.* WEIL. *v. vin.* Vinnig varken, dat aan eene ziekte lijdt, die zich in blaasjes of zweren op de tong openbaart.

Gr. — *Pl. d.* BREM. OSN. Op de varkenmarkt te Hamburg heet de ambtenaar, belast met het onderzoeken van de gezondheid der varkens, *finnenkieker*, HOLST. *v.*

Vischstal, *z.* Aalstal.

Vlasmalen, *z.* Spinmalen.

Vleeschklobbe, *z.* Klobbe.

Vleeuwe, vlieuwe. *Net om houtsnippen te vangen. Plak. op de Jagt*, 19 Maart 1726 en 30 Julij 1767: vlieuwen houden, hangen. *Gw. Nd. vlouw.* KIL. BILD. WEIL. *vgl.* slop. Bij CATS heet dit net *vloe*, *z. Houwelick*, 1 Deel, *maeght*, 2 druk, 4°. bl. 10, alwaar van de *vrijster* wordt gezegd:

Het vinckenet komt haer niet toe,
Ons dient alleen een stille vloe,
Die roert haar niet, maar blijft geset,
Al isse schoon een vogel-net,
Tot dat een snepp', of ander dier,
Daerin koomt vallen met getier,
Daerin met alle krachten springt,
En 't nett' als tot het vangen dwingt.

Bij de *Emblemata moralia et oeconomica* komt onder N°. 12 eene afbeelding van zulk net voor, eerst bij de *Maeghdepligt* behoorende, van welk gedicht dit *eerste Deel* van het *Houwelick* eene omwerking is. De platen van die *Maeghdepligt* zijn naderhand bij gemelde *Emblemata* gevoegd.

Vleutemelk. *Afgeroomde melk.* KIL. *Geld. vlotemelk.* — *Pl. d. flaten-*, *afflatenmelk*, OSN. 315; *flötemelk*, BREM. *v. fleten*, II. 416. Het ww. *vloten*, *vlotten*, *flöten*, is hier bedrijvend, en bet. *doen vlieten*, *afnemen*, even als *vleten*, *vloten*, *vlieten.* KIL. »*vloten*, vlieten het melk. Fland. Fr. Zel. cremorem lactis colligere, tollere cremorem." *Vgl.* vooral TEN KATE,

II. 488. — *Ov. vleuten*, HALB. — *Pl. d. flöten*, *afflöten*, BREM. II. 416, OSN. HOLST.

Vlij. *Dun vlies*, b. v. op de melk (LEST.) *Vlies op het water*, als het begint te vriezen. *Gr. vleij*, LAUR. *Fr. vluis*, WASS.

Vlinten, veldvlinten. *Zware steenen* of granietklompen, zoo in als boven den grond. *Vgl. T. S. inl.* 20 en *S.* 148. Ook keseling, KIL. HOEUFFT *Spr.* 223.

Vlodooren. *Varkens met nederhangende ooren. Gr.* Van *flodderen*, *fladderen*, ook schuilooren. Het tegenovergestelde is stagooren, *z.* ald.

Volk. *Huisgezin*, *naastbestaanden*, *familie. Gw. Nd.* WEIL. Van daar tot het *volk* van iemand, d. i. tot zijne partij of gezindheid behooren, ook *Pl. d. z.* BREM. *v.* onder *F.* In Drenthe hadden sommige geslachten den naam van te kunnen tooveren, dit heette, van het volk of volkje te zijn. Men zie het fraaije stuk *over het Drentsche volkskarakter* van den eerw. REDDINGIUS in *Dr. Alm.* 1841, bl. 185; ons opstel over de *Weerwolven* in *Dr. Alm.* 1843, bl. 170 en 182, en *Dr. Moz.* I. 18. *Sprw.* ald. Hum! 't is er een van het volk. Zelfs vroeger noemde men de namen er wel eens bij, zoo als »Jantien Meeuwes volk," nog hier en daar wel bekend. *Vgl. Pod.* II. 53 en woord.

Voorpaal. *Scheid-* of *grenspaal*, d. i. paal, die *voor* of op den kant des akkers staat. *Vgl. O. L.* IV. 12 en *L.* IV. 38. — *Hd. Pl. d.* HAMB. HOLST.

Voorweiden. Het vee *in het voorjaar weiden* op het land, dat bestemd was, om gehooid te worden. Dit was aan de huurders bij het *L.* III. 87 verboden. *Gr.* — *Nh. vooretten.*

Vredig. *Te vrede. Vgl. L.* bl. 134, en HOOFT *v. vreedigh verbondt.* — *Pl. d.* BREM. V. 373.

Vreding, bevreding. *Omheining, afschutsel* van een grond, put en andere dingen. Van daar huisvrede, het regt bevredigen enz., alles zeer dikwijls in 't *L.* voorkomende. *Ov. wrochten* HALB. volgens wien *omheining* de oude *bet.* is, TEN KATE II. 494 echter verschilt. — *Hd. friede, frieden, friedhage, befriedigen, einfrieden, z.* ADELUNG op alle deze *ww.*

Vuil. *Sprw.* Iemand vuil schouwen, *iemand mistrouwen*, het niet op hem hebben. Vermoedelijk van het schouwen van eijeren ontleend.

Vuur en rook. *Sprw.* Vuur en rook houden. *Gw. Nd. vuur en licht houden*, d. i. woonstede, domicilie. Bijna verouderd. Het *w. rook* vereischt opheldering. In sommige oorden van Duitschland bet. *rauch* een *woonhuis.* Van daar de *Sprw. seinen eigenen Rauch haben, Rauch und Brot haben, z.* ADELUNG *v. Rauch* 4. *Pl. d. eegen rook hebben*, BREM. OSN. *Vgl.* GRIMM *R. A.* 505. Volgens het *L. van Fredrik van Blankenheijm* van 1412 werd »van elc huijs in den Lande van Drenthe daar roeck uijtgaet," eene belasting geheven onder den naam van *roockpenning*, *z.* bij MAGNIN *Best. v. Drenthe* II. 2, 241. De uitdrukking van *huis, daar rook uitgaat*, wijst op het ontbreken van schoorsteenen, die toen in Nederland, even als elders, niet bestonden, zoo als nog in sommige dorpen van Overijssel en op het eiland Marken, waar de rook door eene opening in het dak naar buiten gaat. Dit wordt ook bevestigd door het IDIOT. OSN. *v. Rookschatt* »hiess, vor 100 und mehr Jahren, *Schorsteinschatt.* — Man sagt darum *Rookschatt*, weil der Bauer keinen Schorstein hat, sondern nur einen Rahmen; wovon die Redensart kommt, *so bitter als Rahmenroth.*" Hiertoe behooren mede de *rookhoen-*

ders, te Hamburg en in Holstein jaarlijks van sommige landerijën, op welke zeker vroeger huizen stonden, aan de Regering opgebragt, *z.* HAMB. HOLST *v.* Over dezen rookuitgang in de oude huizen van Drenthe, *z.* *T. S.* 161; *vgl.* HOEUFFT *Sprw.* 70 en DE RHOER op het *L. van Humsterland* in *Pro Exc.* III. 2, 9. Over het gemis der schoorsteenen in Nederland zie men STRESO, *Verhand. over de voorvad. levenswijze* in de Werken van Teylers Gen. Stuk 19, bl. 66. Vroeger waren de kasteelen en stinzen wel van rookleiders voorzien, maar nog in het begin der vijftiende eeuw ontbraken die in de steden, b. v. te Arnhem. Door een' zwaren brand elders gewaarschuwd, gingen Schepenen en Raden aldaar in 1419 rond »omme de burgers te gebieden, dat sij in hoere huse schoerstijn maken souden." Naderhand weder »omme te besijen, off die schaerstijn, in die stad gemaect waren." In het jaar 1424 had op nieuw zulke omgang plaats, *z.* VAN HASSELT, *Arnh. Oudh.* III. 101, en zijne *Kronijk* 7.

Wagenloops. *Holziek*, van een paard, KIL.

Wagentoet. De *naaf van het wiel.* KIL. heeft hiervoor *tuijt.* »Tuyte. Holl. Fris. j. velghe, *modiolus rotae.*" Hij geeft hier echter aan *velg* eene verkeerde bet., maar elders, *v. radvelghe*, neemt hij *velg* zoo wel voor den *omtrek* als voor de *naaf* van het wiel; welke verwarring ook bij anderen plaats heeft, *z.* BILD. *v. velg.* Het z.nw. *toet*, als wortelsyllabe van het ww. *toeten*, vindt men bij BILD., maar het ontbreekt elders. In *Nh.* is het nog gebruikelijk, alwaar men van iemand met een vol gezigt en dikke lippen zegt, dat hij een *dikken toet* heeft. *Een toet zetten* is aldaar de wangen opzetten en den mond of lippen vooruitsteken, alsof men blazen wilde. Te

Breda *een toot zetten*, zie HOEUFFT *v.* en *Sprw.* 91. *Toethaspel* is mede in *Nh.* bekend voor de toetvormige figuur van den klos. Het w. *toet* wordt dus zeer eigenaardig van de *naaf* gebruikt, welke, in een ronde spitsuitloopende gedaante, uit het wiel oprijst. — Het *Pl. d.* kent mede *tute*, *z.* HAMB. BREM. HOLST. Ook *dutte*, *z.* HOLST. *Toet* is hz. met *toot*, *tuit*, over welke *ww.* KIL. breedvoerig is. Hiertoe behoort ook *tet* en *tit*. Dit *tit* is mede *Pl. d.* HAMB. BREM. HOLST. In het *Hd. Zitze*, *z.* ADELUNG, die andere talen vergelijkt.

Wameinde. *Het achterste gedeelte eener schuur*, tegenover het geveleinde. Eig. het einde der *wam* (*buik*) of *wand* der schuur. *Vgl.* BILD. *v. wam* en *wand.* Soortgelijken uitgang heeft spekeinde.

Wand. 1) *Muur*, *Gw. Nd.* WEIL. 2) In Drenthe, *muur van rijs of teenen gevlochten* en met leem of kalk overstreken, zoo als reeds bij de oudste volken en later de meeste woningen hadden, dus in de eig. of oude bet. KIL. *v.* »wand, *paries*, *lutamentum.*" *z.* TEN KATE II. 537, wiens gissing door JUNIUS *ad* WILL., aangehaald bij WACHTER *v.* wordt bevestigd. ADELUNG verschilt.

Wandelend land. Het jaarlijks afwisselend gebruik van twee stukken land, meestal naast elkander gelegen. *Wandelen* heeft hier de eig. bet. van *veranderen*, *omruilen*, *z.* WEIL. en ADELUNG. Dit gebruik bestaat mede nog in Duitschland en Oost-Friesland, en is van oud Germaanschen oorsprong. Zoo als bekend is, getuigt TACITUS, *de M. G.* c. 26, reeds van dit volk »arva per annos mutant." *z.* WIARDA, *Vorrede* § 6 en *v. worfen*, die over dit *warfregt* in *Pro Exc.* III. 2, 59 zeer breed, met zijne gewone geleerdheid, heeft gehandeld.

Want. *Wollen kleedingstof*, uit den afval der wol geweven, somtijds met eene schering van linnen garen door den Drenthschen boer voor zijne bovenkleeding gebruikt, *vgl. Dr. Moz.* I. 12. *Want* werd van ouds voor *kleeding*, volgens KIL. TEN KATE II. 537, en ook voor *laken* gezegd, *z.* HUIJDECOPER *Proeve* III. 347 en BILD. *v.*

Ware, waardeel. *Vol aandeel in de marke. Sprw.* gewaardeeld zijn, *aandeel in de marke hebben. Vgl. T. S. inl.* 18 en *S.* 115. *Ov. Gewoarde*, HALB. *Vgl.* TROTZ *Jus Agrar.* II. 345, die het van *waren*, *bewaren* wil afleiden; GRIMM *R. A.* 505, en BILD. *v.* — *Pl. d. ware*, *were.* BREM. *v. wär*, *vgl.* ADELUNG *v. gewähr.*

Warregoed. *Goed of zaak*, *waarover proces of geschil is*, res litigiosa. Het *L.* III. 95 heeft: »Niemand mag eenig warregoed kopen, d. i., goederen, die in litispendentie staan, of daaromme anderzints questie is, die nogh niet is afgedaen."

Wasschop. *Bruiloft* in het Oosten (van daar wasschopneuger) en *kraambezoek* in het Westen van Drenthe, *z. Dr. Moz.* I. 47. *Gr. bruiloft.* LAUR. *v. waarschap* en SWAAGM. *v.* Oudtijds bet. het w. eig. *gastmaal* en *bruiloft* van *waard*, *weerd*, KIL. *v. weerdschap* en ald. V. HASS. In de Staten-Overz. even zoo, *z.* YPEIJ 140 en HOEUFFT *Sprw. Register v. gemeente.* In West-friesland heet een logeergast *wasschipper*, ook in Kennemerland *T. Mag.* III. 515. *Vgl.* vooral *Pro Exc.* IV. 2. 24 en V. *aant.* 149 en 296. In het Oost-Friesche *L.* wordt het voor *bruiloft* gebezigd, *z.* BREM. *v.* 2 en OSN. *v. waschkup.*

Water. *Sprw.* Het water in den kelder hebben. *In staat van onvermogen* of *bankbreuk zijn.*

Waterstouwing. *Dam*, *z.* stouw.

Wedewe, weême. *Pastoriehuis.* KIL. *v. weême. Gr. wede, wehem.* LAUR. 127. *Geld. waeme,* SWAV., *Ov. weme,* HALB., die de afleiding geeft. *Vgl.* WIARDA *v. wia.* Naam der waag te Meppel als oud pastoriehuis. — *Pl. d. wedem,* BREM. — *Weedwee* is in Holst. eene weduwe.

Weëen. *Teenen van willigen.* — *Pl. d. wede, weë,* BREM. HOLST. *Vgl.* twieg.

Week. *Waard* of *woord,* mannelijke eend, KIL. *Geld. waeke.* SWAV. *Ov. weke,* HALB. *Vgl.* BILD. *v. waart.* — *Pl. d. wijk, warte, z.* ADELUNG *v. Anterich.*

Week hout. Alle soorten van *hakhout,* met uitzondering van eeken. Reeds in het *Landregt van Fredrik van Blankenheijm* van 1412 vindt men, bij tegenstelling van *ekenenholte,* gewag van »roef an esholte, an rijse, ofte an andere weken holte." bij MAGNIN, *Best.* II. 2, 240. *Vgl. L.* IV. 18. *T. S. inl.* 26, TROTZ *Jus Agrar.* II. 388. Het week hout heet te Breda *zacht hout, z.* HOEUFFT *v.* en Mr. ACKERSDIJK in *T. Mag.* III. 72. *Ov. onhout,* DEV. De benaming *week hout* is reeds oud Germaansch, in tegenstelling van *eiken, beuken* en *esschen,* welke *hard hout* genoemd werden, *z.* GRIMM *R. A.* 506, volgens wien, 507, de oude naam van het weekhout was *dust-* of *doufholt.* In het *L. van Budd. en Hakerswolde* (bij MAGNIN *Best.* III. 2, 298) *duest holt,* en in *O. L.* IV. 18 *dufhout.* — *Pl. d. dusdig holt,* OSN. *v. dusthaft.* Later *doof hout,* (d. i. *krachteloos,* KIL. BREM. HOLST. *v.* OSN. 344.) *z.* ACKERSDIJK, *t. a. pl.*

Weele, wel. *Wie, welk.* KIL. *Ov. wel, wee, wat.* HALB.

Weer doen. *Teruggeven. Gr. vgl.* doen.

Wegbeun. *De verhevenheid of rug van den weg* tus-

schen de wagensporen, z. menbeun, ril, beun. *Gr. Ov.* HALB.

Weidestuk. *Weide, kamp grasland.*

Wel, z. Weele.

Wenakker. *Akker* aan den kant der *esschen*, op welken de ploeg, bij het bouwen des belenden akkers wordt omgewend of gekeerd, dus eig. wendeakker; deze kan eerst geploegd en bewerkt worden, als de andere gereed zijn, en is in zoo verre van minder waarde. *Gr.* — *Hd. wendeacker*; zoodanige zijn inzonderheid in Thuringen, z. ADELUNG *v. wendelgerte, angewende, anwand.* HOEUFFT *Naams.* 129 begreep deze bet. niet. *Fr. gewent*, POST. — OSN. *aaneweene* of *aanewenne.* — *Sprw.* in *Ov. van ende tot wende*, HALB. en BREM. *v. wende.* De uitdrukking behoort tot het oude grensregt, z. GRIMM *R. A.* 541 en OUTZ. *v. wende.* — *Sprw.* Hij is aan den wenakker, *hij is in verval. Gr.* REDD. 1840, bl. 38 en *T. Mag.* II. 344. Het omwenden van den ploeg op een naastgelegen akker was anders verboden, z. *L.* III. 87. Van ouds werd voor deze omwending eene ruimte tusschen beide akkers gelaten, z. TROTZ *Jus Agrar.* II. 56, III. 337. In het *L. van Wedde en Westw.* art. 257 wordt deze ruimte *sijdwendighe* genoemd, en op een draai van zeven voeten bepaald, z. *Pro Exc.* IV. 2, 198.

Wenken. *Mikken, vgl.* het *Nd. wanken. Sprw.* Daar hij wenkt, schiet hij niet. *Waar hij mikt, schiet hij niet.* Van iemand, op wien men geen staat kan maken. Ook in het *Pl. d.* »He smit nig, woor he hen wenket. Er saget seine wahre Absicht lange nicht." OSN. en BREM. *v. wenk.*

Wenzig, wenstig. Van iemand gezegd, die niet kan gewennen. *Gw. Nd. mal-* of *wanwenstig. Gr.*

wenschtig, LAUR. 127. *Fr. wanwennig*, WASS.

Wepel. Een wepel paard. KIL. Het *w.* duidt eene kwaadaardige schuwheid aan, door welke het paard zich niet laat aanraken of behandelen, zonder met den staart te slaan. *Wepelen* is *wipstaarten*, *kwispelstaarten*, *z.* DE JAGER *Herh. v. wepelen*, 97.

Werk. Verzameling van voorwerpen der zelfde soort. *Gw. Nd.* b. v. *glaswerk*, *mandewerk*. Zonderling is het *w. wildwerk*, in *Plak. op de Jagt* van 5 Maart 1667. In het Graafschap Bentheim zegt men *vleesch-* en *spekwerk*. Dus ook *tijnwerk*. PIC. 12 heeft *beddewerk*. *Vgl.* WEIL. *v. aardewerk*. — *Pl. d. wark*, BREM. *Vgl.* ADELUNG *v. werk*.

Wijntapper. *Een kort buis*.

Wijnverlater. *Eig. wijnaftapper*, *Vgl.* WEIL. *v. verlaten* en *wijnverlater*. Op het Hoogeveen *wijnkooper*, dus ook in het *Pl. d.* HOLST., doch elders een *herbergier*, *tapper*, BREM. *v. laten*.

Wieme, *z.* Wime.

Wiergaren, *z.* Steekgaren.

Wilker. *Willekeur*. *z. L.* III. 106. *Vgl.* BREM. *v. kören*, II. 852.

Wime, wimel. 1) *Plaats in den schoorsteen*, waar het vleesch en spek gerookt of geborgen wordt. KIL. WEIL. 2) *latwerk* aan den zolder, gewoonlijk bij of naast den schoorsteen, waar het gerookte vleesch en spek aan hangt ter bewaring. Vandaar heet deze plaats van het vertrek het spekeinde. *Gr. wijm*, LAUR. *Ov. horste*, HELD. en *wimme* HALB., die de afleiding geeft, welke echter zeer verschilt van die bij BILD. *v. wierook*. — *Pl. d. wiem*, BREM. *wijm*, *wijme*, HAMB. HOLST. OSN.

Wissel. *Ruiling*. KIL. HOOFT. *Vgl. L.* III. 68. — *Pl. d. wessel*. BREM.

Witel. *Onderlaken* van het beddegoed, van grover stof dan het bovenlaken, uit den afval van het vlas, hede genaamd, geweven. *z. v.* — *Fr. wijteling*, WASS. *Gr. wijtel*, LAUR.

Witmaker. *Vilder. Ov. witwerker*, *z.* blankslagter.

Woord. 1) *Sprw.* Hij heeft een woord of woordje. *Op hem ligt de blaam, dat hij tooveren kan. Vgl.* volk. 2) *Spraak.* Hij wil er geen woord van hebben. *Hij wil het niet weten, hij wil er geen spraak van hebben.* — *Pl. d.* »Ick will keen sprök darvan hebben." HAMB. *v. sprök.*

Wring. *Hek met regtstandige planken.* — Wringpaal. Van *wringen* voor *draaijen. Fr.* WASS. *v.* POST. *v. hikke. Gr.* LAUR. *Sprw. om de wringe klimmen*, iets ontwijken, uit den weg gaan, *z. T. Mag.* III. 476.

Zandbaar. *Zandhoogte* of *heuvel. z. T. S.* 97, alw. Koevorden wordt gezegd op eene zandbaar te liggen.

Zandheer. *Opzigter* over de zandverstuivingen, waarvan twee in elke marke. *Vgl.* GREV. 17 en heer.

Zang, *z.* Sang.

Zeel. *Het tuig der paarden.* Het *Nd.* heeft dit in de zamenstelling *leidzeel* (*leidsel*), *trekzeel*, *wagenzeel.* — *Pl. d. säle.* BREM. *seel*, HOLST. *Vgl.* ADELUNG. *v. Seil.* 3.

Zeg. *Bedebier*, onthaal voor bewezen diensten, *z.* bede *Vgl. Pod.* I. 180. *Geld. sek*, *secht*, alwaar men gewoon is, tevens den aard der bewezen dienst aan te duiden, b. v. *steensecht*, *mestsecht.* In Drenthe zegt men ook *steenmaal*, *z. Pod.* II. 138. Het *w.* schijnt hetz. te zijn met het *Hd. zeche*, *z.* ADELUNG *v.* 4. — Bij PIC. 55 vindt men ook *zechen* voor *feestmaal*, *bijeenkomst.*

Zelve. *Salie. Ov.* HALB. *Gr. T. Mag.* IV. 690.

Breda, savie, HOEUFFT. — *Pl. d. selve*, OSN. 340. ADELUNG. *v. Salbey.*

Zendeboom. *Stok van de seissen. Gr.* — *Zende* is *zeissen.* KIL. WEIL.

Zetvaalt, *z.* Vaalt.

Zijne. *Sprw.* Hij is van het zijne, d. i. *van zijn verstand beroofd, krankzinnig.* Het *Hd.* komt hiermede overeen »er ist nicht mehr sein," *z.* ADELUNG, *v. sein.* 11. *Pl. d. afsinnig.* BREM. *v. sinn.*

Zoet. *Stroop.*

Zonde. *Gezondheid.* KIL. »ghesonde. vetus. j. ghesondheijd, *sanitas, salus.*" *Oud Fr. sunden, sonda*, WIARDA *v. sund.* A. S. *sund, sundfull, z.* TEN KATE II. 550. — *Sprw.* Zoo zondig, het is zoo zondig waar, d. i. *zoo waarlijk mag ik gezond zijn, is het waar.* Plegtige verzekering, ook in *Nh.* gebruikelijk. Men hoort het meermalen in den mond der Israëliten. Dit *w. zondig* geldt ook in de eig. bet. nog op het eiland Marken, alwaar, volg. HOEUFFT *Spr. Register* 117, een inwoner tot een Predikant, die groot van gestalte was, en er welgedaan uitzag, zeide: »Jonge, wat biste een kerel! Dou sieste er grouwelijk zondig uut." Wij betwijfelen dus de gegrondheid der meening van BILD. *v. pots*, dat *zoo zondig* zoude beteekenen: »Zoo zeker als ik mij voor zondig erken, zoo houde ik dit voor waar."

Zwager. *Schoonzoon. Oud Nd.* KIL. *Gr.* LAUR. Het *w.* had vroeger de meer algem. beteek. van *verwant door het huwelijk, z.* WEIL. BILD. *v.* EPK. *v. swaeger*, HOEUFFT *Sprw.* 170, en de ald. aangehaalde schrijvers. Deze oude ruimere *bet.* is in verscheidene Provinciën nog in de volkstaal bewaard.

Zwarigheid. *Verband op vast goed. Gw. Nd. bezwaar.*

Zwetten. *Belend zijn. Swet. Oud Fr. nabij, na-*

buurschap. WIARDA. *v. Vgl.* KIL. *Gr.* LAUR. — *Pl. d. swette*, BREM. *v.* en ADELUNG. *v. gränze.* In het *Oostfriesche Landregt* heeten *swetgenooten* de aangrenzende buren, *z. Pro. Exc.* V. 55 *Aant.*

Zwil. *Eelt.* KIL. *Fr. Gr. Geld.* WASS. LAUR. *T. Mag.* III. 68.—*Hd. Schwiele. Hz.* als *zwel* voor *gezwel, Gw. Nd.*

BIJVOEGSELS.

Brink. Bij dit *w.* is verzuimd op te merken, dat, even als op de Veluwe en sommige plaatsen van Overijssel, ook in Drenthe het *w. brink* de meer beperkte beteekenis van een *klein stuk grond* of *werf* heeft. Tot bewijs hiervan strekt, dat de aanleg- en opslagplaats der beurtschepen te Assen, welke door een hek is afgesloten, den naam draagt van *het veermansbrinkje.*

Doën. *Sprw.* Hij hef 't toe doäen. *Hij is gestorven. Vgl. Dr. Moz.* I. 33. Ik waag hier de volgende gissing tot verklaring. Doäen moge hier schijnbaar voor *gedaan*, als praeteritum van *doen* voorkomen, maar het behoort tot *doën*, d. i. *sterven.* Hooren wij BILD. in zijne *Verhand. over de Geslacht.* 152: »Dood is een praeteritum van do-en, met de smel»tende D., nu verloren; en dus onderscheiden van *doen* (*facere*), » dat uit de vaste D ontstaan is. Dat do-en is het *ontbinden*, het » *oplossen* van een vast lichaam. — Dat do-en geeft ons doojen » enz.» Van dit verloren werkw. is dus een spoor in het Drenthsch dialect overig, dat ook hier met het *Pl. d.* overeenkomt, en de afleiding van BILD. volkomen bevestigt. Dit toch heeft nog *doë* voor *lijk* en *doën* voor *sterven*, z. BREM. *v. dood*, bl. 218, en ADELUNG *v. Tod Anm.* 2, die de oudste Noordsche talen vergelijkt.

Hunebed. Het werk van Dr. JANSSEN over de Drenthsche oudheden, onlangs uitgegeven, bevat in eene bijlage bl. 167 volgg. een belangrijk vertoog over het woord *hunebed.* De Schrijver beweert, dat de beteekenis van *dood*, aan *hune* gegeven, eerst van lateren tijd, en niet in het *w.* zelf is gegrond, maar *hune* volgens GRIMM eerst als de naam van een magtig volk lang vóór Attila's tijd en later in de beteekenis van *reus*, *magtige*, *sterke*, als aan de overlevering van een magtig volk verbonden, vroeg in omloop is geweest, en bepaaldelijk in stukken van de achtste tot de dertiende eeuw gevonden wordt. In Meklenburg droegen reeds in de 13e eeuw oude grafheuvels den naam van *riesebetten* en *hunegraven.* Evenwel is het nog altijd twijfelachtig, of de naam *hunebed* daarvan is af te leiden, volgens den Schrijver bl. 175.

TWAALFTAL

NEDERLANDSCHE

SPREEKWOORDEN,

DOOR

P. J. Harrebomée.

I. *Een spreekwoord, een waar woord.*

Wat een *spreekwoord* is, laat zich niet zoo gemakkelijk bepalen: de eenvoudigheid der zaak en haar veelvuldig gebruik schijnen daartoe grootelijks bij te dragen; en zij, die zich aan eene beschrijving hebben gewaagd, komen niet in alle deelen met elkander overeen. Om, zoo mogelijk, tot eene juiste bepaling te komen, zal het niet ondienstig zijn, dat wij eenige schrijvers nagaan, en hun gevoelen hooren; want om alle te toetsen, zou niet doenlijk wezen, en die reeds door oordeelkundige schrijvers zijn afgekeurd, een nuttelooze arbeid.

Lublink de Jonge, in zijne doorwrochte *Verhandeling over de Spreekwoorden*, zoo als ze door Collot d'Escury te regt wordt genoemd doet zich zelven de vraag, die ik zal trachten te beantwoorden. Hoofdzakelijk komt zijne redenering hierop neder: »Een spreekwoord is eene bekende, gangbare munt, over welker waarde men het met elkanderen volkomen eens is: bij elk bekend, in den mond van elk mensch verstaanbaar." Deze slotsom wordt

door onzen kundigen schrijver verkregen, nadat hij andere beschrijvingen heeft ter toetse gebragt, waarbij hij nog aanmerkt, dat die van den Engelschen Campden, schoon niet volledig, misschien de minste gebreken heeft. Campden zegt: »Een spreekwoord is eene beknopte, geestige en wijze spreuk of gezegde, gegrond op eene lange ondervinding, en die *doorgaans* eene gewigtige en nutte raadgeving behelst."

In het *Magazijn van Spreekwoorden en Zedenspreuken* heeten zij: »korte, bondige en krachtig uitgedrukte waarheden, die gemeenlijk eene zedeles in zich bevatten, en, doordien zij in het gemeene leven dikwerf gebruikt worden, een zeker gezag bekomen hebben." De evengenoemde d'Escury noemt de spreekwoorden »wijsheidsspreuken, figuurlijk ingekleed, om eene zedelijke waarheid zoo kort en bondig aan te prijzen, dat er zelfs geen overtollig woord in te ontdekken is." Fokke Simonsz. beschrijft de spreekwoordeu »als resultaten of uitspraken der rede over eenige zaak zonder redegeving." Van Duyse zegt, »dat de spreekwoorden de *mnemotechnique* wijsbegeerte des volks uitmaken." Een ongenoemd schrijver van lateren tijd, die *opmerkingen* mededeelt *betreffende eenige spreekwoorden* [van *de hand*], beschrijft de spreekwoorden als »korte, kernachtige, zinrijke uitdrukkingen of voorstellingen van deze of gene waarheid, welker juistheid en gepastheid allen zóó zeer in het oog valt, dat dezelve algemeen wordt aangenomen, ja in het gewone dagelijksche leven overgaat, en eene soort van burgerregt verkrijgt." De abt Resewitz noemt de spreekwoorden van een volk »de nationale schat van hun menschenverstand." En het is deze laatste beschrijving, in verband met de eerste, die ik als eene gangbare munt, over welker waarde men het met elkander eens worde, durf voorstellen, omdat zij, naar mijn inzien, op *alle*

spreekwoorden kan worden toegepast. Spreekwoorden zijn de nationale schat van 's menschen verstand: bij het volk bekend en in den mond van het volk verstaanbaar.

De *spreekwoorden* van de *spreuken* te onderscheiden, is zoo moeijelijk niet. De spreuken behooren den wijze, en gaan tot spreekwoorden over, indien het volk ze aanneemt. Als Lublink de Jonge zegt, dat alle spreekwoorden spreuken zijn, maar niet alle spreuken spreekwoorden, zou men in den waan geraken, als hield hij het er voor, dat alle spreekwoorden oorspronkelijk tot de wijsbegeerte behooren, en dus vooraf spreuken zijn geweest. Ik meen te mogen doen opmerken, dat de aard van verre weg de meeste spreekwoorden het niet onduidelijk te kennen geeft, dat ze nooit de eigendom van den wijze zijn geweest. De volgende voorbeelden mogen daarvan ten bewijze strekken. *De rijken vreten de armen, en de duivel vreet de rijken, zoo worden allen gevreten. Men moet eten, al stond de galg voor de deur* (of: *al waren alle boomen galgen*). *Dat niet, zegt van Speijk, dan liever in de lucht.* Aristoles zegt, »dat de spreekwoorden door den gemeenen hoop des volks zijn uitgedacht en in omloop gebragt, maar daarom bij lange na niet te versmaden zijn." Prof. Opzoomer doet het onderscheid tusschen spreekwoord en spreuk kennelijk uitkomen, als hij in zijne voorlezing: *Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde*, het volgende zegt:

«Wanneer wij het oog slaan op die korte gezegden, die onder den naam van spreuken bekend zijn, dan ontdekken wij een belangrijk verschil, naarmate hun oorsprong onderscheiden is. Sommigen toch zijn uit het volk ontstaan, anderen uit het brein der geleerden. Wat het volk voortbrengt, dat is ook voor het geheele volk bereikbaar; het kan overal ter markt worden gebragt, en

vindt overal koopers. Woorden, die in het gemeene leven worden gevormd, zijn voor ieder verstaanbaar. Zij zijn gewoonlijk van dingen ontleend, die dagelijks voorkomen, en zouden daarom, zoo iemand met hunne beteekenis mogt verlegen staan, overal van hun woordenboek vergezeld zijn. Van daar die bevattelijkheid der volksspreekwoorden, en het eigenaardige karakter, dat zij in ieder land vertoonen. Zij zouden liever plat dan onduidelijk zijn, liever den glimlach om de lippen plooijen, dan de rimpels van het nadenken op het voorhoofd brengen. En toch zijn zij ver van laf en oppervlakkig te zijn. Zij prediken integendeel kostbare waarheden, maar waarheden, die door ervaring, niet door peinzen, in het leven, niet in het studeervertrek, verkregen zijn. Zij zijn daarom ook geschikt, in dat leven terug te keeren en er met vrucht te worden aangewend. Uit de praktijk geboren, zijn zij bij uitnemendheid praktisch. Geheel anders is het met de spreekwoorden der geleerden, der groote mannen, zoo gij wilt; en het is misschien daarom, dat men aan dezen bij uitsluiting den naam van spreuken toekent. Hare geboorteplaats is de eenzame cel; in de stille afzondering, niet in het woelige verkeer, worden zij voortgebragt. Soms zijn er uren besteed, om er den juisten vorm aan te geven. De woorden, waarvan zij zich bedienen, behooren aan de sfeer der wetenschap, en drukken dikwijls geheel abstracte begrippen uit. Zoo zijn zij vruchten, niet der waarneming, maar van stil gepeins. Het gevolg wordt gemakkelijk ingezien. Door hare tegenstelling hebben zij iets puntigs, en door dat zij aan een' denkenden geest ontsproten zijn, en veel ruimte voor het denken overlaten, hebben zij, althans in schijn, iets kernachtigs. Maar omdat zij van geleerden oorsprong zijn, missen zij alle gemeenschap met hen, die niet in het gilde zijn opgenomen."

Niet zoo gemakkelijk is het onderscheid tusschen *spreekwoord* en *spreekwijze* op te geven; en moeijelijk moge het somtijds zijn, om te bepalen, of hetgeen thans verouderd is, tot de spreuken of tot de spreekwoorden behoort, allermoeijelijkst is het veeltijds de juiste grenslijn tusschen spreekwoord en spreekwijze te trekken. Wie, om eene verzameling van spreekwoorden daar te stellen, tot eene juiste keuze genoodzaakt is, staat dikwijls verlegen, wat te behouden, wat te verwerpen, om aan de eene zijde zijne verzameling zoo volledig mogelijk te maken, maar aan den anderen kant te zorgen, zoo als Prof. Te Water zegt, om niet noodeloos dikke boeken over de spreekwoorden in het licht te brengen.

Lublink de Jonge zegt van de spreekwijzen, dat ze meestal zijn figuurlijke uitdrukkingen, meer of min van eene spreekwoordelijke gedaante, of die het zakelijke gedeelte van een spreekwoord behelzen. En nu de voorbeelden? Hij zegt: *Slapende honden wakker maken* is eene spreekwijze; *Men moet geen slapende honden wakker maken* is een spreekwoord. Nog eens: *Hij bouwt kasteelen in de lucht* is een spreekwoordelijk gezegde (dat zal wel zoo veel beteekenen als eene spreekwijze); *Beter een half ei dan een ledige dop* is een spreekwoord. *Hij speelt om den keizer zijn baard* komt in zijne *Brieven en Briefwisseling* als spreekwijze voor, en in zijne genoemde Verhandeling geeft hij *Het is zaliger te geven dan te ontvangen* als een spreekwoord op. Meerdere tegenoverstellingen zouden kunnen worden bijgebragt, maar deze mogen genoeg zijn, om te doen zien, dat het met deze voorbeelden *al geen goud is, wat er blinkt.* En ondertusschen is onze schrijver zoozeer overtuigd, dat een verzamelaar van spreekwoorden geene spreekwijzen mag opnemen, dat hij den geleerden Desiderius Erasmus van verwaarloozing beschuldigt, als deze

onder de spreekwoorden eene menigte van zedelijke stelregels en lessen opneemt.

De bijgebragte voorbeelden brengen slechts tot grootere onzekerheid, in stede van tot wegwijzers te verstrekken. Prof. Te Water zal ons waarschijnlijk kunnen teregtwijzen; maar zijne voorlezingen, waarnaar ik in het Eerste Stuk van het Archief heb gevraagd, schijnen nog altijd in het verborgen te schuilen.

Het spreekwoord, aan het hoofd dezes geplaatst, is zonder verdere verklaring duidelijk genoeg: het zegt eenvoudig, dat al onze spreekwoorden waarheid behelzen.

Als ik het eensdeels aan het hoofd dezer opmerkingen geplaatst heb, omdat ik de bepaling van een spreekwoord voor hoogst noodzakelijk houd, het was aan de andere zijde, omdat men aan de waarheid van dit spreekwoord schijnt te twijfelen. Het bekende prijsschrift van Van der Willigen: *Een spreekwoord niet altijd een waar woord*, zal voorzeker menigeen op een dwaalspoor gebragt hebben. Ondertusschen zal eene naauwkeurige lezing van dit stuk de waarheid doen uitkomen, dat hier slechts van misbruik sprake is, en Van der Willigen, bij elk der behandelde spreekwoorden, de waarheid, daarin vervat, aanwijst, als de spreekwoorden maar gepast worden gebruikt.

II. *Een haastig man moet op geen' ezel rijden.*

Dit spreekwoord is reeds zeer oud, want in de allereerste verzameling, die tot heden bekend is, vindt men onder andere spreekwoorden, ook reeds dit opgenomen: *haestich man en sal genen esel riden.* Zoo ook vindt men dit spreekwoord door Gruterus opgegeven. Waar men

de wijsheid tegen over de dwaasheid stelt, waar men tegen de onbedachtzaamheid en de haastigheid wil waarschuwen, daar gebruikt men dit spreekwoord. Een haastig man moet op geen' ezel rijden, want, zegt Tuinman, *de ezel gaat niet buiten zijnen tred;* heeft men dus groote haast, men komt er niet, door met den ezel de zaak te willen uitvoeren. Bij Cats komt dit spreekwoord tweemaal voor, maar in tegengestelden zin; daar heet het: *jachtige menschen dienen op esels te rijden.* Ook dit is waar, want zoo zullen zij hunne haastigheid verleeren, *haast is geen spoed, — de naaister, die geen knoop in den draad legt, verliest een' steek,* — en *door het kwalijk in den oven schieten wordt het brood scheef.* Nam men steeds de regte beteekenis van het spreekwoord in acht, men zou nimmer tot het besluit komen, dat de spreekwoorden niet altijd waarheid bevatten. Wie wordt hier sprekende voorgesteld, of van wien of tot wien wordt gesproken, — en waarom zegt hij dit, of zegt men dit van hem of tot hem? de beantwoording dezer vragen doet de waarheid van elk spreekwoord aan het licht komen. Bij De Brune vindt men het spreekwoord, en ook in tegengestelden zin:

Een haestigh man, die niet kan lijden,
En moet op gheenen ezel rijden.

en

Die niet wat uytstel en kan lijden,
Die moet op eenen ezel rijden.

III. *Die een' gouden wagen volgt* (of: *naar een' gouden wagen staat*), *krijgt er wel eene as* (*een rad*, of: *een' nagel*) *van.*

Het spreekwoord geeft aan hem, die een' gouden wagen volgt, of naar een' gouden wagen staat, *of* eene as,

of een rad, *of* een' nagel. De *nagel* komt voor in de alleroudste verzameling, waar het heet: *die na een gulden waghen staet crychter gaerne een nagel af*, en schijnt het meest gebezigde woord in dit spreekwoord te zijn, daar het ook gevonden wordt bij Servilius (1), Zegerus, De Brune, Tuinman en Van Waesberge, in *het Mergh van de Nederlandsche Spreek-woorden* en den *Almanak van* 1740; terwijl Sartorius en De Brune, in zijn *Bancket-werck van goede gedachten*, eene *as* of een' *nagel* toezeggen, en alleen in eene oude verzameling, te Campen gedrukt, een *rad* wordt opgegeven. Dit spreekwoord beteekent, dat men zijne wenschen, al zijn die ook wat overdreven, niet behoeft op te geven, naardien de vervulling niet geheel achterblijft, al is het, dat er dan ook maar een klein deel van wordt verwezenlijkt. In dezen zin verstaat men het nog heden ten dage. De geleerde Bilderdijk heeft in het spreekwoord geen *as* of *nagel* hooren bezigen, alleen het *rad* was hem bekend, anders had hij in de verklaring van het spreekwoord: *Die zich een koets belooft* (of, *die naar een koets staat*) *krijgt er nog wel eens een wiel van*, in het *wiel* geen *rad* gezocht, waarop de misdadige zijn leven eindigt. Wel vraagt Bilderdijk te regt: »wat heeft men aan een wiel van een koets?" maar is daartegen over te stellen: moet men alle spreekwoorden dan woordelijk opvatten?

---

(1) Deze verzameling is mij bekend geworden na de mededeeling van het toevoegsel tot de *Lijst van werken over Nederlandsche spreekwoorden*. (Zie in 't Archief 1° Stuk, bl. 24 en 25.) De titel dezer verzameling is als volgt: 3°. *Adagiorum Epitome post nouissimam D. Erasmi Roterodami exquisitam recognitionem, per Eberhardum Tappium, ad numerum Adagiorum magni operis nunc primum aucta. Appositae sunt in juventutis studiosæ gratiam suo loco Phrases omnes vernaculae, quae aliquam Adagii speciem videbantur obtinere, opera studioq: Joannis Servilii Antverpiae Hillenius.* M. D. XLV. kl. 8.

Wanneer men daarenboven nagaat, dat de alleroudste verzameling van spreekwoorden, waarin dit spreekwoord voorkomt, naar gissing in 1484 is gedrukt, vervalt, hetgeen door Bilderdijk van het eerste gebruik der *koets* wordt bijgebragt, daar het spreekwoord moet verondersteld worden reeds bestaan te hebben, vóór de koets bekend was.

IV. *De vreemde koe likt het vreemde kalf.*

In de *Gemeene Duytsche Spreck-woorden*, te Campen uitgegeven in 1550, wordt dit spreekwoord het eerst gebezigd, verder in *het Mergh van de Nederlandsche Spreek-woorden* en bij Sartorius. Spieghel heeft, en Gruterus neemt dit van hem over: *de vreemde koe lickt het vreemde kalf qualijck.* Zoo ook vindt men het in eene verzameling, getiteld: *Wijsheid in spreekwoorden.* Als men dit spreekwoord bezigt, denkt men aan iemand, die een' vreemde in zijne zaken heeft moeten inroepen, en door dezen al zijne winsten ziet verloren gaan: de vreemde is of op eigen voordeel bedacht, of verwaarloost de zaken van den patroon. Van daar dus de bijvoeging *kwalijk*, die bij Spieghel wordt aangetroffen. De koe likt ondertusschen het *eigen*, en geenszins het *vreemde* kalf, waarom dit likken, dat de vreemde koe voorgesteld wordt het vreemde kalf te doen, als tegennatuurlijk zijnde, geen liefde kenmerkt, en alzoo als beeld gebruikt wordt, om den belangzuchtige of onverschillige te teekenen, en het inroepen van anderer hulp in het algemeen te ontraden, als geen voordeel aanbrengende. Zoo is dit spreekwoord zeer goed te verdedigen, en kan ik in het gevoelen van Lublink den Jongen niet deelen, als hij zegt: »*De*

vreemde koe likt het vreemde kalf, hooren wij dikwijls zeggen; en ondertusschen is het zeker, en wij gevoelen het allen, als wij er slechts op denken, dat het wezen moet: *De vreemde koe likt het vreemde kalf niet*, ontkennender wijze namelijk." Al kan men in de meening van Lublink den Jongen ook geheel deelen, dan geef ik in bedenking, of door de bijvoeging van het woordje *niet* het spreekwoord spreekwoord blijft.

Ofschoon ik nu het spreekwoord alleen in bevestigenden zin heb hooren gebruiken en toepassen, wordt het in verzamelingen van spreekwoorden meer in ontkennenden zin aangetroffen. Cats heeft: *De koe en lickt geen vreemt kalf*, zoo ook De Brune, Tuinman, Loosjes en Van Eijk. Tuinman geeft ter verklaring, en Van Eijk schrijft dit na: »Eene koe likt haar eigen kalf, dat zij geworpen heeft, om dat te reinigen, of liefde te bewijzen. Het wil dan zeggen: een vreemde zal zich niet het onze, maar alleen het zijne aantrekken." Loosjes zegt: »*De vreemde koe likt het vreemde kalf niet*, eene les, die wij Nederlanders dubbel noodig hebben, hoe dikwijls wij ondervonden, dat het *vreemde kalf van de vreemde koe* geen bewijs van liefde verwachten kan." In de *Nieuwe Nederlandsche Spraakleer* (Nijm. Haspels) vindt men ter verklaring van dit spreekwoord, in ontkennenden zin gebezigd: »Een ieder trekt zich zijne eigene zaken aan, of zorgt het eerst voor zich zelven."

Ten slotte dit besluit: De vreemde koe likt haar eigen, aan *ons* vreemde kalf, en niet het onze, *of:* De vreemde koe likt *ons* kalf, dat aan *haar* vreemd is, NIET, zij likt haar eigen kalf, en bij gevolg: *De vreemde koe likt het vreemde kalf.*

V. *Ik stal het leêr, en geef de schoenen om Gods wil.*

Men bezigt dit spreekwoord, wanneer men wil te kennen geven, dat iemand eene grootere deugd voorwendt, dan hij werkelijk bezit, door *zijn beste brood op het venster te leggen;* of wanneer hij wel iets laat glippen, om daardoor zijn oogmerk te bereiken, en dus *een' schelvisch* (*aal*, of: *spiering*) *uitwerpt, om een' kabeljaauw te vangen;* ook wel wanneer hij anderer werk voor het zijne uitgeeft, en *pronkt met vreemde veren.* In alle gevallen wordt hier eene soort van diefstal gepleegd, die op *Sint Crispijn* wordt t'huis gezocht; maar ten onregte laat men dien looijer voor een' dief doorgaan. Bilderdijk, die dit spreekwoord een raadseltje noemt, maakt hierop opmerkzaam. (Zie zijne Verkl. Geslachtl. I. bl. 326.) *Stallen* wil hier zeggen *uitstallen, te koop stellen*, en niet *stelen*, waarom het beter is, dit spreekwoord in den 1sten persoon te gebruiken; want door het in den 3den persoon te stellen, wordt de dubbelzinnigheid of het raadselachtige terstond weggenomen. Men kan echter niet zeggen: *Hij stal het leêr, en gaf de schoenen om Gods wil*, zoo als Tuinman doet, en zoo als men het hier en daar wel eens gebruikt vindt, want dan zou het op *stelen* zien, en dit houd ik voor misbruik.

VI. *Hij is er mede verlegen als Anna met haar moêrs* (of: *mans*) *ziel.*

Die iets niet goed weet te plaatsen, of met eene zaak verlegen is, en die niet weet aan den man te brengen, wát in het oog loopende moeiten hij daartoe aanwende,

is de in het spreekwoord bedoelde man, die even zoo verlegen is als Anna. Maar wie is deze *Anna?* Zij zal wel dezelfde zijn, die onder de heiligen is opgenomen, en van wie een ander spreekwoord zegt: *Daar loopt wat van Sint Anna onder*, en zeker geene gemakkelijke zuster, gelijk uit een derde spreekwoord blijkt: *Twee Grieten en ééne Anne kunnen den drommel uit de hel bannen.*

En nu de *ziel*, daar Anna mede verlegen is? Tuinman zegt, en Van Eijk neemt dit van hem over: »Eene ziel beduidt ook eene vrouwen-onderkeurs. Dus is dat woord dubbelzinnig, en daarop speelt dat spreekwoord. Die ziel van de moeder was voor de dochter te wijd en te lang. Hierom was zij daarmede verlegen, want die viel haar af, en zij trapte daarop." Ondertusschen is het moeijelijk, om het met die vrouwen-onderkeurs van Anna's man te plooijen: die zal dan vast eene mannen-onderkeurs aangehad hebben! Ik zou het er eer voor houden, dat de ziel hier is het onsterfelijke deel van Anna's moeder of man, die haar in den weg was, en die zij dus maar liever naar de andere wereld wenschte.

VII. *Hij kust het kind om der zoogster wille.*

Die de zoogster gaarne zou willen kussen, maar daartoe geene gelegenheid vindt, wendt zich tot het kind, om in hare gunst in te dringen, en is de moeder in alles te wille; doch heeft hij zijn oogmerk bereikt, dan staat het kind weder achter. Dit wordt verder toegepast op al zulke handelingen, waar men, om zijn oogmerk te bereiken, tot dergelijke kunstgrepen de toevlugt neemt.

In de *Gemeene Duytsche Spreck-woorden*, te Campen.

in 1550 gedrukt, vindt men: *Hij kust dat kint om der Amme willen, — Amme* is *zoogster*. Bij De Brune komt dit spreekwoord driemaal voor, waar het heet:

Menigh man, die cust het kind,
Om de moeder, die hij mindt.

en

Men kust het kind, om dat men mint
De moeder, die het kind bezint.

alsmede

Men kust het kind van 's moeders weghen.

In de oudste verzameling van spreekwoorden heeft men: *om des kints willen cust men den voetster*, en zoo wordt het ook bij Gruterus gevonden. Ofschoon hier het tegengestelde schijnt te worden uitgedrukt, houd ik het er voor, dat dit het geval toch werkelijk niet is. De moeder te kussen is het doel, en als middel, om daartoe te geraken, gebruikt men het kind. Zegt men nu: *Hij kust het kind om der zoogster wille*, dan geeft men daarmede te kennen, dat het oogmerk (de zoogster te kussen) nog bereikt moet worden, terwijl dit oogmerk reeds bereikt is, wanneer men zegt: *Om des kinds wille kust men de voedster.*

VIII. *Zend de kat naar Engeland, en ze zegt miau, als ze t' huis komt.*

Zendt men iemand uit, die voor zijne taak niet berekend is, zoodat men na zijne terugkomst nog even wijs is, dan bezigt men dit spreekwoord. Eigenaardig wordt dit bij het maauwen der kat vergeleken, op dezelfde

wijze, als men met een ander spreekwoord zegt: *Hij is zoo wijs als Salomo's kat, die van wijsheid de pooten brak* (of: *van de trappen viel*). Hoe hier Engeland is bijgebragt, en niet eene andere plaats, zal waarschijnlijk even veel grond hebben, als dat de vergelijking spreekt van het maauwen der kat en niet van het bulken der koe, althans ik heb voor Engeland geen bijzonderen grond kunnen vinden.

Dat hier niet gedacht kan worden aan eene mislukte zending van vader Cats naar Engeland, op welke dit spreekwoord eene satire zoude zijn, gelijk Van Eijk schrijft, is door De Jager reeds opgemerkt, als deze uit eene verzameling van spreekwoorden, in 1484 waarschijnlijk gedrukt, het spreekwoord aanhaalt: *men voert een cat in Ynghelant se sal mauwen.* Nog in twee andere verzamelingen van vóór den tijd van Cats wordt dit spreekwoord opgenomen, als in die van Spieghel (1606) en in die van Gruterus (1610). En alsof dit nog niet genoeg ware, men vindt het door Cats zelven onder de spreekwoorden opgenomen. Symeon Anton [Antony Moens?] merkt op in zijn *Allerlei*, waar hij over dit spreekwoord handelt, dat het niet ontleend kan zijn van de vergeefsche gezantschapsreis van vader Cats, omdat deze zelf van dit spreekwoord gebruik maakt in zijne *Sinne- en Minne-beelden*, waarbij ik alleen te voegen heb, dat het mede is opgeteekend in zijne verzameling van spreekwoorden, bekend onder den titel van *Spiegel van den ouden en nieuwen tijt.* Verder komt dit spreekwoord voor in De Brunes *Bancket-werck van goede gedachten*, bij Tuinman, die het driemaal aanhaalt, bij Van der Hulst, die aan Cats denkt, en bij Loosjes.

IX. *Hij zal het hooi niet over den balk werpen.*

Dit spreekwoord wordt toegepast op den hoogst zuinige, of althans op hem, die niets onnoodig uitgeeft, maar *zijn dubbeltje nog eens omkeert*, alvorens het uit te geven. Maar waarom spreekt men hier van *hooi over den balk werpen?* De zin is aan Tuinman wat duister. Zijne gissing is deze: »Hooi wordt wel in schuren op de balken geworpen, als bij de boeren in Gelderland, en elders, opdat het daar bewaard zij tot noodig gebruik. 't Geen men over een' balk werpt, valt weêr naar beneden, en kan dus verloren gaan." De verklaring, die Van Eijk aan dit spreekwoord geeft, komt met deze gissing overeen. Het komt mij aannemelijker voor, dat dit spreekwoord ontleend is aan een gebruik, dat in Utrecht bij het voederen der koeijen bestaat. Ter wederzijde van de deel (den dorschvloer), die eene breede ruimte is, waar men zelfs met den bespannen wagen oprijdt, staat eene rij koeijen, met de koppen naar elkander gekeerd. De koeijen staan tusschen stijlen, waaraan zij gebonden zijn met ringen, welke langs die stijlen op en neêr kunnen schuiven, waardoor de koe genoodzaakt is, om den kop tusschen de stijlen te houden. Daarvóór is de voederbak, zijnde eene breede, schuin afloopende goot, die tevens voor drinkbak dient, en door eene pomp, aan het einde derzelve geplaatst, haar water ontvangt. Nadat de koe gedronken heeft, wordt de bak behoorlijk droog gemaakt, waarna men het hooi uit den berg haalt of van den zolder werpt. Zoo komt het op de deel, en vervolgens in den bak. Achter dien bak nu is een balk, waarover men het hooi *niet* werpt, opdat het niet verloren zal gaan, want de koe kan haren kop van tusschen de stijlen, die in dien balk bevestigd zijn, niet achterwaarts

brengen, om het daar gevallen hooi mede te eten: dit vertrapt zij dus; waardoor hooi, dat over den balk geworpen is, stellig verloren gaat. De weelderige ziet daarnaar niet, maar werpt het hooi over den balk.

Een ander spreekwoord zegt: *Wil hij hooi over den balk eten, zoo geeft hem vuistlook*, dat van hem gezegd wordt, die voor goede zaken, welke hij dacht te krijgen, slechte in de plaats ontvangt. Meestal wordt het toegepast op kinderen, die om dingen dwingen, welke zij niet mogen hebben.

X. *Het is van Koentjes varken.*

Sartorius zegt, dat dit spreekwoord is ontstaan van zekeren pastoor Koenraad. Als deze van onderscheiden leeken in den slagttijd worsten kreeg, werd hij verlegen voor zijn varken, dat hij wel geheel zou moeten weggeven, indien hij elk een tegengeschenk zoude aanbieden. Hij klaagt zijnen nood den koster. Deze geeft heeroom den raad, om 's nachts in alle stilte het varken te slagten, en dan uit te strooijen, dat het gestolen is. Dit vond goedkeuring. Maar de koster, den gierigen pater willende beet hebben, en tevens op eigen voordeel bedacht, steelt werkelijk het varken. Koentje, zijn varken niet vindende, klaagt het den koster, die hem zegt: gij houdt u goed, heer pastoor, men zal het stellig gelooven. Neen, bij mijne ziel, zegt Koentje, het is werkelijk van nacht gestolen, ik lieg niet. Ik weet het immers, zegt de koster, voor mij behoeft gij niet te zweren. Toen eindelijk Koentje nog meer verzekeringen gaf van de waarheid van zijn verhaal, hervatte de koster: Het is dan wel, heer pastoor, gij zult dus niet als leuge-

naar worden aangeklaagd, eene zaak, die gij uwen leeken zoo dikwijls als zondig hebt voorgehouden. Beter dat uw varken gestolen is, dan dat uwe ziel verloren gaat.

Dit spreekwoord wordt toegepast op hen, die ongerijmde of zotte dingen vertellen.

Een ander spreekwoord zegt, zekerlijk met de gedachte aan hetzelfde Koentje: *Zeg dat u het varken ontdreven is*, terwijl een derde spreekwoord almede op ons Koentje ziet, als het zegt: *Gij werpt het hier, gij legt het daar: Koentje mist zijn varken.*

Men mag het alzoo gerustelijk onder de spreekwoorden opnemen, en behoefde Van Eijk het niet af te wijzen, als het door De Jager onder de *spreekwoorden van het dierenrijk* was opgenoemd.

XI. *De kat uit de ton zien.*

XII. *De kat uit den boom kijken* (1).

Het spreekwoord: *de kat uit de ton zien* is uit het groote boek der zamenleving, in Noord-Holland vooral in gebruik, en zeer zeker beter *ad rem* dan *de kat uit den boom kijken* (niet *zien*). *De kat uit de ton zien* is met andere woorden gezegd: met geduld het einde eener zaak afwachten; zoo ook doet hij, die een stil aanschouwer is bij het katgooijen, en niet vertrekken wil, vòòr

(1) De verklaring dezer beide spreekwoorden is van den Heer G. van Sandwijk, van Purmerende. Het eerstgenoemde vond ik in geene verzameling van spreekwoorden, en heb ik eerst uit zijn *Prenten-Magazijn* leeren kennen. Ik vroeg hem naar den oorsprong en tevens naar het verband, dat er tusschen beide spreekwoorden bestaat. Met zijne toestemming vindt zijn antwoord hier eene plaats.

de kat er uit en dus de prijs behaald is. *De kat uit den boom kijken* is geheel iets anders. Men weet, dat wanneer de hond de kat, die in een' boom zit, sterk aankijkt, en de kat het oog op den hond gevestigd houdt, zij uit den boom komen *moet;* door eene soort van magnetische kracht, die men mede bij zekere slangen opmerkt. Zoo ook door het wederkeerig aanzien brengt de magnetiseur zijne patiënten in slaap. *De kat uit den boom kijken* kan dus, in de beteekenis der zaak, niet anders gebezigd worden, zoo ik mij verbeeld, dan wanneer men daardoor uitdrukken wil, dat men niet alleen geduld oefent met het afwachten van eene onderlinge twistzaak, maar ook door overreding en andere hulpmiddelen van dien aard de twistzaak wil winnen. *Hij wil de kat uit den boom kijken* is dus meer: hij wil met bedaardheid, geduld en overleg de zaak naar zijne wenschen doen eindigen. Dat men in het eene spreekwoord *zien* en in het andere *kijken* bezigt, verdient ook opmerking: *kijken* is meer opzettelijk het oog op iets rigten.

TOELICHTING

VAN

EENIGE MIN DUIDELIJKE

PLAATSEN

UIT

DEN ROMAN VAN *LIMBORCH*,

DOOR

A. de Jager.

Aan den ijver en de bekwaamheid van Mr. L. Ph. C. van den Bergh heeft de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde de uitgave te danken van het hoogst merkwaardig gedenkstuk onzer oude literatuur: *de Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, welke het 2e en 3e Deel van de Nieuwe Reeks harer Werken uitmaakt. In de Woordenlijst, aan het slot des laatsten Deels voorkomende, trof ik enkele uitdrukkingen aan, welker beteekenis door den geachten Bewerker alleen gissender- of vragenderwijze werd aangewezen. Ik meende geene nuttelooze moeite te doen, met hetgene mij, onder het niet duidelijke, meer of min helder voorkwam, toe te lichten, en deel tot dat einde de volgende aanteekeningen mede, in de hoop, dat zij hare bedoeling niet geheel zullen missen.

ANWEIT, B. VI. vs. 2092:

Doen hi vore die stad quam
Ende dat anweit *vernam*,
Vrageden si hem wat hi woude.

Dit woord is zonder twijfel voor *aweyt*, bij Kiliaan voorkomende niet alleen voor het fransche *guet* (*aguet*), waarmede het etymologisch één is, maar ook voor *kamp*, *legerplaats*, of ook de *troepen* zelve. Deze laatste beteekenis schijnt hier de ware, en wordt bevestigd door

deze plaats uit de Rijmkronijk van Vlaanderen, door Kausler uitgegeven, bl. 214:

Up eenen morgen voer huut, om winnen,
Die grave van Valkenberghe degenlike
Met groeten moede ghenendelike.
Want hi hadde taweet *doen spien,*
Dat si waren onversien:
Want die grave van den Foreeste
Ende Jan van Tsalons met groeter feeste
Midsgaders den grave van Monbliaert
Dese souden hebben bewaert
Metten heeren dat aweet.

GHEMANC, B. VII. vs. 1894:

Hen was ghene noet here,
Dat ghi u dus pinet sere,
Doch moetiis hebben groten danc
Dat wi dus minnen u ghemanc,
Ende noch onne ons God onse here
Dat wi u minnen moeten mere.

In het glossarium wordt opgemerkt, dat *gemanc* doorgaans beteekent *te zamen,* doch dat *u* hier evenwel meer het aanzien heeft van een bezitt. voorn. en het woord dan *omgang, gezelschap* zou moeten beduiden. Op gelijke wijze heeft ook Dr. de Vries 't woord opgevat in Der Leken Spieghel en in den Reinaart, welke plaatsen door mij werden medegedeeld in mijn vertoog *Over de beteekenis van het oude woord »gemanc"*, bl. 48 en 52 van het Eerste Stuk des Archiefs. 'k Merk hier alleen op, dat het persoonlijke *u*, in de bovenstaande regels, geen hinderpaal zijn kan voor het adverbiaal gebruik van *ghemanc*, naardien dit voorn. op gelijke wijze meer voorkomt, b. v. eenige regels hooger, vs. 1869:

Nu latet u *here lief wesen.*

en dikwerf elders. Dan, ik laat thans de zaak in het midden, en neem slechts deze gelegenheid waar, om de voorbeelden van *gemanc*, mij sedert het schrijven mijner genoemde bijdrage voorgekomen, aan de reeds geleverde toe te voegen. Dr. de Vries heeft zich niet ongenegen getoond, om later op het woord terug te komen: welligt kunnen eenige nadere voorbeelden er van hem daarbij van dienst zijn. Ik trof het nog aan in de Brabantsche Yeesten, I. 327:

Want thaer was wit ende swart ghemanc,
Sijn baert toter navelen lanc.

ald. bl. 519:

Die meyere van Tienen, voerwaer,
En was niet harde verre van daer
Met driehondert mannen doe;
Ware hi dan comen toe,
Hi hadse alle wel onteert.
Anders heeft hi hem ghekeert.
Hi en woude niet ane hare ghemanc;
Daer omme hadde hi cleinen danc.

In de eerste plaats verklaart Willems 't woord door *gemengd*, in de tweede door *handel*, *krijgshandel*. — Voorts de Roman van Lancelot, vs. 2789:

Weet wel, alse die van binnen mede
Hier af sullen weten die waerheden
Elc bi hem ende alle gemanc,
Sullen si u des weten meerren danc
Dan enen man die hem gave
.M. marc van sire have.

vs. 39651:

Daer hingen bellen ane gemanc
Die sere luetden ende maecten geclanc.

en vs. 39679:

Ende die bellen maecten geclanc.
Daer ward van gescutte gemanc,
Van pilen ende van groten enginen,
Daermen liede met mochte pinen.

In de vroeger (Archief, bl. 49 en 50) bijgebragte plaats uit Seghelijn komt de uitdrukking voor: *root guldijn met preciosen stenen* (zoo als men te lezen zal hebben) *gemanc;* hiermede is te vergelijken de Roman van Limborch, B. X. vs. 151:

Die ridder wert gebedt scone
In ene al te scone zale,
Si dochtem wesen altemale
Van dieren stenen ghemingt int gout.

Dit *ghemingt* komt insgelijks voor in Kauslers Denkmäler, II. 347:

Waendi dat om de cleedre gheminct,
Dat daer omme van Gode verlinct
Smeinschen ziele? Neen soe niet.

Wat, eindelijk, is *manc*, bij Velthem, fol. 413? Men leest daar (misschien gebrekkig):

Dese Boc werd groet; na minen wane,
Bedie Alexander werd boven mate
Machtech, ende groet boven state,
Ende di manc *Asien ende Affryc met.*

GHEPERTICH, B. III. vs. 385:

Maer die ridder was gehertich
Gherust sine lede ende ghepertich.

Bilderdijk heeft dit woord, van 't welk mij geen tweede voorbeeld bekend is, verklaard in zijne Verkl. Geslachtlijst (op *paard*). Volgens hem is het *vaardig* of *gezwind,*

en verwant aan 't woord *paard*, hd. *pferd*. Ook zonder die verwantschap zoo stellig aan te nemen, schijnt mij de uitlegging gegrond genoeg. Het oude duitsch had *fartig*, expeditus, paratus, waarvan 't hoogd. *fertig*, en waarvan, door eene gewone letterwisseling, *pertig*, *gepertig*, zeer wel zijn kan.

Ik voeg hierbij, dat *gehertich*, moedig, meer voorkomt, bij voorb. Maerlant, Spieg. Hist. III. 15:

Hughe Capet wart Coninc daer,
Ende regneerde .ix. jaer.
Robbrecht sijn sone .xxxiii,
Een vroet, geraect man ende gehertich.

Blommaert, Oudvl. Ged. II. 89:

Si sloughenre hem af .xxxvi.
Ridderen stout ende ghehertich.

(G)ONGHEREET, B. VII. vs. 1829:

Om vrede sendedi mi daer
Ende dien hebbic, dats waer,
Dat mi onghereet *hadde ghewesen,*
Ne ware enz.

Dat *onghereet*, en niet met één der HSS. *gonghereet*, het woord is, blijkt onder anderen uit den Roman van Karel de Groote, bl. 238:

Maer ic vruchte, God weet,
Dat ons sal wesen ongereet
Die peis, so sere hebdi
Daer misdaen, dat dunct mi.

In beide plaatsen wordt *de vrede* gezegd *ongereet te wesen*, d. i. *onverkrijgbaar zijn*. Zoo Nieuwe Werk. der Leidsche Maatsch. I. St. I. bl. 232:

Was *hem die zege* ongereit.

d. i. verwierven zij de overwinning niet.

GUETWERDER, B. III. vs. 255:

Doen die ridders ten crite waren
Quamen die van der stad gevaren
Ende hadden ghecosen enen man
Daer si alle hoveden an,
Ende .c. guetwerderen *ghemaect,*
Of daer van den rechte iet laect,
Dat siit keren te rechte.

Buiten twijfel behoort hier *grietwerderen* gelezen te worden. Doch wat zijn deze? Een ander HS. heeft *krijtzwerder*, d. i. letterlijk *krijt-bewaarder*, of opzigter bij de kampplaats, die moest toezien »of er iets aan het regt ontbrak," en derhalve zorgen, dat alles op wettige wijze toeging. Zoowel in het oud duitsch als in het vriesch komt *griet-werderen* letterlijk voor. Dus bij Schmeller (II. 121): *griezuuarto*, *griesswart*, en bij Wiarda (Altfr. Wörterb. p. 163): *gretwerd*, pl. *gretwerderen;* hetzij van *gries*, gruis of zand, volgens den eerste; hetzij van *gret*, *grit*, *krit*, *krijt*, volgens den tweede.

ONTSPOEN, B. VI. vs. 1850:

Al was dat sake dat icse ontspoen
Die arm was ende onbequame
Entie niet en hadde dan ridders name,
Ic was onwerdich ende quaet.

Ontspoen is het imperf. van *ontspanen*, *ontspenen*, ontwennen, afnemen, ontvoeren (zoo als het kind aan de moederborst); hier *wegvoeren*, schaken; Nieuwe Werken der Leidsche Maatsch. IV. 52:

Onscamelheit die doet verwanen
Vor warheit, laet hare ontspanen
Ende comt an dongetrouwichede.

d. i. laat zich *vervoeren*, *verlokken*, *verleiden*, en dus het woord in zedelijken zin genomen, als ware het *van den weg afvoeren;* op gelijke wijze D. I. St. II. bl. 262:

Doe die stemme dit verskin sprac,
Horet die gene ende seit altenen
Alsene die viant wilde ontspenen;
Ende altoes als hi dit seide
Sone was daer geen langer beide,
Die duuel envlo van hem daer.

Denzelfden zin heeft *verspanen*, D. III. St. II. bl. 116:

Dat men die minne hetet blint,
Coemt dat menich is zo kint,
Dat hi hem laet verspanen.

Van Hillegaersberch, Van den Sacramente van Amst. bl. 8:

Ic hebber dwaesheyt an gheploen,
Oeck wye dat mi daer toe verspoen.

d. i. wie mij daartoe *vervoerde* of *verleidde*. Doch *een kind verspanen* is het *wegvoeren*, in den eigenlijken zin, M. Stoke, B. VI. vs. 160:

Dat een knecht van Vianen
Ghinc heren Hubrechts kint verspanen.

en in de plaats, door Huydecoper aldaar uit Walewein bijgebragt, is *verspaand zijn*, aan iets *ontvoerd* of *ontroofd* zijn:

Si haddens langhe gheweest verspaent.

Meer overdragtig wederom is het imperf. *spoen*, Nieuwe Werken der Leidsche Maatsch., D. V. St. II. bl. 133:

Ende wat di hier toe spoen.

d. i. wat u hiertoe *verleidde;* zoo mede in de plaats bl. 149 aldaar bijgebragt:

Waert dat u die Duvel niet en spoene.

Dit *spoen* had derhalve niet moeten gelijk gesteld worden met *spien*, van *spannen*, dat elders voorkomt. Zie voorts over deze woorden Schmeller, III. 567, en Graff, VI. 339.

SMUKEN, B. III. vs. 124:

Smargens alsi den dach siet,
Sende si tharen oem twee ridders vroet,
Die hem baden dore oemoet,
Dat hi der maget liete al gader
Tgoet, dat hare van haren vader
Bleef, liette hare gebruken.
»*Ghi moghet wel om niet* smuken,"
Sprac hoer oem, here Frombont, enz.

Volgens Schmeller, III. 464, is *schmucken* wat anders in 't hoogd. *schmeigen* heet, d. i. *buigen;* en ook Wiarda verklaart *smugen* door *kriechen*, kruipen. Van daar kan *smuken* in de aang. pl. *buigen*, *eene nederige houding aannemen*, beteekenen; de ridders baden toch »dore oemoet." Evenzoo kan SMUKICH, B. III. vs. 1084 beteekenen *kruipend*, *laag*:

Die ridder antwerde saen:
Ghi wilt mi al te nauwe bevaen:
Ja ic ben ghesont ende miins gebrukich,
Inne ben niet soe smukich,
Of ben ic daer ict can verlingen,
Sone latict niet verdinghen.

en het werkw. *smucken*, in de onverklaard gebleven plaats uit *der Minnen Loep*, B. I. vs. 1114:

Wenende stoet si, sere bedruct.
Hoe minnentlike hoer herte smuct
Na horen lieven leyden gast!

laat zich door *buigen*, *overhellen*, *haken*, voegzaam vertolken.

VERBLOEDEN, B. IV. vs. 1362:

Want haer man wilt tkint doeden,
Soe sal hi, want niemen canne verbloeden
In campe —

en B. VIII. vs. 658:

Want waendi mi verbloeden
Met uwer talen? neghi niet.

Iemand verbloeden is *bloede* (*blode*) of *bang maken*, *vrees aanjagen.* Dit blijkt ook uit de spelling *verbloden*, die men elders aantreft; b. v. Horae Belgicae, V. 51:

si maecten so meneghen doden
dat men there sach verbloden.

Maerl. Spieg. Hist. IV. 22:

Want sine en dorstre niet onbeiden
Omme die scade die hem gedaen
Te Haerleblanke hadde Mariaen
Entie Vranken addense verbloot.

Aldaar kwalijk gebragt tot *verblooten*, denudare, of tot *verblouwen*, slaan. Met de vocaalverlenging *oe* is 't wederom bij Ferguut, vs. 2724:

Doe ghinc hi houwen ende slaen
met beiden handen in den tas,
so dat ghinder nieman en was,
hine ontsach Ferguuts slaghe.
Si worden verbloet *ende traghe.*

waarop prof. Visscher aanteekent: »Verbloet, *bebloet.*" Zoo vindt men ook het adjectief *blood*, *blode*, met de spelling *bloet*, Bilderdijk, Verscheid. IV. 128:

Ic blive, mi vele, liever doot
Dan ic ghescouden ware bloet
Ende ic mijn gheslachte onteerde.

d. i. dan dat ik voor *blode* gescholden wierde. Die Dietsche Catoen, vs. 415:

Bloetheit *te vliene ende wesen coene,*
Sit den goeden man wel te doene;
Want eer die blode *hevet noot*
Seit hi, hi wil wesen doot.

VERLOEPEN, B. XI. vs. 699:

Saturnus es fel ende quaet gemoet,
Ende Jupiter hovesch ende goet,
Mars verloepen *ende wreet.*

Wij kennen het adj. *loopsch* voor *togtig;* bij Kiliaan: »loopsch, loopig, *catuliens;* loopig zijn, *catulire, lascivire,* etc." En in dezen zin heeft het Brem. Nieders. Wörterbuch (III. 86) »*Verlopen*, adj. geil, von verliebter Natur." Mij dunkt deze beteekenis van *verloopen* is op Mars, wegens zijne bekende minnarijen met Venus, niet kwalijk passende.

VLEDE, B. VI. vs. 1478:

Ende van Arragoen die coninc rike
Dede siin vlede *hoechelike.*

en B. VIII. vs. 999:

Dese nemen haren vader ouden
Ende hanghense met groter vrouden,
Ende singen hem sine vlede
Met groter joyen ende met spele.

Het verband, waarin deze plaatsen voorkomen, zoowel als de variant van het eerste vers, die *begenckness* heeft, duidt aan, dat *vlede* »uitvaart" zal beteekenen, hoewel 't woord mij elders niet voorkwam; doch zeker is het niet hetzelfde met *vlade,* in de Dietsche Doctrinale, bl. 255:

— die ghene, die quade saken
Met loghenen connen maken,
Ende met haren quaden vladen
Haren evenkersten verraden,
Ende waerheit connen verblinden
Met scalcheden die si vinden, enz.

welk woord door Dr. Jonckbloet te regt door *gevlei* wordt verklaard, van *vladen*, bij Kiliaan *vleyen*, blandiri, adulari.

WEVEN, B. VIII. vs. 1662:

Hets om niet daer miin herte op weeft.

Op iets weven is hetzelfde als *na iets weven*, d. i. streven, verlangen, haken, 't welk voorkomt in de Dietsche Doctrinale, bl. 157:

Tgoet en maect den mensche rike niet,
Maer arm, diet te rechte besiet;
Want soe hi meer goets heeft,
Soe hire daghelijcs meer na weeft.

De eigenlijke beteekenis des woords is *werken*, *zich bewegen;* van daar (ter bereiking van zeker doel) *zich inspannen*, enz.

Voor *uitwerken*, *voortbrengen*, versta ik 't woord, Blommaert, Oudvl. Ged. II. 68:

Want hoverdye minghelt met venyne
Een gierich ewe ter weerelt weeft,
Daer die meeste hope van den lieden ancleeft.

(*Ewe* is *wet.*) — *Beweven* is *verwerven*, *verkrijgen*, Van Wijn, Huisz. Leeven, II. 316:

Wat dadi in Tunes, in Arragoene?
Jeghen wien waerdi daer coene?
Wat eren heb di daer beweven?

Die dietsche Catoen, vs. 139:

Van dien dattu heves beweven
Saelstu vroedelike leven.

Belg. Museum, II. 74:

Die de helle hevet beweven,
Ewelijk moet hi daer in cleven.

Doch in Die dietsche Doctrinale, bl. 5:

Daer in ligghen grote vertute
Van doeghden ende van zeden,
Ende van menegher wijsheden,
Met autoriteyten al beweven.

verklaart prof. Jonckbloet 't woord te regt door *doorweven, doormengd.* De plaats in Die dietsche Catoen, bl. 27:

Sone, lere so in dinen sin
Datter wijsdom wone in;
Want dire sonder leet sijn leven
Hets qualike met hem beweven.

zoude ik, wat de twee laatste regels betreft, dus verstaan: »Want die zonder haar zijn leven doorbragt, het is kwalijk met hem *gesteld, vergaan, afgeloopen.*" De Woordenlijst der Leidsche Maatschappij vermeldt *beweven* voor *bedekken*, welke beteekenis intusschen door voorbeelden zou moeten gestaafd worden.

ZONDVLOED.

Zondvloed beteekent niet *vloed* om de *zonde*. Ik meen dit elders overtuigend te hebben aangetoond (1). Hoe waar het ook zij, dat de watervloed ten tijde van Noach wegens de zonden der eerste menschen plaats had, het woord *zondvloed* drukt dit niet uit, maar is verbasterd van *sundvloed*, zoo als goede drukken van den Statenbijbel de vijf keeren, dat het woord voorkomt, te regt spellen, zie Matth. XXIV. 38 en 39, Luc. XVII. 27, 2 Petr. II. 5 en III. 6. Onze Overzetters hebben *sundvloet* overgenomen uit vroegere hoogduitsche vertalingen des Bijbels. Waar deze buiten de genoemde plaatsen *Sündfluth* hebben, bezigden zij *vloet der wateren*, of *watervloed*, als Gen. VII. 6, Ps. XXIX. 10, en Boeck der Wijsh. X. 4.

Met het woord is zijn verkeerd begrip tot ons overgegaan. Evenzeer toch als bij ons, is het in Duitschland, zelfs door taalkenners van den eersten rang, uitgelegd als *vloed om de zonde*, bij voorb. door Adelung en Becker (2). Het duitsche woord *Sündfluth* was intusschen

(1) Zie mijne Handleiding tot de Staten-Overzetting des Bijbels, bl. 107 en volgg.

(2) Van dezen lateren beroemden taalvorscher is de dwaling wel 't meest te verwonderen; zie zijne *Deutsche Wortbildung*, s. 429. In zijn werk: *Das Wort in seiner organischen Verwandlung*, s. 83, gaf hij later eene betere verklaring.

ook eene verbastering. De echte druk van Luthers vertaling heeft *Sindflut* (1), en deze vorm leidt tot eene andere, en naar ik meen betere, verklaring, dan die van *sund*, water of zee, welke ik vroeger mededeelde.

Reeds in 1824 merkte J. Grimm, in eene recensie in de *Gott. gel. Anz.* St. 73, op, dat *Sundflut* verbasterd is van *sinvluot* of *sintvluot*, welks eerste helft eene versterking van de tweede is, en de latere nasporingen in de oude taal hebben deze opmerking bevestigd. Notkers overzetting der Psalmen heeft Ps. XXXIX. 4: *sinfluote* en Ps. CI. 25: *sintfluote*. Zoo leest men in een gedicht uit de twaalfde eeuw, Hoffmanns Fundgruben, I. 150:

Do het uns got de guote
gerefset in der sinflute,
Daz er des riwe hete,
daz er den menschen ie gebildete.

en in een ander stuk van denzelfden tijd, Graff, Diutiska, III. 60:

do wart ime ze mute
daz er mit der sinvlute
die werlt wolte fliesen.

In het latere of dusgenoemde middelhoogduitsch vindt men steeds denzelfden vorm, zie de plaatsen bij Ziemann. Het hier voorkomende *sin*, tot *sint* overgegaan, is een zeer oud woord, naar het schijnt van onzekere herkomst (2), doch bestendig eene versterking aanduidende van 't geen waarmeê het is verbonden. Zoo was *sine-hol* sterk uitgehold, *sine-wac* en *sint-gewaege* groote golf of vloed, *sine-wel* zeer rond, *sine-werbel* zeer gewerveld

(1) Zie Pischon, Erklärung der hauptsächlichsten veralteten deutschen Wörter in Dr. Luthers Bibelübersetzung, s. 14.

(2) Zie Graffs Sprachschatz, VI. 25, en Grimms Grammatik, II. 554.

of gedraaid, *singrün* zeer groen, enz. (1). Van daar dan *sin-flute*, *sint-fluote*, d. i. sterke vloed, vloed bij uitnemendheid, daarna tot *Sündfluth* en bij ons tot *zundvloed* en *zondvloed* verbasterd, welke laatste vorm, door zijne toevallige overeenkomst met het woord *zonde*, bij den minkundige ligt het denkbeeld moest doen ontstaan, dat de overstrooming den naam droeg van de ongeregtigheden, die haar te weeg bragten. Ik zeg bij den minkundige: want vooreerst hadden zoowel Luther als onze Overzetters het woord van *Sünde* en *zonde* door de spelling van *Sintfluth* en *Sundvloed* genoegzaam onderscheiden, en ten andere kon het aan ieder, die bij magte was, den grondtekst der Heilige Schriften te raadplegen, blijken, dat deze alleen *vloed*, *watervloed*, bedoelde (2). Onze Staring schrijft (Ged. II. 11) *zundvloed*, en dit na te volgen, ware het beste middel, om misvatting voor te komen. Bij Vondel lees ik *zendvloed*, Helden Godes, bl. 5:

— dat hy met heyl'ghe e'en
Zwoer met geen Zendvloed *meer het aerdrijck te vertre'en.*

Waarschijnlijk heeft de dichter gedacht aan een *gezonden vloed*, eene meening, die ook aanleiding gaf tot Severijns puntdicht, in zijne Mengelingen, I. 12:

Toen 't mensselyk geslagt van Godt begon te wijken,
Week hy van haer ook af:
En om sijn gramschap by haer misdaet te doen blijken
Sond *Hy een* vloet *van straf.*

---

(1) Zie, benevens Graff en Grimm, a. a. O., Ziemann en Schmeller, in hunne Woordenboeken.

(2) Zoo als dit mede werd opgemerkt door P. Brouwer, Pz., in zijne Proeve over het Bijbelsche Verhaal aangaande de Scheppiug, enz. (Leeuw. 1820.) bl. 29.

Meer gewoon is anders de woordspeling met *zonde*, b. v. Nieuwe Hoornse Speelwerck, bl. 18:

Maer dit onwaerdeerlijck goedt
Was wel haest versoncken in de vloet
Van de sond',
Die dit heyl voort verslond.

Macquet, dichtl. Uitspanningen, III. 168:

Het schip van Noach dreef op deze holle golven,
Daer alles in den vloed, den zondenvloed *verdronk.*

Dan, woordspeling is geen afleiding, anders zou men kunnen beweren, dat *zonde* van het werkw. *zenden* afstamt, naar de fraaije regels van Six van Chandelier, uit een dichtstuk, getiteld: *het Muisenjaar*, Poësy, bl. 503:

Wat oorsaak, Heemel, heeft dit euvel ons gesonden?
Zoo roept men met gesucht.
Maar hoort, de gramme lucht,
Als van een hol gewelf, baauwt sonden, sonden, sonden.

In een der aangehaalde dichtregels leest men *in de vloet*, en deze vrouwelijke buiging komt bij de ouden meermalen voor. Zoo ook de Statenoverzetters, 2 Petr. III. 6: *het water* der sundtvloet. Kluit had dus, ter verdediging van het mannelijk geslacht, in Hoogstratens Geslachtlijst, niet zoo onvoorwaardelijk moeten zeggen: »doch ik houde het met de Bijbeltolken."

A. D. J.

ZEETERMEN.

Wiselius wees in het Taalkundig Magazijn, I. 193, eenige misslagen van Bilderdijk in het gebruik van zeetermen aan, en verrigtte daarmede een goed werk; want de dwaling eens taalkenners is te gevaarlijker, naarmate zijn gezag grooter is. Wij hebben deze aanwijzingen aan het oordeel van een' zeeman onderworpen, die ze goedkeurde met de volgende uitzonderingen.

W. keurt bl. 197 de spreekwijze af: *de bogt onder den arm hebben*, en stelt daarvoor in de plaats: *de bogt achter den arm hebben*. Beide taalkenners hebben ongelijk. Men zegt aan boord: *de bogt vóór* of *achter de hand hebben*. Bij het vieren der touwen, heet het gedeelte, dat reeds door de hand is geloopen, *vóór de hand;* het overige, dat nog *opgeschoten* (in een kring) op het dek ligt, *achter de hand.*

Even ongegrond is de aanmerking van W. bl. 204, waar hij dus schrijft: »B. zegt D. III. 57 zijner Geschiedenis des Vaderlands: *Jonkheer Wijt heesch het zeil, juist wanneer de Ammiraal met nog een der galeijen er langs roeide, en zijne kabels scheurde.* Wat zal dit beteekenen? kabels kunnen *breken*, niet *scheuren.* Maar hoe kon de kabel breken, toen er *langs* werd geroeid? Hij *heesch* daarbij *het zeil*, d. i. was gereed, om onder zeil te gaan, weshalve hij zijn anker moet geligt gehad hebben. Van een ankerkabel is dit dierhalve niet te ver-

staan; want, boven en behalve het aangevoerde, staat ook nog de kabel *vooruit*, en B. schrijft, dat er geroeid werd *langs*, d. i. langs de zijde, niet *vóór over*."

Zeker kon de kabel niet gescheurd worden, maar wel breken, toen de Ammiraal er *langs* roeide. De kabel staat (*wijst*) niet altijd *vóóruit*, maar door de werking van wind en stroom, ook achteruit, of dwars (*onder door*). Ook het landvast staat dikwijls zijd uit. Verder is de bewering onjuist, dat men het anker moest geligt hebben, alvorens de zeilen bij te zetten; want dit gebeurt dikwijls, vooral de mars- en bramzeilen worden ontrold vóór het ligten der ankers.

Verder zegt W. bl. 206: »*De linie breken* beteekent, tusschen de in linie achter elkander liggende schepen doorzeilen, om één of meer daarvan van het hoofdcorps af te scheiden. Doch dit is eene manoeuvre, waartoe kracht van zeilen en wind vereischt wordt. Onmogelijk derhalve kon de Ammiraal dezelve met eene roeigalei ten uitvoer brengen." Ook deze aanmerking houdt geen steek. Immers B. verhaalt niet, dat het hard woei, en bij weinig wind kon men veel harder roeijen dan zeilen.

Eindelijk maakte de zeeman ook eene aanmerking op de verklaring van *pardoen*, door onzen geleerden taalkenner Halbertsma gegeven in den *Overijss. Almanak voor oudheid en letteren*, van 1845, bl. 241, dat *pardoen* een touw zoude zijn aan *de stag vastzittende*. De pardoens zijn touwen, die de stengen helpen steunen, en loopen van den hommer der steng tot aan de rusten. Er zijn ook nog *slingerpardoens*, die meer tot zijdelingschen steun dienen, en bij het zeilen te loevert worden stijf gezet en aan lij losgegooid.

P.

BLADWIJZER.

a, 125.
aalmeer, 241.
aalstal, 241.
aanbeuten, 241.
aandacht, 147.
aandragen, 241.
aanhandelen, 242.
aanheelen, 147.
aanheer, 174.
aankleeven, 147.
aankoomst, 147.
aanmennen, 147.
aanroepen, 242.
aanschokken, 148.
aanschouw (ter), 148.
aanspraak (in) nemen, 174.
aanspreken, 242.
aanstaarten, 242.
aanstemmen, 242.
aanstootelijk, 148.
aanvoeden, 242.
aanzetten, 242.
aanzweeren, 242.
aardappelenrangen, 242.
aardappelmalen, 242.
aartshartogh, 148.
aarzelen, 148.
aarzelings, 148.
Abel, 5.
Abrahams schoot, 14.
achteren (in het), 242.
achterheeden (t'), 148.
achternaam, 242.
achterraadt, 148.
achterweezen, 148.
Adam (oude), 5.
adder, 11.
afdoen, 242.
afgaan, 242.
afgraven, 243.
aflaat, 243.
afloonen, 243.
aflijvigheit, 148.
afmaken, 243.
afmatten, 149.
afnachten, 243.
afpiegelen, 243.
afplaggen, 243.
afspeuren, 174.
aftouwen, 149.
aftrekken, 243.
afvaren, 243,
afweyden, 149.
afwerpen, 149.
afzetten, 244.
afzonderlijk, 174.
akelijk, 149.
alderman, 149.
alf, 243.
allegaâr, 149.
allerdanklykst, 149.
allevongen me zamen, 150.
all's, 150.
als, 150.
althoos, 150.
amman, 150.
among, 50.
an, 150.

-ang, 94.
ankst, 150.
anweit, 395.
apostel, 9.
arabees, 150.
arke Noachs, 13.
armijnen, 150.
arming, 107.
armoede, 150.
as kacx, 151.
Assen, 244.
aterling, 109, 151.
au, 141.
aweet, 396.

ba, 151.
baamis, 152.
Babel, 13.
bag, 163.
bakkes, 152.
balken, 244.
ballingschap, 152.
balsaggan, 97.
bamberig, 244.
bander, 244.
bandser, 244.
barde, 246.
bark, 246.
barm, 305.
baroeny, 152.
bassen, 246.
bazen, 246.
beddebuur, 246.
bede, 246.
bedorvelingen, 152.
beëemen, 247.
beek, 152.
beenkleederen, 174.
bees, 152.
beesten, 246.
beet, 152.
beeterkoop, 152.
begapen, 152.
begaven, 247.
begekken, 153.
begeving, 247.
begraaijen, 277.
begroeid, 247.
bejeughd, 153.
belacht, 153.
belanc, 47.
beleeren, 174.
beleykunde, 153.
belijftuchtigen, 247.
belijing, 247.
benaauwen (zich), 153.
Benjamin, 7.
benne, 245.
berghknaapen, 153.
berichtschrift, 153.
berijken, 153.
berouw draaghen, 153.
beschertsen, 153.
beschikken (de kruiken), 153.
beslet, 154.
beslommeren (zich), 154.
beslooten, 154.
besluiten, 154.
bespieren, 247.
besteden, 247.
bestendig, 247.
bestieren, 247.
beteutertheid, 154.
betuun, 247.
beuk, 247.
beun, 247.
beuten, 248.
bevoorwaren, 155.
bevreden, 248.
bewaarende handt, 155.
beweven, 405.
bewust, 155.
bezetenen, 12.
bezetten, 248.
beziektheid, 155.
bezof, 155.
bidden, 155.
biezenjager, 249.
bij aan, 249.
bij zijn, 248.

bijbrengen, 249.
bijlangs, 249.
bijmees, 249.
bink, — spelen, — steken, 198.
binken, 198.
binkje draaijen, 198.
birsen, 249.
birzig, 249.
bissen, 249.
bizelen, 250.
blaakzuchtig, 155.
blaes, 155.
blankslagter, 250.
bleut, 250.
bleuten, 250.
blindingen, 156.
blink, 156.
bloem, 305.
blok, 251.
blommerhelten, 156.
bloet, 403.
bloot, 250.
boe, 251.
boekedekoeken, 156.
boemelen, 201.
boer, 251.
boerbol, 251.
boerdrift, 251.
boerlasten, 251.
boesen, 252.
boeskool, 252.
boet, 156.
bogt (de) onder den arm hebben, 411.
bok, 11.
bol, 252.
bolsch, 252.
bolvanger, 253.
bom, 156.
bomberen, 253.
bommel, 201.
bommelen, 201.
bondig, 253.
bonge, 156.
bongel, 253.
bonkaarde, 253.
bonnen, 157.
boom (te), 157.
borst, 157.
bos, 254.
boschjes (om de) loopen, 190.
bot, 254.
bouwen, 157.
bouwkop, 254.
brabbelen, 157.
bragen, 254.
bragepan, 254.
breiden (in der hand), 157.
brengen (ter hoede), 157.
breuken, 254.
brijstrampel, 254.
brik, 254.
bril, 165.
brink, 254, 372.
broeders, 17.
broek, 158.
broodetende profeet, 9.
broosch, 158.
bromberen, 253.
Brug, 158.
bruikweeren, 158.
buissonnier, 191.
burze, 158.
buur, 256.
buuten, 256.
byget, 158.
bygort, 158.
bylo, 158.
bytensnoodt, 159.
byzydig, 159.

Christ, 159.
christlykheit, 159.
chyns, 159.
commandery, 159.

daadwerkelijk, 286.
daadzaak, 285.
daal, 159.
daghtijden, 159.
dagwerk, 256.

dakken, 159.
dalgrond, 257.
dallen, 159.
dam, 257.
David en Goliath, — en Jonathan, 6.
deel, 159, 257.
deelen (iemands gevoelen), 283, 292.
Delfshaven, 203.
Delila, 6.
dertiende man aan tafel, 8.
deugdigh, 159.
dezelve, 284, 293.
diedsch, 160.
dienen, 160.
diep, 257.
dierbaar, 160.
diessen, 258.
dijk, 257.
dik, 160, 258.
dit, 160.
dobbe, 258.
dobbelier, 258.
dobijs, 258.
dochte, 190.
doe, 160.
doeltreffend, 287.
doem, 303.
-doem, 303.
doen, 258.
doën, 372.
dokken, 258.
dollen, 259.
-dom, 303.
dompen, 160.
doodtseyghen, 160.
doorhelder, 160.
doorvoeren, 284.
dopheide, 259.
Dornik, 160.
draaijen, 199.
draak, 12.
draghlyk, 160.
dreeg, 259.
Drenthe, 161.
dreumelen, 161.
driegen, 161.
driftgoed, 259.
dringer, 161.
drinkbroeders, 18.
droeflyk, 161.
drouwen, 259.
druilen, 161.
druipers, 193.
druxel, 161.
duf, 161.
duif, 11.
duimstek, 259.
duits wezen, 161.
duivel, 12.
dunëgge, 260.
dunne regen, 260.
dusgedaan, 161.
dusken, 161.
dusschen, 161.
dutten, 162.
duyding, 162.

e, 128.
eedstaven, 260.
eek, 260
-een, 79.
een niet, 162.
eensch worden, 162.
eenschree, 260.
eenstallig, 260.
eenzeedigen, 162.
eerst (het) opstaan, 8.
eertvelders, 162.
egge, 260.
ei, 133.
eigendom, 319.
eigendommelijk, 173.
einde, 260.
ekkel, 261.
eleman, 162.
elementen, 162.
elfste, 162.
elkander, 162.
elkmaals, 163.
engelen, 12.

engelsch, 13, 163.
enkelijk, 163.
enter, 261.
épouffer, 198.
er wordt, 179.
erfgerucht, 261.
erfraadt, 163.
es, 163.
esch, 261.
essen, 262.
etgarde, 262.
eu, 138.
Eva (moeder), 5.
Ezau's tranen, 6.

failen, 163.
faire l'école buissonnière, 163.
farizeërs, 10.
feeling, 262.
fieteren, 200.
fijn man, 164.
finen, 61.
flonkerbag, 163.
franchoys, 164.
Frankfoort, 163.
futzelen, 164.

gading, 115.
gagel, 263.
galm, 305.
Gallio, 8.
galm, 305.
gamel, 263.
gans, 207.
garde, 263.
Garonstroom, 207.
garve, 263.
garzijnen, 207.
gauwluysterend, 207.
gedaagdesse, 83.
gedyghen, 208.
geestryk, 208.
geeuwhonger, 142.
ghefinen, 61.
geharmen, 64
ghehermen, 63.
gehertich, 399.
geheymzwyghend, 208.
gek, 264.
gelaat, 208.
geland, 264.
geld, 264.
geleider lage, 174.
geloofsschil, 208.
geloofsweeghe, 208.
gemanc, 44, 334, 396.
ghemingt, 398.
genoegh, 208.
ghepertich, 398.
gerde, 208.
gereedschap, 208.
ghereyen, 275.
gherinen, 65.
gerstenbrooden (hij heeft van de) gegeten, 10.
gerucht, 140.
geschapen, 264.
geschipbekt, 208.
gespin, 264.
getimmer, 209.
getrantel, 209.
getuigh, 209.
geunzen, 264.
geuren, 264.
gevallen, 209.
gewranc, 52.
gezwet, 264.
glop, 264.
gniep, 264.
godtvergeetel, 209.
goeden, 209.
goedes moedts, 209.
goedtkennen, 209.
gommes, 265.
gooren, 265.
gordel, 265.
gost, 209.
goteling, 114, 209.
Goude (der), 210.
graaijen, 275, 278.

graazen, 210.
graf, 210.
grafteloos, 210.
gramschappen, 210.
granjen, 210.
grasduinen, 211.
grauw, 212.
graze, 265.
grensgeburen, 212.
greyden, 273.
greye, 275.
greyen, 273.
grietwerder, 400.
grimmelen, 212.
groenland, 265.
grondschatting, 265.
grootknecht-meid, 265.
guetwerder, 400.
Guizianen, 212.
gunstlokking, 212.
gunstveirdigh, 212.
gust, 266.

haag, 189.
haag (achter de) loopen, 190.
haagje schuilen, 190.
haagklerk, 190.
haarspit, 266.
haenzen, 266.
hage planten, 190.
haghedochte, 190.
hak, 266.
halen, 267.
half (het), 267.
halfdagje (een) maken, 197.
halligje, 267.
hals, 267.
halshijze, 268.
halster (den) strijken, 197.
hamelrumpen, 175.
handetjens, 212.
handholden, 268.
handje, 268.
handtgebaar, 212.
hantammig, 268.
haren, 268
Harlingen, 99.
harst, 268.
hartslag, 268.
hartzen, 212.
heede, 268.
heedens daaghs, 212.
heekel, 212.
heem, 268.
heemel, 213.
heen en weertje, 268.
heen ten tijde, 268.
heenschikken, 213.
heer, 269.
heerd, 269.
heggetje doen, 191.
heide, 269.
heiligdom, 319.
hel, 15.
helder, 269.
hellig, 269.
helm, 305.
helsch, 16.
helter, 269.
hemel, 14.
hemeling, 104.
hemelsch, 14.
hemertje, 269.
herboortenisse, 213.
herhechten, 213.
herwooghen, 213.
heugh (tegens) en meugh, 213.
heukelachtig, 269.
heuker, 269.
heun, 270.
heunspraak, 270.
hiel, 213.
hijze, 270.
hilde, 270.
hildt, 214.
hocht, 270.
hofkunde, 214.
hok, 271.
hokkelen, 271.
hond, 11.

hongerhokken, 271.
Honghren, 214.
hoogstdezelve, 285.
hooghte, 214.
hooi (hij zal het) niet over den balk werpen, 389.
hooiblok, 271.
hoopen, 214.
hoornboer, 271.
houw, 272.
hoven, 272.
hucht, 270.
huisgezeten, 270.
hulden, 214.
hulpzelen, 272.
hunebed, 272, 372.
hupholt, 325.
huphoud, 326.
huusholdplanken, 326.

i, 130.
ie, 130.
ielegat, 236.
ieme, 326.
iemehuve, 327.
iet wat, 215.
ij, 136.
ijselijk, 138.
immiddels, 215.
indoen, 327.
-ing, 91.
ingang houden, 215.
inhebber, 327.
inkomstig, 175, 327.
inleggen, 327.
inlijken, 327.
inschree, 327.
intogt, 327.
inwendig, 327.
Iselsteijn, 215.

Jaan, 214.
jammer, 127.
Jan Alleman, 296.
jeukerig, 215.
Jobs boden, — geduld, 6.
Johannes, 7.
Jonas, 7.
Joseph, 6.
joviaal, 215.
Judas, 7.

kaak (aan de) zetten, 117.
Kaamerik, 215.
kabouterman, 215.
Kaïn, 5.
Kalis, 215.
kammeling, 120.
kamp, 328.
Kanaän, 14.
kant, 328.
kantedraagster, 328.
kantig, 328.
kantseler, 215.
kas, 328.
Kasteel in Kambresis, 215.
kat (de) uit de ton zien, 391.
kat (de) uit den boom kijken, 391.
kat (zend de) naar Engeland, en ze zegt miau als ze t' huis komt, 387.
kay, 215.
keelen, 216.
keenhout, 328.
keer, 216.
kelder, 328.
kennen, 175, 328.
kerkbeun, 329.
kerkespraak, 329.
kerktuin, 329.
ketten, 216.
keuken, 329.
keurhooft, 216.
keuter, 329.
kezeling, 329.
kibbeling, 120.
kiebig, 329.
kiem, 305.
kienhout, 330.
kikhalzen, 216.
kilkout, 216.
kind (hij kust het) om der zoogster wille, 386.

kippenrik, 330.
kistentuug, 330.
klaaf, 330.
Klaagliederen van Jeremias, 7.
kladdiggien, 330.
klap, 330.
klater, 330.
klem, 216.
kleutergeld, 216.
klimmen, 330.
klink, 217, 330.
klobbe, 330.
klobber, 330.
klok, 330.
kloot, 217.
kluit, 217.
knag, 330.
knip, 330.
knipje, 330.
knoppeldoek, 217.
koe (de vreemde) likt het vreemde kalf, 383.
koeklaven, 330.
Koentjes (hij is van) varken, 390.
koldslagter, 331.
kondigen, 331.
koning, 107.
kooken, 217.
kooper, 217.
kopzeerte, 331.
korriggies, 331.
korthakke, 331.
kost, 217.
koude vader, 331.
kraagbot, 331.
kraampjes loopen, 195.
krammen, 331.
kreuze, 332.
kreysdag, 217.
krimperig, 332.
kromhoorens, 217.
krop, 217, 331.
kruidtuin, 332.
krysstoel, 218.
kubbing, 332.
kundig, 332.
kust, 218.
quaadst (zijn) doen, 229.
kwade (de), 332.
quantsijs, 72.
kwansuis, 75
kwanswijs, 75.
Quesnoy, 229.
quinsiquans, 72.
quisquans, 72.
kyeren, 218.

laak, 220.
lage, 332.
lam, 11.
landsert, 220.
landsknecht, 218.
landtzaatelyk, 218.
lankzaamlyk, 219.
lansknecht, 218.
lanst, 219.
landsert, 219.
lantst, 219.
lap, 220.
laryster, 220.
lastertaal, 220.
lazaretten, 8.
lazarussen, 8.
lazerij, 8.
leek, 331.
Leentje, 8.
leér (ik stal het), en geef de schoenen om Godswil, 385.
leeuw, 11.
legerhond, 333.
leggen, 333.
leggerijtien, 333.
lestend, 220.
leur, 221.
lies, 221.
ligter, 333.
-ling, 91, 101.
lisse (in de), 262.
Londsch, 221.
loopen (het lot), 222.

loopen schoften, 197.
loopmaar, 222.
lor, 222.
loskondigen, 333.
loskrijgen, 333.
luchtig, 333.
luimen, 222.
luisteren, 222.
luitruft, 222.
lydster, 222.
made, 333.
Magdalenen-gasthuis, 8.
majestraatlyk, 222.
maken, 334.
mal, 334.
malen, 334.
man (een haastig) moet op geen' ezel rijden, 380.
mandeelig, 334.
mank, 51, 334, 398.
Marokke, 222.
mars, 335.
Marsille, 222.
mat (op 't) komen, 149.
meêheer, 335.
meijer, 335.
melkzugers, 335.
menbeun, 335.
mennen, 335.
Mennisten hemel, 14.
mers, 336.
met, 222.
Methusalems jaren, 6.
meurbraâ, 336.
midlentemaandt, 223.
mids, 223.
mik (zijn) nemen, 223.
misgeschir, 174.
misgreyden, 276.
misselijk, 223.
moeten, 223.
molm, 305.
momber, 223.
mondt (den) maaken, 223.
mondt (in den) steeken, 223.
monsterheer, 223.
morghenmaar, 224.
mosketkloot, 224.
Mozes en Aäron, 6.
muggenzifters, 10.
Muiden, 141.
muil, 141.
muitorde, 224.
mutstas, 175.

n (ingeschoven), 98.
naaste, 17.
naber, 336.
naberdingen, 336.
nagelhout, 336.
nagellos, 337.
nakomeling, 337.
Nathanaël, 7.
Nazareth, 14.
neenen, 224.
neutelen, 224.
nieuwe bril, 166, — luyden, 224.
nijelik, 337.
nijpligtig, 337.
Nimrod, 6.
noodt, 224.
nuver, 337.
Nynhove, 224.

o, 131.
oe, 132.
of, 224.
om, 224.
om her draaven, 225.
ombuten, 337.
ommetrekker, 337.
ompoyen, 225.
omstuk, 337.
omtoe, 337.
onbedwongen, 337.
onder, 69, — een 72.
onderslaan, 337.
onderweegje (een) doen, 194.
onderwijs, 225.
onduur, 337.

ongeleertheit, 225.
onghereet, 399.
ongevoeldt, 225.
onhuur, 337.
onnuur, 337.
onroerlijk, 230.
ontfaan, 225.
ontmorssen, 225.
ontspanen, 400.
ontspoen, 400.
ontstekt, 226.
onvergeldelyk, 225.
onverscheiden, 337.
onvoltooylyk, 225.
onvreede (te), 226.
oogh, het — vellen, 226.
ooghing, 226.
oord'len, 226.
oordtvooghdy, 226.
ooverschieten, 226.
opbreken, 337.
opdrinken, 226.
ope, 226.
opgoed, 338.
ophangen, 338.
oplichten, 338.
opperheidt, 226.
oppluggen, 338.
opspraak, 339.
opstrek, 339.
optimmeren, 339.
opvallend, 175, 286.
opvretten, 226.
opwerpen, 339.
ou, 143.
ouder, 318.
oudere, 175.
ouderling, 109.
ouwdballinghen, 226.
over, 227.
overbrengen, 339.
overgang, 339.
overleggen, 227.
overlukkigh, 227.
overslaan, 227.
overvrouw, 228.

Paalkist, 228.
pand, 339.
paradijs, 14.
pardoen, 412.
pause, 340.
peelen, 340.
pels, 340.
penninklyk, 228.
pensje (een) leggen, 196.
Pietje de voorste, 7.
plaatsvooghdt, 228.
plaggen, 340.
plas, 340.
planketting, 340.
plat (voor) loopen, 194.
plattertje (een) maken, 194.
play (to) the truand, 194.
pleitkooper, 340.
plette, 340.
plok, 228.
pluim (de) steken, 195.
poets (een) draaijen, 200.
pof (op den) gaan, 198.
poffen, 198.
pousie (een) leggen, 200.
poyen, 228.
prallen, 340.
prendre la clef des champs, 191.
preutel, 228.
profeet, 9.
pronken, 228.
puis, 229.
pung, 340.
punten, 341.
punter, 341.
puritaanen, 229.

raadtsluiting, 229.
rakeldobbe, 341.
rangen, 341.
rechtgeneighd, 229.
reden, 229.
reep, 341.

reeweg, 342.
reijen, 342.
reur, 342.
reuven, 342.
ribbichien, 343.
riddertjes leggen, 196.
riep, 343.
rijk, 300.
rijkdom, 320.
-rik, 302.
ril, 343.
riste, 229.
roerlijk, 230.
roerscheut, 230.
rond de tafel, 283, 291.
roodolmig, 343.
rook, 343.
rotting, 114.
rubben, 230.
russen, 343.
rijpzalf, 230.

sam, 344.
sang, 344.
satan, 12.
Saul onder de profeten, 7.
schaaap, 11.
schaar, 344.
schare, 175.
schaker, 300.
schammel, 175.
schuren, 344.
scharrelen, 175.
schatvat, 344.
schaven, 131.
scheelachtig, 344.
scheer, 344.
scheper, 345.
scheren, 299.
scherlookeren, 203.
schielookeren, 204.
schijn, 345.
schobben, 197.
schobbert, 197.
schobbetjes maken, 197.
schoeltje zetten, 192.
schoelwinkelen, 191.
schoffelstuk, 345.
schoft, 197.
schoftjes maken, 197.
schol, 345.
school verloopen, 194.
school (de) vergengelen, 194.
school (om de) loopen, 194.
schoolloopen, 194.
schoolmakken, 192.
schoonen, 345.
schor, 345.
schouwheer, 345.
schrank, 345.
schreijen, 276.
schuiloorig, 345.
Schule (die) schwänzen, 195, — *verlaufen*, 194.
Schule (hinter die) laufen, 194.
schulfinken, 195.
schulken, 191.
schuultje maken, 192.
seg, 346.
selve, 346.
sens, 346.
simplig, 346.
Simson, 6.
sin-, 408.
slag, 346.
slagerij, 346.
slang, 11.
sleute, 346.
slieren, 194.
slieten, 346.
sloepe stik, 193.
slomp, 346.
slop, 347.
sluiper (een) maken, 193.
sluipers, 193.
smuken, 402.
smukich, 402.
snarren, 347.
snoesje (een) maken, 196.
snorren, 347.

Sodom, 14.
soezen, 252.
spaken, 347.
spandiksen, 348.
spekeinde, 348.
spijbelen, 202.
spijbeltje (een) leggen, 202.
spinderij, 348.
spinmaal, 348.
splinterkijker, 10.
spoen, 401.
spreken, 349.
spreekwoord (een) een waar woord, 375.
sprikken, 349.
staaf, 349.
stagooren, 349.
stap, 349.
staven, 349.
steekgaren, 350.
steg, 350.
sterfvel, 350.
stiggels, 350.
stik, 350.
stikker, 350.
stinken, 300.
stobbe, 350.
stoeke, 351.
stok, 351.
stouw, 351.
stouwen, 351.
straffen, 351.
strampel, 351.
streng, 351.
strikke, 195.
strobben, 351.
strompelingen, 175.
stukjes draaijen, — zetten, 199.
stullen, 352.
stutjes draaijen, — loopen, — zetten, 200.
stutten, 200.
suimig, 352.
sus, 352.
tam, 352.
tenden, — een, 76.
tendens, 352.
telg, 352.
telgenkamp, 352.
tesselig, 352.
teumig, 352.
Thomas, 7.
tuk, 352.
tijding, 116.
tikkeltje, 353.
timmeren, 353.
toeg, 353.
toer, 354.
tomme, 49.
tonkaarde, 354.
toom, 305.
trap, 354,
trappen, 354.
trekken, 354.
treminen, 354.
trip, 354.
tuin, 354.
tuintje loopen, 190.
tuintje (achter het) zijn, 190.
tuug, 355.
tuut, 356.
tweeën, 357.
tweelicht, 356.
twenter, 357.
twieg, 357.

u, 139.
ui, 139.
uil (een) vangen, 196.
uiltje (een) vangen, 196.
uitdoen, 357.
uitharen, 357.
uitheukeren, 269.
uitkeeren, 357.
uitlaat, 357.
uitspotten, 175.
uitzetten, 357.
-ung, 95.

vaalt, 357.
van af, 84, 282.
van uit, 291.
varen, 358.
vat, 358.
vaten, 358.
veeling, 358.
veennerf, 358.
veilen, 263.
veld, 359.
verbloeden, 403.
verbogen, 359.
verbuten, 360.
verdragen, 360.
vergarven, 360.
verlaat, 360.
verlegen (hij is er mede) als Anna met haar moêrs ziel, 385.
verloepen, 404.
verluiden, 360.
vermaken, 360.
verslaan, 360.
verslag, 360.
verspanen, 401.
verspelen, 360.
vertaperd, 360.
vertappen, 360.
vervankelijk, 360.
vervaren, 360.
vijfschaft, 360.
vinkemannetje spelen, 195.
vinkertje leggen, 195.
vinnig, 360.
vischstal, 241, 361,
vlade, 404.
vlasmalen, 361.
vlede, 404.
vleeschklobbe, 361.
vleeuwe, 361.
vleutemelk, 361.
vliering, 117.
vlij, 362.
vlinder knippen, 195.
vlinten, 362.
vlodooren, 362.
volk, 362.
voorpaal, 362..
vooruitspraak, 175.
voorweide, 362.
vos, 11.
vredig, 362.
vreding, 363.
vrijdom, 318.
vroegmaal, 175.
vuil, 363.
vuur en rook, 363.

waardeel, 366.
wagen (die een gouden) volgt, krijgt er wel eene as van, 381.
wagenloops, 364.
wagentoet, 364.
wallen, 305.
walm, 305.
wamberig, 244.
wameinde, 365.
wand, 365.
wandelend land, 365.
want, 366.
ware, 366.
warregoed, 366.
wasdom, 321,
wasschop, 366.
water (het) in den kelder hebben, 366.
waterstouwing, 366.
wedewe, 367.
weeën, 367.
week, — hout, 367.
weele, 367.
weer doen, 367.
wegbeun, 367.
weidestuk, 368.
wel, 367.
wenakker, 368.
wenken, 368.
wenzig, 368.
wepel, 369.
-werk, 369.
weven, 405.
wieme, 369.

wiergaren, 369.
wijntapper, 369.
wijnverlater, 369.
wijting, 112.
wilker, 369.
wime, 369.
wissel, 369.
witel, 370.
witmaker, 370.
woord, 370.
wrimmelen, 212.
wring, 370.

ij, 136.

zandbaar, 370.
zandheer, 370.
zang, 370.
zeel, 370.
zeg, 370.
zelve, 370.
zendeboom, 371.
zetvaalt, 371.
zijne (het), 371.
zoet, 371.
zon, 170.
zonde, 371.
zondig (zoo), 371.
zondvloed, 407.
zoom, 305.
zuring, 121.
zwager, 371.
zwarigheid, 371.
zwetten, 371.
zwijn, 11.
zwil, 372.

DRUKFEILEN.

Bl. 75 reg. 9 van ond. leze men: den heer.
» 169 » 4 : *zijn lijf.*
» 172 » 8 : de andere.
» 264 » 18 : *günseln.*
» » » 10 van ond.: *rüzen* (in pl. van *türen*).